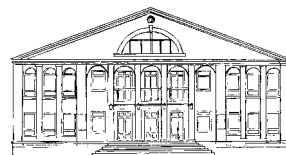

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2014 р., № 4 (46)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: А. О. Монаснко,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Головний редактор:

В. Г. Лукашевич, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Редакційна колегія:

Т. А. Денисова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України (заступник головного редактора)

М. О. Сергатий, кандидат юридичних наук, доцент
(заступник головного редактора)

С. К. Бостан, доктор юридичних наук, професор

О. П. Гетьманець, доктор юридичних наук, професор

В. В. Городовенко, доктор юридичних наук, Заслужений юрист
України

Н. О. Гуторова, доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України

С. Ф. Денисов, доктор юридичних наук, професор

Т. А. Занфірова, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

А. В. Іщенко, доктор юридичних наук, професор

В. В. Коваленко, доктор юридичних наук, професор

О. М. Костенко, доктор юридичних наук, професор

О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор

Є. Д. Лук'янчиков, доктор юридичних наук, професор

В. К. Матвійчук, доктор юридичних наук, професор

В. М. Огаренко, доктор наук з державного управління, професор

С. В. Петков, доктор юридичних наук, професор

О. В. Покатасва, доктор юридичних наук,
доктор економічних наук, професор

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

В. М. Стратонов, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

В. А. Устименко, доктор юридичних наук, професор

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор

В. Д. Чернадчук, доктор юридичних наук, професор

О. А. Гавриленко, доктор юридичних наук, доцент

О. С. Саїнчин, доктор юридичних наук, доцент

О. В. Прудивус, кандидат юридичних наук, доцент

Іноземні члени редакційної колегії:

Г. Ю. Бистров, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Б. Єлчич, доктор наук, професор (Хорватія)

О. Ю. Грачова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

М. В. Сенцова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

О. Хорват-Лончаріч, доктор наук, професор (Хорватія)

Е. Д. Соколова, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Х. Арбутіна, доктор наук, професор (Хорватія)

О. А. Ялбулганов, доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)

Відповідальний редактор: С. В. Белькова

Редактори: І. Ю. Антоненко, Ю. В. Волошина

Технічний редактор: О. В. Дрига

Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

виходить щоквартально

Журнал включено до переліку фахових видань
згідно з наказом МОН України
від 06.11.2014 р. № 1279

Засновник:

Класичний приватний університет

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення

України про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації

Серія КВ № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України про внесення

суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою

Класичного приватного університету

26 листопада 2014 р., протокол № 4

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні обов'язкове посилання на видання:
Держава та регіони. Серія: Право. – 2014. – № 4 (46).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б.
Телефон: (0612) 220-58-42, 8-067-7744481
Телефон/факс: (0612) 63-99-73

Здано до набору 22.10.2014.

Підписано до друку 05.12.2014.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.

Замовлення № 18-15Ж

Виготовлено на поліграфічній базі
Класичного приватного університету

ISSN 1813–338X

© Класичний приватний університет, 2014

Зміст

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Т. С. Ганзицька</i> ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ МІСЦЯ ТА РОЛІ ЖІНКИ В СУСПІЛЬСТВІ.....	5
<i>Г. В. Задорожня</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	11
<i>Н. В. Левчук</i> ПРАВА ЛЮДИНИ: ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСНІ ОЗНАКИ.....	16

УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>Н. О. Армаш</i> ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ДЕРЖАВНИМИ ПОЛІТИЧНИМИ ДІЯЧАМИ	19
<i>Д. К. Задала</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ	26
<i>Н. П. Капітаненко</i> АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОСТУПКИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	32
<i>Д. А. Козачук</i> ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	37
<i>Я. М. Сандул</i> ДО ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ВИКОНАВЧИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВИХ РАД (АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....	42
<i>Ю. Г. Фаєр</i> ВТРАТА ПРАВА НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ АБО ЙОГО ОБМЕЖЕННЯ ЯК ПІДСТАВА ПРИПИНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ.....	47

ФІНАНСОВЕ ТА БІНКІВСЬКЕ ПРАВО

<i>Є. Є. Головка</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ	54
<i>О. П. Єлєзаров</i> БЕЗГОТІВКОВІ ГРОШОВІ КОШТИ ЯК ОБ'ЄКТ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	59
<i>М. В. Занфіров</i> МІСЦЕ ВАЛЮТНИХ САНКЦІЙ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	63
<i>В. В. Капустник</i> ЩОДО ДІЇ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ЧАСІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	69
<i>Д. А. Коваль</i> ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ТА ПОДАТКОВА СИСТЕМА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ	73
<i>П. П. Латковський</i> ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА	77
<i>О. Е. Лукашева</i> ПРОБЛЕМИ БЮДЖЕТНОГО Й ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ	82

<i>І. Б. Петягіна</i> ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ.....	89
---	----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

<i>С. І. Єршова</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ОЗНАКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗАКОНОДАВЧІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ	94
<i>І. В. Труш</i> ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ КОМУНАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ	104

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>І. І. Литвин</i> ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ДИСЦИПЛІНАРНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ПРОСТУПОК) ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ”	108
---	-----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>А. О. Драгоненко, Є. М. Товмазова</i> ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “СТАН СТАТЕВОЇ ЗРІЛОСТІ” У ДИСПОЗИЦІЇ СТАТТІ 155 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	114
<i>Т. Є. Леоненко</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАГАЛЬНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ НА РЕЛІГІЙНОМУ ҐРУНТІ.....	120
<i>Л. А. Остафійчук</i> ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ НЕПОВАЗІ ДО СУДУ У КИТАЇ	123
<i>О. П. Рябчинська</i> ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ.....	127
<i>М. О. Торбєєв</i> СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСЛІДЖЕННЯ СУТІ ШЛЯХОМ АНАЛІЗУ ІСТОРИЧНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ БЕЗПЕКИ	132

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

<i>О. П. Бойко</i> ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ З ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ	136
<i>С. О. Бухонський</i> ДО ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	140
<i>В. Г. Лукашевич</i> ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ПІЗНАННЯ НАУК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ	147
<i>О. А. Солдатенко</i> ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ	152
<i>Н. П. Черняк</i> ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ЧЛЕНАМИ ОРГАНІЗОВАНИХ ГРУП ТА ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	156

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>О. В. Гороховська</i> ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ДЕЯКІ АСПЕКТИ.....	161
<i>Н. М. Градецька</i> ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ЮРИСТА-МІЖНАРОДНИКА	167

<i>М. І. Трипольська</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН.....	172
--	-----

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ, НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙ, УСТАНОВ І ПІДПРИЄМСТВ

<i>О. М. Скрябін</i> ПЕРСОНАЛЬНИЙ САЙТ ЯК СПОСІБ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ АДВОКАТА.....	175
---	-----

ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

<i>С. К. Бостан, Л. М. Бостан</i> МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ПРИ ВИВЧЕННІ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН	180
---	-----

НАУКОВІ ЗАХОДИ

V МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ “АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА”	185
КРУГЛИЙ СТІЛ НА ТЕМУ: "ОСТАННІ ТЕНДЕНЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ У ВИРІШЕННІ КРЕДИТНИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ"	187
ДО УВАГИ АВТОРІВ	190

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.7+396.1

Т. С. Ганзицька

кандидат юридичних наук
Класичний приватний університет

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ МІСЦЯ ТА РОЛІ ЖІНКИ В СУСПІЛЬСТВІ

Статтю присвячено розгляду питання історії становлення поглядів на місце та роль жінки в суспільстві. Проведено історіографічний аналіз поглядів науковців з давніх часів до сучасності. Визначено особливості в розвитку підходів щодо значення жінки в соціумі відносно кожного періоду.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерні дослідження, фемінізм, роль жінки.

I. Вступ

На сьогодні у світі одним з найактуальніших питань у сфері захисту прав людини є питання щодо становища жінки в суспільстві. В науці цьому питанню приділено дуже багато уваги, але, незважаючи на це, проблема співвідношення ролі жінки та чоловіка в суспільстві досі залишається повністю не вирішеною. Так, проблема визначення місця й ролі жінки в суспільстві ще з давніх часів турбувала людство. Його виникнення і наукове формулювання йде від античних часів і триває по сьогодні. Розкриттю цього питання присвятили свої праці низка вчених, зокрема І. Ворчакова, О. Козлова, О. Кулачек, К. Левченко, Л. Ліщук, Н. Пушкарєва, Т. Слабчук, Н. Слюсаренко, Л. Смоляр, Н. Чухим та ін.

II. Постановка завдання

Історично склалося так, що жінка в усі часи виконувала здебільшого роль господині дому та займалася вихованням дітей, а тому, зазвичай, ніякого відношення до суспільної, громадської праці не мала. Стереотипність поглядів щодо такого стану справ залишається і в сучасному суспільстві, незважаючи на те, що жінку та чоловіка давно було зрівняно в реалізації своїх прав та свобод у всіх сферах життєдіяльності.

Мета статті – здійснити історіографічний аналіз ролі та місця жінки в суспільстві, щоб краще зрозуміти природу рівності статей і боротьбу за неї жінок.

III. Результати

Першим мислителем, який поставив питання ролі та значення жінки у функціонуванні античного суспільства на рівень філософської рефлексії, був Платон. Проте у цьому аспекті його праці були неоднозначними.

Так, наприклад, у своєму діалозі “Держава” Платон зазначає: “Однакові природні якості зустрічаються у живих істот тієї або

іншої статі, і за своєю природою як жінки, так і чоловіки можуть брати участь у всіх справах” [20, с. 125]. На думку мислителя, жінка відрізняється від чоловіка лише здатністю народжувати дітей, але це не може впливати на їх роль у соціумі. Тому призначення на адміністративні посади не повинно залежати від статі [20, с. 251].

Втім, на противагу зазначеним нетрадиційним поглядам Платона на роль жінки в суспільстві, репрезентованим ним у “Державі”, наприклад, діалог “Тімей” свідчить про те, що Платон дотримувався й традиційної для античних часів точки зору про нерівність чоловіка й жінки в приватній та публічній сферах життя. На його думку, жінка, наділена багатьма недоліками і є засобом досягнення чоловічого щастя на Землі [20, с. 256]. Жіночу діяльність Платон вбачав лише в приватній сфері, де жодна функція, що пов’язана з управлінням громадськими справами, не може бути нею реалізована [19, с. 47–48].

Про дуалізм у поглядах Платона на становище жінки в античному суспільстві свідчать такі вислови мислителя: “жінка займає середнє місце між чоловіком і твариною” (твір “Закони”), “жінки й чоловіки мають однакову сутнісну природу й цінність” (твір “Симпозіум”) [18, с. 31].

Проте Платон, незважаючи на його намагання довести необхідність рівноправності статей, все ж таки був прихильником патріархальної концепції побудови відносин у суспільстві, тому жінці відводив відповідну роль у ньому.

Продовжуючи започатковану Платоном традицію філософського осмислення “жіночого питання” у контексті вирішення загальних проблем життєдіяльності суспільства, Аристотель був мислителем, який задав “біологіську парадигму” в трактуванні ролі жінок [15, с. 34].

Аристотель у своїй праці “Політика”, аналізуючи місце й роль чоловіка та жінки в су-

спільстві, стверджував: “Так і чоловік відносно жінки: перший за своєю природою вищий, друга – нижча, і ось перший править, а друга підпорядкована. Цей же принцип з необхідністю повинен діяти у всьому людстві”. Жінка у нього перетворюється на повністю підконтрольний об’єкт, у якого не може бути ніяких самостійних бажань та рис, основне призначення жінки – служити чоловіку, приносити користь родині й державі, а також народжувати дітей [1, с. 383]. У родині відносини будувались за принципом “раб/жінка – господар/чоловік”. Функції всіх членів сім’ї спрямовувались на досягнення спільного блага, що визначалось керівником сім’ї – чоловіком. Всі ці чинники відсторонювали жінок від участі в громадських справах. Жінка символізує приватні домашні, сімейні відносини, стабільність, на якій будується “поліс” [15, с. 79].

Таким чином, Аристотель розробив концепцію природної відмінності статей, у якій жінок розглядали як “нижчих істот”, повністю залежних від чоловіків, не здатних зробити власний вибір у будь-якій сфері суспільних відносин.

Загалом у античному суспільстві панував принцип підпорядкування тілесного/жіночого начала розумному/чоловічому. Тому в античності жінки асоціювались з приватною, підпорядкованою сферою, вони функціонально були виключені з практик свободи, які визначали політичне життя: публічна сфера не тільки просто існувала без жінок, вона була налаштована проти них; при цьому виключення жінок з публічної сфери спиралося на притаманну їм “природну” нездатність переступити за межі їх біологічного й економічного підпорядкування в домашній сфері [9, с. 5].

В історії розвитку людства значний вплив на зміну становища жінок у суспільстві (насамперед – “європейському”) мало запровадження християнства. Християнство було більш прогресивнішим і гуманістичнішим, ніж всі інші тогочасні релігії, спричинивши у жінок усвідомлення людської гідності й вимагаючи визнання цього від усього суспільства [29, с. 35].

Християнство створює культ Богородиці, Діви Марії, із якими пов’язана абсолютна цнотливість і вічна жіночність [15, с. 36]. З огляду на напрями інтерпретації християнства, будь-яке його трактування завжди втілює в собі жіночий початок світу.

Проте ставлення до жінки й за часів християнства не можна визначити як однозначне, на підтвердження чого, наприклад, можна згадати тезу К. Левченко: “Парадокс у християнському сприйнятті жінки полягає в поділі її на дві іпостасі – непорочної діви і блудниці” [14, с. 34]. Тому позитивний вплив впровадження християнства на становище жінки був призупинений аскетичними поглядами, які поширювала церква: жінка – вмістище гріха, джерело зла, “ворота, через які входить диявол” тощо.

Так, земна жінка не рівня чоловікові й повинна у всьому коритися йому. Підпорядковане становище жінки постійно закріплювалося в тих чи інших релігійних ученнях. Так, наприклад, Апостол Павло в посланні до ефесян прорікав: “Дружини, – коріться своїм чоловікам, як Господові, тому що чоловік – голова дружини, як і Христос – Голова Церкви... І як кориться Церква Христові, так і дружини у всьому підкоряйтесь своїм чоловікам” [10, с. 73].

Ф. Аквінський проголошує, що жінка – “це невдало зіплений чоловік”, “випадкова істота” [5, с. 3]. У своїх вченнях Ф. Аквінський протиставляв форму й матерію, душу й тіло, жіноче й чоловіче. Він зазначав: “Стосовно духу жінка не відрізняється від чоловіка. Але у світських справах у неї нижча мета, яка прирікає її на підпорядкування” [25, с. 75].

Незважаючи на те, що християнські джерела, зокрема, Біблія містила в собі положення про рівність усіх перед Богом, зрівняння в суспільних відносинах чоловіка та жінки не відбулось. Навпаки, жінки перебували в пригнобленому становищі, вони ототожнювались із чимось гріховним, і саме вони найчастіше ставали жертвами середньовічних інквізицій.

Але необхідно наголосити, що загалом зазначена ситуація була притаманна не всім без винятку країнам, які прийняли християнську віру. Наприклад, за часів Київської Русі жінка виступала рівноправним суб’єктом як публічних, так і приватних відносин. Свідченням цього є низка історичних фактів та невіддільних від них видатних постатей. Перш за все, зазначимо, що сам акт прийняття християнства (955 р.) був здійснений княгинею Ольгою, першою серед українок правителькою, освіченим політиком та культурно-релігійним діячем.

Так, український дослідник М. Голубець, досліджуючи роль жінки в історії українського народу, звертає увагу на основні досягнення княгині Ольги, згадував про дотримання нею старослов’янського “закону помсти” (покарання племені древлян на початку правління). Цим фактом науковець доводив, що жінка в період Київської Русі не тільки не була відсторонена від політико-економічних процесів, а навпаки, прекрасно розумілася на звичаєвому праві та усвідомлювала неписані закони суспільного життя.

Наступною видатною постаттю дослідник називає Анну, дочку Ярослава Мудрого й королеву Франції. Як дочка київського князя, Анна Ярославівна презентувала не лише при французькому дворі, а й на європейському просторі рівень розвитку української культури XI ст. Підтвердженням цього є той факт, що на відповідних політико-правових документах зафіксовані її підписи кирилицею та латиною (ці акти одночасно є пам’ятками українського письма). Це, на думку М. Голубця, вагомий аргумент на під-

твердження самодостатності та високого освітнього рівня українських жінок – представниць вищих суспільних верств на тлі неписьменних французьких вельмож [28, с. 365–366].

Про участь жінок у державних справах також свідчать їх володіння державними печатками для затвердження офіційних документів, тобто фактично й юридично вони мали право виконувати адміністративні функції на своїх землях. Зокрема, особистими печатками володіли: мати Володимира Мономаха, дружина великого князя київського Святополка Ізяславича Ірина, дружина великого князя Мстислава Володимировича Христина, дружина великого князя Всеволода Ольговича Марія.

Також у період міжусобиць у XII–XIII ст. княгині та боярині нерідко брали участь у внутрішньо-політичних конфліктах у боротьбі за владу [21, с. 37].

Окрім того, в приватній сфері життя норми давньоруського права надавали право вибору жінкою нареченого, права на відмову від небажаного нареченого, рівноправний з чоловіком статус в укладенні шлюбної угоди, а пізніше, у XVI–XVII ст., право на свою долю у спадщині, на її використання за власною волею [16, с. 6]. Також жінка отримувала право на розлучення з власної ініціативи [20, с. 32].

Таким чином, жінка в Київській Русі виступала повноправним членом середньовічного суспільства, мала низку юридичних прав та брала активну участь в управлінні державними справами.

Що стосується Західної Європи, то основні істотні позитивні зрушення в ґендерній сфері відбулись тут за часів Ренесансу. Існує думка, що витоки феміністичної теорії зародились саме в епоху Відродження [22, с. 106]. У цей час виникають погляди на несправедливе ставлення до жінок у суспільстві через придушення їхньої особистості, висловлюється думка, що жінки повинні бути допущені до освіти. Таким положенням присвячені праці К. де Пізан *“Книга про Град Жіночий”* (1405) і трактат К. Агріппи *“Про шляхетність та перевагу жіночої статі”* (1529) [5, с. 3].

Основний культ епохи Відродження – здорова жінка, яка втілює ідею плідності та материнства. Жінка стає об’єктом естетичного захоплення. Однак, незважаючи на це, в цей період жінка знов-таки піддається жорсткому економічному та соціальному контролю.

У добу Просвітництва спостерігається докорінна зміна концепту жінки, яка була частиною тієї загальної трансформації уявлень, що характеризували настання історично нового часу. Так, Вольтер викривав несправедливість жіночої долі; на думку Дідро, припущене існування жінки є наслідком певних цивільних законів і звичаїв; Монтеск’є – що жінка може й повинна брати участь у суспільному житті [22, с. 106].

У цьому контексті доцільно звернути увагу й на думки утопістів стосовно становища жінки та її ролі в суспільстві. Так, Т. Мор у своїх роботах розглядав проблеми рівності статей, рівних здібностей чоловіка та жінки, проблеми ґендерних відносин. На його думку, в ідеальній державі жінки можуть себе реалізувати в будь-якій сфері суспільної діяльності; служити в армії; перебувати на вищих посадах. Т. Кампанелла у *“Місті Сонця”* підтримував ідею рівності статей у їх здібностях, подібності в одязі, характеристиках особистості та поведінці, проте чітко визначив заняття: чоловіки займаються фізичною роботою, жінки народжують дітей [4, с. 637].

У зазначеному плані відзначається істотними позитивними змінами XVII ст. У цей період Т. Гоббс проголосив ідею природної рівності жінок і чоловіків як інтелектуально, так і фізично. Погляди Т. Гоббса принципово відрізнялися від попередників, які “наголошували або на вродженій дефективності жінки (Аристотель), або посилювалися на її підпорядкування чоловікові внаслідок гріхопадіння (Ф. Аквінський)” [23, с. 175].

Протягом XVIII ст. питання підпорядкованості жінок чоловікам, їх зумовленості природним станом речей чи результатом дискримінації стали предметом постійного обговорення. Монтеск’є, Гольбах та інші вчені так чи інакше вирішували проблему статі та жінки, через яку її репрезентували, виробляючи аргументи “за” чи “проти” “природного” характеру жіночих властивостей і підпорядкування їх чоловікам [29, с. 53].

Але в цей історичний період оновлений дискурс статі найяскравіше вираження знайшов у працях Ж.-Ж. Руссо. На запитання: “Чи належить жінка до істот людського роду?”, Руссо дає однозначну відповідь: у тому, що не стосується статі, жінка дорівнює чоловікові, тобто людині. У тому ж, що стосується статевої належності, вони різняться: коли чоловік виконує роль самця лише в певні моменти, жінка є самкою протягом усього життя до старості; її тілесна конституція, дух, характер і темперамент зумовлюються її статевими функціями.

Отже, Руссо ототожнює жінку зі статтю, тому в контексті його подальшого аналізу не лишається фактично нічого, що об’єднувало жінку й чоловіка. Для жінок доброчинністю є те, що для чоловіків виступає як недолік, і навпаки [29, с. 55–56].

Таким чином, з огляду на зазначене, можна дійти висновку, що Ж.-Ж. Руссо, хоча й виступав за визнання рівних здібностей чоловіка й жінки, усе ж таки залишався прихильником традиційної чоловічої влади в публічній та приватній сфері життя.

Важливою історичною подією із затвердження рівності чоловіка та жінки стала Французька буржуазна революція (1789–1794). У *“Декларації прав людини і громадянина”*

1789 р. вже перше речення цього документа свідчило: "Всі люди народжуються вільними й рівними в правах". Всі, без винятку. Але ця Декларація суперечила спеціальному декрету, що обмежував у правах жінок. Щоб зняти цю суперечність, законодавці були вимушені доповнити Декларацію цілою низкою актів, у яких роз'яснювалося, хто ж у революційній Франції потрапляє в категорію "вільних і рівних". Жінки в неї не потрапили. Така ситуація призвела до виникнення нового суспільного явища – руху, який був направлений на захист політичних прав жінок. Серед родоначальниць цього руху стала О. де Гуж, яка в 1790 р. опублікувала "Декларацію прав жінки" за аналогією з "Декларацією прав людини і громадянина", де зазначила про необхідність знищення всіх чоловічих привілеїв. За її переконанням, "природне право" передбачає загальну свободу, володіння власністю, опір всім формам деспотизму. І жінка не менше чоловіка здатна до реалізації цього права. Єдина перешкода для неї – тиранія з боку чоловічої статі [12, с. 67].

Такої ж позиції дотримувався політичний ідеолог епохи Великої французької революції Ж. де Кондорсе. Він був прихильником політичної рівноправності жінок, тому вимагав для них активного й пасивного виборчого права [5, с. 5].

Незважаючи на проблемність встановлення фактичної рівності між чоловіком і жінкою, все ж таки французька буржуазна революція заснувала історію організованого жіночого руху. Його продовжили жінки Англії, США, Німеччини, Скандинавських країн. Головне питання, з якого вони розпочали свою діяльність, пов'язане з боротьбою за надання жінкам виборчих прав. Цей рух розпочався в середині XIX ст. в Англії і отримав назву "суфражизм" (від англ. *suffrage* – право голосу) [30, с. 111].

Проте потрібно зазначити, що в новітній історії до жіночого питання ставилися по-різному. Зокрема зауважимо на поглядах німецьких мислителів.

І. Кант у своїй теорії демократії окреслював активне й пасивне громадянство. Активне означало, що людина має право брати участь у прийнятті політичних рішень за умови, що вона повністю незалежна від будь-кого, перш за все економічно. Відповідно, жінки можуть володіти лише пасивним громадянством, виступаючи об'єктами, а не суб'єктами політичного життя.

Проте І. Кант не виключав наявності у жінок іншого, окрім народження дітей, призначення, жінка може проявити свої здібності також у розвитку суспільної культури. На думку філософа, їй притаманні слабкість і страх, котрі необхідні для захисту себе й своєї дитини, що виступають як властивості для збереження людства [11, с. 188–189].

Г. Гегель підтримував погляди І. Канта стосовно становища жінки в суспільстві. У

його уявленнях сім'я – нижча ланка громадянського суспільства, а "нижчий світ – світ жінок". Будь-яка трансформація жінки з метою вийти за межі сімейних відносин є загрозою громадянському суспільству [24, с. 2].

На думку А. Шопенгауера і Ф. Ніцше, природа обдарувала жінку лише брехливістю, схильністю до зрад, невдячності тощо. Жінка мусить мати хазяїна [6, с. 5].

Проте таку точку зору стосовно ролі та значення жінки в суспільстві розділяли не всі мислителі. Вклад в еволюцію поглядів щодо становища жінки в суспільстві здійснили соціалісти-утопісти XIX ст., особливо Ш. Фур'є. У своїй роботі "Доля світу та людства" він піддавав критиці погляди тих, хто вважав, що жінка може бути тільки домогосподаркою [26, с. 174].

На його думку, рівень цивілізованості суспільства знаходиться в прямій залежності від становища жінки в цьому суспільстві. Розширення прав жінок він розглядав як "головне джерело соціального прогресу", оскільки соціальний прогрес полягає в поступовому вивільненні жінок, а регрес і занепад суспільства – в її обмеженні. Чоловіки й жінки майбутнього суспільства настільки рівні, що влада завжди належить не одній людині, а декільком, наприклад, чоловіку й жінці [27, с. 146].

Вагомий внесок у визначення ролі та місця жінки в суспільстві зробили представники марксистської теорії. Марксистки головним винуватцем пригнічення жінки визнавали класове суспільство. Перша теорія ґендерної нерівності була подана в роботі Ф. Енгельса "Походження сім'ї, приватної власності і держави". Ф. Енгельс пов'язував нерівність статей із приватною власністю на засоби виробництва. На думку Енгельса, в результаті поступового залучення жінок у суспільне виробництво рівність статей буде посилюватись, а коли всі господарські функції сім'ї та виховання дітей візьме на себе суспільство, основою для шлюбу буде тільки кохання [8, с. 74].

А. Бебель запропонував шляхи соціального звільнення жінки. На його думку, жінка повинна бути рівноправним учасником суспільних відносин, мати ті ж права та можливості, що й чоловік, вимагати визнання своїх прав. Для того, щоб змінити соціальний статус жінки в суспільстві, А. Бебель вважав за необхідне створити для представників обох статей рівні умови. Він засуджував чоловіків, які дотримувались точки зору, що жінки повинні займатися лише домашніми справами [2, с. 299].

Наступний етап дослідження ґендерної рівності розпочинається у 40-ві рр. XX ст. Він пов'язаний з переміщенням проблем жінок із політико-правового на рівень культури. Підґрунтям для цього стали антропологічні дослідження М. Мід, яка вперше у своїй книзі "Стать і темперамент у трьох примітивних суспільствах" (1935) вивчила процеси, за-

вдяки яким чоловічі та жіночі індивіди стають чоловіками й жінками, відповідно до приписів їхніх культур, та висловила думку про те, що необхідно розрізняти біологічну та соціальну стать [7, с. 27].

Ще однією передумовою для цього можна назвати положення, що викладені у відомій книзі С. де Бовуар "Друга стать" (1949), у якій вона з феміністської точки зору (з точки зору дискримінації жіночого) аналізує особливості функціонування жіночого в культурі. Детально зупиняючись на біології жіночої статі, С. де Бовуар водночас показує неспроможність патріархального переконання в неповноцінності жінок, що визначається цією біологією [14, с. 50].

Крім того цій дослідниці належить відомий вислів: "Жінкою не народжуються, жінкою стають" [3, с. 216], що дало поштовх для подальших ґендерних досліджень.

У 70-х рр. ХХ ст. жіноча проблематика виходить за межі історико-політичного та публіцистичного жанру й стає предметом наукового інтересу. Так, у західних університетах виникають центри "жіночих" досліджень з особливими програмами, які включали спеціалістів з біології, фізіології, антропології, етнографії, філософії, історії, філології. Для того, щоб об'єднати всі ці різні науки в єдине ціле було введено нове поняття "ґендер", у результаті чого виникли дослідження з ґендерної рівності [12, с. 70].

IV. Висновки

Становлення ґендерної рівності як об'єкта дослідження загальнотеоретичної юриспруденції має тривалу історію. Філософські концепції античних мислителів стосовно місця жінки в суспільстві були традиційними для патріархального розподілу ролей у тогочасному суспільстві. Протягом століть у більшості європейських країн існувала ґендерна асиметрія в усіх сферах громадського й державного життя. Позитивні зрушення відбулись за часів Відродження та Просвітництва, а також внаслідок буржуазних революцій, які проголосили рівність між чоловіком та жінкою відповідно до принципів справедливості та рівноправ'я, рівного доступу до громадської діяльності. На сучасному етапі жіноче питання набуває особливого інтересу, в результаті чого починають виникати ґендерні дослідження, що становлять окрему сферу наукового пізнання.

Список використаної літератури

1. Аристотель. Политика / Аристотель // Сочинения : в 4-х т. — Москва : Мысль, 1983. — Т. 3. — С. 295–450.
2. Бебель А. Женщина и социализм / А. Бебель. — Москва, 1959. — 592 с.
3. Бовуар С. Друга стать : у 2 т. / С. Бовуар ; пер. з франц. — Київ : Основи, 1994. — 390 с.
4. Вегнер О. М. Фемінізм як джерело ґендерної політики / О. М. Вегнер // Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць. — Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. — Вип. 34. — 688 с.
5. Ворчакова І. Є. Філософські концепції суспільного статусу жінки в західній політичній культурі : від античності до марксизму [Електронний ресурс] / І. Є. Ворчакова // Гілея : науковий вісник. — Київ, 2010. — Вип. 34. — С. 1–14. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_34/Gileya34/P11_doc.pdf.
6. Гендерні аспекти в державному управлінні : навч.-метод. посіб. / Черніг. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місц. самоврядування, держ. п-в, установ і орг. ; упор. Л. А. Юда. — Чернігів : ЦППК, 2009. — 22 с.
7. Дядюн К. В. Гендерный подход в уголовном праве: история и современность / К. В. Дядюн // Криминологический журнал ОГУЭП. — 2011. — № 1 (15). — С. 27–32.
8. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. В связи с исследованием Льюиса Р. Моргана. / Ф. Энгельс. — Москва : Политиздат, 1985. — 365 с.
9. Женщины в истории: возможность быть увиденными : сб. науч. ст. / под ред. И. Р. Чикаловой. — Минск : БГПУ, 2004. — Вып. 3. — 308 с.
10. Зуйкова Е. М. Феминология и гендерная политика : учебник / Е. М. Зуйкова, Р. И. Ерусланова ; Рос. гос. соц. ун-т. — 3-е изд., перераб. и доп. — Москва : Дашков и К°, 2010. — 305 с.
11. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант // Собрание сочинений : в 6 т. / под общ. ред. В. А. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана. — Москва : Мысль, 1966. — Т. 6. — С. 349–588.
12. Козлова Е. А. Феминизм в Европе и США: генезис и становление [Электронный ресурс] / Е. А. Козлова // Вісник СевДТУ. — 2008. — Вип. 89. — С. 67–74. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vsntu/2008_2009/89-SevNTU/89-14.pdf.
13. Кулачек О. Українська жінка на початку третього тисячоліття: від соціальних рухів до політики / О. Кулачек // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали наук.-практ. конф. / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. — Київ : Вид-во УАДУ, 2001. — 380 с. (140)
14. Левченко К. Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку : монографія / К. Б. Левченко. — Харків : Вид-во НУВС, 2001. — 348 с.
15. Левченко К. Б. Управління процесами формування ґендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Катерина Борисівна Левченко ; Нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2003. — 420 с.

16. Ліщук Л. В. Гендерні ролі в історії цивілізації [Електронний ресурс] / Л. В. Ліщук // Мультиверсум: філософський альманах. – 2007. – № 63. – С. 1–8. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_63/%CB%B3%F9%F3%EA.pdf.
17. Основи теорії гендеру: навч. посіб. – Київ: К. І. С., 2004. – 536 с.
18. Оукин С. М. Философы-королевы и частные жены: Платон о женщинах и семье / С. М. Оукин // Феминистская критика и ревизия истории политической философии / сост. М. Л. Шенли, К. Пейтмен; пер. с англ. под ред. Н. А. Блохиной. – Москва: РОССПЭН, 2005. – С. 25–54.
19. Платон. Государство / Платон // Сочинения: в 3-х т. / под ред. А. Ф. Лосева, И. Ф. Асмуса. – Москва, 1971. – Т. 3 (1). – С. 89–454.
20. Пушкарёва Н. Частная жизнь женщины в Древней Руси и Московии: невеста, жена, любовница / Наталья Пушкарёва. – Москва: Ломоносовъ, 2011. – 216 с.
21. Пушкарёва Н. Л. Женщины Древней Руси / Н. Л. Пушкарёва. – Москва: Мысль, 1989. – 286 с.
22. Слабчук Т. Статус жінки у західній філософсько-політичній думці [Електронний ресурс] / Т. Слабчук // Сучасна українська політика. – 2011. – Вип. 22. – С. 1–4. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sup/2011_22/Rozdil_1/10_Slabchuk.pdf.
23. Слюсаренко Н. В. Роль та місце жінки в історії розвитку суспільства [Електронний ресурс] / Н. В. Слюсаренко // Педагогічний альманах. – 2006. – № 1. – С. 172–183. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pedalm/slyusarenko3.pdf.
24. Тукаленко І. Від рівності прав до рівності можливостей / І. Тукаленко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 128–135.
25. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР. – Київ, 1973. – 600 с.
26. Фурье Ш. Избранные сочинения: в 4-х т. / Ш. Фурье. – Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 1. – 427 с.
27. Фурье Ш. Теория четырех движений и всеобщих судеб / Ш. Фурье. – Москва, 1938. – Т. 1. – 215 с.
28. Цимбал О. Жінка в історії України: студії Миколи Голубця / О. Цимбал // Український історичний збірник. – 2009. – Вип. 12. – С. 364–372.
29. Чухим Н. Д. Проблема статі: виникнення та генеза / Н. Д. Чухим // Основи теорії гендеру: навч. посіб. – Київ: К. І. С., 2004. – С. 30–78.
30. Шутова О. М. Тенденции антропологизации в современной историографии: история повседневности, устная и гендерная истории / О. М. Шутова // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. – 2002. – Вип. 1. – С. 106–121.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2014.

Ганзицкая Т. С. Историографический анализ места и роли женщины в обществе

Статья посвящена рассмотрению вопроса истории становления взглядов на место и роль женщины в обществе. Проведен историографический анализ взглядов ученых, начиная с древних времен до современности. Определены особенности в развитии подходов о значении женщины в социуме в отношении каждого периода.

Ключевые слова: гендерное равенство, гендерные исследования, феминизм, роль женщины.

Hanzyska T. Women's Role and Status in Society: Historiographical Analysis

The article is about the history of opinion formation concerning women's status and role in society. It is a historiographical research of scientific opinions on this problem from ancient times to the present day. The author has defined main features in the development of approaches regarding the importance of women in society according to each period.

The formation of gender equality as an object of general theoretical studies in law has a long history. The earliest known ideas concerning women's and men's status in society were fixed from ancient times. According to them a male person was defined as a possessor, he was endowed with the supreme power in public affairs. Functions of women were limited by private sector. Serving a husband and bringing up children was considered as the main purpose of women's living. Development of human society has caused some changes in the status of women. Especially much attention was paid to women's education.

The bourgeois revolutions had a positive impact on gender equality. They proclaimed the equality of both sexes and started women's movement, aimed at consolidating the political rights of women. In the 40s of the twentieth century scientific researches of gender equality is associated with some changes in studying the problems of women and men with political and legal spheres of knowledge on the level of culture. At that time some main factors that influence the formation of male sex and female sex were analyzed.

In the 70s of twentieth century interest in women's issues increased. It went beyond the historical, political and journalistic genre. As a result, research on gender issue which establish a separate sphere of scientific knowledge, emerged.

Key words: gender equality, gender studies, feminism, the role of women.

УДК 342.511

Г. В. Задорожнякандидат юридичних наук, доцент
Київська державна академія водного транспорту
ім. гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного**ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ
В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Статтю присвячено дослідженню впливу світогляду на становлення і розвиток інституту глави держави. Доведено, що утвердження нового світогляду зумовлює переосмислення, зміну та привнесення в науку нових методів, використання яких сприяє отриманню якісно нових результатів предметного дослідження. Зроблено висновок про те, що побудувати сильну Українську державу поза межами сильного національно орієнтованого лідера неможливо.

Ключові слова: глава держави, правовий статус, світогляд, методологія наукових досліджень

I. Вступ

Актуальність і вибір теми публікації зумовлені низкою чинників, зокрема: а) незавершеністю конституційно-правової реформи в Україні, невід'ємною складовою якої є інститут глави держави; б) доцільністю вивчення цього інституту публічної влади на основі або/чи відповідно до тих світоглядних засад, які були і є прийнятними для суспільства загалом; в) необхідністю вибору тих методів наукового пошуку, використання яких не тільки відповідатиме світоглядним ідеям місця й ролі цього інституту в механізмі державної влади, а й допоможе розкрити сутність глави держави в державотворчому процесі.

Водночас постає питання: чому світоглядні засади дослідження правового статусу глави держави окреслено межами Середньовіччя. Відповідь – на поверхні. Справа в тому, що в епоху Середньовіччя відбулося світоглядне оновлення, висхідне підґрунтя якого становило християнство. Результати такого світоглядного оновлення відчутні й сьогодні, вони пронизують всі сфери суспільного життя, у тому числі й публічно-правові. Підтвердженням наведеного слугує навіть те, що глава світської держави складає присягу на Конституції держави й на Пересопницькому Євангелії – першому із відомих перекладів канонічних текстів староукраїнською мовою.

До когорт вчених, які досліджували окремі світоглядні аспекти формування правового статусу глави держави, належать О. В. Бойко, О. Т. Волощук, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, О. В. Майданник, П. Є. Недбайло, Н. Г. Плахотнюк, В. Ф. Погорілко, С. Г. Серьогіна, В. А. Шатіло, В. М. Шаповал та інші, праці яких заслуговують на увагу, проте поза сферою їх наукових інтересів залишилося питання аналізу впливу світогляду на вибір методів наукового дослідження інституту глави держави.

Незважаючи на те, що вироблення комплексного методологічного арсеналу наукового пошуку не є і не може бути самоцілью, оскільки кінцева мета такої діяльності полягає все ж не в пошуку засобів, а в духовно-теоретичному й практичному освоєнні світу та його процесів, проте його наявність інструментально забезпечує здійснення наукової діяльності та сприяє розв'язанню проблем, виокремлених ученими. Важливість цього питання пояснюється й тим, що методологічному інструментарію наукового пізнання кореспондують отримані результати дослідження того чи іншого суспільного явища, у нашому випадку – правового статусу глави держави.

Відтак спостерігається певна структурна архітектоніка наукового пізнання: утвердження нового світогляду зумовлює переосмислення, зміну та привнесення в науку нових методів, використання яких дає якісно новий результат предметного дослідження. Виходячи з наведеного, логічним є твердження, що правовий статус глави держави в епоху Середньовіччя має відрізнитися від того, яким він був чи мислився, наприклад, в античний період.

II. Постановка завдання

Мета статті полягає в дослідженні впливу світогляду на становлення і розвиток правовідносин, пов'язаних з інститутом глави держави, і з'ясуванні його впливу, тобто світогляду, на вибір методологічного інструментарію наукового пізнання цього публічно-правового інституту. Передбачається, що отримані результати дослідження допоможуть виокремити той методологічний інструментарій, використання якого сприятиме об'єктивному дослідженню правового статусу глави держави в умовах сьогодення.

Методологічну основу запропонованого дослідження становлять історичний, синергетичний, системний, логічний та діалектичний методи, завдяки чому вдалося дійти предметних висновків.

III. Результати

Інститут глави держави впродовж багатьох віків предметно вивчався філософами,

теоретиками права, теологами церкви, політичними та громадськими діячами, соціологами та іншими, які в процесі своєї інтелектуальної діяльності використовували численні методи наукового пошуку, завдяки чому вдалося окреслити й наповнити змістом відповідний понятійно-категоріальний апарат, визначити сутність й практичне значення цього публічно-правового інституту в системі світоглядних координат.

Відомий німецький філософ-гуманіст ХХ ст. А. Швейцер у своїй праці "Благоговіння перед життям" писав: "Було б нісенітницею намагатися заперечити зв'язок, що існує між правом і світоглядом. Для суспільства, як і для індивіда, життя без світогляду постає патологічним порушенням вищого чуття орієнтації ... Світогляд є зародком усіх ідей і переконань, які зумовлюють характер поведінки індивіда і суспільства" [12, с. 89–90]. Філософи зазначають, що світогляд необхідно розуміти як "систему принципів, поглядів, цінностей, ідеалів і переконань, які визначають напрям діяльності і відношення до дійсності" [11, с. 284]. За змістом наведеного поняття світогляд базується на системі узагальнених знань суб'єкта й зумовлює певний спосіб бачення, розуміння, аналізу та оцінювання ним соціально-правових явищ, одним з яких є інститут глави держави.

Із поступовим завершенням епохи античності настала криза державності на європейському континенті. В IV–V ст. настає необхідність формування нового світогляду, оскільки елінізм, як зазначав італійський богослов Луїджі Падовезе, вичерпав свою об'єднуючу функцію в імперії, де народи різних рас і релігій, з різними політичними й суспільними структурами, об'єднані однією мовою і культурою, і де затверджено майже усюди структуру грецького полісу [6, с. 148].

Античний світогляд ґрунтувався на космологічній єдності всесвіту, в основі якого була людина. Водночас висхідним підґрунтям формування світоглядних позицій Середньовіччя стала християнська релігія, а джерелом знань – Святе Письмо. Згідно з Божественним Одкровенням, цей світ має початок і кінець: від створення світу Богом до "страшного суду". Отже, важливою складовою середньовічного релігійного світогляду, на відміну від античного циклічного світорозуміння, є векторно-часовий рух життя на землі, тобто історичний підхід розвитку суспільства. Саме таке світоглядне бачення пізнання світу спонукало до життя історичний метод дослідження соціальних явищ, одним з яких є інститут глави держави.

Блаженний Августин, якого називають апологетом об'єктивної історичної дійсності, доводив, що християнство має стати підґрунтям формування нового світогляду. І для цього були всі передумови, оскільки й на

Заході, й на Сході церква фактично спасала державу, здійснюючи її функції, зокрема освітню, культурну, суддівську та ін. Проте Схід і Захід у цьому аспекті суттєво відрізнялися. І Блаженний Августин осмислив цю різницю так: "На Сході ... один незмінюваний принцип церковної політики увічнений імператором Костянтином у класичному вислові: "Що я хочу, те буде всім канон", – говорив він собору єпископів у Мілані. Зовсім інше відбувається на Заході. Тут протягом IV-го і V-го століть ... ми бачимо швидке зростання і посилення незалежності єпископату ... духовна влада тут володарює над світською" [3, с. 683–684]. Августин навіть скаржиться на те, що він "до того завантажений світськими цивільними справами, що це заважає йому правити пастирські обов'язки" [3, с. 688]. Таким чином, Блаженний Августин жив в епоху зародження нового світогляду й, більше того, був причетний до його формування. Відтак постає питання: які методи наукового пошуку були зумовлені потребами часу в процесі дослідження інституту влади в умовах, як зазначалося, кризи державності та зародження і зміцнення теоретизованих християнських учень, які містили чимало питань, пов'язаних із правовою природою влади, необхідністю дотримання встановлених приписів і заповідей, покараннями за їх порушення тощо.

Необхідність оновлення державності як форми суспільно-політичного буття народів вимагало від учених, теологів обґрунтування конкретних світоглядних засад. Такою концептуальною світоглядною засадою державотворення в післяантичному світі є принцип **"єдиний народ, єдина релігія, єдина держава"**. Розробка цієї концепції лягла на плечі теологів, яскравим представником яких є Августин Блаженний. "Основними структурними закономірностями буття в Августина, – як стверджує В. В. Бичков, – є насамперед цілісність і єдність" [4, с. 534]. Незважаючи на писемну красномовність теолога, наповнену низкою етико-ліричних відступів, його вчення має науковий зміст. Луїджі Падовезе, вказуючи на роль представників церкви в освітньому державотворенні, стверджував, що богослови є особами духовного стану, в яких "погляд на Церкву і науковий дух мають бути пов'язані між собою" [6, с. 28].

Отже, постають питання: чи було відірваним теологічне вчення Августина Блаженного від життя і які методи дослідження він використовував. Аналіз змісту його численних праць вказує, що раціональне пояснення існуючого вабило теолога Августина. "Цей раціоналізм, – як доводив відомий правознавець Є. М. Трубецький, – був до душі мислителю...; він шукав світопізнання наукового", "гностичний раціоналізм" був "споріднений його південному африканському темпераменту" [3, с. 703].

Таким чином, теолог, оперуючи знаннями Святого Письма, не переслідував мету створення ідеального світу чи ідеальних держав, як це було властиво філософам античності, а шукав, озброївшись методами раціонального пошуку, саме можливі та/або реальні шляхи державотворення. “Думка Августина, – як доводив французький історик Марру Анрі-Ірене, – ґрунтується на життєвому досвіді” [7, с. 77]. Разом з тим, помилково було б обмежувати дослідницький інструментарій Августина Блаженного наведеними методами. Так, методи диспуту й синтезу, діалектичний і логічний методи, а також низка інших засобів наукового дослідження були використані ним у процесі обґрунтування ряду теологічних і державно-правових питань. Таке багатство методологічних засобів наукового пошуку предметно цікавило учених і в більш пізніші часи.

Так, починаючи з XI ст. теологічна допитливість стала відроджувати й освоювати низку дослідницьких методів, за інструментами – основними принципами – звернулися, як вказують вчені, саме до Августина. Дійсно, методологічний інструментарій, розроблений цим теологом, захоплював відомих докторів теології від Ансельмана до Абеляра та їх противників, тобто від Петра Даміані до Бернара Клеворського [7, с. 171].

Світоглядні міркування Ф. Аквінського частково також сформувалися під впливом наукової спадщини Августина Блаженного, про що свідчить реалістичне спрямування низки його доктринальних положень. Так, заслуговує на увагу використання Ф. Аквінським системно-аналітичного методу дослідження в процесі виокремлення передумов ефективного розвитку держави, де визначальна роль відводилася правителю держави. Середньовічний теолог стверджував, що для цілеспрямованого розвитку держави необхідно дотримуватися трьох умов: по-перше, підтримувати сформований устрій у державі; по-друге, необхідно, щоб правитель держави був наділений найголовнішими повноваженнями й виконував ті завдання, яких вимагає ця посада; по-третє, потрібно аби правитель виявляв чесноти й керувався законами [1, с. 540].

Заслуга Ф. Аквінського в розробці інструментарію наукового дослідження правового статусу глави держави полягає в розробці та застосуванні ним методу раціонального поєднання суджень теократичного та світського спрямування, завдяки чому монарх як глава держави сприймався як “посланник Божий”, що зумовлювало й відповідне шанобливе ставлення до нього, а з іншого – його сприймали як звичайну людину, за гріховні діяння якої, він повинен нести покарання. Відтак, правовий статус глави держави, за вченням богослова, характери-

зувався двоєдиним поєднанням світського й божественного начал.

Утім святий Тома не був першим, хто взявся за цю проблему. До нього це питання розглядали такі світські професори права, як Вільгельм з Оксеру та Александер з Гельса та ін. Крім того, учитель Ф. Аквінського Альберт Великий, як стверджує А. О. Баумейстер, “був першим мислителем на латинському Заході, хто систематично читав, парафразував і коментував повний корпус творів Аристотеля” [2, с. 74–75], і застосовував такі методи наукової діяльності, як методи аналізу й синтезу, порівняльний та ін. Як результат, Ф. Аквінський перейняв у свого вчителя не тільки методологічні прийоми наукового дослідження, які згодом доповнив і розширив, а й звернувся до тих теологічних і світських тем, які цікавили Альберта Великого.

Порівняльний метод наукового пошуку також активно використовувався Ф. Аквінським не тільки в процесі дослідження правового статусу глави держави, а й більш загальних державно-правових інститутів, зокрема влади, держави тощо. Так, розмірковуючи над сутністю влади, він дійшов висновку, що “співвідношення влади й держави аналогічне співвідношенню душі й тіла, Бога й світу” [8, с. 98].

Метод логічного аналізу лежить в основі обґрунтування Ф. Аквінським питання щодо необхідності функціонування інституту монарха в державі, в руках якого має бути сконцентрована публічна влада. Сутність такої влади є повне підпорядкування нижчих вищим, завдяки чому держава не гине. Використання наведеного методу дослідження підтверджено й таким його міркуванням. “(Дослідник), розглядаючи державний устрій, – писав теолог у “Коментарі до Аристотелевої “Політики”, – повинен спочатку з’ясувати, що передує поняттю “держава”, а про це ми можемо судити лише тоді, коли розглянемо діяльність того чи іншого (правителя), наприклад, тирана, з чого буде зрозуміло, якою за змістом та характером є та чи інша держава [1, с. 308].

Присутність структурно-аналітичного методу є логічним продовженням у процесі дослідження форм тиранії, які автор виводить зі змісту повноважень правителя та способів його володарювання. На думку Ф. Аквінського, є три форми тиранії: 1) коли особи обираються на верховні посади з необмеженими повноваженнями; 2) правителі управляють деспотично, керуючись тільки своєю волею, і нехтуючи законами; 3) кожен (із державців) не кориться законам, правителі через насильство панують над кращими людьми задля власної вигоди, а не в інтересах підлеглих [1, с. 415].

На думку Р. Давида, саме з праць Ф. Аквінського розпочинається відродження

права в Європі: “дохристиянська філософія, яка ґрунтувалася на розумі, значною мірою відповідала божественному закону” [5, с. 42]. Отже, Фома Аквінський уособлює відмінний від античного світу світогляд, в основі якого лежить не філософське, а теологічне вчення.

Таким чином, у період раннього й частково зрілого Середньовіччя теологи, філософи черпали свої аргументи щодо правового статусу правителя держави зі Святого Письма, різниця між ними – в трактуванні. Методологічна складова таких досліджень є двояке походження: деякі методи перенесено з епохи античності, інші – сформована відповідно до досягнутого рівня розвитку науки, в тому числі й під впливом релігійного світогляду.

У період пізнього Середньовіччя в Європі затверджено епоху Відродження, що охоплює часові межі від 40-х рр. XIV ст. до перших десятиріч XVII ст. Характерними рисами Відродження є звернення до культурної спадщини античності, її світський, антиклерикальний характер, духовне світоглядне оновлення тощо. Ця епоха ознаменувалася врешті-решт і новим методологічним піднесенням відносно дослідження правового статусу глави держави. Такими методами, як зазначають вітчизняні вчені, є експериментальний метод, метод емпіричного пізнання тощо [10, с. 80].

IV. Висновки

З вищезазначеного можна дійти таких висновків:

1) новий світогляд передбачає переосмислення, заміну та привнесення в науку нових методів, використання яких зумовлює якісно новий результат предметного дослідження. Методи наукового дослідження за своєю інструментальною цінністю мають бути прагматичними, тобто забезпечувати реалістичне спрямування доктринальних положень щодо правового статусу глави держави в державотворчих умовах, що існують і розвиваються;

2) історичний та історико-правовий методи мають використовуватися в процесі дослідження правового статусу глави держави, що сприятиме оновленню цього інституту відповідно до національних світоглядних традицій;

3) світоглядний принцип державотворення “єдиний народ, єдина релігія, єдина держава”, який продукувався в епоху Середньовіччя, має бути доповнений світогляд-

ною засадою сучасного державотворення, відповідно до якої побудувати сильну Українську державу поза межами сильного національно орієнтованого лідера неможливо, і саме на цих висхідних засадах мають ґрунтуватися конституційні зміни правового статусу глави держави.

Список використаної літератури

1. Аквінський Т. Коментарі до Аристотелевої “Політики” / Ф. Аквінський; пер. з лат. О. Кислюка; передм. В. Катусенка. – Київ: Основи, 2000. – С. 540.
2. Баумейстер А. О. Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання / А. О. Баумейстер. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – С. 74–75.
3. Блаженный Августин. Творения / сост. С. И. Еремеева. – Санкт-Петербург, АПЕТЕЯ, 1998. – Т. 2. Теологические трактаты. – С. 683–684.
4. Бычков В. В. AESTETICA PATRUM / В. В. Бычков // Эстетика отцов церкви. Апологеты. Блаженный Августин. – Москва: Ладомир, 1995. – С. 534.
5. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спиноза; пер. с фр. В. А. Туманова. – Москва: Междунар. Отношения, 2009. – С. 42.
6. Луїджі П. Вступ до патристичного богослов'я / Луїджі Падовезе; пер. з лат. Г. Теодорович. – Львів, 2001. – С. 148.
7. Марру Анри-Ирене. Святой Августин и августианство / Анри-Ирене Марру; пер. с фр. О. Головой. – Долгопрудный: Вестком, 1999. – С. 77.
8. Мироненко О. М. Тома Аквінський / Юридичне енциклопедія в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – Київ: Укр. енцикл., 2004. – Т. 6: Т–Я. – С. 98.
9. Новгородцев П. И. Сочинения / П. И. Новгородцев; сост., вступ. статья и прим. М. А. Колерова, Н. С. Плотнокова. – Москва: Раритет, 1995. – С. 26.
10. Оноприенко В. И. Методологические вопросы науковедения / В. И. Оноприенко. – Киев: Укр ИНТЭИ, 2001. – С. 90.
11. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – Москва: Политиздат, 1987. – С. 284.
12. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер; пер. с нем. – Москва: 1992. – С. 89–90.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2014.

Задорожня Г. В. Исследование правового статуса главы государства в эпоху Средневековья: мировоззренческо-методологический аспект

Статья посвящена исследованию влияния мировоззрения на становление и развитие института главы государства. Доказано, что утверждение нового мировоззрения предопределяет переосмысление, изменение и привносит в науку новые методы, использование ко-

торых способствует получению качественно новых результатов предметного исследования. Сделан вывод о том, что построить сильное Украинское государство вне пределов сильного национально ориентированного лидера невозможно.

Ключевые слова: глава государства, правовой статус, мировоззрение, методология научных исследований.

Zadorozhnyia H. Research of Legal Status of Chapter of the State in the Epoch of Dark Ages: World View and Methodological Aspect

The article is devoted research of influence of world view on becoming and development of institute of chapter of the state. It is well-proven that claim of new world view is predetermined by an analysis, change and enriches science new methods the use of which is instrumental in a receipt high-quality of new results of subject research.

In the article those world view principles of legal status are probed of chapter of the state which arose up in the epoch of dark Ages. To what exactly in the period of dark Ages? It is set that with gradual completion of epoch of antiquity the crisis of the state system came on the European continent. The necessity of forming of new world view comes in IV – V ages, as Hellenism exhausted the unifying function in an empire.

Ascending basis of world view update in the period of dark Ages was made by Christianity. The results of such world view update are perceptible and today, they influence on all spheres of public life. For example, a society of chapter of the state kisses book on the constitution of the state and on a canonical book Gospel.

Theologies of dark Ages, using knowledge of the Sainted Letter, did not try to create the ideal state at the head with a just ruler, as it was done by the philosophers of antiquity, but searched the real ways of construction of the state. Theocratic studies and society right united in the period of dark Ages. A chapter of the state was perceived as a “envoy is Divine” to which it is needed respectfully to belong, at the same time, he was perceived as an ordinary man which must carry punishment for the sins.

World view principle of creation of the state the “unique people, unique religion, single state”, which arose up in the epoch of dark Ages, must be complemented by a modern idea. A conclusion is done that building the strong Ukrainian state without the strong nationally oriented leader is impossible.

Key words: chapter of the state, legal status, world view, methodology of scientific researches.

ПРАВА ЛЮДИНИ: ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСНІ ОЗНАКИ

У статті висвітлено основні сучасні підходи до розуміння сутнісних ознак, які характеризують права людини. Незважаючи на те, що дефініцію прав людини не подано у Міжнародному біллі про права людини, в інтерпретаціях відповідних праволюдних договорів Міжнародним судом ООН та Європейським судом з прав людини, перелік цих ознак визнано усталеним, а проблемне поле здебільшого становлять питання про обсяг та універсалізм таких прав.

Ключові слова: права людини, універсальність, мораль, непорушність, невід'ємність, рівність.

I. Вступ

Права людини є провідною темою юридичної науки як в Україні, так і на Заході. Перетворення інституту прав людини на "силу тяжіння" юриспруденції відбулося здебільшого в ХХ ст., коли міжнародна спільнота збагнула, якими жахіттями може обернутися для людства невідання доктрини природних і невід'ємних прав, забезпечення яких є обов'язковим для всіх учасників міжнародних відносин.

Питанням прав людини присвячено праці таких учених, як Т. Андрусак, М. Вітрук, Д. Вовк, С. Горбунов, Д. Гудима, А. Гусев, В. Горшенев, С. Добрянський, Б. Ебзеєв, М. Заїчківський, І. Ковальов, А. Корнев, П. Лазарев, С. Лугвин, О. Лукашева, І. Лукашук, Л. Луць, І. Панкевич, О. Панкевич, І. Петрухін, С. Погребняк, В. Пугачов, П. Рабінович, С. Рабінович, Н. Раданович, А. Соловйов та ін.

З-поміж робіт західних фахівців треба передусім згадати праці Р. Алстона, В. Бернса, М. Грін, Р. Дворкіна, Ф. Куїна, М. Кренстона, Ф. Люшера, М. Петера, Дж. Раза, М. Сартотті, Д. Сейгала, Дж. Тасіоласа, А. Фолесдала, Дж. Штайнера та ін.

Варто зауважити, що популярність прав людини як напрямку юридичних досліджень пов'язана і з певними ускладненнями передусім теоретичного характеру, а саме формулювання універсального визначення їх поняття.

Причинами, які викликають плюралізм визначень прав людини, є:

- спірність взаємозв'язку прав людини та моралі. Ця проблемність має прояв, оскільки в літературі заведено розглядати права людини і як моральні права особливого характеру, і як позитивні та навіть "даровані" державою можливості її поведінки. Себто в першому випадку стверджується генетичний зв'язок моралі і прав людини, а в другому – їх незалежність;
- політичні бар'єри: права людини є предметом "серйозних розмов" між учасниками міжнародних відносин, а їх порушення

може призвести до економічних, політичних та інших санкцій включно з гуманітарною інтервенцією в країну-порушницю. Відтак заперечення самої ідеї прав людини чи визначення їх відповідно до міркувань політичної кон'юнктури є формою захисту від претензій інших держав та правозахисних інституцій;

- нечіткість межі між правами людини та позитивними правами суб'єктів: нині нема безспірного уявлення про те, які саме суб'єктивні права мають можливість претендувати на ярлик "права людини".

II. Постановка завдання

Метою статті є поглиблення знань про причини плюралізму розуміння прав людини через характеристику основних рис, які їм притаманні. На виконання зазначеної мети поставлено такі завдання:

- виявити, які риси прав людини є конститутивними для цих прав;
- які риси прав людини характеризуються певною розмитістю, що породжує дискусії у літературі навколо поняття й обсягу таких прав;
- виявити перспективи майбутніх досліджень у зазначеній сфері.

III. Результати

С. Добрянській у своїй монографічній праці наводить такий перелік сутнісних ознак прав людини:

- права людини – це певні її можливості;
- права людини – це певні вимоги;
- права людини – це природне її надбання;
- права людини є формою існування моралі;
- права людини є специфічною формою соціальної справедливості;
- права людини – це певним чином внормована свобода;
- права людини – це також її потреби й інтереси;
- права людини – це природні властивості (якості індивіда) [2, с. 24, 25].

Крім цього, права людини можна розглядати як принципи, норми взаємовідносин між людиною і державою, систему гарантій,

правил дотримання взаємних зобов'язань людини й держави, комплекс понять, котрі характеризують правовий статус особи [2, с. 25].

Говорячи про можливості, свободу, забезпечені потреби людини, ми так чи інакше розуміємо одне й те саме – особливе суб'єктивне право. Дискусії ж починаються тоді, коли ми починаємо виявляти особливі риси, котрі притаманні таким можливостям (свободам, забезпеченим потребам тощо).

С. Мойсєєв наводить такі сутнісні ознаки прав людини.

Права людини – це моральні права. Така думка є надзвичайно поширеною в літературі англо-американської правової системи, де традиційно доктрина розглядає право як форму існування моралі (на відміну від багатьох країн континентальної Європи, де заведено проводити жорстке розмежування права й моралі). Так, відомий американський дослідник К. Уелман писав, що “права людини – це індивідуальні моральні права, ..., необхідні проти звичайних і прямих загроз для ведення мінімально гідного людського життя в сучасному суспільстві” [3, с. 4].

“Моральність” прав людини передбачає, що порушити їх можна лише тоді, коли є реальна фактична можливість відвернути несприятливе ставлення до людини чи забезпечити їй доступ до певного блага. Так, людина не несе морального обов'язку дати милостиню, якщо вона сама не має коштів. Така ж ситуація з правами людини. Деякі бідні держави у світі не здатні забезпечити своїм громадянам ані право на охорону здоров'я, ані право на гідний рівень життя, оскільки їм бракує для цього фінансових та інших ресурсів. Такі держави не є порушниками відповідних прав людини.

Права людини є загальними та рівними для всіх. Якщо при феодалізмі стани користувались різними правами, то буржуазні революції принесли рівність, демократію і разом з ними й права людини, тобто певний обсяг свобод, які повинні бути однаковими для всіх. “Права людини як революційна ідея асоціювались з ідеєю суспільства одного статусу, де права високопоставлених і сильних обмежуються правами всіх людей, що виводяться з їх “статусу” людських істот” [1, с. 88, 89].

Права людини захищають її від всемогутності суспільства. “Якщо одна людина, – зазначає С. Мойсєєв, – займається вивченням давньохетської мови, а інші – важливими медичними дослідженнями, утилітаризм зажадав би від першої людини (якщо вона може принести там якусь користь) залишити свої дослідження і приєднатися до медичного проекту (а якщо вона не захоче, то примусити її силою). Але якщо у людей є право мирно займатися своїми справами, які не завдають шкоди іншим, ставити свої цілі в житті й реалізовувати їх, то це неприпустимо.

мо. Права людини ставлять деякі межі того, що суспільство може зробити зі мною, і того, що я можу вимагати від інших” [3, с. 6].

Права людини є універсальними. Хоча права людини втілюють західні цінності, вони, тим не менш, поширюються й на незахідні суспільства. За це Заходу постійно докоряють культурним і політичним імперіалізмом. Однак, як цілком слушно зазначає С. Мойсєєв, «“виник на Заході” ще не означає “неприйнятний для Сходу”. Те, що багато жителів Заходу з ентузіазмом освоюють східні духовні вчення, показує, що взаємопроникнення і засвоєння досягнень інших цивілізацій цілком можливе. Права людини захищають фундаментальні інтереси людей, які повинні знаходити відображення в цінностях усіх суспільств (наприклад, право на життя)» [3, с. 10].

У свою чергу С. Добрянський наводив такі вихідні засади прав людини:

- загальність і формальна рівність можливостей, які становлять інститут прав людини, щодо усіх однойменних суб'єктів;
- невідчужуваність (невід'ємність) таких можливостей;
- притаманність таких прав людині від природи (природність) [2, с. 46].

Отже, невідчужуваність хоч і є ознакою, притаманною правам людини, її навряд чи можна розглядати як загальну думку. Цілком зрозуміло, що заподіяння смерті людині у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони не є порушенням її природного права на життя. Тому невідчужуваність слід або тлумачити вузько, а саме як невідчужуваність абстрактного права (неможна загалом, абстрактно позбавити людину права користуватись правом на життя), або зробити застереження, що невідчужуваність становить атрибут абсолютних прав (право на повагу до честі й гідності, право на визнання правосуб'єктності тощо).

Двома “проблемними” ознаками прав людини досі залишаються універсалізм і обсяг.

Проблема універсалізму виявляє себе в тому, що не всі держави поділяють концепт прав людині в західній його інтерпретації. Країни Азії багатократно висловлювали думку про те, що права людини являють собою внутрішню справу кожної держави й не можуть нав'язуватись із зовні. Таку думку було закріплено в Основах вчення РПЦ про гідність, свободу і права людини: “Протягом усієї історії людства розуміння того, що є людина, істотно впливало на владштування приватного та суспільного життя людей. Незважаючи на глибокі відмінності між окремими цивілізаціями та культурами, в будь-якій з них наявні певні уявлення про права та обов'язки людини.

У сучасному світі значне поширення набуло переконання, що інститут прав людини

сам по собі може найкращим чином сприяти розвитку людської особистості й організації суспільства. При цьому з посиланням на захист прав людини на практиці нерідко реалізуються такі погляди, які докорінно розходяться з християнським ученням...” [4].

Таким чином, проблема універсалізму прав людини є частиною фундаментальної проблеми філософії – об’єктивності моральних цінностей. Філософія комунітаризму заперечує подібну тезу, наполягаючи на принциповій можливості існування протилежних однаково обґрунтованих моральних цінностей.

Друга проблема полягає у тому, що пошук спільного знаменника відносно моральних цінностей призводить до звуження змісту й обсягу прав людини. Якщо мультикультурний діалог досягне відносного успіху в погодженні невеликої групи спільних цінностей, то це призведе до інфляції прав людини, коли ті будуть фактично зведені до права на тілесну недоторканність.

IV. Висновки

Таким чином, перший крок в утвердженні прав людини – це доведення того, що різні

культури можуть дійти спільного знаменника у визначенні принаймні деяких моральних цінностей. Другий – розширення конвергенції правових традицій і культур країн світу, що дасть їм можливість краще розуміти одну одну й знаходити спільну мову для вирішення непростих аксіологічних питань.

Список використаної літератури

1. Feinberg J. Social Philosophy / J. Feinberg. – New Jersey : Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1973. – 126 p.
2. Добрянський С. П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини / С. П. Добрянський. – Львів : Астрон, 2006. – Вип. 10. – 120 с.
3. Моисеев С. В. Философия прав человека : учеб.-метод. пособ. / С. В. Моисеев, Н. И. Сатихина, Ю. С. Разметаева. – Львов : Галицкий друкар, 2014. – 45 с.
4. Основы учения РПЦ о достоинстве, свободе и правах человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014.

Левчук Н. В. Права человека: к вопросу о сущностных характеристиках

В статье исследованы основные современные подходы к пониманию сущностных признаков, характеризующих права человека. Несмотря на то, что дефиниция прав человека не подается в Международном билле о правах человека, в интерпретациях соответствующих договоров о правах человека Международным судом ООН и Европейским судом по правам человека, перечень этих признаков является устойчивым, а проблемное поле в основном составляют вопросы об объеме и универсализме таких прав.

Ключевые слова: права человека, универсальность, мораль, незыблемость, неотчуждаемость, равенство.

Levchuk N. Human Rights: on the Question of Essential Features

This article explores the main current approaches to understanding the essential features that characterize human rights. The author argues that despite the fact that the definition of human rights is filed in the International Bill of Human Rights, or in interpretations of relevant agreements by the International Court of Justice and the European Court of Human Rights, the list of these signs is established. First, human rights – are moral rights. “Morality” of human rights means that they can be breached only when there is a real opportunity to avert adverse actual relationship to the person or to give him access to certain benefits. Secondly, human rights are universal and equal for all. This embodiment of the ideal of bourgeois society revolutions of one estate. Thirdly. protect the human rights of its omnipotence society. This kind of “trump card” against social utilitarianism. Finally, human rights are universal, and that is exactly the same for people regardless of the views of individual states. Problem rice field with respect to human rights issues mainly consists of volume and universality of such rights. The problem of universality of human rights is part of the fundamental problems of philosophy – objective moral values. Communitarianism denies such a thesis, insisting on the principle possible existence of contradictory equally reasonable moral values. The second problem is that the search for a common denominator regarding moral values leads to a narrowing of the content and scope of human rights. If multicultural dialogue reaches relative success in coordination of a small group of shared values, it will lead to inflation rights when they will actually be reduced to the right to bodily integrity. Thus, the first line in the promotion of human rights – is to proof that different cultures can come to a common denominator in determining at least some moral values. The second direction – expanding convergence of legal traditions and cultures of the world, enabling them to better understand each other and find common ground with challenging axiological issues.

Key words: human rights, universality, morality, inviolability, inalienability equality.

УДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 342

Н. О. Армашдоктор юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

ПРИНЦИПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ДЕРЖАВНИМИ ПОЛІТИЧНИМИ ДІЯЧАМИ

У статті проаналізовано принципи реалізації дискреційних повноважень у діяльності державних політичних діячів. Публічні службовці з політичними якостями своїх посад наділені можливістю власного розсуду при прийнятті політичних рішень. Відповідно, встановлення принципів реалізації таких повноважень та контролю за їх дотриманням є стратегічним завданням сьогодення.

Ключові слова: державний політичний діяч, публічна служба, дискреційні повноваження, відповідальність.

I. Вступ

Конституція України чітко визначає, що "органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження в установлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України". Але треба погодитись, що в нормі права заздалегідь не можливо передбачити всіх життєвих випадків і обставин. Тому влада залишає певний простір, який має заповнити орган, котрий застосовуватиме норму. Як будь-яка публічна діяльність реалізація дискреційних повноважень має відповідати базовим вимогам, що до них висуваються. Такими базовими вимогами є принципи, що й стали предметом нашого дослідження.

II. Постановка завдання

Мета статті – проаналізувати принципи реалізації дискреційних повноважень у діяльності державних політичних діячів.

III. Результати

Різним аспектам правового регулювання публічної служби, або ж дослідженню її видів приділяли увагу такі вчені, як В. Б. Аверсянов, О. Ф. Андрійко, Л. Р. Біла-Тіунова, Ю. П. Битяк, С. Д. Дубенко, Д. П. Калаянов, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоець, В. К. Колпаков, Є. Б. Кубко, О. В. Кузьменко, Д. М. Лук'янець, В. Я. Настюк, Н. Р. Нижник, С. В. Петков, М. М. Тищенко, Н. В. Янюк та ін. Проте залишається відкритим питання принципів використання дискреційних повноважень у діяльності державних політичних діячів як суб'єктивного фактору при визначенні законності дій цих чиновників.

У філософії під принципом розуміють центральне поняття, основу системи, що становить узагальнення й поширення будь-якого положення на всі явища тієї галузі, з якої цей принцип абстрагований. Будь-який предмет має свою ідею, а отже, свій принцип, свій закон. Будь-яке явище відповідає певній ідеї, ніщо не відбувається в світі без ідеї [1].

Достатньо близькими до окреслення принципів публічної служби є запропоновані в Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи від 11.03.1980 р. № R (80)2 принципи щодо здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами. Звичайно, положення документа спрямовувались на державних службовців як представників "адміністративних органів", але з певними застереженнями й доповненнями їх можна використати й для окреслення принципів здійснення політичної дискреції. Отже, принципами здійснення дискреційних повноважень відповідно до зазначеного документа є: дотримання мети надання дискреційного повноваження; об'єктивність і неупередженість; рівність перед законом; пропорційність; розумний час; застосування вказівок; відкритість вказівок; відступ від вказівок; характер контролю; утримання адміністративного органу від дій; повноваження контрольних органів щодо отримання інформації.

Відкинувши частину суто управлінських принципів, ми взяли за основу ті, які властиві тільки державним політичним діячам з їх специфічним правовим статусом.

Мета дискреційного повноваження. Будь-який припис нормативно-правового акта, у

тому числі й надані повноваження органам державної влади переслідують певну, юридично значущу мету. Зазвичай вона або прямо зумовлена диспозицією статті, якою це повноваження надано, або прямо впливає із функцій того чи іншого органу.

Враховуючи загальну політичну мету діяльності державних політичних діячів, на перший погляд важко об'єктивно встановити співвідношення обраних заходів меті, поставленій перед особою. Наприклад, Законом України "Про Кабінет Міністрів України" встановлено, що Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує діяльність Кабінету Міністрів України на забезпечення здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України, та здійснення інших повноважень, покладених на Кабінет Міністрів України, надає з цією метою доручення членам Кабінету Міністрів України.

Для встановлення правильності дотримання цього принципу необхідним є поєднання двох факторів:

1. Чітка реалізація положення Конституції України, за яким органи державної влади, їх службові та посадові особи повинні діяти тільки в межах і в спосіб, передбачений законом.
2. Поєднання принципу відповідності мети надання дискреційного повноваження з принципом доцільності та пропорційності.

Принцип об'єктивності та неупередженості в діяльності державних політичних діячів є найбільш проблемним у процесі його виконання. Але дотримання цього принципу є найвизначальнішим у законності дискреційної діяльності державних політичних діячів. Є, власне, мірилом правомірності їх діяльності та зберігає саме значення дискреції для споживачів політико-адміністративних послуг.

Треба погодитись, що об'єктивність як така – досить складне та багатогранне явище, пов'язане не стільки з юридичними чинниками, скільки з психологічними, соціальними й культурними якостями державного політичного діяча. Звичайно, ми не заперечуємо обов'язкового слідування нормам законодавства, але досить часто, а тим більше при реалізації дискреційних повноважень виникає необхідність повного врахування об'єктивно існуючих, процесуально значущих чинників, які не є юридичними. І ось на цьому етапі державний політичний діяч має зважено й адекватно підійти до прийняття остаточного рішення з урахуванням так званої об'єктивної істини.

Об'єктивна істина (так іноді називають принцип об'єктивності) – це відображена в праві вимога, згідно з якою рішення правозастосувального органу має повністю й точ-

но відповідати об'єктивній дійсності [2, с. 321]. Істина в застосуванні права – це достовірні знання про обставини справи, які відповідають об'єктивній дійсності та встановлені компетентним органом за допомогою спеціально визначених у законі процедур і засобів пізнання [3, с. 12].

Українські адміністративісти під принципом об'єктивності розуміють повне виключення з процесу проявів суб'єктивізму, односторонності в аналізі дій суб'єктів; він покликаний забезпечити встановлення й оцінку реальних фактів, що мають значення для ухвалення обґрунтованого рішення у конкретній адміністративній справі [4, с. 30].

Для державного політичного діяча цей принцип є важливим під час прийняття політичного рішення в процесі виконання покладених на нього державою функцій. Зваження всіх існуючих факторів (політичних, економічних, адміністративних або соціальних) має стати запорукою неупередженості прийнятого політичного рішення.

Взагалі неупередженість у процесуальному праві розуміють як відсутність у посадової особи власних інтересів, тобто у її безсторонності при прийнятті рішення в межах адміністративного розсуду. Але вимагати неупередженості в змісті рішень державного політичного діяча в абсолютному значенні його слова неможливо. По-перше, державний політичний діяч як представник певної політичної сили (партії чи блоку партій) повинен планомірно, повсякчас впроваджувати партійні настанови, що об'єктивізувалися у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, чи передвиборчій програмі Президента. По-друге, і це впливає з першої тези, має відбуватися постійна кореляція дій державного політичного діяча за тими ж політичними програмами. В протилежному випадку при відході від позиції керуючого партійного суб'єкта неминучим є настання як політичної, так і юридичної відповідальності. За цих умов, звичайно, державний політичний діяч абсолютно неупереджено (без урахування власного чи стороннього політичного інтересу) прийняти рішення. Тому, на наше переконання, не применшуючи в жодному разі значення принципу об'єктивності та неупередженості у прийнятті рішень, пропонуємо враховувати особливий статус і роль державних політичних діячів у державному управлінні та обмежити визначення цього принципу до такого: "Принцип об'єктивності та неупередженості в діяльності державних політичних діячів – це прийняття зваженого й об'єктивного рішення державними політичними діячами на основі поєднання їх безсторонності та політичного інтересу".

Принцип рівності перед законом. Цей принцип є найбільш загальним для всіх суб'єктів адміністративно-правових відно-

син. Джерелом цього принципу є Конституція України, яка в низці статей передбачила вирівнювання прав, свобод і законних інтересів. Зокрема, ст. 13 визначила, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом; у ст. 21 наголошується, що всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах; згідно зі ст. 24 громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Стаття 36 визначила, що всі професійні спілки мають рівні права та всі об'єднання громадян рівні перед законом. Статтею 129 встановлено рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Враховуючи цей факт, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовними та іншими ознаками.

Водночас є декілька застережень щодо реалізації цього принципу:

- 1) якщо проаналізуємо наведений перелік, то зрозуміємо, що положення Конституції України переважно стосуються фізичних осіб (використовується або обмежувальна категорія "громадяни", або узагальнююча "усі люди"). Коли ж ідеться про юридичних осіб, то законодавець обмежується так званою ситуативною рівністю: усі учасники судового процесу (у тому числі юридичні особи) рівні – тільки під час судового процесу; усі суб'єкти права власності (у тому числі юридичні особи) рівні перед законом – у відносинах власності тощо. Втім принцип рівності має застосовуватись щодо будь-кого в державі, незалежно від виду суб'єкта. Тому пропонуємо таке розуміння цього принципу з подальшим закріпленням його у Законі України "Про державну політичну службу". Принцип рівності перед законом – це уніфіковане застосування до фізичних і юридичних осіб норм закону при регулюванні тотожних правовідносин якісно однорідних груп суб'єктів;
- 2) говорити про абсолютну рівність усіх перед законом неможливо. Про це вже було сказано, лише наголосимо, що реалізуватись принцип рівності має суто в одній категорії суб'єктів, які пов'язані спільними рисами.

Підтвердженням такої позиції є положення Рекомендацій № (80)2 Комітету Міністрів Ради Європи щодо здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами, якщо відмінність у ставленні базується на справедливих підставах, які можуть бути об'єктивно доведені, враховуючи поставлену мету, то принцип рівності не порушується.

Несправедлива дискримінація існує тільки тоді, коли відмінність у ставленні не обґрунтовується об'єктивно з урахуванням мети й наслідків заходу, що передбачається.

Саме однією з варіацій принципу рівності перед законом є *принцип недискримінації* (англ. non-discrimination), який передбачає, що подібні справи не розглядатимуть по-різному, якщо немає об'єктивних підстав для диференціації [5, с. 68].

Мета такого принципу полягає в усуненні будь-яких проявів несправедливості, дискримінаційного ставлення до особи та необхідності гарантувати рівність як формально, так і фактично. Власне забезпечення рівності покладається безпосередньо на державних політичних діячів при виконанні ними дискреційних повноважень.

Принцип пропорційності в діяльності державного політичного діяча відіграє роль такого собі балансу або допустимого для всіх суб'єктів правовідносин компромісу в процесі його політичної діяльності. За визначенням у науковій літературі, принцип пропорційності полягає в досягненні пропорцій між усіма елементами керованих і керуючих процесів [6]. Тобто, збалансованості інтересів людини з інтересами суспільства, держави та відповідної політичної партії, яку представляє цей службовець.

В основі принципу пропорційності лежить концепція "належної матеріальної правової процедури", яка походить із конституційного права США, а також основна ідея природного права про розумність позитивного права. Як зазначав голова Верховного суду США Д. Маршал: "Якщо мета є законною, якщо вона лежить у сфері дії Конституції, а всі засоби для досягнення цієї мети допускаються, стосуються її і не заборонені, а відповідають духу та букві Конституції, тоді вони є конституційними" [7, с. 86].

Більш сучасним підґрунтям застосування цього принципу є практика Європейського суду з прав людини. Так, у справі "Сорін' проти Сполученого Королівства" ("Soering v. United Kingdom") у рішенні від 07.07.1989 р. Суд зазначив, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. "спрямована на пошук справедливого співвідношення між потребами, пов'язаними з інтересами суспільства загалом, і вимогами захисту основних прав людини". У справі "Ріс проти Сполученого Королівства" ("Rees v. United Kingdom") у рішенні від 17.10.1986 р. Судом було зазначено, що, з'ясувавши, чи існує позитивне зобов'язання держави стосовно людини, "належить урахувати справедливий баланс, який має бути встановлений між інтересами всього суспільства й інтересами окремої людини".

Національне законодавство також підтримує світову практику використання прин-

ципу пропорційності. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції України окремі тимчасові обмеження прав і свобод можуть установлюватися в умовах воєнного або надзвичайного стану, за винятком права і свободи, передбачених ст. 24, 25, 27–29, 40, 47, 51, 52, 55–63 Конституції України. Слід також зазначити, що такі обмеження безпосередньо випливають із ч. 2 ст. 64 Конституції України і, по-перше, можуть діяти лише впродовж конкретного строку; по-друге, бути “окремими”, тобто торкатися не всієї системи конституційних прав і свобод людини та громадянина й не повного обсягу й змісту тих чи інших прав і свобод.

Принцип доцільності вказує на необхідність підпорядкування організаційних, процесуальних та інших складових публічної служби та діяльності державних політичних діячів їх загальній політико-управлінській меті.

Словники визначають “доцільність”, як те, що відповідає свідомо поставленим цілям. У такому значенні вона виступає загальною характеристикою специфічної людської діяльності, де в об’єктивний причинно-наслідковий зв’язок включається свідомо мета, яка визначає напрям і зміст процесу. Як завжди доцільні в цьому розумінні дії людей можуть бути недоцільними з погляду потреб прогресивного розвитку суспільства й кінцевих суспільно значущих цілей. У широкому й певним чином умовному значенні – об’єктивна характеристика систем, що досягають наперед заданого (байдуже, яким чином) результату [8].

Зміст конкретизуючого рішення, прийнятого на основі адміністративного розсуду, не в усіх випадках впливає з нормативного припису. Це об’єктивно зумовлює існування принципу, що полегшує віднаходження уповноваженим суб’єктом потрібного рішення. Щодо доцільності правозастосування, то йому, як і законності, притаманні матеріальний, матеріально-процесуальний та процесуальний моменти. Для першого моменту характерні ознаки, визначені В. М. Карташовим. Серед усіх можливих варіантів рішення в процесі застосування права необхідно вибрати такий (у межах нормативного акта), який забезпечував би максимально повне й точне досягнення мети норми. При цьому варіант рішення враховує, захищає, задовольняє цілком визначені інтереси, на відміну від загальної управлінської доцільності, де таке рішення має врахувати численні інтереси без ознайомлення з ними безпосередньо. Та цього й не потрібно, бо з усіма об’єктами управління не обов’язково радитись, до того ж це неможливо [9].

На жаль, принцип доцільності, а тим більше, *принцип політичної доцільності* сьогодні став викликати негативні асоціації. Не останню роль у цьому, звичайно, відіграли й

самі політики та державні політичні діячі. Так, у своєму інтерв’ю, перший Президент України Л. М. Кравчук так охарактеризував ситуацію з конституційним процесом: “Янголів зберемо, вони напишуть Конституцію, але життя буде за принципом доцільності” [10]. На допомогу йому в “забрудненні доброї репутації” принципу доцільності приходять член ЦВК Михайло Охендовський, який заявляє: “На мою думку, сьогодні в Україні склалася ситуація, коли принцип верховенства права перетворено на принцип політичної доцільності” [11, с. 14]. Отже, повна дискредитація такого корисного принципу.

Для державного політичного діяча цей принцип є визначальним у його діяльності, адже він має повсякчас приймати рішення, засновані на виборі між декількома невідомими, користуючись саме принципом доцільності. Водночас, як нас застерігають автори Юридичної енциклопедії, протиставлення доцільності та законності є недопустимим. Вони зазначають, що “доцільність і законність – один із фундаментальних принципів дії права у демократичному суспільстві. Доцільність і законність не повинні протиставлятися одне одному. Разом з тим принцип їх єдності не можна сприймати суто формально. Будь-яка норма права у час свого прийняття відповідним державним органом повинна акумулювати в собі найвищу міру своєї доцільності. Однак через певний час може статися, що у зв’язку із соціально-економічними та іншими змінами, які відбулися у суспільстві, ця норма перестане відповідати вимозі доцільності, хоч і не була скасована чи змінена в порядку, визначеному законом. За таких умов виникає суперечність між доцільністю та законністю. У конкретних випадках цю колізію може вирішувати суд. Що ж стосується законодавця, то він має своєчасно змінити чи скасувати відповідну норму і тим самим усунути суперечність між доцільністю і законністю” [12].

Принцип розумного строку є визначальним у забезпеченні чіткої, цілеспрямованої й оперативної роботи державних політичних діячів при виконанні ними своїх повноважень.

Під “розумним строком” у цьому випадку слід розуміти достатній термін, який залежить від ряду чинників: складності питання; кількості суб’єктів, залучених до справи; невідкладності рішення, перевірки фактів, на яких будується вирішення питання; необхідність проведення політичних консультацій тощо. Іноді неможливо встановити чітко визначені часові межі вирішення питання або реалізації того чи іншого повноваження, адже складно врахувати всі можливі чинники (політичні, економічні, а іноді й фізичні), які впливають на строк реалізації дискреційного повноваження. Світова практика йде шляхом визначення “розумного строку” в ді-

яльності органів і посадових осіб публічної влади: відповідно до п. "с" гл. 1 Рекомендації № Rec (2003) 16 Комітету міністрів Ради Європи державам-учасницям "Про виконання адміністративних рішень і судових рішень у сфері адміністративного права" "дане повноваження має бути реалізоване приватними особами протягом розумного строку, щоб не створювати без необхідності перепон для діяльності адміністративних органів та забезпечити законну достовірність" або відповідно до п. "а" гл. 2 тієї самої Рекомендації "якщо рішення стосовно приватної особи підлягає примусовому виконанню, то цій особі має бути надане право виконати рішення протягом розумного строку, за виключенням випадків, належним чином обґрунтованих термінових справ" [13].

Але зауважимо, ці положення стосуються фізичних та юридичних осіб, що не є суб'єктами владних повноважень. А от Кодекс адміністративного судочинства України визначає розумний строк як найкоротший строк розгляду й вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без не виправданих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах.

Принцип публічності. Цей принцип передбачає два напрями його реалізації:

1. Щодо суб'єктів владних повноважень зміст зазначеного принципу полягає в тому, що будь-який уповноважений законом контролюючий орган має право отримувати доступ до інформації, яка була покладена в основу прийняття рішення, а державний політичний діяч – зобов'язаний надати таку інформацію. Ця інформація має подаватись відповідно до чинного законодавства (з урахуванням положень про використання інформації з обмеженням (спеціальним) доступом). Сутність у такому випадку лежить у чіткому, послідовному та повному викладі всіх обставин та умов справи, що розкривають внутрішній зв'язок рішення з конкретною життєвою ситуацією.
2. Щодо осіб, які не є суб'єктами владних повноважень. Публічність стосовно цієї категорії осіб закріплена у ч. 2 ст. 3, ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19, п. 2 ч. 1 ст. 121, ст. 124, 129 Конституції України. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Забезпеченням цього принципу є доступ осіб, які не є суб'єктами владних повноважень до публічної інформації. Причому, надання такої інформації має бути максима-

льно повним та доступним для сприйняття та розуміння отримувачем цієї інформації. Із цього приводу цікавим є факт, що в біоетиці вирішальну роль також відіграє так званий "принцип публічності" – за яким жодне експертне судження не може стати аргументом біоетичного обговорення проблеми, якщо воно не зрозуміле для "людини з вулиці" [14, с. 75]. На наш погляд, дуже влучне визначення сутності принципу публічності.

Способом реалізації принципу публічності може бути як опублікування та оголошення встановленим законом чином прийнятого рішення, так і персональне доведення до відома суб'єкту, на якого спрямована дія акту (рішення), як, наприклад, у випадку надання обов'язкових доручень членами Кабінету Міністрів України на підставі відповідного закону. Для рішень щодо прийняття в межах реалізації дискреційних повноважень, на наш погляд, доречною буде вимога про окреслення чинників, мотивів і підстав, які вплинули на остаточне рішення державного політичного діяча. Найбільш зручною формою такого пояснення може бути вже довгий час використовувана в діловодстві практика "пояснювальних записок".

Значення дотримання цього принципу полягає в реальній можливості ефективного, повного та належного дотримання державними політичними діячами при застосуванні дискреційних повноважень, положень нормативно-правових актів і всіх наведених вище принципів такої діяльності, що максимально сприятиме захисту прав і свобод громадян України.

Принцип підтримання іміджу й авторитету державної влади. Суспільне призначення державних політичних діячів полягає в забезпеченні ефективного здійснення завдань і функцій держави шляхом сумлінного виконання ними покладених на них обов'язків.

Державні політичні діячі мають дбати про позитивний імідж та авторитет репрезентованих ними органів і публічної служби в цілому, дбати про власну честь і гідність, цінувати статус представника держави.

Поведінка державного політичного діяча має відповідати очікуванням громадськості й забезпечувати довіру суспільства і громадян до влади та держави, сприяти реалізації прав і свобод людини та громадянина, визначених Конституцією і законами України.

Державний політичний діяч має з належною повагою ставитись до прав і законних інтересів громадян, їх об'єднань, а також юридичних осіб, не має проявляти свавілля або байдужість до їхніх правомірних дій та вимог, допускати прояви бюрократизму, відомчості, нестриманості у висловлюваннях або іншим чином поводитись у такий спосіб, що дискредитує органи державної влади.

Принцип підконтрольності. Цей принцип є останнім у нашому переліку, але він

посідає чи не найчілніше місце за значенням у всій політико-управлінській діяльності державного політичного діяча. Безконтрольність у будь-якій сфері, а тим більше у сфері державного управління є згубною для всієї держави та її громадян. Говорити про реалізацію всіх інших принципів без реального контролю просто немає сенсу. Принцип рівності, неупередженості тощо будуть лише деклараціями, нічого не вартими для пересічних громадян. Тому вкрай важливим є не тільки закріплення, а й реальна реалізація безперервного, послідовного контролю за всією діяльністю публічної влади в державі, а тим паче за такою суб'єктивною дискреційною діяльністю.

Користуючись надбаннями адміністративної науки в царині досліджень контрольної діяльності, можна виокремити загальний і цільовий контроль [15] за діяльністю державних політичних діячів.

Загальний – це контроль, що здійснюється уповноваженими органами, за всією діяльністю підконтрольного суб'єкта. Залежно від виду державного політичного діяча, це може бути Верховна Рада України, Президент України, Рахункова палата України, Служба Безпеки України, система органів прокуратури тощо.

Цільовий – це контроль, який здійснюється відносно окремого напрямку роботи. У нашому випадку це реалізація державним політичним діячем дискреційних повноважень. Серед суб'єктів цільового контролю можна назвати Конституційний Суд України та адміністративні суди, які перевіряють рішення державних політичних діячів на предмет їх конституційності та законності.

IV. Висновки

У науковій літературі пропонується виділяти процедурний контроль (за належним дотриманням принципу законності при прийнятті рішення) та контроль за якістю рішення, тобто за його відповідністю ситуаційним обставинам і аргументам, що характеризують доцільність його прийняття.

Підсумовуючи аналіз дискреційних повноважень державних політичних діячів та державних службовців, необхідно підтвердити їх першорядне значення в реалізації статусу саме державних політичних діячів серед інших категорій публічних службовців. З низкою особливостей, зумовлених статусом державних політичних діячів, дискреційні повноваження здатні відігравати як позитивну, так і негативну роль у державному управлінні. Використання розсуду при прийнятті масиву політико-адміністративних рішень завжди є фактором небезпеки для правопорядку. Проте виважений, правосвідомий підхід до закріплення цих повноважень та їх використання зведе до мінімуму

можливість будь-яких зловживань. Використання для цього в спеціальному законі базових принципів є найбільш оптимальним шляхом нормативного регулювання дискреційних повноважень державних політичних діячів та державних службовців.

Список використаної літератури

1. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., доп. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – Москва : Юрид. лит., 1981–1982. – Т. 2. – 1982. – С. 321.
3. Бро Ю. Н. Изучение фактических данных и обстоятельств дела в процессе применения норм права / автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. Н. Бро. – Москва, 1978. – С. 12.
4. Бандурка О. М. Адміністративний процес : підруч. для вищ. навч. закл. / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – Київ : Літера ЛТД, 2002. – С. 30.
5. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права / А. А. Пухтецька // Правовий тиждень. – 2009. – № 47 (173). – С. 68.
6. Скібіцька Л. І. Менеджмент : навч. посіб. / Л. І. Скібіцька, О. М. Скібіцький. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. – 416 с.
7. Шевчук С. В. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння / С. В. Шевчук // Практика Європейського суду з прав людини. Коментарі. – 1999. – № 2. – С. 86.
8. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – Київ : Головна редакція УРЕ. – 1979. – Т. 3: Гердан – Електрографія. – 552 с.
9. Перепелюк В. Г. Адміністративний процес. Загальна частина : навч. посіб. / В. Г. Перепелюк. – Чернівці : Рута, 2003. – 367 с.
10. Кравчук Л. М. Янголи напишуть Конституцію, але життя буде за принципом доцільності [Електронний ресурс] / Л. М. Кравчук // Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/06/16/6304162/>.
11. Охендовський М. Принцип верховенства права перетворено на принцип політичної доцільності / М. Охендовський // Юридична газета. – 2007. – № 28 (112). – С. 14.
12. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ : "Українська енциклопедія" імені М. П. Бажана, 1999. – Т. 2: Д–Й. – 744 с.
13. Про виконання адміністративних рішень і судових рішень у сфері адміністративного права : Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-учасницям

- № Рес (2003) 16 від 09.09.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_692.
14. Тищенко П. Д. Био-власть в эпоху биотехнологий / П. Д. Тищенко. – Москва : ЦОП Института философии РАН, 2001. – С. 75.
15. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова). – Київ : Юридична думка, 2004. – Т. 1. Загальна частина. – 584 с.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2014.

Армаш Н. А. Принципы реализации дискреционных полномочий государственными политическими деятелями

В статье анализируются принципы реализации дискреционных полномочий в деятельности государственных политических деятелей. Публичные служащие с политическими качествами своих должностей наделяются возможностью собственного усмотрения при принятии политических решений. Соответственно, установление принципов реализации таких полномочий и контроля за их соблюдением является стратегической задачей настоящего.

Ключевые слова: государственный политический деятель, публичная служба, дискреционные полномочия, ответственность.

Armash N. Principles of Discretionary Power State Political Figures

The article analyzes the principles of the discretionary powers of a state politicians. Public officials with political qualities of their posts are given the opportunity of discretion in making political decisions. Accordingly, the establishment of principles for implementing such authority and control over their observance is of strategic importance today.

Administrative responsibility is understood in two aspects: positive (prospective or promotional aspect) and negative (retrospective or protective aspect). Positive administrative responsibility can not act as an independent type of legal responsibility, as it exists in the sphere of moral and ethical standards. Positive responsibility is a prerequisite for administrative charges and may result in the onset of administration (retrospective) responsibility that finally will lead to punishment. Administrative offense should be considered as illegal, falt (intentional or careless) acts or omissions committed by persons who have public authority (an officer of the public authority), which resulted in the material damage or moral harm to the person (physical, legal) or the public.

Administrative legislation of Ukraine, which regulates the activity of the administrative officials of public power, resembles a chaotic conglomeration of rules, regulations, guidelines and methods that are poorly correlated. And in many cases, illegal activities of officials of public authorities is a reflection of the legal system, existing in the country, and the general state of relations, which involves all citizens of the country. The most annoying is the fact that the current issue of the new European legislation does not mean that we could find the way out of this legal deadlock. According to European legislation there is the hidden asian nature of patriarchal relations in our society. The law is used as a "screen" or as a means to hide the selfish actions of officials and their business partners.

Thus, the article reviews the main approaches to understanding the administrative responsibility of the officials. Emphasis is made on the relations between the administrative responsibility and the misconduct committed by the officials while exercising their authorities. We have proved the unreasonableness of the selection of positive administrative responsibility as one that does not meet the basics of the theory of legal liability.

Key words: state politician, public service, discretion, responsibility.

**ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ОХОРОНИ
ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано проблеми організації охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України як пріоритетного напрямку внутрішньої політики держави, оскільки створення правових засад цієї діяльності є вкрай актуальним і необхідним для визначення правових відносин між учасниками навчально-виховного процесу та правоохоронними органами, які являють собою частину державної влади.

Ключові слова: навчальний заклад, освіта, громадські місця, охорони громадського порядку, громадський порядок, підрозділи служб охорони громадського порядку.

I. Вступ

Згідно з Конституцією України, утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Його виконання реалізується державою як через систему органів, так і через систему інституцій, яких держава в законодавчому порядку наділяє відповідними повноваженнями. Нові умови та якісно новий характер діяльності середніх закладів освіти вимагають проведення наукових досліджень, спрямованих на осмислення змісту найбільш загальних і фундаментальних понять, які відображають істотні властивості та відносини явищ дійсності й пізнання – категорій, якими, зокрема, є: “шкільне право”, “адміністративні правовідносини у сфері освіти”, “законодавство, що регулює охорону громадського порядку в середніх закладах освіти”.

Слід зазначити, що Концепція адміністративної реформи в Україні має реально поліпшити стан організації виконавчої влади, зробити її одним із важливих чинників прискорення економічних, політичних, соціальних, державно-правових перетворень. Розроблена Концепція стосується не тільки управлінських, а й інших проблем, у тому числі й сфери освіти. У ній також визначено завдання переосмислення організаційних і правових засад державного управління, науково-методологічної бази адміністративного права як галузі публічного права [2].

Чіткість, змістовна визначеність понятійного апарату законодавства України у сфері охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України є передумовою та водночас запорукою ефективного правового регулювання відносин, що виникають під час навчального процесу між учнями й адміністрацією навчального закладу, учнями й співробітниками

відділів кримінальної міліції у справах дітей Міністерства внутрішніх справ України, а також у спілкуванні з працівниками кримінально-виконавчої інспекції Державної пенітенціарної служби України.

Зокрема, це є одним із дієвих чинників підвищення авторитету державної служби в системі Міністерства внутрішніх справ України та Державної пенітенціарної служби України, який поліпшить показники у роботі правоохоронних органів, а в деяких випадках, як зазначається в науці, “припинить чиновницьке свавілля” [3, с. 463] та створить ефективну систему захисту прав і свобод громадян [4, с. 4–5]. Зважаючи на це, поставлено завдання дослідити організацію охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти й науки України.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити й проаналізувати проблеми організації охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України як пріоритетного напрямку здійснення єдиної державної політики в галузі освіти.

III. Результати

В Україні держава бере на себе зобов'язання щодо забезпечення доступності всіх видів освіти: як середньої, так і вищої та післядипломної. Розвиваючи демократичні здобутки, вироблені в чинному законодавстві, Конституція України сприйняла положення Декларації прав національностей України від 01.11.1991 р. [5] та Закону України “Про національні меншини в Україні”, де гарантує належні умови користування й навчання представниками національних меншин рідною мовою та вивчення рідної мови в школах [6]. Таким чином, Конституція України визнає право на освіту за кожною людиною, незалежно від її статі, раси, національності, соціального й майнового стану, роду й характеру занять, належності до партій, став-

лення до релігії та інших обставин у повній відповідності до ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [7].

Питання адміністративно-правового регулювання охорони громадського порядку в закладах освіти досліджували вчені: В. Авер'янов, Ю. Битяк, О. Бандурка, І. Голосніченко, Л. Коваль, В. Колпаков, А. Комзюк, С. Петков, В. Опришко, М. Тищенко, О. Якуба та ін. [8–11]. Однак необхідно визнати, що дослідженню організації охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України присвячено недостатньо науково-теоретичних розробок. Саме тому вважаємо за доцільне розглянути зміст правовідносин, що виникають з приводу охорони громадського порядку в навчальних закладах, та особливості їх адміністративно-правового регулювання.

Для аналізу організації охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України необхідно визначити понятійно-категорійний апарат спеціального законодавства, що регулює відносини у сфері охорони громадського порядку загалом, а потім уже в навчальному закладі.

Отже, освіта – це основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства й держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [12]. Відповідно до визначення, поданого в Юридичній енциклопедії за загальною редакцією Ю. С. Шемчушенка, навчальний заклад – установа, що безпосередньо реалізує державну політику в галузі освіти, загальнокультурної підготовки та виховання громадян, створює умови та задовольняє потреби особи у здобутті освіти. Згідно з чинним законодавством, систему навчальних закладів в Україні становлять:

- дошкільні заклади освіти (дитячі ясла й садки, дитячі будинки);
- середні заклади освіти (середні загальноосвітні школи всіх ступенів, спеціальні школи, гімназії, ліцеї, колегіуми);
- позашкільні навчальні заклади освіти (палаци, будинки, центри, учнівські клуби);
- професійно-технічні заклади освіти (професійно-технічні й професійно-художні училища);
- вищі навчальні заклади (технікуми, училища, коледжі, інститути, університети, академії);
- заклади післядипломної освіти (академії, інститути, центри підвищення кваліфікації).

Загальноосвітні навчальні заклади, незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, можуть мати у своєму складі інтернати з частковим або повним утриманням учнів (вихованців) за рахунок власника.

Навчальні заклади утворюються органами державної виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, а також громадянами. Навчальні заклади засновані на загальнодержавній або комунальній власності мають статус державних закладів освіти. За діяльністю навчальних закладів здійснюється державний контроль з боку центральних і місцевих органів управління освітою та Державної інспекції закладів освіти при Міністерстві освіти і науки України [13]. Забезпечення безпечних і нешкідливих умов навчання, праці та виховання у середніх навчальних закладах покладається на їх власника або уповноважений ним орган, керівника навчального закладу.

Загальна середня освіта – це цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти й трудової діяльності [14].

Завданням загальної середньої освіти є:

- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини та громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини та громадянина;
- реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов або мов меншин та рідної мови, національних цінностей Українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я учнів (вихованців).

Режим роботи загальноосвітнього навчального закладу визначається ним на основі нормативно-правових актів та за погодженням з відповідним органом державної санітарно-епідеміологічної служби.

Виховання учнів (вихованців) у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється

в процесі урочної, позаурочної та позашкільної роботи з ними. Цілі виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах визначаються на основі принципів, закладених у Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах України. У загальноосвітніх навчальних закладах забороняється утворення і діяльність організаційних структур політичних партій, а також релігійних організацій і воєнізованих формувань. Примусове залучення учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів до вступу в будь-які об'єднання громадян, релігійні організації та воєнізовані формування забороняється [14]. Учасниками навчально-виховного процесу в загально-освітніх навчальних закладах є: учні (вихованці), керівники, педагогічні працівники, психологи, бібліотекарі; інші спеціалісти; батьки або особи, які їх замінюють.

Згідно зі ст. 22 Закону України "Про загальну середню освіту" від 13.05.1999 р. № 651-XIV, загальноосвітній навчальний заклад забезпечує безпечні та нешкідливі умови навчання, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я, формує гігієнічні навички та засади здорового способу життя учнів (вихованців) [14]. Отже, Уряд України враховує необхідність належного забезпечення нешкідливих та безпечних умов навчання та виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах. Особливо це актуально в сьогоденній ситуації, коли зростає кількість безробітних, загострюється оперативна обстановка, зростає рівень злочинності. Тому назріло питання підвищення ефективності забезпечення правопорядку в державі, вжиття комплексу запобіжних заходів щодо організації охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України.

Одним із головних завдань підрозділів, які забезпечують охорону громадського порядку, є активна, наступальна боротьба з будь-якими правопорушеннями на вулицях, площах, у парках, на транспортних магістралях, у портах, аеропортах та інших громадських місцях. Водночас діяльність правоохоронних органів щодо охорони громадського порядку в середніх закладах освіти взагалі неналагоджена. Практика засвідчує, що ефективність боротьби з правопорушеннями (проступками) у сфері освіти залежить не лише від втручання в ситуацію учасників навчально-виховного процесу, а й від діяльності правоохоронних органів та організації взаємодії між ними. Тому запровадження в загальноосвітніх навчальних закладах організації охорони громадського порядку – це один із головних шляхів вирішення проблеми контролю за станом правопорядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України.

На нашу думку, ця робота може бути покладена на службу з охорони громадського порядку, яка створена при Міністерстві внутрішніх справ України. До її складу входять підрозділи служби охорони громадського порядку, які водночас є структурними ланками інших керованих систем, у нашому випадку системи Міністерства внутрішніх справ України та його територіальних органів внутрішніх справ.

Особливості функціонування служби полягають у такому:

- структура служби охорони громадського порядку на відміну від інших соціальних систем включає, крім управлінь, відділів і відділень, бойові підрозділи міліції;
- управлінська діяльність органів служб охорони громадського порядку та його районних органів спрямована на зовнішнє середовище функціонування, тобто вона діє переважно у відносинах із суб'єктами приватного права;
- при здійсненні нагляду за виконанням суб'єктами правовідносин приписів законодавчих актів, спрямованих на охорону громадського порядку й власності, забезпечення громадської безпеки, нею застосовуються не тільки заходи переконання, а й заходи адміністративного примусу [15].

У сфері адміністративно-виконавчої діяльності із забезпечення особистої безпеки громадян міліція громадської безпеки здійснює такі функції:

- забезпечує на території міста (району) дотримання законів, інших актів органів державної влади, охорону прав і свобод громадян; здійснює контроль за дотриманням рішень органів влади підприємствами, установами, організаціями та громадянами;
- захищає життя, здоров'я, права та свободи громадян від злочинних та інших протиправних зазіхань;
- надає допомогу громадянам, що постраждали від злочинів, адміністративних правопорушень, а також знаходяться в безпомічному або іншому стані, небезпечному для їхнього життя і здоров'я;
- реєструє заяви, повідомлення та іншу інформацію, що надходять про злочини, які загрожують особистій або громадській безпеці, вчасно вживає заходів, передбачених законодавством;
- забезпечує виконання приводів в установи охорони здоров'я з поданням, санкціонованим прокурором, осіб, що ухиляються від явки за викликом і страждають хронічним алкоголізмом, наркоманією, венеричними захворюваннями, заражені вірусом імунодефіциту людини та іншими хворобами.

У сфері охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки:

- забезпечує громадський порядок на вулицях, площах, у парках, на транспорт-

- них магістралях, вокзалах, в аеропортах та інших громадських місцях;
- вживає передбачені законом заходи, пов'язані з проведенням зборів, мітингів, вуличних ходів і демонстрацій, організацією спортивних, видовищних та інших масових громадських заходів;
- здійснює у випадку стихійних лих, екологічних катастроф, епідемій, епізоотії, пожеж, масових порушень громадського порядку передбачені законом заходи, пов'язані з порятунком людей, збереженням матеріальних цінностей, підтримкою порядку, забезпеченням діяльності підприємств, установ, організацій;
- бере участь згідно із законом у забезпеченні режиму надзвичайного стану у випадку їхнього введення на території України в окремих місцевостях;
- видає згідно із законодавством дозволи на придбання, збереження, носіння та перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів до нього, вибухових матеріалів, а також на відкриття й функціонування установ з їх виготовлення;
- регулює дорожній рух, контролює дотримання встановлених правил, нормативів і стандартів, що діють у сфері безпеки дорожнього руху;
- реєструє та проводить облік автотранспортних засобів, а також видачу посвідчень на право управління автотранспортними засобами.

Розглянуті вище організаційні й правоохоронні функції перебувають між собою в нерозривному зв'язку й становлять єдиний процес охорони громадського порядку, захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави від злочинних та інших протиправних зазіхань. Але в зазначеному переліку відсутні функції щодо забезпечення охорони громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України.

Стройові підрозділи міліції виконують ряд завдань, провідними серед яких є: несення патрульної служби з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю на вулицях, об'єктах транспорту та інших громадських місцях міста; посилення патрульної служби в районах міста, де склалася напружена оперативна обстановка; забезпечення охорони громадського порядку та безпеки при проведенні масових заходів у місті, заходів у період стихійного лиха та інших завдань, які раптово виникають, а також при виникненні надзвичайних обставин [16].

Крім того, учасниками навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах можуть бути співробітники відділів кримінальної міліції у справах дітей Міністерства внутрішніх справ України, працівники кримінально-виконавчої інспекції Державної пенітенціарної служби України.

Для повного та всебічного розгляду цієї проблеми необхідно звернутися до першоджерела визначення поняття “громадський порядок”. Громадський порядок – урегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, повагу честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі.

Поняття “громадський порядок” вченими розглядається в широкому та вузькому значенні. У широкому значенні громадський порядок – система, порядок суспільних відносин, що складаються під впливом соціальних норм при провідній ролі правових норм. У такому розумінні громадський порядок створює сприятливі умови для успішного розвитку суспільства загалом, ефективного функціонування його соціальних інститутів і всієї політичної системи. У вузькому значенні громадський порядок розумівся вченими як система відносин, що складаються при знаходженні громадян у громадських місцях: на вулицях, площах, у садах, у громадському транспорті, видовищних заходах, підприємствах торгівлі та громадського харчування тощо.

Сферу громадського порядку становлять переважно відносини, що виникають і розвиваються у громадських місцях, до яких належать, насамперед, місця спільного проживання, праці, відпочинку, а також спілкування людей з метою задоволення різноманітних життєвих потреб.

Громадський порядок передбачає:

- всебічне правове й соціальне забезпечення громадського спокою, гідних умов для праці, відпочинку й побуту людей, певною сукупністю правових та інших соціальних норм, перед усім нормами адміністративного й кримінального права;
- забезпеченість охорони громадського порядку ефективною діяльністю спеціальних правоохоронних органів та громадських організацій;
- наявність дисциплінарної, адміністративної, кримінальної відповідальності [17].

Також слід пам'ятати, що громадський порядок – це певна система відносин, належний порядок, що склався у суспільстві та відповідає інтересам держави й усіх її громадян; це сукупність встановлених у державі правил поведінки у громадських місцях, які регулюються правовими, моральними та іншими соціальними нормами [18].

IV. Висновки

Таким чином, основною формою запобігання вчиненню адміністративних правопорушень у середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України є комплексна взаємодія учасників навчально-виховного процесу та підрозділів міліції з охорони громадського порядку.

Проведений аналіз окресленої проблеми дає змогу зазначити, що охорона громадського порядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України – це система, порядок суспільних відносин, що виникають у процесі діяльності навчальних закладів, взаємодії учасників навчально-виховного процесу, що складаються під впливом соціальних норм при провідній ролі правових норм.

На наш погляд, охорона громадського порядку в загальноосвітніх навчальних закладах має забезпечуватись підрозділами місцевої міліції, діяльність якої заснована на муніципальній основі, що дасть змогу вирішити проблему дотримання стану правопорядку в середніх закладах освіти Міністерства освіти і науки України.

Список використаної літератури

1. Конституція України. – Харків : Веста: Ранок, 2006. – 64 с.
2. Авер'янов В. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції / В. Авер'янов // Право України. – 2006. – № 5. – С. 11–15.
3. Стариков Ю. Н. Служебное право / Ю. Н. Стариков. – Москва, 1996. – 324 с.
4. Лукашева Е. А. Эффективность юридических механизмов защиты прав человека. Политические, экономические, социально-психологические аспекты / Е. А. Лукашева // Государство и право. – 1994. – № 10. – С. 3–8.
5. Декларації прав національностей України від 01.11.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moral.gov.ua>.
6. Закон України "Про національні меншини в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moral.gov.ua>.
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moral.gov.ua>.
8. Тихомиров Ю. А. Административное право и процесс. Полный курс / Ю. А. Тихомиров. – Москва, 2001. – 652 с.
9. Колпаков В. К. Административно-деликтный феномен : монография / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
10. Перепелюк В. Г. Административный процесс. Загальна частина : навч. посіб. / В. Г. Перепелюк. – Чернівці : Рута, 2003. – 367 с.
11. Бандурка О. М. Административный процесс: підруч. для вищ. навч. закл. / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – Київ : Літера, 2002. – 288 с.
12. Про освіту : Закон України від 04.06.91 р. № 1144-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
13. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – Київ : Укр. енцикл., 1998. – Т. 4: Н–П. – 717 с.
14. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moral.gov.ua>.
15. Административное право Украины. Академичний курс : підручник : у 2 т. / [гол. редколегії В. Б. Авер'янов]. – Київ : Юридична думка, 2004. – Т. 1: Загальна частина. – 584 с.
16. Про затвердження Положення про строювий підрозділ патрульної служби Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 23.01.2010 р. № 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moral.gov.ua>.
17. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – Київ : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: Н–П. – 639 с.
18. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Прийнятий ВРУ УРСР 07.12.84 р. // Відомості ВР УРСР. – Київ, 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2014.

Задала Д. К. К вопросу об организации охраны общественного порядка в средних учреждениях образования Министерства образования и науки Украины

В статье проанализированы проблемы организации охраны общественного порядка в средних учреждениях образования Министерства образования и науки Украины как приоритетного направления внутренней политики государства, поскольку принятие правовых основ этой деятельности является чрезвычайно актуальным и необходимым для определения правовых отношений между участниками учебно-воспитательного процесса и правоохранительными органами, которые представляют собой часть государственной власти.

Ключевые слова: учебное заведение, образование, общественное место, охрана общественного порядка, общественный порядок, подразделение служб охраны общественного порядка.

Zadaly D. To Question About Organization of Public Law Enforcement in Middle Establishments of Formation of Department of Education and Science of Ukraine

In the article the problems of organization of public law enforcement are analyzed in middle establishments of formation of Department of education and science of Ukraine as priority direction of domestic policy of the state, as creation of legal principles of this activity is utterly actual and

necessary for determination of legal relations between participants educational-educate to the process and by law enforcement authorities which show by itself part of state power.

In accordance with Constitution of Ukraine, assertion and providing of rights and freedoms of man, is the main duty of the state. His implementation will be realized the state both through the system of organs and through the system of instituciy which the state in a legislative order provides with the proper plenary powers. New terms and high-quality new character of activity of middle establishments of education are required by the leadthroughs of scientific researches of directed on the comprehension of maintenance of the most general and fundamental concepts which represent

It should be noted that Conception of administrative reform in Ukraine must really improve the state of organization of executive power, do it one of important factors of acceleration of economic, political, social, derzhavno-pravovikh transformations. The developed Conception touches not only administrative but also other problems, including sphere of education. In it also certainly task of pereosmislennya of organizational and legal principles of state administration, scientifically methodological bases of administrative law.

Clearness, rich in content definiteness of concept vehicle of legislation of Ukraine in the sphere of public law enforcement in middle establishments of formation of Department of education and science of Ukraine is precondition and at the same time mortgage of the effective legal adjusting of relations, which arise up during an educational process between students and administration of educational establishment, by students and employees of departments of criminal militia, in matters of children of Ministry of internal affairs of Ukraine, and also during socializing with workers.

In particular, it is one of effective factors of increase of authority of government service in the system of Ministry of internal affairs of Ukraine and Government penitenciarney service of Ukraine, which will improve indexes in-process law enforcement authorities, and on occasion, as registers in science will "halt a bureaucratic self-will" and will create the effective system of defence of rights and freedoms of citizens. Because of it, a task to probe organization of public law enforcement in middle was put.

Key words: educational establishment, education, public places, public law enforcement, public peace, subsections of service of guard of public.

Н. П. Капітаненкокандидат юридичних наук, доцент
Запорізька державна інженерна академія**АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОСТУПКИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті на основі аналізу вітчизняного законодавства розкрито ознаки адміністративних проступків у сфері господарської діяльності, формулюються пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства, яке регулює адміністративну відповідальність у сфері господарювання в Україні.

Ключові слова: адміністративні проступки, господарська діяльність, адміністративна відповідальність, суб'єкти господарювання.

I. Вступ

Одним із актуальних напрямів реформування українського адміністративного права є модернізація інституту адміністративної відповідальності, зокрема, відповідальності за проступки у сфері господарської діяльності.

Концепція адміністративної реформи в Україні передбачає подальшу систематизацію адміністративного законодавства, насамперед, шляхом його кодифікації. Концепція визнає, що з об'єктивних причин неможливо здійснити кодифікацію одночасно і в одному акті, тому доцільно здійснювати поетапну кодифікацію за окремими сферами та інститутами адміністративно-правового регулювання, відповідно до якої кожний етап кодифікаційного процесу має завершуватися підготовкою окремих частин майбутнього Адміністративного кодексу України у вигляді відповідних томів (або "книг"). Систематизація адміністративно-деліктного законодавства, на наш погляд, має відбуватися за двома напрямками: оновлення змісту адміністративно-деліктних норм та подальша поетапна кодифікація даного інституту адміністративного права. Якісні зміни змісту адміністративно-правових норм мають передбачати також і напрацювання основних правових понять. Зазначена позиція відповідає напрямку модифікації адміністративної відповідальності і в сфері господарської діяльності, що зумовлює актуальність дослідження.

Питання адміністративних правопорушень ґрунтовно досліджували такі вчені-адміністративісти, як: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк, А. С. Васильєв, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, Е. Ф. Демський, Є. В. Додін, І. Б. Коліушко, Т. О. Коломєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Є. Б. Кубко, О. І. Миколенко та ін.

II. Постановка завдання

Мета статті полягає у встановленні ознак адміністративних проступків у сфері господарської діяльності шляхом аналізу норма-

тивно-правових актів, а також у розробленні пропозицій для вдосконалення законодавства, яке регулює адміністративну відповідальність у сфері господарювання в Україні.

III. Результати

Реформування будь-якого інституту певної галузі права слід розпочинати з аналізу термінології, визначення відповідності її сучасним умовам суспільного життя та перегляду системуютьовувальних термінів, які становлять основу сфери, яка підлягає модернізації [7, с. 31]. Для інституту адміністративної відповідальності одним із таких термінів є "адміністративне правопорушення (проступок)" як фактична підстава відповідальності.

Вперше поняття адміністративного проступку було законодавчо закріплено у ст. 7 Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про адміністративні правопорушення [12] і без змін було перенесено до Кодексів про адміністративні правопорушення союзних республік [3, с. 431]. Зокрема, ч. 1 ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП) передбачає, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Утім вчені-адміністративісти вказують на певну неузгодженість офіційної радянської доктрини адміністративного правопорушення з європейською адміністративно-правовою теорією, з дослідницькими доробками науковців-правників Російської імперії XIX – початку XX ст. [1, с. 84] та дослідженнями вітчизняних учених в останній третині XX – початку XXI ст.

Відтак, КпАП ототожнив поняття "адміністративне правопорушення" та "адміністративний проступок" та урівняв їх як підстави адміністративної відповідальності. Зазначені положення КпАП з часом дещо застаріли,

але не втратили чинність. Однак, як показують дослідження фахівців-адміністративістів, ці поняття не є тотожними. Так, В. С. Стефанюк визнає адміністративним правопорушенням будь-яке порушення норм адміністративного права, тоді як адміністративним проступком – протиправне діяння, за яке законодавством передбачено накладання адміністративних стягнень [15, с. 13].

С. В. Петков пропонує з позицій публічно-правової моделі побудови правовідносин адміністративним деліктом вважати протиправну, винну (умисну або необережну) дію чи бездіяльність, вчинену особою, наділеною владними повноваженнями (державним службовцем), внаслідок якої було заподіяно матеріальну або моральну шкоду особі (фізичній, юридичній) або суспільству [13, с. 767].

В. М. Бевзенко зауважує про необхідність використання не лише правових підходів, а й лінгвістичних аспектів при визначенні та застосуванні понять у національному законодавстві [4, с. 200]. Сучасна українська мова трактує порушення як відхилення від правил, відступ від законів, порушувати – робити що-небудь усупереч наказові, закону, а проступок – вчинок, що порушує які-небудь норми, правила поведінки [11, с. 597–598].

І. П. Голосніченко та І. Б. Коліушко, усвідомлюючи необхідність удосконалення адміністративно-деліктного законодавства, на основі досвіду законодавства зарубіжних країн (Франція, Нідерланди, США, Великобританія), законодавства Російської імперії початку ХХ ст., яке діяло й на території України, пропонують передбачити в сучасному українському законодавстві такі види протиправних діянь, як злочини, кримінальні проступки та адміністративні проступки з урахуванням особливостей матеріальних і процесуальних правовідносин. Розмежування пропонується провести на основі таких критеріїв, як ступінь завданої шкоди, вид об'єкта правопорушення, об'єктивна сторона, суб'єкт юрисдикції, тяжкість і вид стягнень, суб'єкт правопорушення. Правники впевнені, що запровадження пропозицій надало б можливість "очистити" інститут адміністративного проступку від невластивих адміністративному праву норм, однак, суспільство й більшість юристів ще не готові прийняти концепцію кримінального проступку [8, с. 41].

В. К. Колпаков, опираючись на принцип рівності правового становища людини та держави (ст. 3 Конституції України) в адміністративних правовідносинах, пропонує визнати одним із критеріїв поділу термінів "адміністративне правопорушення" та "адміністративний проступок" – вид суб'єкту порушення та встановити два види адміністративних порушень: адміністративне правопорушення – це порушення, вчинене суб'єктом владних повноважень, та адміністративний просту-

пок, який являє собою протиправні дії осіб, які порушили адміністративно-правові норми. Вчений запропонував іменувати порушення адміністративно-деліктного законодавства як "адміністративне (управлінське) правопорушення" та "адміністративний проступок (делікт)" [10, с. 21–23].

Слушною є думка Є. В. Додіна про неможливість розуміння і надання тлумачення адміністративно-правових норм без допомоги основних категорій, бо адміністративно-правові норми є безпосереднім сьогоdnішнім матеріалом науки адміністративного права, але справжній сенс вони отримують завдяки тому, що ростуть, як листя на дереві, із загальних категорій, на яких тримаються, і зникають [6, с. 12]. Саме тому науковці насамперед повинні піклуватися про розробку апарата адміністративно-правових категорій, щоб на базі цього постійного капіталу науки вивчати чинні правові норми [2, с. 87]. Є. Б. Кубко зауважує, що вдосконалення адміністративного права та його ефективне реформування сьогодні вимагає також вирішення сутю наукових питань побудови дефініційних рядів основних правових понять [16].

Опоненти запровадження в правову систему України поняття адміністративного проступку зазначають [7, с. 35], що ця ідея суперечить п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, згідно з яким, "виключно законами України визначаються ... діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями та відповідальність за них".

Відтак, варто погодитися з доробками вітчизняних правників про необхідність розмежування конструкції "адміністративне правопорушення (проступок)". Усвідомлюючи важливість виявлення критеріїв поділу та опираючись на принцип рівності правового становища людини та держави в адміністративних правовідносинах, доцільно визнати одним із критеріїв розмежування чинного терміна – вид суб'єкта порушення. За такого підходу видається можливим встановити два види адміністративних порушень, а саме: *адміністративне правопорушення* – це порушення, вчинене суб'єктом владних повноважень та *адміністративний проступок (делікт)* – протиправні дії осіб, які порушили адміністративно-правові норми. В законотворчій сфері вже були здійснені спроби щодо закріплення такого підходу в адміністративному законодавстві України на рівні законопроектів, наприклад, у проектах Концепції реформи адміністративного права, Кодексу про адміністративні проступки, однак відповідні закони так і не були прийняті.

Дефініція адміністративного проступку, надана в ч. 1 ст. 9 КпАП, розкриває його матеріальний зміст, юридичну природу, соціальну сутність та визначає його характерні ознаки. По-перше, це діяння (дія або безді-

яльність), а не думки, бажання, уподобання чи інші подібні прояви психічної діяльності людини, навіть якщо вони мають протиправний характер, проте не можуть вважатися адміністративним деліктом. По-друге, протиправність адміністративного проступку полягає в порушенні правил поведінки, встановлених чинним законодавством. Не допускається використання уповноваженими органами принципу аналогії закону при розгляді справ про адміністративні правопорушення. По-третє, винність адміністративного проступку передбачає наявність у особи власного психічного ставлення до свого діяння та його наслідків, тобто наявність вини у формі умислу чи необережності. По-четверте, караність адміністративного делікту полягає в тому, що за його вчинення особа повинна нести лише адміністративну відповідальність у вигляді негативної реакції з боку держави шляхом застосування до винної особи відповідних адміністративних стягнень.

Щодо визначення ознак адміністративного проступку існує певна єдність поглядів учених, хоча деякі правники пропонують доповнити зазначений перелік ознак такими, як суб'єкт проступку та об'єкт посягання. Хоча стосовно питання суспільної небезпеки чи суспільної шкідливості адміністративного проступку завжди існували запеклі дискусії, які, до речі, мають місце й сьогодні [9, с. 69]. Однак, незважаючи на розмаїття думок учених, вважаємо за необхідне констатувати спільність їх поглядів у визнанні негативного характеру всіх порушень та все ж більш прийнятним, на нашу думку, є визнання проступку суспільно шкідливим.

IV. Висновки

Проведений короткий аналіз ознак адміністративних проступків надає можливість охарактеризувати ознаки адміністративних проступків у сфері господарської діяльності в Україні.

По-перше, регулювання відповідальності в разі вчинення дисциплінарних проступків у сфері господарювання здійснюється гл. 12 КпАП та законами, які регламентують відносини у певних сегментах господарської діяльності, наприклад, Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців" від 15.05.2003 р., Законом України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" від 01.06.2000 р. та ін.

По-друге, чинне адміністративно-деліктне законодавство регламентує досить широке коло суспільних відносин, за порушення яких передбачена адміністративна відповідальність, у тому числі й у сфері господарювання. У зв'язку з набуттям чинності Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності" від 15.11.2011 р. відбулася декриміналізація діянь у сфері господарювання [14]. Зазначений Закон спри-

чинив значні зміни КпАП, так гл. 12 цього кодексу була доповнена 13 статтями, до 12 статей були внесені зміни й виключено 2 статті. Загалом, гл. 12 КпАП, об'єднуючи 72 статті, є пересиченою складами як адміністративних проступків, так і адміністративних правопорушень. Вихід із ситуації, справді, полягає в систематизації деліктних норм права залежно від суб'єкта порушення та узагальненні норм права відносно сфери порушення. Певна річ, назва гл. 12 "Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницької діяльності" КпАП є громіздкою й об'єктивно застарілою та фактично містить перелік видів діяльності, які на сьогодні, згідно із ч. 1 ст. 3 ГК України, становлять зміст господарської діяльності [16]. За таких умов уявляється можливим у перспективі при кодифікації адміністративно-деліктного законодавства в окремій главі систематизувати адміністративні проступки у сфері господарської діяльності.

По-третє, адміністративні проступки у сфері господарської діяльності знаходять свій прояв у винних протиправних суспільно шкідливих діяннях суб'єктів господарювання, якими, згідно із ч. 3 ст. 55 ГК України, є фізичні особи-підприємці та юридичні особи.

По-четверте, адміністративні проступки у сфері господарювання є караними діяннями, бо в разі їх вчинення КпАП передбачає накладення певних адміністративних стягнень: попередження, штраф від одного до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і конфіскацію предметів торгівлі та виручки, одержаної від продажу предметів торгівлі.

Таким чином, динамізм ринкових перетворень 90-х рр. XX ст. в Україні спонукав до внесення відповідних змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, до стрімкого розроблення та прийняття законодавчих актів з низьким рівнем юридичної техніки, наявністю колізійних норм і прогалин, чим було порушено баланс публічних та приватних інтересів у суспільстві, зокрема, у сфері господарської діяльності.

Модернізація інституту адміністративної відповідальності має розпочатися з кодифікації адміністративно-деліктного законодавства, яка має базуватися на розроблених системоутворювальних правових поняттях, насамперед, розмежуванні адміністративного правопорушення та адміністративного проступку. Зазначені зміни є нагальною життєвою необхідністю і зможуть сприяти наближенню законодавства України в частині юридичної відповідальності за проступки у сфері господарської діяльності до європейського законодавства.

Список використаної літератури

1. Агапов А. Б. Административная ответственность : учебник / А. Б. Агапов. – Москва : Статут, 2000. – 140 с.

2. Административное право / под ред. Ю. М. Козлова, Л. П. Попова. – Москва : Юрист, 2000. – 728 с.
3. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). – Київ : Юридична думка, 2004. – Т. 1. Загальна частина. – 584 с.
4. Бевзенко В. М. Правові та лінгвістичні аспекти співвідношення понять “адміністративний проступок” та “адміністративне правопорушення” / В. М. Бевзенко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 4 (16). – С. 199–202.
5. Господарський кодекс України. Прийнятий 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.
6. Додин Е. В. Место и роль административного права в регулировании общественных отношений в Украине / Е. В. Додин // Українське адміністративне право: стан і перспективи реформування : матер. III Нац. наук.-теорет. конф. // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса, Юридична література, 2003. – Вип. 19. – С. 12–17.
7. Коліушко І. Поняття адміністративної відповідальності та адміністративного правопорушення в сучасному українському праві / І. Коліушко, О. Банчук // Право України. – 2008. – № 4. – С. 31–36.
8. Коліушко І. Б. Проблеми удосконалення адміністративно-деліктного законодавства / І. Б. Коліушко, І. П. Голосніченко // Право України. – 2001. – № 3. – С. 39–42.
9. Коломоець Т. О. Виправні роботи як вид адміністративного стягнення за законодавством України: теорія, досвід та практика застосування : монографія / Т. О. Коломоець, О. І. Сквірський. – Київ : Істина, 2008. – 216 с.
10. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
11. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – Київ : Аконіт, 1998. – Т. III: О–Р. – 817 с.
12. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик об административных правонарушениях : Приняты ВС СССР 23.10.1980 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1980. – № 44. – Ст. 909.
13. Петков С. В. Римське право як основа для побудови сучасної ефективної публічно-правової моделі відносин між владою та громадянином: питання юридичної деліктології [Електронний ресурс] / С. В. Петков // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 756–770. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11pcvpjd.pdf>.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15.11.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 25. – Ст. 263.
15. Стефанюк В. С. Правова обумовленість запровадження адміністративної юстиції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. С. Стефанюк. – Київ, 2000. – 20 с.
16. Як реформується адміністративне право (за матеріалами V Національної науково-теоретичної конференції “Українське адміністративне право: сучасний стан і перспективи реформування”, Одеса, 15–17 червня 2007 р.) – Правовий тиждень. – 2007. – 3 липня.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2014.

Капитаненко Н. П. Административные проступки в сфере хозяйственной деятельности: теоретико-практический аспект

В статье на основании анализа отечественного законодательства раскрываются признаки административных проступков в сфере хозяйственной деятельности, формулируются предложения по совершенствованию действующего законодательства, регулирующего деятельность в сфере хозяйствования в Украине.

Ключевые слова: административные проступки, хозяйственная деятельность, административная ответственность, субъекты хозяйствования.

Kapitanenko N. Administrative Misdemeanours in the Sphere of Economic Activity: Theoretical and Practical Aspect

The conception of administrative reform in Ukraine provides further systematization of administrative-delictual legislation that in our opinion should be done in two directions: updating of administrative-delictual regulations and further gradual codification of the institution of administrative law. This position corresponds to the direction of administrative liability modification either in the sphere of economic activity that determines the relevance of research.

The brief analysis of the features of administrative misdemeanours allows to describe characteristics of administrative misdemeanours in the sphere of economic activity in Ukraine.

Firstly, the regulation of liability in case of disciplinary misdemeanour in the sphere of economic activity is carried out by the Chapter 12 of the Code of Ukraine on Administrative Offences and laws regulating relations in certain segments of economic activity.

Secondly, effective administrative-delictual legislation provides wide range of public relations and violation of them contemplates administrative liability including the sphere of economic activity.

Thirdly, administrative misdemeanour in the sphere of economic activity appears in guilty unlawful injurious to the public act committed by economic entity, who is physical person (entrepreneur) and legal entity according to the Economic Code of Ukraine.

Fourthly, administrative misdemeanour in the sphere of economic activity is punishable act, because when it is committed administrative legislation provides appropriate administrative penalty namely a caution, a fine of one to three thousand personal exemptions, and confiscation of commercial goods and proceeds from the sale of commercial goods.

Thus, modernization of administrative liability institution should be begun with codification of administrative-delictual legislation that should be based on systemically important legal concepts, especially delimitation of administrative offence and administrative misdemeanour. These changes will move legislation of Ukraine closer to European legislation in legal liability for misdemeanours in the sphere of economic activity.

Key words: *administrative misdemeanours, economic activity, administrative liability, economic entities.*

УДК 342.9

Д. А. Козачуккандидат юридичних наук, доцент
Національний університет "Одеська юридична академія"**ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ВІДНОВЛЕННЯ
ВТРАЧЕНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Статтю присвячено вивченню особливостей відновлення втраченого провадження в адміністративному судочинстві. Охарактеризовано такі риси відновлення втраченого провадження, як: предмет судового захисту; мета; відсутність спору про право в предметі судового розгляду; наявність логічної послідовності у проходженні стадій адміністративного судочинства; відсутність обмежень терміну звернення у справі про відновлення втраченого провадження; неможливість оскарження судового рішення, винесеного у справі про відновлення втраченого провадження.

Ключові слова: адміністративне судочинство, стадії адміністративного судочинства, втрачене провадження; адміністративна справа, неповне провадження.

I. Вступ

Удосконалення адміністративного процесуального законодавства йде не тільки шляхом уточнення окремих норм, а й передбачає запровадження нових для адміністративного судочинства інститутів, зокрема, відновлення втраченого провадження. Враховуючи те, що цей інститут є новим в адміністративному процесуальному законодавстві, який практично без змін запозичений з цивільного процесуального права, а також важливість покладених на нього функцій, дослідження процедури відновлення втраченого судового провадження є актуальним як для подальшого удосконалення адміністративного процесуального законодавства, так і для формування теоретичної бази адміністративного процесу.

II. Постановка завдання

Метою статті є вивчення сутності та особливостей відновлення втраченого провадження в адміністративному судочинстві. Для досягнення зазначеної мети необхідним є вирішення таких завдань: проаналізувати сучасну регламентацію відновлення втраченого провадження в адміністративному судочинстві; визначити характерні риси відновлення втраченого провадження в адміністративному судочинстві; з'ясувати місце втраченого провадження в структурі адміністративного судочинства; сформулювати напрями подальшого розвитку інституту втраченого провадження в адміністративному судочинстві.

III. Результати

Слід зауважити, що відновлення втраченого провадження є одним із найменш досліджених інститутів як в адміністративному, так і в цивільному процесі. Лише окремі питання щодо ініціювання розгляду справи щодо відновлення втраченого провадження,

порядку здійснення цієї процедури, а також повноважень суду висвітлені в працях Н. Дейнеги, В. Захарова, Ю. Кузьмінової, О. Підлубна, О. Шимановича, О. Штефана. Водночас сьогодні невизначеною залишається природа відновлення втраченого провадження в адміністративному судочинстві, бачення щодо напрямів розвитку цього інституту все ще не сформовано. В статті ми спробуємо виокремити основні риси відновлення втраченого провадження в адміністративному судочинстві, що сприятиме теоретичному оформленню цього інституту.

Дослідники, які зверталися до проблематики відновлення втраченого провадження, визначають його як особливий різновид справ. Сприйняття норм, які регулюють відновлення втраченого провадження як цілісний інститут адміністративного процесу, вимагає уточнення його місця й ролі в процесі, систематизації основних рис, що виділяють його серед інших процесуальних інститутів.

Безпосереднім об'єктом судочинства з відновлення втраченого провадження в адміністративному процесі є конкретний перелік відсутніх повністю або частково матеріалів загубленої справи. Предметом відновлення втраченого провадження в адміністративному судочинстві є зміст окремих процесуальних документів або їх частин, які містилися у втраченому провадженні в адміністративному судочинстві у справі за винятком матеріалів і документів, що було втрачено до закінчення судового розгляду [2, с. 24]. Більш детально питання спрямованості діяльності суду визначає О. Підлубна, яка об'єктом відновлення вважає втрачене судові провадження, під яким слід розуміти відсутність (зникнення, втрати, знищення) окремих матеріалів або всієї конкретної справи по цивільному провадженню. Безпосереднім об'єктом є конкретний перелік від-

сутніх повністю або частково матеріалів втраченої цивільної справи, а її предметом – відновлення сенсу окремих процесуальних документів або їх частин, які містилися у втраченій цивільній справі [10, с. 47].

Незважаючи на те, що сьогодні діловодство в суді передбачає ряд вимог, які значно спрощують відновлення справи, зокрема, технічну фіксацію, електронну обробку процесуальних документів, внесення їх у єдину базу, ведення журналу судового засідання, правила формування матеріалів справи тощо, тим не менш, втрата матеріалів в адміністративному судочинстві можлива за різних обставин, а саме: знищення справи, викрадення справи, повінь, пожежа тощо.

Визначення лише змістовного навантаження відновлення втраченого провадження в адміністративному судочинстві не забезпечує визначення його правової природи. Слід наголосити, що аналогічний інститут цивільного процесуального права визначається двояко: з одного боку, відновлення втраченого провадження через його очевидну логічну послідовність як елемента трансформації справи, можна вважати стадією процесу, а з іншого боку, враховуючи специфіку завдань, об'єкта та процесуальної форми – окремим видом провадження. Отже, для того, щоб визначити сутність цього інституту, насамперед, необхідно виділити та охарактеризувати його ознаки.

Якщо відновлення втраченого провадження розглядати як стадію адміністративного процесу, можна виділити такі його ознаки: 1) факультативність, оскільки відкриття провадження у справі залежить виключно від волі заявника; 2) цільове призначення, що має відображення в обов'язковості позначення мети звернення до суду та її зв'язок із захистом прав та інтересів заявника; 3) безстроковість, яка випливає із того, що термін зберігання судового провадження не має значення для прийняття заяви про його відновлення, за винятком випадків, коли закінчився термін на пред'явлення виконавчого листа до виконання; 4) завершений характер, який виражається в тому, що відновити можна тільки закінчене провадження; 5) повнота й усебічність дослідження, що підтверджується повноваженнями суду винести ухвалу про припинення розгляду заяви про відновлення провадження у зв'язку з недостатністю зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого судового провадження; 6) відповідність, адже відновлена справа повинна відповідати за змістом матеріалами втраченого судового провадження [13, с. 92].

Водночас, наведені ознаки характеризують лише окремі аспекти відновлення втраченого провадження й не дають змоги дослідити його як цілісну конструкцію.

Термін “відновлення втраченого провадження” також по-різному трактується представниками процесуальної науки. Так, А. Підлубна вважає доцільним розглядати термін “відновлення втраченого судового провадження” у кількох аспектах: 1) інститут процесуального права, норми якого регулюють порядок відтворення відсутньої частини або всіх матеріалів справи, провадження за яким припинено або закінчено ухваленням судового рішення; 2) сукупність процесуальних дій суду та осіб, що брали участь у справі, які можуть бути вчинені на різних стадіях процесу й у результаті вчинення яких повністю або частково відновлюється зміст матеріалів втраченої справи; 3) правовідносини, що виникають між судом і особами, які брали участь у справі, з приводу штучного відтворення змісту інформативних джерел, які містилися в частково або повністю втраченому судовому провадженні; 4) необов'язковий етап судочинства, в ході якого суд і особи, які брали участь у справі, мають можливість реалізувати закріплене в нормах процесуального законодавства право вимагати реконструкції втраченого судового провадження [10, с. 28].

Деталізує поняття “втрата провадження” професор В. В. Комаров, який визначає його як втрату заведеної судом справи, якій присвоєно власний порядковий номер, заведена статистична картка, що відображає хід процесу, всі процесуальні акти, що його супроводжували, включаючи прийняте рішення чи постанову суду [8, с. 466]. Аналогічне визначення є й у підручниках з цивільного процесу, яке виходить з безпосереднього змісту норм ЦПК України, а також логікограматичного аналізу. Так, під “втратою судового провадження” розуміється зникнення (втрату, знищення) матеріалів справи або всієї справи цивільного провадження [11, с. 842]. О. О. Штефан наголошує, що загубитися може як справа в цілому, так і окремі документи справи, як у самому суді, так і в процесі пересилання справи з суду однієї інстанції до суду іншої інстанції (наприклад, при апеляційному чи касаційному розгляді справи) [14, с. 293–294].

Ю. С. Червоний зазначає, що під втраченим судовим провадженням, яке підлягає відновленню в судовому порядку, слід розуміти втрату всіх документів справи або їх частини, що відображають процесуальну діяльність суду та інших суб'єктів процесу, з моменту відкриття провадження у справі й до його закінчення, шляхом прийняття рішення по суті справи або винесення ухвали про припинення провадження. Відновлення втраченого повністю або частково судового провадження у справі можливе, якщо воно було втрачено в результаті порушення правил обліку і зберігання справ, кримінальних

дій окремих посадових осіб та інших осіб (наприклад, знищення, крадіжка документів виробництва тощо) або з причин стихійного характеру (наприклад, землетрус, повені тощо) [9, с. 613].

Специфіка відновлення втраченого провадження проявляється в тому, що предметом судового захисту є охоронювані законом процесуальні інтереси осіб, що беруть участь у справі про відновлення втраченого судового провадження. Для всіх видів провадження в адміністративному процесі предметом захисту є порушені матеріальні суб'єктивні права, свободи чи інтереси. При відновленні втраченого провадження суд діє з метою захисту процесуальних прав, пов'язаних із втратою судового провадження.

З цієї ознаки випливає мета відновлення втраченого провадження, якою є відновлення і відтворення документів, які були втрачені з різних причин, оскільки будь-які зміни, уточнення в їх змісті не допускається, відновлення втраченого провадження не можна розглядати як подальшу трансформацію судової справи.

Деякі автори визначають метою досліджуваного провадження підтвердження факту винесення рішення або ухвали про припинення провадження у справі певного змісту [4, с. 385]. Однак О. В. Аргунов зазначає, що таке трактування необґрунтовано звучує предмет цього провадження, оскільки забезпечує не тільки відновлення підсумкового процесуального документа, а й надає можливість учасникам процесу відновити окремі проміжні процесуальні документи, підтвердити доведені в суді обставини, які можуть мати значення для інших процесів і процедур [3, с. 66]. Також прихильником більш широкого трактування мети відновлення втраченого провадження є О. В. Шиманович, який зазначає, що метою цього провадження є відтворення в документах судового провадження [13, с. 92].

Вагомим аргументом на користь визнання відновлення втраченого провадження самостійним різновидом проваджень в адміністративному судочинстві є відсутність спору про право у цій справі. Саме ця ознака свідчить про подібність правової природи досліджуваної категорії справ та справ непозовного (особливого, окремого) провадження. І для справ непозовного провадження, і для відновлення втраченого провадження, характерним є наявність у справі лише однієї сторони – заявника. Зазначені спільні риси зумовили в російській концепції відновлення втраченого провадження віднести до різновиду окремого провадження.

Досліджуючи особливості відновлення втраченого провадження як окремого провадження, слід також взяти до уваги позицію В. М. Захарова, який, аналізуючи окре-

ме провадження, вказує на можливість наявності спору про це виробництво (наприклад, спір про юридичний факт) [6, с. 25]. Д. М. Чечот з цього приводу зазначав, що окреме провадження не можна однозначно характеризувати як “безспірне” у зв'язку з тим, що встановлюваний у порядку окремого провадження факт не є очевидним, на розгляд суду можуть подаватися суперечливі докази, протилежні судження про існування факту тощо. У таких випадках суд повинен переконатися в існуванні або відсутності фактів, перевіривши й зіставивши докази, виявивши суперечності в судженнях зацікавлених осіб, тобто, фактично усунувши “спірність” пошукуваних фактів і обставин [12, с. 447–448].

На противагу визначенню відновлення втраченого провадження окремим видом проваджень слід підкреслити наявність логічної послідовності з проходженням стадій адміністративного судочинства. Ця ознака свідчить про зв'язок відновлення втраченого провадження з проходженням стадій адміністративного процесу. У кримінальному процесі відновлення втраченого справи розглядається як здійснювана в установленому законом порядку діяльність компетентної посадової особи, спрямована на відновлення документів, що відображають хід, зміст і результати розслідування конкретного злочину, які в своїй єдності становлять специфічне документальне утворення – кримінальну справу [7, с. 9].

На відміну від кримінального процесу, відновити втрачене провадження в адміністративному процесі можна не раніше, ніж після винесення рішення по справі в одній із судових інстанцій. У цьому випадку можна говорити про те, що відновлення втраченого провадження близьке за характером зі стадією провадження за нововиявленими обставинами, оскільки ця стадія також може мати місце після розгляду справи в кожній судовій інстанції і не має чіткої ієрархічної позиції відносно стадій, що відображає рух справи по судових інстанціях.

Також важливою ознакою відновлення втраченого провадження є відсутність обмежень строку звернення у справі про відновлення втраченого провадження, оскільки для всіх стадій адміністративного судочинства й для всіх видів проваджень в адміністративному процесі характерною є чітка вказівка на граничний строк звернення до суду або початку перебігу відповідної стадії. Ця ознака підкреслює унікальність досліджуваного провадження.

Узагальнюючи виділені ознаки, а також враховуючи той підхід, який був обраний нами у визначенні стадії й виробництва в суді, на наш погляд, відновлення втраченого провадження по своїй природі слід роз-

глядати як факультативну стадію адміністративного судочинства, не прив'язану до руху справи по судових інстанціях.

IV. Висновки

Враховуючи вищевикладене, можна визначити втрачене провадження в адміністративному судочинстві як втрачені за суб'єктивними або об'єктивними причинами процесуальні документи адміністративної справи, яка була завершена ухваленням рішення або винесенням ухвали про припинення провадження, які можуть бути відновлені в порядку, визначеному розділом 7 КАС України. Що стосується умов, за яких може бути відкрито провадження по відновленню втраченого судового провадження, то їх чітко закріплено КАС України. Так, дія відповідного розділу поширюється на адміністративні справи, за умови, що: 1) провадження у цих справах завершено винесенням відповідного рішення по суті або постановою ухвали про припинення провадження у справі; 2) матеріали справи втрачені повністю або частково [1].

Наявність цих двох умов є обов'язковим для прийняття судом рішення про розгляд справи по відновленню втраченого судового провадження. У випадку, якщо особа звернулася з приводу відновлення втраченого провадження у справі, яка не була розглянута повністю, суд залишає таку заяву без розгляду [5, с. 144]. Таким чином, судове провадження, втрачене до закінчення судового розгляду, в якому винесено постанову про зупинення провадження у справі або про залишення заяви без розгляду, відновленню не підлягає. У таких випадках судовий розгляд може бути відкрито заново на загальних підставах шляхом пред'явлення нового позову. Слід також наголосити, що в постанові про відкриття провадження у новій справі у зв'язку з втратою незакінченого провадження цю обставину має бути обов'язково вказано.

Підводячи підсумок, можна сказати, що інститут відновлення втраченого провадження, запроваджений відповідними змінами у КАС України від 2011 р., лише починає тривалий процес свого формування. Відправними засадами цього інституту є визнання відновлення втраченого провадження по своїй природі як факультативної стадії адміністративного судочинства, не прив'язаної до руху справи по судових інстанціях.

Список використаної літератури

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.
2. Адміністративне судочинство : навч. посіб. / О. П. Рябченко, С. Ф. Денисюк, О. В. Джафарова та ін. ; під ред. проф. О. П. Рябченко. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – С. 24.
3. Аргунов А. В. Особое производство в гражданском процессуальном праве России и Франции / А. В. Аргунов. – Москва : Проспект, 2015. – С. 66.
4. Гражданское процессуальное право : учебник / под ред. М. А. Вкут. – Москва, 2012. – С. 385.
5. Дейнега Н. Порядок відновлення втраченого судового провадження в адміністративній справі / Н. Дейнега // Юрист і Закон. – 2012. – № 5. – С. 144.
6. Захаров В. Н. Отсутствие спора о праве гражданском как признак, характеризующий особое производство / В. Н. Захаров // Российский судья. – 2007. – № 3. – С. 25.
7. Кузьміна Ю. В. Правові та наукові основи відновлення (реконструкції) втрачених кримінальних справ : автореферат дис. ... кан. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. В. Кузьміна. – Харків, 2002. – С. 9.
8. Курс цивільного процесу : підручник / за ред. проф. В. В. Комарова. – Харків : Право, 2011. – С. 466.
9. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / за ред. Ю. С. Червоного; перекл. з рос. переробл. і доповн. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 613.
10. Підлубна О. Відновлення втраченого судового провадження / О. Підлубна // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 4.
11. Цивільний процес України: проблеми і перспективи : наук.-практ. посіб. / кол. авторів: С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – Київ : КНТ, 2006. – С. 842.
12. Чечот Д. М. Избранные труды по гражданскому процессу / Д. М. Чечот. – Санкт-Петербург, 2005. – С. 447–448.
13. Шиманович О. М. Відновлення втраченого судового провадження у цивільному процесі / О. М. Шиманович // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия "Юридические науки". – 2011. – Т. 24 (63). – № 1. – С. 92.
14. Штефан О. О. Цивільне процесуальне право України : підручник для вузів / О. О. Штефан. – Київ : Юрінком Інтер, 2009. – С. 293–294.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2014.

Козачук Д. А. Особенности института возобновления утраченного производства в административном судопроизводстве

Статья посвящена изучению особенностей восстановления утраченного производства в административном судопроизводстве. Охарактеризованы такие черты восстановления

утраченого виробництва, як: предмет судової захисти; ціль; відсутність спору о праві в предметі судового розбиральства; наявність логічної послідовності в проходженні стадій адміністративного судопроизводства; відсутність обмежень строку звернення по справі о відновленні втраченого виробництва; неможливість оскарження судового рішення, винесеного по справі о відновленні втраченого виробництва.

Ключевые слова: адміністративне судопроизводство, стадії адміністративного судопроизводства, втрачене виробництво, адміністративне дело, неіскове виробництво.

Kozachuk D. Features of Institute of Proceeding in the Lost Production are in the Administrative Rule-Making

The article is devoted to the study features the restoration of proceedings in administrative proceedings. The characteristic features such as the restoration of proceedings: the subject of judicial remedy; purpose; no dispute about the right to object to the trial; a logical sequence of stages with the passage of the administrative proceedings; no restrictions term treatment in the case of restoration of proceedings; inability to appeal judgment in the case of restoration of proceedings. Court proceeding, lost to completion of judicial trial in that, for example, a decision is taken away about the stop of realization in business or about abandonment of statement without consideration, not subject renewal. In such cases a judicial trial can be open again on general grounds by filing of new suit.

Institute of proceeding in the lost realization, entered by corresponding changes at CAS of Ukraine from 2011, the protracted process of forming begins only. Current principles of this institute are confessions of his renewal of the lost realization on the nature it follows to examine as optional the stage of the administrative rule-making, not tied to motion of business on judicial instances.

Key words: administrative proceedings, administrative proceedings stage, of proceedings, administrative case, acclaim proceedings.

ДО ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ВИКОНАВЧИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВИХ РАД (АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

У статті проаналізовано сучасний стан реформування адміністративно-територіальної організації влади в Україні. Надано пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового статусу виконавчих органів місцевих рад у контексті реформування законодавства та обраного курсу на децентралізацію влади.

Ключові слова: децентралізація влади, виконавчі органи місцевих рад, адміністративно-територіальна організація влади.

I. Вступ

Конституція України встановила якісно нову модель організації влади на місцевому рівні, закріпивши систему та правовий статус органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади, що згодом було деталізовано в галузевому законодавстві. Функціонування такої моделі протягом двадцяти років дало змогу виявити її сильні та слабкі сторони, то ж наразі тривають науково-практичні розробки щодо інституційного оновлення системи влади на місцях.

Значну увагу дослідників завжди привертала питання, пов'язані із статусом виконавчих органів місцевих рад, їхньою компетенцією та, особливо, доцільності запровадження виконавчих органів обласних та районних рад. Зазначені питання розкриваються у працях вітчизняних вчених, що досліджували конституційні засади місцевого самоврядування, адміністративно-правові аспекти статусу органів як державної влади, так і місцевого самоврядування та їх виконавчих органів, а також представники науки державного управління, зокрема, В. Б. Авер'янова, В. О. Боняк, В. А. Григор'єва, М. М. Добкіна, С. В. Ківалова, В. С. Погорілка, О. Ф. Фрицького та ін. Ці дослідження, безумовно, мають великий науково-практичний інтерес та значущість.

II. Постановка завдання

Мета статті – проаналізувавши сучасний стан реформування адміністративно-територіальної організації влади в Україні, запропонувати шляхи вдосконалення адміністративно-правового статусу виконавчих органів місцевих рад у контексті реформування законодавства та обраного курсу на децентралізацію влади.

III. Результати

Розпочатий процес масштабного реформування адміністративно-територіальної організації влади, спрямований на децентралізацію влади, потребує дослідження та об-

ґрунтування змін адміністративно-правового статусу виконавчих органів місцевих рад. Так, лише протягом 2013 р. було підготовлено два фундаментальних проекти з цього приводу: Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [11] та проект Концепції внесення змін до Конституції України [10], щодо яких здійснювалося загальне громадське та фахове обговорення на всіх рівнях.

Навесні 2014 р. роботи, пов'язані із реформуванням системи влади на місцях, у тому числі виконавчих органів місцевих рад, активізувалися із новою силою, а їх результатом є затвердження урядом Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (що, в цілому, базується на Концепції 2013 р.) [9]. Наразі, Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України підготовлено проект Закону України "Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)" [5], а також проект розпорядження Кабінету Міністрів України "Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні" [6].

Таким чином, нещодавнє затвердження Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (далі – Концепція), а також стрімка підготовка законопроектів щодо її реалізації підкреслює особливу актуальність та своєчасність обраної тематики. У зв'язку з цим, завданням статті є підготовка пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правового статусу виконавчих органів місцевих рад у контексті реформування законодавства.

У зазначених концептуальних документах велику увагу приділено й вдосконаленню системи виконавчих органів місцевих рад. Адміністративно-правовий статус виконавчих органів визначено Конституцією Украї-

ни [3], Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” [7] та галузевим законодавством. Вважаємо головними проблемами функціонування виконкомів місцевих рад в адміністративно-правовому аспекті є: недостатня визначеність обсягу їх компетенції, велика кількість делегованих державою повноважень (висловлюються думки щодо відмежування “делегованих” та “наданих законом” повноважень) та складність їх відмежування від власних, складнощі в управлінській взаємодії із місцевою радою та місцевими органами виконавчої влади. Крім того, наразі актуальним залишається питання щодо запровадження виконавчих органів обласних та районних рад. Загалом, ідея створення виконавчих органів обласних та районних рад останніми роками домінувала у науковій літературі: створення таких органів передбачалося й проектом Закону України “Про внесення змін до Конституції України” від 2009 р. № 4290, який дістав широкого обговорення протягом 2009 р. [4].

У Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні зазначені проблеми виокремлено, вказано, що певні фактори “приводять до конфлікту компетенції як між органами місцевого самоврядування, так і між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади” [11]. Слід підтримати шлях подолання зазначеної проблеми, сформульований як “розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади” [11]. Зауважимо, що у Концепції зроблено спробу вирішити одне з найголовніших питань інституційної організації влади в Україні – розмежувати предмети відання органів місцевого самоврядування, у першу чергу, виконкомів місцевих рад та органів виконавчої влади. Про необхідність відмежування предметів відання вже давно йдеться у науковій літературі [1, с. 14; 2, с. 362].

Аналізуючи удосконалення статусу виконкомів місцевих рад, слід враховувати, що згідно з Концепцією запропоновано впровадження трьох рівнів місцевої влади: 1) громада (базовий рівень); 2) район; 3) регіон (область). На кожному із цих рівнів функціонуватимуть органи місцевого самоврядування та виконавчі органи місцевих рад. Тож логічним видається розглянути положення щодо виконкомів кожного із запропонованих рівнів – базового, районного, обласного.

Так, відповідно до Концепції, основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня мають бути: забезпечення місцевого економічного розвитку; розвитку місцевої інфраструктури, зокрема доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання і водовідведення, інформа-

ційних мереж, об'єктів соціального та культурного призначення; планування розвитку території громади; вирішення питань забудови території; благоустрою території тощо. Таким чином, Концепція відносить вище окреслене до “питань місцевого значення”, вирішення яких здійснюється територіальними громадами та органами місцевого самоврядування самостійно. Аналізуючи ці положення Концепції, доцільно звернутися до рішення Конституційного Суду України від 20.06.2007 р., яким наголошено, що основною метою місцевого самоврядування та наділення його комунальною власністю є забезпечення життєдіяльності територіальної громади [8]. Так Концепцією цілком правильно окреслено коло питань місцевого значення, що вирішуються місцевими радами та їх виконавчими органами.

У свою чергу, Концепцією закріплено, що структурні підрозділи територіальних органів центральних органів виконавчої влади на базовому рівні надаватимуть послуги із санітарно-епідеміологічного захисту; соціального захисту населення.

Водночас ці цілком прогресивні положення Концепції не дістали належного відображення у підготовленому проекті Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації)”. Зазначеним проектом запропоновано, зокрема, внести зміни до ст. 143 Конституції України, чинна редакція якої встановлює, що “територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їх компетенції” [3]. У законопроекті ця частина викладена в такій редакції: “Органи місцевого самоврядування та їх посадові особи вирішують питання місцевого самоврядування, віднесені законом до їх компетенції”.

Таким чином, запропонований проект редакції Основного Закону фактично не збільшує, а зменшує повноваження органів місцевого самоврядування, у тому числі виконавчих органів. Крім того, таке формулювання щодо визначення повноважень органів місцевого самоврядування ставить під загрозу взагалі місцеве самоврядування та

зумовлює його залежність від політичної кон'юнктури, оскільки звичайним законом можна буде як збільшити, так і зменшити обсяг повноважень місцевого самоврядування. Виникають питання взагалі щодо наведеного формулювання "питання місцевого самоврядування, віднесені законом до їх компетенції", оскільки презюмується наявність питань місцевого значення, не віднесених до компетенції місцевого самоврядування. Тоді як метою концепції має бути розмежування "питань місцевого значення" та "державних інтересів" із повною передачею питань місцевого значення у компетенцію місцевого самоврядування.

Так саме в Конституції України мають бути закладені критерії відмежування питань місцевого значення від державних питань (як це і зроблено у чинній редакції). У Конституції України мають бути закладені принципи такого розмежування: шляхом окреслення питань місцевого значення, загальнодержавних інтересів, або іншим чином. А вже в галузевому законодавстві, відповідно до цих критеріїв, будуть визначені які конкретно питання належать до компетенції органів місцевого самоврядування та їх виконавчих органів, які – до компетенції органів державної влади.

На нашу думку, розмежування предметів відання у Концепції підлягає додатковій деталізації та обґрунтуванню. Незрозумілим залишається критерій розподілу повноважень (хоча критерії відомі та ними має бути або "питання місцевого значення", або "державний інтерес"). Тому, наприклад, виникають питання щодо віднесення до органів державної влади вирішення питань із санітарно-епідеміологічного захисту.

Продовжуючи дослідження, слід відмітити наявність проблем щодо розмежування компетенції між виконкомом рад та органів виконавчої влади на районному й обласному рівнях (Концепцією передбачається утворення виконавчих органів районних та виконавчих органів обласних рад). Розпочинаючи аналіз виконавчих органів районних рад, слід зазначити, що основними повноваженнями органів місцевого самоврядування районного рівня відповідно до Концепції є забезпечення: виховання та навчання дітей у школах-інтернатах загального профілю; надання медичних послуг вторинного рівня. Тобто, саме такі власні повноваження мають бути у виконавчих органів районних рад.

На жаль, проект Закону України "Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації)" взагалі оминає питання щодо визначення повноважень (власних) виконавчих органів районних рад. Не окреслено й перелік питань, які виконуватимуть виконкоми як передані (або делеговані) державою повноваження. Натомість, у про-

екті лише зазначено, що "повноваження передаються державою органам місцевого самоврядування, що діють на тому рівні адміністративно-територіального устрою, на якому можливо й доцільно їх здійснювати з огляду на кадровий, фінансовий, інфраструктурний потенціал та ресурси, необхідні для реалізації повноважень на такому рівні".

Аналізуючи виконавчі органи обласних рад, слід звернути увагу, що, згідно з Концепцією, основними повноваженнями органів місцевого самоврядування обласного рівня мають бути забезпечення: регіонального розвитку; охорони навколишнього природного середовища; професійно-технічної освіти; надання високоспеціалізованої медичної допомоги; розвитку культури, спорту, туризму. На нашу думку, Концепцією досить вдало вказуються питання місцевого значення обласного рівня.

Однак проектом Конституції України нівелиюються позитивні положення Концепції. У проекті закріплено, що "органи місцевого самоврядування, що діють на рівні областей, здійснюють визначені законом повноваження, які, виходячи з обсягу і характеру завдань, вимог досягнення ефективності та економії, найкращим чином можуть бути здійснені на цьому рівні".

Разом з тим, згідно зі ст. 143 чинної редакції Конституції України "обласні та районні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролюють їх виконання; затверджують районні і обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах із місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролюють їх виконання; вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції". Таким чином, чинна редакція цілком вдало окреслює питання місцевого значення обласного рівня, що вирішуються органами місцевого самоврядування.

Отже, слід констатувати, що Концепція містить цікаві та прогресивні ідеї щодо визначення питань місцевого значення, які вирішуватимуться органами місцевого самоврядування, у тому числі, виконавчими органами місцевих рад. Однак запропонований проект Конституції України нівелиює відповідні пропозиції, послабляючи адміністративно-правовий статус виконкомів рад базового рівня. Організаційно будуть створені виконавчі органи районних та обласних рад, але невизначеність питань місцевого значення, та, відповідно, власних повноважень таких рад, призведе до невизначеності їх адміністративно-правового статусу.

Слід констатувати, що ані Концепцією, ані проектом Конституції України не здійснено спробу вирішити іншу проблему, пов'язану з діяльністю виконкомів місцевих рад – визначення переліку повноважень (“державних справ”), що надаються або делегуються органами виконавчої влади. Так, ст. 143 залишає формулювання чинної редакції “органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади”. Однак децентралізація влади (мета реформування) та створення виконкомів районних та обласних рад вимагає суттєвого перегляду відповідних положень. На районному та обласному рівнях будуть функціонувати зазначені органи та у порядку делегування реалізовувати виконавчу владу. Тому незрозумілим залишається слово “може” у запропонованому проекті – перспективна ліквідація місцевих державних адміністрацій як органів виконавчої влади на місцях вимагає передачі відповідних функцій та повноважень виконкомам районних та обласних рад. Виникає питання й до обмеження “окремі повноваження”, що можуть передаватися до виконкомів – слід встановити обсяг питань, що не є питаннями місцевого значення, однак вирішуватимуться виконкомом.

Враховуючи мету Концепції та її основні положення, після виокремлення питань місцевого значення та державних інтересів, слід чітко виокремити, який обсяг “державних справ місцевого рівня” може бути реалізований виконкомом та надати їм відповідний обсяг повноважень.

На нашу думку, територіальні органи центральних органів виконавчої влади мають увійти до складу виконавчих органів районних та обласних рад (як структурні підрозділи) з метою забезпечення оптимальної управлінської взаємодії та ефективного управління. При цьому окремо, не у складі виконкомів місцевих рад, доцільно залишити територіальні органи центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом та мілітаризовані органи.

Тільки у такий спосіб реальним буде досягнення мети – децентралізація влади. При цьому контроль за діяльністю виконкомів можуть здійснювати голови державних представництв, але виключно в межах контролю за виконанням наданих Законом (тобто, не власних) повноважень. Це виглядає цілком логічно – органи державної влади контролюватимуть виконання виконавчими органами “державницьких” повноважень.

Торкаючись питання статусу державних представництв та їх взаємодії із виконавчими органами місцевих рад, слід зазначити, що Концепція не вирішує питання щодо взаємодії виконкомів із державними органами. Так, визначений у Концепції принцип “під-

контрольності органів місцевого самоврядування органам виконавчої влади у питаннях дотримання Конституції України та законів України” та викладення необхідності зміни статусу місцевих державних адміністрацій з органів загальної компетенції на контрольно-наглядові органи в системі виконавчої влади з функцією координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території, не призведе до вирішення поставлених завдань, а лише ускладнить становище. За такого підходу невизначеним залишається його правовий статус та місце в системі органів влади.

IV. Висновки

Враховуючи зазначене, констатуємо, що Концепцією цілком правильно визначено проблеми функціонування виконавчих органів місцевого самоврядування, однак запропоновані механізми дають змогу вирішити їх лише частково. При цьому підготовлений проект Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації)”, на жаль, не враховує тих прогресивних пропозицій, що містяться у Концепції, та призведе до виникнення додаткових складнощів у діяльності виконавчих органів місцевих рад як органів адміністративного управління. Насамперед необхідно виокремити питання місцевого значення (визначення власної компетенції) та “державні інтереси”, які дають змогу встановити, який обсяг “державних справ місцевого рівня” може бути реалізований виконкомом, та надати їм відповідний обсяг повноважень. На нашу думку, територіальні органи центральних органів виконавчої влади мають увійти до складу виконавчих органів районних та обласних рад (як структурні підрозділи) з метою забезпечення оптимальної управлінської взаємодії та ефективного управління. При цьому окремо, не у складі виконкомів місцевих рад, доцільно залишити територіальні органи центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом та мілітаризовані органи.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на детальне визначення компетенції виконавчих органів місцевих рад у кожній сфері державного управління, а також дослідження організаційно-правових аспектів взаємодії виконавчих органів місцевих рад із органами державної влади.

Список використаної літератури

1. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. О. Боняк ; Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2005. – 20 с.
2. Григорьев В. А. Эволюция местного самоуправления: отечественная и зарубе-

- жная практика : монография / В. А. Григорьев. – Киев : Истина, 2005. – 532 с.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
 4. Про внесення змін до Конституції України : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2009_03_31/JF3B600A.html.
 5. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації) : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minregion.gov.ua>.
 6. Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Проект розпорядження Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minregion.gov.ua>.
 7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
 8. Про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” : Рішення Конституційного Суду України від 20.06.2007 р. у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства “Кіровоградобленерго” (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) // Офіційний вісник України. – 2007. – № 48. – Ст. 1991.
 9. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minregion.gov.ua>.
 10. Проект Концепції внесення змін до Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaror.org.ua>.
 11. Проект Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/control/uk.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2014.

Сандул Я. Н. К вопросу реформирования исполнительных органов местных советов (административно-правовой аспект)

Статья посвящена анализу современного положения реформирования административно-территориальной организации власти в Украине. Подготовлены предложения по усовершенствованию административно-правового статуса исполнительных органов местных советов в контексте реформирования законодательства и избранного курса на децентрализацию власти.

Ключевые слова: децентрализация власти, исполнительные органы местных советов, административно-территориальная организация власти.

Sandul Y. To the Question of Reformation of Executive Branches of Local Advices (Administrative-legal Aspect)

The article is devoted to the analyses of modern state of reformation of the administrative-territorial organization of power in Ukraine. There are prepared suggestions concerning the improvement of the administrative-legal status of executive bodies of local councils in the context of reforming the legislation and chosen course on decentralization of power.

The prepared project of Law of Ukraine “About making alteration in Constitution of Ukraine (in relation to decentralization)” does not take into account those progressive suggestions that is contained in Conception. It can result in the origin of additional complications at activity of executive branches of local advices as organs of administrative management. Therefore, it is in the first turn necessary to distinguish the question of local value (what will allow to define an own competence) and “state interests”, that will allow to set, what volume of “state affairs of local level” can be realized by executive committees, and to give the corresponding volume of plenary powers to them. The territorial organs of central executive bodies must enter in the complement of executive branches of district and regional soviets (as structural subdivisions) with the aim of providing of optimal administrative co-operation and effective management. Thus separately, not in composition the executive committees of local advices, it is expedient to leave the territorial organs of central executive bodies with the special status and militarized organs.

Key words: decentralization of power, executive bodies of local councils, administrative-territorial organization of power.

УДК 35.08(477)

Ю. Г. Фаєр

здобувач

Національний університет "Одеська юридична академія"

ВТРАТА ПРАВА НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ АБО ЙОГО ОБМЕЖЕННЯ ЯК ПІДСТАВА ПРИПИНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

У статті проаналізовано окремі підстави припинення державної служби у зв'язку із втратою права на державну службу або його обмеження, передбачене Законом України "Про державну службу" (2011). Акцентовано увагу на новітніх положеннях, які не були передбачені в Законі "Про державну службу" (1993). Здійснено порівняльний аналіз окремих законодавчих положень України з питань припинення державної служби із законодавчими положеннями таких країн, як Польща, Литва, Латвія, Естонія, Греція, Чеська Республіка.

Ключові слова: припинення державної служби, безпосередня підпорядкованість, рівень професійної компетентності, правила внутрішнього службового розпорядку, конфлікт інтересів, втрата громадянства.

I. Вступ

Право на державну службу є невід'ємним конституційним правом громадян України (ст. 38), відповідно до якого вони "користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування". Частина 1 ст. 38 Закону України "Про державну службу" (2011) [5] окреслює основні засади реалізації конституційного права особи на державну службу, яке визначається такими чинниками, як: а) критерії, яким має відповідати особа; б) особистісні характеристики, які не беруться до уваги; в) обмеження при вступі на державну службу.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження окремих підстав припинення державної служби у зв'язку із втратою права на державну службу або його обмеження та проведення порівняльного аналізу законодавчих актів різних країн.

III. Результати

Згідно з аналізом положень Закону України "Про державну службу" (2011), **критеріями**, яким має відповідати особа, що претендує на державну посаду державної служби, є: а) громадянство України; б) рівень професійної компетентності; в) напрям підготовки; г) досягнення 18-річного віку; д) вільне володіння державною мовою.

1. Громадянство України. Обов'язковою умовою вступу на державну службу є наявність громадянства України. Дещо інакше вирішуються питання щодо громадянства осіб, які вступають на публічну (державну службу) в країнах Європейського Союзу. Так, згідно із § 7 Федерального закону ФРН "Про статус чиновників" [12, с. 227], "призначений чиновник може бу-

ти тільки той, хто є німцем на підставі ст. 116 Основного закону або має громадянство однієї з держав-членів Європейської співдружності". Водночас для певних посад у ФРН вимога громадянства є абсолютною: "якщо цього вимагають відповідні завдання, то чиновником може бути призначений тільки німець", тобто мова йде, насамперед, про діяльність, пов'язану з державною таємницею, або про вищі посади чиновників. Окрім цього, звертає на себе увагу положення, згідно з яким федеральний міністр внутрішніх справ (який здійснює управління публічною службою у ФРН) може робити індивідуальні винятки та, за наявності нагальної службової потреби в роботі чиновників, приймати іноземних громадян, навіть з-поза меж Європейського Союзу. Однак вимога громадянства у більшості іноземних держав є досить жорсткою.

2. Рівень професійної компетентності – це професійно-компетенційна характеристика особи, яку становлять: а) освітньо-професійний рівень; б) досвід роботи; в) рівень володіння спеціальними знаннями; г) уміння та навички (див. коментар до п. 3.1.2.2. ст. 16 цього Закону).
3. Напрямок підготовки – це спеціальність, яку отримує особа після закінчення навчання у вищому навчальному закладі: юрист, економіст, лікар та ін.
4. Досягнення 18-річного віку. Цей критерій є новітнім порівняно із Законом "Про державну службу" (1993) [6] і таким, що відповідає сутності державної служби. Тільки особа, яка досягла 18-річного віку, тобто володіє повною дієздатністю (правоздатність + дієздатність + деліктоздатність) може претендувати на посаду державної служби. Такий підхід є цілком правовим, оскільки володіти державно-

владними повноваженнями може тільки особа, яка наділена, насамперед, державно-публічною дієздатністю (конституційною, адміністративною) і вправі цими повноваженнями розпоряджатися відповідно до чинного законодавства. Цікавим є зарубіжний досвід вирішення питання вікового цензу в державній службі. Законодавство зарубіжних країн закріплює як мінімальний вік вступу на публічну службу, так і максимальний. Загальний мінімальний вік у більшості європейських країн становить 18 років, у деяких країнах – 20 років (Данія), а для багатьох посад цей вік є вищим, що зумовлено, насамперед, потребою в одержанні відповідної освіти й підготовки. Зокрема, значно вищим є мінімальний вік для постійних посад у ФРН, який становить 27 років, оскільки для того, щоб претендувати на ці посади, необхідно пройти підготовчу службу [12, с. 227]. Окрім мінімального віку зарубіжним законодавством передбачається й максимальний вік вступу на державну службу, що зумовлено тим, що: 1) органи публічної адміністрації не зацікавлені у прийомі на службу на невеликі строки осіб, які досягли певного віку, враховуючи, що відставка службовців за загальним правилом настає у 60–65 років, тобто держава намагається якомога ефективніше інвестувати кошти на розвиток кадрового потенціалу; 2) після досягнення певного віку особа не може виконувати покладені завдання і функції настільки ефективно, як цього вимагає характер служби.

Єдиного систематизованого підходу у вирішенні цього питання немає, і в кожній країні встановлюють свої вимоги щодо цього віку: Австрія – 40, Франція – 45, Бельгія – 50 років. Водночас у багатьох країнах (Нідерланди, Швеція, Велика Британія), як і в Україні, подібних вікових обмежень немає, однак є вимога щодо того, що публічний службовець має бути здатним служити протягом реального періоду до відставки.

5. Вільне володіння державною мовою. Цей критерій також є новітнім порівняно із Законом “Про державну службу” (1993), який такої вимоги не передбачав. Згідно зі ст. 10 Конституції України, державною в Україні є українська мова. Під поняттям “державна мова” слід розуміти, що українська мова є обов’язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова нормативних актів, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя. Зокрема, згідно з чинним законодавством застосування української

мови визначено щодо: а) розгляду звернень громадян; б) діяльності Збройних Сил України; в) видання друкованої продукції, призначеної для службового та ужиткового користування, що розповсюджується через державні підприємства, установи та організації (бланки, форми квитанції, квитки, посвідчення, дипломи тощо); г) висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації; д) оформлення митних документів тощо. Окрім зазначеного, володіння державною мовою є обов’язковою умовою для отримання громадянства України (п. 5 ст. 9 Закону “Про громадянство”). Згідно із зарубіжним законодавством володіння державною мовою – це вимога, яка зумовлена характером діяльності публічних службовців, що полягає в активному використанні й відповідно, знанні державної мови для виконання покладених завдань і функцій. Вимога володіння державною мовою зазвичай прямо встановлюється в державах, де є чималі іншомовні національні групи, наприклад, в Естонії [9, с. 467–520], Литві [10, с. 427–454], Латвії [7, с. 455–466]. У мононаціональних країнах (Польща, Болгарія) в законах про публічну (державну) службу цю умову не передбачено [13].

Важливою гарантією реалізації права на державну службу є законодавче визначення особистісних характеристик, які не беруть до уваги при вступі на державну службу:

- 1) раса – це група людей, що мають спільні фізичні характеристики, успадковані від своїх предків, які відрізняють її від інших рас; б) це велика група людей, яка об’єднана генетичними ознаками, що зумовлюють її фізичний тип (комплекс морфологічних ознак), а також, що не є однозначним, психічні особливості. Виокремлюють три великі раси: а) європеїдна; б) монголоїдна; в) негроїдна. Ці раси, у свою чергу, поділяються на малі раси, яких нараховується від 20 до 40;
- 2) колір шкіри – це характеристика особи з погляду її належності до певної групи людей, які характеризуються білим, жовтим, чорним кольором шкіри та їхніми варіаціями;
- 3) політичні потреби – це усвідомлена потреба особи діяти відповідно до своїх політичних уподобань (займатися політичною діяльністю чи бути осторонь неї, надавати допомогу політичним партіям або проявляти свою політичну нейтральність тощо); релігійні потреби – (усвідомлена потреба особи діяти відповідно до своїх релігійних уподобань (бути віруючим або атеїстом) та інші переконання (усвідомлена потреба особи діяти відпо-

відно до своїх інших переконань (ставлення до військової служби, ідентифікаційного коду тощо);

- 4) стать – це характеристика особи щодо її природної належності до чоловічої або жіночої статті;
- 5) етнічна ідентичність – сукупність гомогенних, функціональних і статичних характеристик, які відрізняють одну групу людей від інших груп, що володіють іншим набором характеристик. Цю сукупність становлять: а) наявність уявлень, що поділяють члени групи, про спільне територіальне й історичне походження, єдину мову, спільні ознаки матеріальної та духовної культури; б) політично оформлені уявлення про батьківщину й особливі інститути, як, наприклад, державність, що також можна вважати частиною того, що становить уявлення про народ; в) усвідомлення членами групи своєї належності до неї і засновані на цьому форми солідарності і спільні дії; соціальна ідентичність – статус особи, який визначається за статусом походження його батьків (одного з батьків);
- 6) майновий стан – це характеристика особи з погляду її рухомого й нерухомого майна, цінних паперів тощо;
- 7) місце проживання – це, згідно зі ст. 29 ЦК України [14], житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо) у певному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, встановлених законом.

Закон “Про державну службу” (1993) і проект Закону України “Про державну службу” (2011) передбачають схожі (на перший погляд) підстави для припинення державної служби:

- порушення умов реалізації права на державну службу – Закон України “Про державну службу” (1993);
- втрата права на державну службу або його обмеження – Закон “Про державну службу” (2011).

Оскільки перша підстава, передбачена Законом “Про державну службу” (1993), уже неодноразово досліджувалася науковцями є ряд наукових публікацій, насамперед М. І. Іншина [1], основну увагу приділимо саме підставі, передбаченій у Законі України “Про державну службу” (2011).

Стаття 38 цього закону передбачає два види цієї підстави: 1) втрата права на державну службу; 2) обмеження права на державну службу. Так, ч. 1 ст. 38 проекту Закону України “Про державну службу” (2011) передбачає підстави припинення державної

служби, пов’язані із втратою права на державну службу: 1) припинення громадянства України. Підставами припинення громадянства України є: а) вихід із громадянства України; б) втрата громадянства України; в) підстави, передбачені міжнародними договорами України [4]; 2) набуття громадянства іншої держави.

Частина 2 ст. 38 проекту Закону України “Про державну службу” (2011) передбачає правові наслідки виявлення факту втрати права на державну службу. Так, суб’єкт призначення зобов’язаний у триденний строк з дня настання факту або виявлення факту, передбаченого пп. 1–5 ч. 1 ст. 38, звільнити державного службовця.

При цьому слід звернути увагу на поняття “настає”, або “виявляється”, тобто відмінність між ними полягає у часі реагування суб’єкта призначення на відповідну підставу звільнення. При “настанні відповідного факту” суб’єкт призначення практично відразу реагує на нього, тобто, якщо факт настав 3 числа, то протягом 4–6 числа суб’єкт призначення приймає відповідне рішення про звільнення державного службовця. При “виявленні відповідного факту” суб’єкт призначення реагує на нього не з часу його виникнення, а з часу одержання відповідної інформації про нього і, таким чином, відлік 3-денного строку починається з дня його одержання.

Чинне законодавство про державну службу передбачає два види обмежень: а) обмеження при вступі на державну службу; б) обмеження при проходженні державної служби. У контексті досліджуваної підстави припинення державної служби значення має саме обмеження при вступі на державну службу.

1. Визнання особи, за рішенням суду, неієздатною або такою, дієздатність якої обмежена. Це обмеження становлять два чинники: а) визнання особи неієздатною; б) визнання особи такою, дієздатність якої обмежена. Рішення щодо неієздатності та обмеженої дієздатності приймаються виключно в судовому порядку, згідно зі ст. 236–241 ЦПК України [15].

Проаналізувавши зарубіжне законодавство про регламентацію названого обмеження, можна зазначити, що в одному випадку поняття “повна дієздатність особи” має характер умови вступу на службу (§ 17 Закону Чеської Республіки “Про службу державних службовців у адміністративних установах і про винагороду публічних службовців та інших працівників адміністративних установ” [11, с. 269–388]), а в інших – характер обмеження, як і в Україні: ст. 9 Закону Республіки Литва “Про публічну службу” [10, с. 427–454] визначає, що “не має права на посаду публічної служби особа, котру визна-

но з юридичного погляду неієздатною відповідно до процедури, визначеної законами”

2. Судимість за вчинення умисного злочину, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку. У ряді випадків наявність судимості за будь-який злочин є перешкодою для особи бути: суддею, прокурором, слідчим, нотаріусом; судовим експертом; членом Вищої ради юстиції. За наявності судимості за вчинення умисного злочину особа не може бути обрана до Верховної Ради України, на службу (роботу) в Управління державної охорони України (ч. 3 ст. 16 Закону “Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб”), у державні податкові інспекції (ч. 3 ст. 15 Закону “Про державну податкову службу в Україні”).

Обмеження щодо судимості передбачене й у зарубіжному законодавстві, аналіз якого дає підстави вважати, що у переважній більшості випадків відсутність судимості стосується лише осіб, які вчинили умисні злочини (ст. 7 Закону Латвії “Про державну цивільну службу”, § 16 Закону Естонії “Про публічну службу” [7, с. 455–466; 9, с. 467–520]), тобто вчинення злочину з необережності не виключає можливість вступу на публічну службу, хоча й враховується при проведенні конкурсів. Водночас § 17 Закону Чеської Республіки “Про службу державних службовців у адміністративних установах і про винагороду державних службовців та інших працівників адміністративних установ” передбачає, що особа, яка претендує на посаду, не “повинна мати судимостей ... не відповідає цій передумові особа, якщо вона має судимість за вчинення умисного правопорушення чи необережного правопорушення, несумісного з діяльністю посадової особи, якщо така судимість не була знята” [11, с. 269–388]. Існують особливості й у Законі “Про цивільну службу” Польщі, ст. 4 якого передбачає умову, що пов’язана з фактом вчинення умисного злочину – “не була покарана за умисний злочин” [13], а не факт судимості. Згідно зі ст. 8 Кодексу цивільних службовців Греції, не можуть бути призначені цивільними службовцями особи, які “звинувачені у вчиненні кримінального правопорушення та засуджені до будь-якого покарання за крадіжку, розкрадання державних або громадських коштів, шахрайство, здирництво, підробку документів, зловживання службовим становищем, хабарництво, невиконання обов’язку, повторні наклепи, а також будь-який злочин проти сексуальної свободи або з використанням фінансової експлуатації сексуального життя” [2, с. 520–601].

3. Позбавлення, згідно з вироком суду, права займатися діяльністю, пов’язане з виконанням функцій держави, або обіймати

відповідні посади. Згідно зі ст. 55 КК, позбавлення права обіймати відповідні посади або займатися діяльністю, пов’язане з виконанням функцій держави, може бути призначене як: а) основне покарання на строк від двох до п’яти років; б) додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Позбавлення права обіймати відповідні посади або займатися діяльністю, пов’язаною з виконанням функцій держави, як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв’язку із заняттям діяльністю, пов’язаним з виконанням функцій держави, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за особою права обіймати відповідні посади або займатися діяльністю, пов’язаною з виконанням функцій держави.

4. Набрання законної сили рішенням суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності за корупційне правопорушення, пов’язане з порушенням обмежень, передбачених Законом України “Про засади запобігання і протидії корупції” [14]. Згідно зі ст. 172²-172⁹ КУпАП за: а) порушення обмежень щодо використання службового становища (ст. 172²); б) пропозицію або надання неправомірної вигоди (ст. 172³); в) порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172⁴); г) порушення встановлених законом обмежень щодо одержання дарунка (пожертви) (ст. 172⁵); д) порушення вимог фінансового контролю (ст. 172⁶); ж) порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів (ст. 172⁷); з) незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв’язку з виконанням службових повноважень (ст. 172⁸); і) невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172⁹) передбачається притягнення до адміністративної відповідальності і призначення адміністративного стягнення у вигляді штрафу.

Згідно зі ст. 294 КУпАП, постанова судді у справах про адміністративне правопорушення **набирає законної сили** після закінчення строку подання апеляційної скарги чи протесту прокурора. Апеляційна скарга, протест прокурора подаються до відповідного апеляційного суду через місцевий суд, який виніс постанову. Місцевий суд протягом трьох днів надсилає апеляційну скаргу, протест прокурора разом із справою у відповідний апеляційний суд. Апеляційний перегляд здійснюється суддею апеляційного

суду протягом двадцяти днів з дня надходження справи до суду. Постанова апеляційного суду набирає законної сили негайно після її винесення, є остаточною й оскарженню не підлягає.

Набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо державного службовця за вчинення умисного злочину та/або встановлення заборони займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави. Згідно зі ст. 532 "Набрання судовим рішенням законної сили" КПК України [3], вирок суду набирає законної сили: а) першої інстанції – якщо інше не передбачено цим Кодексом, після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого цим Кодексом, якщо таку скаргу не було подано; б) апеляційної інстанції (у разі подання апеляційної скарги) – якщо його не скасовано, після ухвалення рішення апеляційним судом; в) апеляційної та касаційної інстанцій, Верховного Суду України – з моменту його проголошення.

Встановлення заборони займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави. Згідно зі ст. 55 КК, позбавлення права обіймати відповідні посади або займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, може бути призначене як: а) основне покарання на строк від двох до п'яти років; б) додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Позбавлення права обіймати відповідні посади або займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за особою права обіймати відповідні посади або займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави.

5. Наявність відносин безпосередньої підпорядкованості близьких осіб. Особи, зазначені у пп. "а", "б" п. 1 та пп. "а" п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону "Про засади запобігання і протидії корупції" [8], не можуть мати у безпосередньому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути безпосередньо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам. При цьому слід зазначити: а) державні службовці не можуть мати у безпосередньому підпорядкуванні близьких осіб; б) державні службовці не можуть підпорядковуватися близьким особам. Важливо зауважити, що проект Закону України "Про державну службу" (2011) не визначає поняття "**близькі особи**", а передбачає посилення на Закон "Про засади запобіган-

ня і протидії корупції" від 07.04.2011 р., в якому і надається таке визначення. Згідно зі ст. 1 цього Закону, близькі особи – це подружжя, діти, батьки, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки, усиновлювачі, усиновлені, а також інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із таким суб'єктом, як: а) Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступники, Голова Служби безпеки України, Генеральний прокурор України, Голова Національного банку України, Голова Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Верховної Ради АРК, Голова Ради міністрів АРК; б) народні депутати України, депутати Верховної Ради АРК, депутати місцевих рад; в) державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування; г) військові посадові особи Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів військових формувань; д) судді Конституційного Суду України, інші професійні судді, Голова, члени, дисциплінарні інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, службові особи секретаріату цієї Комісії, Голова, заступник Голови, секретарі секцій Вищої ради юстиції, а також інші члени Вищої ради юстиції, народні засідателі й присяжні (під час виконання ними цих функцій); е) особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, державної кримінально-виконавчої служби, органів та підрозділів цивільного захисту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, податкової міліції; є) посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, дипломатичної служби, митної служби, державної податкової служби; ж) члени Центральної виборчої комісії; з) посадові та службові особи інших органів державної влади.

Визначальним також є поняття "безпосереднє підпорядкування". Зауважимо, що у цьому випадку мова йде про **безпосереднє підпорядкування** як організаційну або правову залежність, у тому числі через вирішення (участь у вирішенні) питань прийняття на службу, звільнення із служби, застосування заохочень, дисциплінарних стягнень, надання вказівок, доручень, контролю за їх виконанням.

IV. Висновки

Таким чином, особи, зазначені вище, зобов'язані повідомити керівництво органу, на посаду в якому вони претендують, про пра-

цюючих у цьому органі близьких їм осіб. Отже, обов'язок повідомлення про працюючих близьких осіб у державному органі покладається саме на осіб, які претендують на посаду в цьому органі. Порушення цього обов'язку тягне за собою накладення дисциплінарних стягнень. Важливо зазначити, що положення абзаців першого та другого цієї частини не поширюються на: а) народних засідателів і присяжних; б) близьких осіб, які безпосередньо підпорядковані один одному у зв'язку з перебуванням кожного з них на виборній посаді; в) осіб, які працюють у сільській місцевості, гірських населених пунктах; г) осіб, які працюють у галузі освіти, науки, культурі, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту; д) інших осіб, визначених законом.

У разі виникнення обставин, що порушують вимоги цього обмеження, відповідні особи, близькі їм особи вживають заходів щодо усунення таких обставин у п'ятнадцятиденний строк. Якщо в зазначений строк ці обставини добровільно не усунуто, відповідні особи або близькі їм особи в місячний строк з моменту виникнення обставин підлягають переведенню в установленому порядку на іншу посаду, що виключає безпосереднє підпорядкування. У разі неможливості такого переведення особа, яка перебуває у підпорядкуванні, підлягає звільненню із займаної посади. Так, ч. 4 ст. 32 проекту Закону України "Про державну службу" (2011) передбачає підстави та умови переведення державного службовця у разі виникнення відносин безпосередньої підпорядкованості між близькими особами.

Список використаної літератури

- Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудових відносин в Україні: монографія / М. І. Іншин. — Харків: Вид-во НУВС, 2004. — 337 с.
- Кодекс цивільних службовців Греції: Закон Греції від 09.02.1999 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. — Київ: Конус-Ю, 2007. — 735 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
- Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
- Про державну службу: Закон України від 17.11.2011 р. № 4050-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
- Про державну службу: Закон України від 26.12.1993 р. № 3723-XII // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
- Про державну цивільну службу: Закон Латвії від 07.09.2000 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. — Київ: Конус-Ю, 2007. — 735 с.
- Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
- Про публічну службу: Закон Естонії від 25.01.1995 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. — Київ: Конус-Ю, 2007. — 735 с.
- Про публічну службу: Закон Литви від 23.04.2002 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. — Київ: Конус-Ю, 2007. — 735 с.
- Про службу державних службовців у адміністративних установах і про винагороду публічних службовців та інших працівників адміністративних установ: Закон Чеської Республіки від 26.04.2002 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. — Київ: Конус-Ю, 2007. — 735 с.
- Про статус чиновників: Федеральний Закон ФРН // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. — Київ: Конус-Ю, 2007. — 735 с.
- Про цивільну службу: Закон Польщі від 18.12.1998 р. // Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика. — Київ: Конус-Ю, 2007. — С. 388–426; Про державного службовця: Закон Болгарії від 27.08.1999 р. // Там само. — С. 601–638.
- Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
- Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2014.

Фаер Ю. Г. Потеря права на государственную службу или его ограничение как основание прекращения государственной службы

В статье проанализированы отдельные основания прекращения государственной службы в связи с потерей права на государственную службу или его ограничение. Акцентировано внимание на ряде новейших положений, которые не были предусмотрены в Законе "О госу-

дарственной службе" (1993). Проведен сравнительный анализ отдельных законодательных положений Украины по вопросам прекращения государственной службы с законодательными положениями таких стран, как Польша, Литва, Латвия, Эстония, Греция, Чешская Республика.

Ключевые слова: прекращение государственной службы, непосредственная подчиненность, уровень профессиональной компетентности, правила внутреннего распорядка, конфликт интересов, потеря гражданства.

Faer Ju. The Deprivation of the Right on the State Service or its Limitation as a Ground of Cessation of the State Service

In the article there are analyzed separate grounds of cessation of the state service connected with the deprivation of the right on the state service or its limitation that is provided by the Law of Ukraine "On the state service" (2011). The attention is accented on a number of new provisions that were not stipulated by the Law of Ukraine "On the state service" (1993). There is made a comparative analysis of the separate legislative provisions on the questions of cessation of the state service with the legislative provisions of such states as Poland, Lithuania, Latvia, Estonia, Greece, Czech Republic.

It is marked that persons are under an obligation to report guidance of organ on position in that they apply, about working in this organ of near to them persons. Here, the duty of report about working near persons in a public organ depends exactly upon persons that apply on position in this organ. Violation of this duty entails imposition of disciplinary penalties.

It is set that this position does not spread on: a) of folk assessors and jurors; b) of near persons that is directly inferior to each other in connection with a stay each of them in an elective office; c) persons, that work in rural locality, mountain settlements; d) persons, that work in industry of education, science, culture, health protection, physical culture and sport; i) of other persons certain a law.

It is well-proven that in case of origin of circumstances that violate the requirements of this limitation, corresponding persons, near to them persons, take measure in relation to the removal of such circumstances in a fifteen daily term. If in the marked term these circumstances voluntarily are not removed, corresponding persons or near to them persons in a monthly term from the moment of origin of circumstances are subject to translation in accordance with established procedure on other position that eliminates a direct submission.

Key words: cessation of the state service, direct subordination, the level of the professional awareness, the rules of internal official rules, the conflict of interests, deprivation of the citizenship.

ФІНАНСОВЕ ТА БІНКІВСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.73

Є. Є. Головка

аспірант
Класичний приватний університетОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ
ОПОДАТКУВАННЯ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено особливостям формування та розвитку правового механізму оподаткування землі в Україні. Увагу приділено правовій природі та особливостям справляння орендної плати за земельну ділянку. На основі проведеного дослідження висловлено пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання зазначеної проблематики. Розглянуто зарубіжний досвід оподаткування землі.

Ключові слова: земля, механізм оподаткування, земельний податок, оподаткування, орендна плата, об'єкт оподаткування, категорія земель, земельна ділянка, база оподаткування, пільги.

I. Вступ

Одним із чинників, які значно впливають на економіку країни, є формування ефективних норм законодавства у сфері справляння земельного податку, що передбачає забезпечення належного правового регулювання податкових відносин у цій сфері. Потреба в цьому пов'язана з підвищенням ролі оподаткування землі у формуванні доходів бюджетів, необхідністю забезпечення в процесі оподаткування майнових інтересів громадян і юридичних осіб.

Земельний податок є історично одним із перших елементів податкової системи держави. Його запровадження тісно пов'язане зі становленням державності й виникненням і розвитком на її теренах інституту земельної власності. Місце земельного податку в податковій системі держави, вплив на виробничі, майнові, політичні процеси, що в ній відбувались, були прямо залежними від місця й ролі землі в системі суспільних відносин.

Оподаткування землі в Україні в системі прямих податків склалося в досить змістовний, самостійний інститут. У сучасних умовах відбувається відновлення комплексного нормативно-правового регулювання земельного податку, що відповідає ринковим умовам.

В Україні питання земельного податку в контексті складу й структури податкової системи розглянуто в працях учених-економістів: В. Загорського, О. Кириленко, В. Кравченка, а також у публікаціях учених-юристів: С. Кадьякаленко, М. Кучерявенко, П. Пацурківського та ін.

Однак, попри високий науковий рівень наявних досліджень, у літературі недостатньо повно розкрито питання, що характеризують проблеми формування механізму оподаткування землі, а також напрями вдосконалення вітчизняної системи оподатку-

вання в контексті адаптації податкової системи до світового досвіду.

II. Постановка завдання

Метою статті є уточнення сутності формування та розвитку механізму оподаткування землі в Україні, вивчення природи справляння орендної плати за земельну ділянку, дослідження зарубіжного досвіду оподаткування землі.

III. Результати

Земельним кодексом України визначено, що використання землі в Україні є платним. Об'єктом плати за землю є земельна ділянка (ст. 206 ЗК України [1]).

Згідно із Податковим кодексом, плата за землю – це загальнодержавний податок, який справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності (пп. 14.1.147, п. 14.1, ст. 14 ПК України [2]). Земельний податок – це обов'язковий платіж, що справляється з власників земельних ділянок та земельних часток (паїв), а також постійних землекористувачів (п. 14.1.72, ст. 14 ПК України [2]).

Правова природа земельного податку виявляється у його функціях. Цьому податковому платежу властиві фіскальна й контрольна функції. Тобто він є різновидом перерозподільних відносин у сфері приватної власності на землю. Юридичними передумовами земельного податку є: законодавче встановлення податкового обов'язку його сплати; визначення елементів його податково-правового механізму; закріплення переліку прав і обов'язків суб'єктів земельно-податкових правовідносин із встановленням санкцій за порушення цих прав та невиконання обов'язків.

Земельний податок покликаний здійснювати формування джерела коштів для фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення

родючості ґрунтів, відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель, проведення земельної реформи й розвитку інфраструктури населених пунктів.

Об'єктом оподаткування є земельні ділянки, що перебувають у власності або користуванні чи земельні частки (паї), які перебувають у власності. Платниками податку Податковий кодекс називає власників земельних ділянок; власників земельних часток (паїв) та землекористувачів (ст. 269 ПК України [2]).

Податковим кодексом, як і Законом України "Про плату за землю", передбачено пільги щодо сплати земельного податку для фізичних (ст. 281 ПК України [2]) та юридичних осіб (ст. 282 ПК України [2]). Звільнення від сплати податку отримали парки державної та комунальної власності, дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади незалежно від форм власності і джерел фінансування, усі дослідні господарства науково-дослідних установ і навчальних закладів с/г профілю та професійно-технічних училищ тощо. Крім того, не сплачується податок за земельні ділянки крематоріїв та колумбаріїв (ст. 283 ПК України [2]).

Треба зазначити, що в Податковому кодексі деталізовано землі дорожнього господарства автомобільних доріг загального користування, за які податок не сплачується.

Також деякі пільги щодо сплати земельного податку встановлено Перехідними положеннями (підрозділ 6 розділу XX). Отже, від сплати податку звільняються деякі суб'єкти космічної діяльності (їх перелік наведено у постанові "Про затвердження переліку суб'єктів космічної діяльності, які звільняються від сплати земельного податку" [3]) – протягом дії ратифікованих Верховною Радою України міжнародних договорів України з питань космічної діяльності щодо створення космічної техніки, але не пізніше 01.01.2015 р., суб'єкти літакобудування (що відповідають нормам законодавства (ст. 2 ЗУ "Про розвиток літакобудівної промисловості" [4]), суднобудівної промисловості (на сьогодні існує перелік, затверджений постановою [5]) та кінематографії (виробники національних фільмів) – до 01.01.2016 р.

При користуванні пільгами слід бути уважними, адже в законі (п. 284.3, ст. 284 ПК України [2]) зазначено, що при здачі платниками податку, що мають право на пільги, в оренду земельних ділянок, окремих будівель, споруд або їх частин, сплата податку проводиться на загальних підставах з урахуванням прибудинкової території (тобто, без застосування пільг). Однак ця норма не поширюється на бюджетні установи у разі надання ними будівель, споруд (їх частин) у

користування (оренду) іншим бюджетним установам.

Крім того, юридичні особи, до складу земельних ділянок яких входять земельні ділянки фізичних осіб (що знаходяться у їх власності або постійному користуванні), мають право на пільгу у вигляді зменшення податкових зобов'язань із земельного податку на суму пільг, які надаються фізичним особам (перелік фізичних осіб, що мають право на пільгу, наведено у п. 281.1, ст. 281 ПК України). Але це буде можливим лише для тих земельних ділянок, що відведені для безоплатного паркування (зберігання) легкових автомобілів осіб з ураженням опорно-рухового апарату, членів їх сімей, законних представників тощо (п. 286.7, ст. 286 ПК України [2]).

Слід зазначити, що базою оподаткування є нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням відповідного коефіцієнта індексації (за умови, що таку оцінку проведено), або площа земельних ділянок, якщо нормативну грошову оцінку не проведено. Ставки земельного податку визначаються ст. 272–280 ПК України диференційовано щодо різних категорій земель. Зокрема, встановлено окремі ставки для оподаткування земель у межах населених пунктів (ст. 275, 276 ПК України [2]).

Поширеною формою використання земельних ділянок державної та комунальної власності для здійснення господарської діяльності є їх оренда. Це стосується як сільської, так і міської місцевості. У сільському господарстві України орендні відносини є домінуючими. Так, у Запорізькій області станом на 01.01.2014 р. налічується 2504 договорів оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, з яких 1384 (55,7%) укладено на термін більше 10 років, 806 (32%) – на термін 8–10 років, 303 (12%) – на 4–7 років, 11 (0,3%) – на 1–3 роки [8].

Згідно з положеннями ст. 1 ЗУ "Про оренду землі", оренда землі – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності.

Найважливішою економічною складовою орендних відносин та однією з істотних умов договору оренди землі між орендодавцем та орендарем є орендна плата із зазначенням розміру, індексації, форм платежу, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату. Орендна плата за землю – це платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою (ст. 21 ЗУ "Про оренду землі" [9]).

Отже, підставою для нарахування орендної плати за земельну ділянку є договір оренди, у якому зазначається її розмір (п. 1, ст. 288 ПК України [2]). Строки внесення орендної плати за земельні ділянки держав-

ної та комунальної власності встановлюються відповідно до Земельного кодексу України.

Договір оренди землі підлягає державній реєстрації згідно із законом (ст. 125, 126 ЗК України [1]), після чого він набуває законної сили. Державну реєстрацію договорів оренди землі за місцем розташування земельної ділянки проводить Державний комітет України із земельних ресурсів, який здійснює свої повноваження безпосередньо і через утворені в установленому порядку територіальні органи в областях, м. Києві, районах, містах, а також через міськрайонні, міжміські, міжрайонні територіальні органи, згідно з п. 4 Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру” від 17.10.2012 р. № 1051.

Законодавством передбачено порядок зміни орендної плати, відповідно до якого, за згодою сторін орендна плата переглядається за земельні ділянки, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб (ст. 23 ЗУ “Про оренду землі” [9]). Згідно з п. 13 Постанови КМУ “Про затвердження Типового договору оренди землі” від 03.03.2004 р. № 220, розмір орендної плати за землю переглядається у разі зміни умов господарювання, передбачених договором, зміни розмірів земельного податку, підвищення цін і тарифів, зміни коефіцієнтів індексації, визначених законодавством, погіршення стану орендованої земельної ділянки не з вини орендаря, що підтверджено документами, в інших випадках, передбачених законом.

У разі набуття права оренди земельної ділянки державної та комунальної власності на конкурентних (тендерних) засадах підставою для укладення договору оренди є результати аукціону. У разі визначення орендаря на конкурентних засадах може бути встановлений більший розмір орендної плати, ніж 12% (пп. 288.5.3, п. 288.5, ст. 288 ПК України [2]).

Разом з тим, непоодинокі випадки, коли договір оренди землі був укладений до набрання чинності ПК України. При цьому розмір орендної плати у таких договорах визначений у фіксованій сумі, а умови, які передбачають автоматичну зміну орендної плати у разі збільшення розміру земельного податку, відсутні. Якщо розмір орендної плати у таких договорах є меншим, ніж це встановлено ст. 288 ПК України, до таких договорів повинні бути внесені зміни в частині встановлення розміру орендної плати згідно з вимогами п. 288.5 ст. 288 ПК України.

Орендна плата за землю зараховується до відповідних місцевих бюджетів у порядку, визначеному Бюджетним кодексом України для плати за землю. Згідно з положеннями ч. 3 ст. 2 Бюджетного кодексу України, бюджети місцевого самоврядування – це бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів

у містах). Таким чином, орендна плата за використання земельних ділянок, які перебувають у державній та комунальній власності, зараховується до відповідних місцевих бюджетів у порядку, визначеному Бюджетним кодексом України для плати за землю, і мають правовий режим обов'язкового платежу.

Розглянувши особливості правового регулювання орендної плати за землю, яка перебуває в державній або комунальній власності, можна зробити такі зауваження.

Приватно-правова природа орендної плати за землю полягає в тому, що вона є платежем за договором оренди земельної ділянки і вноситься орендарем як компенсація за її використання, на користь чого свідчать зазначені положення п. 1 ст. 21 ЗУ “Про оренду землі”, згідно з якими єдиною підставою виникнення земельних орендних правовідносин, а отже, обов'язку орендаря ділянки вносити плату є саме договір оренди, у якому й зазначають конкретний розмір плати. Договір у цьому разі розуміється саме як двосторонній правочин, що підтверджують також положення ст. 792 ЦК України, яка бланкетно врегульовує відносини оренди землі, відсилаючи до конкретного регулювання – насамперед на рівні закону про оренду. Плата навряд чи є податковим платежем, адже закон про оренду, який містить положення щодо умов і порядку внесення плати, не можна вважати актом законодавства з питань оподаткування. А виключно такими актами, згідно з положеннями ч. 1 ст. 2 ЗУ “Про оренду землі”, можуть бути визначені порядок та умови сплати податків (зборів, обов'язкових платежів).

Другим аргументом на користь приватно-правової природи плати є юридична підстава її внесення. Стаття 13 ЗУ “Про плату за землю” визначає, що підставою для нарахування орендної плати за земельну ділянку, яка перебуває в державній або комунальній власності, є договір оренди такої земельної ділянки. Більше того, розмір плати де-юре також визначається договором оренди, внаслідок погодження волі його сторін, у передбачених законодавством межах. Це дає змогу стверджувати, що єдиною підставою внесення плати є саме договір оренди землі. Узагальнюючи сказане, можна провести паралель із відносинами оренди державного й комунального майна, які також ґрунтуються на відповідних договорах і передбачають умови внесення орендної плати.

Оскільки підставою внесення плати є договір, а плата за своєю суттю є платежем за таким договором, відносини, у межах яких вона вноситься, також мають бути договірними, приватно-правовими.

Так, оподаткування землі в складі податків на майно застосовується у Японії, Норвегії, Кубі, США, Великобританії та інших країнах. При цьому базою оподаткування є

фактична вартість капітальних активів (Норвегія); нерухомість, земля, цінні папери, відсотки за банківськими депозитами (Японія); будинки, яхти, землі сільськогосподарського призначення та землі, що не обробляються (Куба), ринкова вартість будівлі разом із земельною ділянкою (США).

Ставки зазначеного податку є невисокими й у середньому становлять від 0–1,5% (за виключенням США – 6,75% від 1/3 ринкової вартості).

Утім, якщо ж житловий будинок на ділянці почати використовувати за комерційним призначенням (наприклад, як готель), то єдність об'єкта нерухомості зберігається, а об'єктом оподаткування стає умовна одиниця землі, орієнтована на величину національної ренти. Слід зазначити, що умовна одиниця землі характерна тільки для Сполученого Королівства, оскільки у Центральній Європі такого поняття немає.

Оподаткування землі в складі податку на нерухомість здійснюється в Угорщині, Канаді, Австралії, Китаї. Платниками податку є фізичні та юридичні особи, ставка податку є невисокою і в більшості країн становить менше ніж 1%. Відносно високими є ставки в Пакистані (до 26%), Сінгапурі (12%). За загальною схемою граничні ставки при оподаткуванні землі визначаються на центральному рівні й при цьому коригуються місцевими органами влади. Поєднання двох рівнів влади при вирішенні земельного оподаткування дає змогу об'єктивно визначити всі необхідні показники й урахувати місцеві особливості [11].

Основною метою оподаткування землі є поповнення місцевих бюджетів, тому земельний податок у більшості країн є місцевим і становить основну частину податкових надходжень у місцеві бюджети. Так, частка зазначеного податку у структурі місцевих податків становить: у Канаді – 84%, Австралії – 100%, Новій Зеландії – 91%, Нідерландах – 62%, Німеччині – 78%, Франції – 75% [12, с. 190].

Земельним податком у Німеччині обкладаються земельні ділянки підприємств, сільськогосподарські угіддя, лісове господарство. Ставка оподаткування має дві складові: основна, яка встановлюється централізовано (балансова вартість), та додаткова, яку встановлює місцева громада. Загальна ставка податку коливається у межах 0,6–3,1% від бази оподаткування, яка визначається з урахуванням нормативної, потенційної та фактичної доходності суб'єктів господарювання [13, с. 238].

Розглянувши міжнародну практику оподаткування нерухомості, зокрема землі, можна зазначити, що існує різний підхід до надання пільг. В одних країнах пільги надаються об'єктам нерухомості, а не платникам податків, в інших – поєднання методів. Пільги можуть бути безстроковими або тимчасовими, а деколи надаються за специфічними особливостями будівель.

IV. Висновки

Таким чином, правовий механізм земельного податку досить складний, а об'єкт оподаткування за своїми якісними показниками диференціюється на види та характеризується значним ступенем деталізації. База земельного податку визначається на основі грошової оцінки (нормативної або договірної) об'єкта оподаткування – земельної ділянки певної площі. Масштабом оподаткування виступають площа ділянки та її вартість відповідно до грошової оцінки, одиницею оподаткування – 1 га та 1 м². Так, об'єктом оподаткування є визначена в натурі (на місцевості) земельна ділянка. Цей об'єкт деталізується за видами відповідно до категорії, до якої належить конкретна земельна ділянка.

Публічно-правова природа орендної плати полягає в тому, що вона належить до системи загальнодержавних податкових платежів.

Фактично, орендна плата за земельну ділянку – це єдиний в Україні податок, розмір якого з одиниці земельної площі визначено не положеннями Податкового Кодексу України чи інших нормативно-правових актів у сфері оподаткування, а зазначено в договорах оренди відповідних земельних ділянок.

Така ситуація потребує подальших змін, тому що договірний характер встановлення суперечить сутності податку.

Що ж до практики організації земельного оподаткування в зарубіжних країнах, то вона різноманітна й регулюється у форматі таких моделей оподаткування: земельний податок справляється окремо, визначається як складова податку на нерухомість або навіть як складова декількох податків. Якщо визначити в кількісному співвідношенні, то безумовно у більшості країн оподаткування землі розглядається у межах податку на нерухомість.

Список використаної літератури

1. Земельний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – Ст. 2038.
2. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.
3. Про затвердження переліку суб'єктів космічної діяльності, які звільняються від сплати земельного податку за земельні ділянки виробничого призначення до 1 січня 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 р. № 1248 // Урядовий кур'єр. – 2011. – 18 січня. – № 8.
4. Про розвиток літакобудівної промисловості: Закон України від 12.07.2001 р. № 2660-III (із змінами, внесеними згідно із Податковим Кодексом) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.
5. Про затвердження переліку суднобудівних підприємств, для яких запроваджуються заходи державної підтримки суднобудівної промисловості: Постанова Ка-

- бінету Міністрів України від 21.12.2005 р. № 1256 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ від 05.09.2007 р. № 1102, від 10.06.2009 р. № 574) // Офіційний вісник України. – 2005. – № 52. – С. 379.
6. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII (в редакції Закону від 03.06.2008 р. № 309-VI) // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 27–28. – Ст. 253.
 7. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23.09.1997 р. № 540/97-ВР // Голос України. – 1997. – 14 листопада.
 8. Макленнон Б. Н. Оподаткування нерухомості: принципи та практичне використання [Електронний ресурс] / Б. Н. Макленнон, Р. Е. Бонз. – Режим доступу: <http://www.geomatica.kiev.ua/training/PlanValTax/chapter200.html>.
 9. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV (із змінами, внесеними згідно з законом від 02.12.2010 р. № 2756-VI) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 23. – Ст. 160.
 10. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 р. № 1051 // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 218.
 11. Світовий досвід оподаткування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sts.gov.ua/modern-dps-ukraini/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/>.
 12. Податкова система : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. О. Лютий, Л. М. Демиденко, М. В. Романюк та ін. ; за ред. І. О. Лютого. – Київ : ЦУЛ, 2009. – 456 с.
 13. Якушик І. Д. Податкові системи зарубіжних країн : довідник / І. Д. Якушик, Я. В. Литвиненко. – Київ : Леся, 2004. – 480 с.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2014.

Головко Е. Е. Особенности формирования и развития правового механизма налогообложения земли в Украине

Статья посвящена особенностям формирования и развития правового механизма налогообложения земли в Украине. Особое внимание уделено правовой природе и особенностям взимания арендной платы за земельный участок. На основе проведенного исследования выказаны предложения совершенствования правового регулирования по указанной проблематике. Рассмотрен зарубежный опыт налогообложения земли.

Ключевые слова: земля, механизм налогообложения, земельный налог, налогообложение, арендная плата, объект налогообложения, категория земель, земельный участок, база налогообложения, льготы.

Holovko Y. Features of Formation and Development of the Legal Framework of Land Taxation in Ukraine

The article is devoted to features of formation and development of the legal framework of land taxation in Ukraine. The particular attention is paid to the legal nature and characteristics of rent for the land. The suggestions for improving the legal regulation of this issue were given on the basis of the research. The foreign experience of land taxation was considered.

Land tax is one of the first elements of the tax system. Its implementation is closely linked with the development of the state. The legal mechanism of the land tax is complicated and the subject of taxation is according to its quality indicators that differentiated by type and characterized by a significant level of detail.

In fact, the rent for the land is the only tax in Ukraine that is not specified by provisions of the Tax Code of Ukraine and other legal acts in the field of taxation, but is specified in the lease of suitable land.

This situation requires further changes because of a contractual nature setting contrary to the nature of the tax.

Land tax is designed to forming the source of funds to finance the rational use and protection of land, improving soil fertility, reimbursement landowners and land-related entities in the lands of inferior quality, cadastre, land management and land monitoring, conducting land reform and infrastructure development of human settlements.

As for the practice of land tax in foreign countries, it is diverse and it is regulated in the following format taxation models: land tax is levied separately, the land tax is defined as a part of the property tax or even as part of several taxes. If we define it in quantitative terms, then certainly in most of the land tax is considered as part of the property tax.

The main purpose of land taxation is replenishment of local budgets. The land tax in most countries is local and is the bulk of tax revenues to local budgets.

Key words: land, mechanism of taxation, land tax, taxation, rent, the object of taxation, land category, land parcel, tax base, benefits.

**БЕЗГОТІВКОВІ ГРОШОВІ КОШТИ
ЯК ОБ'ЄКТ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

У статті розглянуто банківську систему України та основні її функції, правовий статус грошей, функції Національного банку України з регулювання грошової маси, безготівкові розрахунки з фінансово-правових позицій. Наголошено, що в нормах фінансового права знайшла своє відображення здатність грошей у процесі обігу безперервно трансформуватися з безготівкової форми в готівкову й навпаки, що, власне, і становить їх економічну суть як засобу обігу й платежу. Доведено, що в процесі здійснення й регулювання грошового обігу виникають суспільні відносини, які регулюються нормами фінансового права.

Ключові слова: обіг, гроші, готівка, грошовий обіг, грошова система, банківський рахунок, видаткові операції, комерційний банк, арешт.

I. Вступ

Правове регулювання інституту безготівкових розрахунків фінансово-правовими нормами зумовлене природою безготівкових грошей як елемента системи грошового обігу, що характерно для країн з ринковою економікою. У країнах з ринковою економікою до поняття грошового обігу включають усі грошові кошти – як готівку, так і безготівкові грошові кошти. Обидві сфери обігу грошей взаємопов'язані й взаємозумовлені й становлять єдиний грошовий обіг. Кількість грошей у вигляді купівельних і платіжних засобів в обох сферах грошового обігу й визначає величину грошової маси в обігу.

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути безготівкові грошові кошти як об'єкт фінансово-правового регулювання.

III. Результати

В українській юридичній науці правовим проблемам організації й функціонування національної грошової та платіжної систем, а також правовій природі грошей і грошового обігу традиційно не приділяли й не приділяють спеціальної уваги. У сучасний період ці питання досліджують Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, А. О. Монаєнко, О. П. Орлюк, Н. Ю. Пишва, Т. А. Латковська та ін.

Варто зазначити, що банківська система України належить до фінансово-кредитної системи країни, де вона здійснює взаємодію з іншими елементами й виконує свою специфічну функцію. Однією з основних функцій банківської системи є, зокрема, організація безготівкового обігу. Особливістю, що відрізняє комерційні банки від інших органів функціонального управління економікою, є організація ними і проведення грошового обігу, тобто організація системи розрахунків у державі.

За визначенням К. С. Бельського, грошова система держави має ряд елементів, а

саме: 1) офіційну грошову одиницю з її найменуванням; 2) види грошових знаків; 3) порядок емісії готівки; 4) безготівкові гроші; 5) фінансово-правові норми, що передбачають вказані елементи й забезпечують функціонування грошової системи. Грошова система історично з'явилася тоді, коли виготовлення, випуск в обіг металевих грошових знаків, відповідальність за їх підробку стали регулюватися нормами права, серед яких провідне місце посіли норми фінансового права. Можна підкреслити: без правового регулювання грошова система як інструмент організації грошового обігу просто неможлива [1, с. 13].

Регулювання фінансової діяльності держави в галузі грошового обігу можна охарактеризувати як імперативне, оскільки існування фінансової діяльності держави зумовлене й спирається на грошову систему держави, стан грошового обігу та стабільне функціонування грошової системи зумовлюють ефективний розвиток економіки країни.

Висновок про фінансово-правовий характер регулювання системи грошового обігу в правовій науці не заперечується. Грошовий обіг пронизує собою всю фінансову систему. Суспільні відносини, що складаються в ході грошового обігу, регулюються правом, насамперед, фінансовим.

Грошовий обіг – це процес безперервного руху грошей у готівковій і безготівковій формах. Він відбиває спрямовані потоки грошей між банком держави й кредитними організаціями; самими кредитними організаціями; кредитними організаціями й банками й фізичними особами; підприємствами й фізичними особами; банками й іншими інститутами фінансової системи; фінансовими інститутами й фізичними особами [7, с. 542].

Водночас у дослідженнях, присвячених правовому статусу грошей, не приділено уваги їх ролі як елемента грошової системи держави, під якою розуміють законодавчо

закріплену організацію грошового обігу, яка включає взаємодію елементів, що утворюють її, у зв'язку із чим норми, які регулюють питання грошового обігу, містяться у низці законодавчих актів, що належать до сфери фінансового регулювання.

У ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання та валютного контролю" від 19.02.1993 р. № 15-93 міститься поняття валюти України як грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших фінансових установах на території України.

Закон України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р. № 679-XIV регламентує питання грошового обігу, у тому числі емісії національної валюти. Захист і забезпечення стійкості гривні є основною функцією Національного банку України, яку він здійснює незалежно від інших органів державної влади.

Згідно зі ст. 6 Закону України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р. № 679-XIV, відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Згідно зі ст. 7 Закону України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р. № 679-XIV, Національний банк виконує такі функції:

- відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг;
- встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками.

Відповідно до ст. 40 Закону України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р. № 679-XIV, Національний банк встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків.

Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбан-

ківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків та через їх власні розрахункові системи.

Таким чином, у процесі здійснення й регулювання грошового обігу виникають суспільні відносини, що регулюються, насамперед, нормами фінансового права. Визначення та регулювання всіх істотних характеристик грошей (регулювання обсягу грошової маси, здійснення грошових реформ, організація грошового обігу) здійснюються державою в особі уповноваженого державного органу – Національного банку України.

Регулюючи грошовий обіг, держава здійснює вплив на купівельну спроможність грошей, відповідно до державної фінансової політики можуть змінюватися властивості грошей як носіїв абстрактної вартості [6, с. 722].

Оскільки, на відміну від матеріальних об'єктів, гроші не мають власних споживчих якостей, їх здатність виступати засобом платежу в цивільно-правових відносинах залежить, насамперед, від державного грошового регулювання.

Отже, гроші як засадничий елемент грошової системи повинні набути свого визначення, насамперед, як публічно-правова категорія, їх фінансово-правовий режим є визначальний.

Правове регулювання грошової системи має ґрунтуватися на економічних реаліях (таких як широке поширення безготівкових і електронних розрахунків), а також адекватно відбивати потреби всієї фінансової сфери суспільства.

Абсолютно виправданим є підхід до правового регулювання готівкових, безготівкових і електронних грошей як до регулювання сфер емісії й застосування окремих грошових форм [3, с. 19].

Слід зазначити, що правове регулювання системи грошового обігу також здійснюється фінансово-правовим актом – Законом України "Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті" від 23.09.1994 р. № 185/94-ВР.

На нашу думку, розгляд безготівкових розрахунків з фінансово-правових позицій дає змогу встановити ідентичність правових властивостей готівкових і безготівкових грошей як публічної категорії, оскільки грошовий обіг у державі поділяється на готівковий і безготівковий, при цьому процеси руху готівки у формі банкнотів і відображення руху безготівкових грошових коштів на рахунках бухгалтерського обліку відбуваються безперервно й нерозривно один від одного.

Держава в особі Національного банку України виготовляє грошові знаки як носії інформації про абстрактну вартість, величина якої визначається номіналом грошових знаків. При цьому збільшення грошової маси в державі здійснюється центральним банком не довільно, а з дотриманням орієнтирів зростання одного або декількох показників грошової маси, згідно з основними напрямками державної грошово-кредитної політики.

Про це ж свідчить і економічне визначення грошової бази: грошова база в широкому розумінні включає готівку в обігу, обов'язкові резерви фінансових установ із залучених коштів на рахунки в національній та іноземній валюті, кошти фінансових установ на кореспондентських і депозитних рахунках, відкритих у центральному банку.

Банкноти й монети центрального банку є єдиним законним засобом готівкового платежу на території України, у тому числі для прийому у вклади.

Таким чином, у нормах фінансового права знайшла своє відображення здатність грошей у процесі обігу безперервно трансформуватися з безготівкової форми в готівкову й навпаки, що, власне, і становить їх економічну суть як засобу обігу і платежу, отже, не лише економічно, а й з позицій фінансового права, готівкові та безготівкові гроші і, відповідно, розрахунки з використанням тих або інших відмінностей не мають.

Гроші мають найбільш важливі фінансово-правові явища, подвійну природу. Поза сумнівом, що гроші є, насамперед, економічною категорією, й аналіз функцій грошей це дуже добре показує. Але також поза сумнівом є теза про те, що гроші – мірило вартості товарів і послуг.

Саме тому використання цивілістичного інструментарію не дає можливості врахувати особливий економічний і юридичний зміст грошового феномена і змушує використовувати складні правові конструкції для пояснення буденних ситуацій.

Легальне віднесення грошей до речей зжило себе як в історичному, так і юридичному й економічному плані.

Гроші – це і не речі, і не майнові права, поширення на них зобов'язально-правового режиму є лише вимушеним техніко-правовим прийомом. Недоцільно блокувати розвиток правового регулювання грошей і грошового обігу шляхом застосування до них різноманітних фікцій. Гроші заслуговують на те, щоб мати самостійний правовий статус, що не зводиться ні до речей, ні до майнових прав.

На нашу думку, ролі й значенню грошей у фінансовій системі держави відповідав би статус самостійного фінансово-правового інституту.

Фінансове право регулює грошові відносини. Проте гроші як об'єкт фінансових правовідносин науковці аналізують рідко.

До сьогодні фінансово-правова наука й дотримується цивілістичної концепції грошей. Гроші є законним платіжним засобом, який не поширюється на відносини публічно-правового характеру. Це випливає з п. 2 ст. 1 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV, де зазначено, що до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин ци-

вільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом.

Відповідно, використовуючи цивілістичну концепцію грошей [5, с. 16], не можна повною мірою зрозуміти потенціал і межі фінансово-правового регулювання. А звідси – правильно здійснювати створення і тлумачення фінансово-правових норм.

М. В. Карасьова доходить висновку про необхідність внесення змін до банківського законодавства з метою надання статусу законного платіжного засобу як готівці, так і безготівковим грошам настільки, наскільки їх використання відповідає вимогам законодавства, що, на наш погляд, поза сумнівом, зробило б істотний внесок у формування інституту безготівкових грошей як самостійного фінансово-правового інституту й дало б змогу встановити ряд практичних завдань [4, с. 5].

Наприклад, у правозастосовній практиці тривалий час дискутується питання про можливість арешту безготівкових коштів на банківському рахунку.

Учені-цивілісти вважають неможливим накладення арешту на кошти, які надійдуть на рахунок у майбутньому [2, с. 39].

Водночас з урахуванням принципів ведення банківського рахунку й здійснення розрахунків за допомогою обміну електронних документів очевидно, що залишок коштів на рахунок змінюється миттєво.

Цивілістичний підхід робить здійснення стягнення кредитором практично неможливим у разі, якщо відсутня відповідна воля фінансової установи. Проте з урахуванням того, що кредитор зазвичай не є клієнтом фінансової установи, очевидно, що остання діятиме в інтересах боржника – свого клієнта, тим паче, що ні теорія, ні судова практика не дають однозначних відповідей на запитання, що виникають при здійсненні арешту або примусового стягнення за певним рахунком.

Недооцінка фінансово-правової природи банківського рахунку й безготівкових грошових коштів може призвести до неможливості виконати судові рішення.

Водночас у чинному фінансовому законодавстві України є необхідна норма, що дає змогу належним чином здійснювати стягнення грошових коштів з рахунку, а саме ст. 59 Закону України "Про банки і банківську діяльність" від 07.12.2000 р. № 2121-III, згідно з якою арешт на майно або кошти банку, що знаходяться на його рахунках, арешт на кошти та інші цінності юридичних або фізичних осіб, що знаходяться в банку, здійснюються виключно за постановою державного виконавця чи рішенням суду про стягнення коштів або про накладення арешту в порядку, встановленому законом. Зняття арешту з майна та коштів здійснюється за постановою державного виконавця або за рішенням суду. Зупинення власних видаткових операцій банку за його рахунками, а також видаткових операцій за рахунками юридичних або

фізичних осіб здійснюється лише в разі накладення арешту відповідно до частини першої цієї статті, крім випадків, передбачених Законом України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму”. Зупинення видаткових операцій здійснюється в межах суми, на яку накладено арешт, крім випадків, коли арешт накладено без встановлення такої суми.

IV. Висновки

Тільки фінансово-правове регулювання дає змогу встановити правила обігу безготівкових грошових коштів, що відповідають потребам економіки й суспільства. Безготівкові грошові кошти є результатом відображення готівкових грошових коштів, що емітуються Національним банком України і є його зобов'язаннями з метою технічного забезпечення кредитно-розрахункового, платіжного, касового, зарплатного та іншого обслуговування користувачів платіжної системи. Як засіб платежу грошей набувають властивостей, якостей й особливостей обігу, не властивих іншим речам і об'єктам власності, виникають спочатку в момент емісії та супроводжують їх обіг надалі, що й становить центральний предмет фінансово-правового регулювання.

Список використаної літератури

1. Бельский К. С. К вопросу о понятии денежной системы Российской Федерации / К. С. Бельский // Финансовое право. – 2005. – № 8. – С. 12–16.
2. Витрянский В. В. Договор банковского счета: Императивные обязанности банка по договору банковского счета / В. В. Витрянский // Хозяйство и право. – 2006. – № 5. – С. 39–40.
3. Горбунова О. Н. Некоторые вопросы финансово-правового регулирования денег и денежного оборота в Российской Федерации / О. Н. Горбунова, Е. Р. Денисов // Финансовое право. – 2007. – № 8. – С. 18–22.
4. Карасева М. В. Законное платежное средство: финансово-правовое регулирование / М. В. Карасева // Финансовое право. – 2006. – № 6. – С. 4–5.
5. Лапач В. А. Деньги в системе объектов гражданских прав / В. А. Лапач // Законодательство. – 2004. – № 9. – С. 16–18.
6. Орлюк О. П. Финансовое право. Академичний курс : підручник / О. П. Орлюк. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
7. Финансовое право Российской Федерации : учебник для вузов / под ред. М. В. Карасевой. – Москва, 2004. – 780 с.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2014.

Елеазаров О. П. Безналичные денежные средства как объект финансово-правового регулирования

В статье рассматривается банковская система Украины и основные ее функции, правовой статус денег, функции Национального банка Украины по регулированию денежной массы, безналичные расчеты с финансово-правовых позиций. Отмечено, что в нормах финансового права нашла свое отражение способность денег в процессе обращения непрерывно трансформироваться из безналичной формы в наличную и наоборот, что, собственно, и составляет их экономическую суть как средства обращения и платежа. Доказано, что в процессе осуществления и регулирования денежного оборота возникают общественные отношения, которые регулируются нормами финансового права.

Ключевые слова: оборот, деньги, наличные деньги, денежный оборот, денежная система, банковский счет, расходные операции, коммерческий банк, арест.

Eleazarov O. Cashless Monetary Resources as Object of Financially-Legal Regulation

The article is dedicated to the the banking system of Ukraine and its basic functions, legal status of money, function of the National bank of Ukraine from regulation of amount of money, to the non-cash settlements from financially-legal positions.

The author marks that in the norms of financial right ability of money found the reflection in the process of turnover continuously transformed from a cashless form in available and vice versa, that, actually, and folds them economic essence as to the means of turnover and payment. The author proves that in the process of realization and adjusting of turnover there are public relations that is regulated by the norms of financial right. A national bank sets rules, forms and standards of calculations of banks and other legal and natural persons in economic turnover of Ukraine with application of both paper and electronic documents, and also pay instruments and cash, coordinates organization of calculations, accords permission on realization of clearing operations and calculations.

Only the financially-legal regulation allows to set the rules of turnover of cashless monetary resources that answer the necessities of economy and society. Cashless monetary resources are the result of reflection of available monetary resources that is issued by the National bank of Ukraine and are its obligations with the aim of hardware a credit-calculation, pay, treasury, cash and other maintenance of users of the payment system. Being the medium of exchange, money gain characteristic, internalss and features of turnover, unusual to other businesses and property objects, arise up at first in the moment of emission and accompany their turnover in future, that folds the central article of the financially-legal adjusting.

Key words: turnover, money, cash, turnover, money system, bank account, debit transactions, commercial bank, arrest.

УДК 347.73:336.761(477)

М. В. Занфіровкандидат юридичних наук,
заступник прокурора Одеської області**МІСЦЕ ВАЛЮТНИХ САНКЦІЙ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

У статті визначено, що для валютної відповідальності як різновиду фінансово-правової відповідальності властиві всі ознаки останньої. Обґрунтовано, що підставою для негативної валютної відповідальності є валютне правопорушення. Незважаючи на закріплення відповідальності за порушення правил про валютні операції в Кодексі України про адміністративні правопорушення, валютне правопорушення є різновидом фінансового. Природа валютних правопорушень визначається не нормативно-правовим актом, у якому законодавець має сформулювати склади валютних правопорушень, а предметом правового регулювання валютного права.

Ключові слова: фінансова відповідальність, матеріальні ресурси, валютний контроль, валютне законодавство, майнова санкція, публічно-правова відповідальність, податкові розрахунки, джерела податкових надходжень.

I. Вступ

Проблеми вдосконалення правового регулювання валютних відносин останнім часом стали найбільш актуальними й дискусійними. Вони привертають увагу багатьох фахівців не лише у сфері економіки та фінансів, а й валютного права. Ліквідація державної монополії зовнішньої торгівлі та валютної монополії призвела до того, що суб'єктів, зайнятих у сфері зовнішньоекономічних зв'язків і валютних операцій, стало значно більше, але через відсутність у більшості з них досвіду такої діяльності, а іноді й прямих зловживань з їх боку, цей процес був пов'язаний з великими втратами для економіки України.

У результаті безконтрольного вивезення з країни валютних і матеріальних ресурсів фінансове становище України стало критичним, що зажадало посилення валютного контролю та встановлення відповідальності за порушення валютного законодавства. При цьому саме законодавство, що регламентує питання відповідальності за валютні правопорушення, завелике й багато в чому суперечливе.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення специфіки валютних санкцій як виду фінансово-правових санкцій.

III. Результати

Згідно зі ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" від 19.02.1993 р. № 15–93 (із змінами та доповненнями), незаконні скуповування, продаж, обмін чи використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави, тобто вчинення цих дій без відповідного дозволу (ліцензії), якщо відповідно до цього Декрету та інших актів валютного законодавства наявність такого дозволу (ліцензії) є обов'язковою, тягнуть за собою адміністративну або кримінальну від-

повідальність згідно із чинним законодавством України [1].

До резидентів, нерезидентів, винних у порушенні правил валютного регулювання й валютного контролю, застосовуються такі заходи відповідальності (фінансові санкції) [1]:

- за здійснення операцій з валютними цінностями, що передбачені п. 2 ст. 5 цього Декрету, без одержання генеральної ліцензії Національного банку України – штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій, з виключенням банку із Республіканської книги реєстрації банків або без такого виключення;
- за здійснення операцій з валютними цінностями, що потребують одержання ліцензії Національного банку України, згідно з п. 4 ст. 5 цього Декрету, без одержання індивідуальної ліцензії Національного банку України – штраф у сумі, еквівалентній сумі зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій;
- за торгівлю іноземною валютою банками та іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку без одержання ліцензії Національного банку України та (або) з порушенням порядку й умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України, встановлених Національним банком України, – штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій, з виключенням банку із Республіканської книги реєстрації банків або без такого виключення;

- за невиконання уповноваженими банками обов'язків, передбачених п. 4 ст. 4 цього Декрету, а також за невиконання уповноваженими банками, фінансовими установами та національним оператором поштового зв'язку обов'язків, передбачених п. 2 ст. 13 цього Декрету, – позбавлення генеральної ліцензії Національного банку України на право здійснення валютних операцій або штраф у розмірі, що встановлюється Національним банком України;
- за порушення резидентами порядку розрахунків, установленого ст. 7 цього Декрету, – штраф у розмірі, еквівалентному сумі валютних цінностей, що використовувалися при розрахунках, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких розрахунків;
- за несвоєчасне подання, приховування або перекручення звітності про валютні операції – штраф у сумі, що встановлюється Національним банком України;
- за невиконання резидентами вимог щодо декларування валютних цінностей та іншого майна, передбачених ст. 9 цього Декрету, – штраф у сумі, що встановлюється Національним банком України.

Санкції, передбачені цим пунктом, застосовуються Національним банком України та за його визначенням – підпорядкованими йому установами. Оскарження дій щодо накладення стягнень провадиться у судовому порядку. Суми стягнених штрафів спрямовуються до державного бюджету України [1].

Таким чином, з аналізу цього Декрету можна побачити, що разом з кримінальною, адміністративною відповідальністю існує інша – валютна, але лише як вид фінансово-правової відповідальності.

Закріплення Законом настання “іншої відповідальності” за здійснення валютних правопорушень викликало в юридичній літературі дискусію про її правову природу. Так, наприклад, О. С. Шабуров зазначає, що “валютні правопорушення є різновидом адміністративних правопорушень, тобто передбачених нормами права посягань на встановлений порядок державного управління” [2, с. 433]. Так само вважає й І. В. Хаменушко, який пише, що “передбачена можливість стягнення в дохід держави усього отриманого за недійсною угодою або незаконні дії має всі ознаки адміністративного впливу на правопорушника, а, отже, підставою для її застосування служить здійснення адміністративного правопорушення” [3, с. 47].

Санкція застосовується у вигляді стягнення в дохід держави усього отриманого за недійсними угодами й необґрунтовано придбаного в результаті незаконних дій саме, як заходом валютної відповідальності.

Дійсно, відповідно до санкції, передбаченої ст. 16 вищенаведеного Декрету, такі за-

ходи: встановлені законом; передбачають конфіскаційний характер відповідальності стягнення в дохід держави; спрямовані на суб'єктів, якими є фізичні та юридичні особи; застосовуються широким колом уповноважених органів і посадовців органами валютного контролю.

Таким чином, передбачена можливість стягнення в дохід держави усього отриманого за недійсною угодою.

Санкції штрафного характеру до валютної сфери, відповідно до загальних принципів права, повинні відповідати вимогам справедливості і співмірності відповідно до Конституції України. При цьому принцип співмірності, що виражає вимоги справедливості у сфері публічно-правової відповідальності, передбачає встановлення цієї відповідальності лише за винне діяння і її диференціацію відповідно до тяжкості вчиненого, розміру й характеру заподіяного збитку, ступеня вини правопорушника та інших істотних обставин, що зумовлюють індивідуалізацію при застосуванні стягнення. Зазначені принципи притягнення до відповідальності стосуються як фізичних, так і юридичних осіб. На нашу думку, заходи фінансово-правової відповідальності, встановлені Декретом, не відповідають таким конституційним принципам і загальним принципам права, як рівність, справедливості і співмірності покарання за правопорушення. Отже, органи валютного контролю мали можливість ігнорувати такі принципи, як презумпція невинуватості, термін притягнення порушника до відповідальності.

Недосконалість валютного законодавства й відносно невеликий досвід його застосування призводили до відсутності єдиного підходу судових органів до справ, пов'язаних з порушенням валютного законодавства. Суперечності та прогалини в численних законодавчих актах допускали можливість різного тлумачення базових положень валютного законодавства, що призводило до ухвалення різних рішень в аналогічних справах. У зв'язку із цим назріла необхідність у прийнятті нових нормативно-правових актів, що регулюють питання відповідальності за валютні правопорушення з урахуванням проблем правозастосовної практики.

Слід погодитися з думкою А. А. Мусаткіної в тому, що санкції, встановлені в нормативно-правових актах Центрального банку за валютні правопорушення, суперечать чинному законодавству та положенням теорії юридичної відповідальності. По-перше, Центральний банк не наділений повноваженнями у своїх нормативно-правових актах вводити нові складі фінансових правопорушень і санкції за їх здійснення. По-друге, більшість санкцій є абсолютно визначеними, і їх розмір пов'язаний із сумою валютної виручки. Санкції повинні відповідати принципу співмірності, рівню громадської небезпеки правопорушення і принципу індивідуалізації [4, с. 45].

На нашу думку, заходи за здійснення валютних правопорушень повинні відповідати принципам юридичної відповідальності й встановлюватися в законах, а не в підзаконних актах. Так, наприклад, якщо вивчити зарубіжний досвід профілактики, боротьби з валютними правопорушеннями та особливості притягнення до юридичної відповідальності за порушення валютного законодавства, то в Російській Федерації діє Закон РФ "Про валютне регулювання та валютний контроль".

КпАП України також регулює питання притягнення за валютні правопорушення, але до адміністративної відповідальності, який має ряд новел у регулюванні цих питань. Тепер відповідальність за порушення валютного законодавства прямо названа адміністративною й застосовується відповідно до КпАП України. Так, згідно зі ст. 162 КпАП України, незаконні скуповування, продаж, обмін, використання валютних цінностей як засобу платежу або застави тягнуть за собою попередження або накладення штрафу від 30 до 44 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією валютних цінностей.

Тут треба замислитися про юридичну природу цього штрафу. Зрозуміло, що такий штраф має бути віднесений до заходів фінансово-правової відповідальності й має бути фінансово-правовою санкцією, а не належати до одного з видів адміністративних стягнень.

Ця обставина дає можливість опонентам теорії валютної відповідальності стверджувати, що відповідальність за здійснення валютних правопорушень має адміністративну природу. У зв'язку із цим зауважимо, що природа відповідальності визначається не нормативно-правовим актом, у якому законодавець сформулював склад валютних правопорушень, а предметом правового регулювання валютного права. На нашу думку, за природою відповідальність за валютні правопорушення є різновидом фінансово-правової відповідальності. Це впливає також із співвідношення фінансового й валютного права. Валютне право є інститутом фінансового права.

При розробці КпАП України та подальшому внесенні змін і доповнень було здійснено спробу зібрати всі адміністративні правопорушення в єдиному нормативно-правовому акті. Втім є сфери правового регулювання, які важко, відповідно до накопиченого досвіду й інших обставин, "втиснути" до складу Кодексу. На нашу думку, валютна сфера є однією з таких сфер. Результат не зовсім правомірного включення питань порушень і заходів покарання у валютній сфері в структуру КпАП України ст. 162 Кодексу. У зв'язку із цим склади валютних правопорушень, санкції за їх здійснення і порядок їх призначення повинні закріплюватися в новоприйнятому Законі України "Про валютне

регулювання і валютний контроль". А в КпАП України доцільно закріпити адміністративну відповідальність посадовців резидентів і нерезидентів. Аналогічно вирішується питання про відповідальність посадовців платників податків і податкових агентів у статтях КпАП України.

Для валютної відповідальності як різновиду фінансово-правової відповідальності характерні всі ознаки останньої:

- 1) валютна відповідальність має публічно-правовий характер; вона пов'язана з владним державним примусом, оскільки санкції за порушення норм валютного законодавства застосовуються органами валютного контролю, які входять до структури органів державної влади;
- 2) внаслідок порушення валютного законодавства збиток заподіюється безпосередньо державі;
- 3) підставою притягнення до валютної відповідальності є здійснення валютного правопорушення;
- 4) настання валютної відповідальності спричиняє негативні наслідки для правопорушника, покладає на нього додаткові обов'язки у вигляді санкцій;
- 5) суб'єктами валютної відповідальності є фізичні та юридичні особи;
- 6) мета валютної відповідальності покарання винного в порушенні валютного законодавства, запобігання здійсненню ним нових порушень;
- 7) валютна відповідальність реалізується в позитивному й негативному аспектах.

Як приклад реалізації позитивного аспекту, відповідно до зарубіжного досвіду, можна навести ст. 14 Закону РФ "Про експортний контроль" від 18.07.1999 р., у якій зазначено, що російські учасники зовнішньоекономічної діяльності несуть відповідальність за достовірність інформації, що надається з метою експортного контролю федеральним органам виконавчої влади, які здійснюють повноваження у сфері експортного контролю. Чи, наприклад, ст. 24 Закону РФ "Про валютне регулювання і валютний контроль" закріплює обов'язок резидентів і нерезидентів надавати органам і агентам валютного контролю документи й інформацію, передбачені чинним валютним законодавством; вести в установленому порядку облік і складати звітність за валютними операціями, що проводяться; забезпечувати збереження відповідних документів і матеріалів протягом не менше 3 років з дня здійснення відповідної валютної операції; виконувати приписи органів валютного контролю про усунення виявлених порушень актів валютного законодавства РФ і актів органів валютного регулювання тощо.

Тут слід зазначити, що відчуття відповідальності за добросовісне виконання суб'єктами валютних правовідносин своїх обов'язків характеризує позитивну валютну відповідаль-

ність. У разі недотримання цих обов'язків настає негативна валютна відповідальність, яка полягає в застосуванні до правопорушників заходів відповідальності.

Таким чином, можна зробити висновок, що валютна відповідальність є добровільним дотриманням резидентами й нерезидентами правових вимог валютного законодавства, що ґрунтується на свідомо належному виконанні ними своїх обов'язків перед державою, а в разі їх невиконання обов'язок зазнавати передбачені чинним законодавством заходи державного примусу, що застосовуються до правопорушника за валютне правопорушення, і полягають у позбавленнях майнового характеру.

Підставою для притягнення до валютної відповідальності є здійснення валютного правопорушення. Згідно із загальнотеоретичними положень, валютне правопорушення має такі ознаки:

1. Суспільна небезпека. Валютне правопорушення є суспільно небезпечним діянням, оскільки шляхом дії (бездіяльності) суб'єктом валютних правовідносин заподіюється збиток фінансовим інтересам держави в цілому.
2. Протиправність. Валютне правопорушення протиправне, оскільки здійснюється всупереч установленим державою нормам валютного законодавства.
3. Винність. Наявність вини є обов'язковою ознакою валютного правопорушення.
4. Караність полягає в наявності встановленої законом відповідальності за здійснення валютного правопорушення, яка виражається в застосуванні фінансово-правових санкцій.

Таким чином, під валютним правопорушенням слід розуміти протиправне, винне діяння (дія і бездіяльність), здійснене учасником валютних операцій, за яке валютним законодавством встановлена фінансово-правова відповідальність.

Для притягнення до юридичної відповідальності правопорушника потрібна наявність складу правопорушення, який включає об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону.

Об'єкт – це суспільні відносини, на які зазіхає валютне правопорушення. Об'єкт валютного правопорушення можна класифікувати на загальний, родовий і безпосередній. Загальним об'єктом валютних правопорушень є валютні відносини, тобто суспільні відносини, що виникають із приводу або у зв'язку з використанням валютних цінностей. Так, валютні правопорушення за родовим об'єктом можна класифікувати на такі групи:

1. Порушення, що зазіхають на суспільні відносини, які забезпечують проведення валютного контролю.
2. Порушення порядку здійснення валютних операцій.

3. Порушення встановлених правил ведення й надання валютної звітності.

Під безпосереднім об'єктом валютного правопорушення необхідно розуміти конкретні суспільні відносини, на які воно зазіхає.

Об'єктивний бік валютного правопорушення виражається в здійсненні діяння у формі дії або бездіяльності. Суб'єктами валютних правопорушень є резиденти й нерезиденти, що здійснюють на території України валютні операції, які не суперечать чинному законодавству України. Але чинне законодавство встановлює відповідальність тільки фізичних і юридичних осіб, тобто Україна, адміністративно-територіальні одиниці, органи місцевого самоврядування суб'єктами валютних правопорушень не є, хоча можуть виступати учасниками валютних операцій.

Суб'єктивний бік валютного правопорушення передбачає наявність вини, яка може бути виражена у формі наміру або необережності. При цьому обов'язок щодо доведення вини особи, що притягається до відповідальності, покладається на органи валютного контролю. Причому органи валютного контролю повинні довести, що в резидента була можливість забезпечити отримання (повернення) на свій банківський рахунок в уповноваженому банку іноземної валюти або валюти України від нерезидентів, але він не вжив усіх залежних від нього заходів для виконання вказаного обов'язку.

У КпАП України адміністративній відповідальності за порушення валютного законодавства присвячена одна стаття Кодексу – ст. 162.

Згідно зі ст. 16 Декрету КМУ "Про систему валютного регулювання та валютного контролю", незаконні скуповування, продаж, обмін чи використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави, тобто вчинення цих дій без відповідного дозволу (ліцензії), якщо відповідно до цього Декрету та інших актів валютного законодавства наявність такого дозволу (ліцензії) є обов'язковою, тягнуть за собою адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із чинним законодавством України [1].

До резидентів, нерезидентів, винних у порушенні правил валютного регулювання й валютного контролю, застосовуються фінансові санкції, як ми вже переконалися з аналізу Декрету Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання та валютного контролю".

Стосовно способу обчислення штрафу слід зазначити, що він є досить серйозною санкцією, що не відповідає характеру й рівню суспільної небезпеки здійснюваного правопорушення. На нашу думку, розмір адміністративного штрафу не повинен перевищувати 100% вартості товарів, що є об'єктами правопорушення. Інакше посилення каральних властивостей покарання поглине його превентивні цілі шляхом заперечення всіх розумних

меж. У зв'язку із цим не можна не наголосити, що нині майновим санкціям надається усе більш фіскальне значення, вони перетворюються "на збочену форму податку".

На практиці цілком реальні ситуації, коли сума штрафу, обчислена за такими правилами, може перевищувати розмір штрафу, передбаченого Кримінальним кодексом України, і тоді адміністративне покарання за своєю тяжкістю перевищить кримінальне покарання. У разі ж банкрутства юридичної особи або індивідуального підприємця інтереси приватні (а саме інтереси кредиторів, які не отримують повного задоволення своїх вимог) поступатимуться публічним інтересам.

Тому з позиції співмірності покарання й рівня суспільної небезпеки здійснюваного правопорушення, а також забезпечення балансу приватних і публічних інтересів доцільно встановити або тверду максимальну межу адміністративних штрафів, або максимальний розмір, виходячи з валюти балансу юридичної особи або річного доходу приватного підприємця.

Органами валютного контролю в Україні є Національний банк України, що:

- здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених цим Декретом до компетенції інших державних органів;
- забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно із цим Декретом та іншими актами валютного законодавства України.

Уповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, які отримали від Національного банку України генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами й нерезидентами через ці установи.

Державна податкова інспекція України здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами та нерезидентами на території України.

Державна митна служба України здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Згідно зі ст. 44 Закону України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р. № 679-XIV, до компетенції Національного банку у сфері валютного регулювання та контролю належить таке:

- видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій;
- видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю, у тому числі шляхом здійснення планових і позапланових перевірок, за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних

операцій, в частині дотримання ними валютного законодавства;

- встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;
- застосовування заходів відповідальності до банків, юридичних і фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання і валютного контролю.

Крім того, варто зазначити, що порядок переміщення через митний кордон України валютних цінностей встановлюється Національним банком України.

За порушення валютного законодавства відповідно до змісту правопорушення встановлюються як адміністративна, так і кримінальна відповідальність.

IV. Висновки

Підбиваючи підсумок дослідженню поняття та правової природи валютних санкцій, зазначимо таке:

1. Валютна відповідальність є добровільним дотриманням резидентами й нерезидентами правових вимог валютного законодавства, що ґрунтується на свідомо належному виконанні ними своїх обов'язків перед державою, а в разі їх невиконання обов'язок зазнавати передбачені чинним законодавством України заходи фінансово-правового примусу, що застосовуються до правопорушника за валютне правопорушення, які полягають у позбавленнях майнового характеру.
2. Підставою для негативної валютної відповідальності є валютне правопорушення. У зв'язку з тим, що чинне законодавство України не визначає поняття валютного правопорушення, запропоновано ухвалити Закон України "Про валютне регулювання і валютний контроль" і закріпити в ньому таке визначення: "Валютне правопорушення – це протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), здійснене учасником валютних операцій, за яке валютним законодавством України встановлена фінансова відповідальність".
3. Незважаючи на закріплення відповідальності за порушення валютного законодавства в КпАП України, валютне правопорушення є різновидом фінансового. Природа валютних правопорушень визначається не нормативно-правовим актом, у якому законодавець сформулював склади валютних правопорушень, а предметом правового регулювання валютного права. На нашу думку, склади валютних правопорушень, санкції за їх здійснення і порядок їх призначення необхідно встановити в основному валютному законі, тобто в Законі України "Про валютне регулювання і валютний контроль", а в КпАП України закріпити адміністративну

відповідальність посадових осіб резидентів і нерезидентів.

Список використаної літератури

1. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93 (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
2. Шабуров А. С. Юридическая ответственность / А. С. Шабуров // Теория государства и права / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – Москва: Норма-Инфра-М, 1997. – 628 с.
3. Хаменушко И. В. О правовой природе финансовых санкций / И. В. Хаменушко // Юрид. мир. – 1997. – № 1. – С. 46–50.
4. Мусаткина А. А. Финансовая ответственность в системе юридической ответственности: монография / А. А. Мусаткина; под ред. Р. Л. Хачатурова. – Тольятти: ВУиТ, 2003. – 179 с.
5. Курбатов А. Вопросы применения финансовой ответственности за нарушение налогового законодательства / А. Курбатов // Хоз-во и право. – 1995. – № 1. – С. 60–71.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014.

Занфиров М. В. Место валютных санкций в системе финансовой ответственности

В статье определено, что для валютной ответственности как разновидности финансово-правовой ответственности характерны все признаки последней. Обосновано, что основанием для отрицательной валютной ответственности является валютное правонарушение. Несмотря на закрепление ответственности за нарушение правил о валютных операциях в Кодексе Украины об административных правонарушениях, валютное правонарушение является разновидностью финансового. Природа валютных правонарушений определяется не нормативно-правовым актом, в котором законодателем сформулируются составы валютных правонарушений, а предметом правового регулирования валютного права.

Ключевые слова: финансовая ответственность, материальные ресурсы, валютный контроль, валютное законодательство, имущественная санкция, публично-правовая ответственность, налоговые расчеты, источники налоговых поступлений.

Zanfirov M. Place Currency Sanctions System of Financial Responsibility

In this article the author defines that responsibility for the currency as a form of financial and legal responsibility of all the characteristic features of the latter, monetary responsibility is public in nature; it is associated with powerful state coercion as a sanction for violation of foreign exchange laws applicable exchange control authorities, which are included in the structure of government; due to violations of currency legislation damage caused directly by the state; basis of bringing to responsibility is to carry out currency exchange violations; onset of monetary responsibility entails negative consequences for the offender imposes additional obligations on it in the form of sanctions; monetary liability entities are natural persons and legal entities; objective of monetary penalty liability guilty of violating currency laws, prevent the exercise of further violations; monetary liability is realized in the positive and negative aspects.

Determined that the monetary responsibility is voluntary compliance by residents and non-legal currency legislation based on deliberately proper performance of their duties to the state, and in the event of failure to comply with the obligation provided by law subject to state enforcement measures applicable to the offender for currency offenses aimed at the deprivation of material nature.

The reason for negative currency liability is currency offenses. Due to the fact that the legislation does not define the notion of Ukraine currency offenses prompted to accept the Law of Ukraine "On Currency Regulation and Currency Control" and fix it the following definition: "Exchange offense is wrongful, culpable act (action or inaction) made the foreign exchange transactions for which currency legislation of Ukraine established financial responsibility".

Currency offense has the following features: a public danger (as by the action (inaction) of a business exchange relationships caused damage to the financial interests of the state as a whole), wrongfulness (as done contrary to the norms laid down by the currency legislation), guilt (guilt presence is mandatory feature Monetary Offences), punishment (is the presence of a statutory responsibility for the implementation of currency offenses, which is reflected in the use of financial and legal sanctions).

Despite the consolidation of responsibility for violation of foreign exchange laws in the Administrative Code of Ukraine, currency is a form of financial wrongdoing. Nature currency offenses defined not legal act in which the legislator formulated compositions currency offenses, the subject of legal regulation of foreign exchange law. It seems that the composition of foreign exchange violations, sanctions for their implementation and procedure for their appointment must be installed in the main foreign exchange law is the Law of Ukraine "On Currency Regulation and Currency Control", and the Administrative Code of Ukraine to consolidate the administrative liability of officers and non-residents.

Key words: financial responsibility, financial resources, exchange controls, currency legislation, proprietary sanction, public liability, tax calculations, sources of tax revenue.

УДК 347.73

В. В. Капустник

здобувач

Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого

ЩОДО ДІЇ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ЧАСІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено проблеми, пов'язані з дією податкового законодавства в часі. Зазначено, що, незважаючи на відсутність прямої вказівки в законодавстві на зворотню дію податкового законодавства в часі, вона є можливою, адже зміна режиму оподаткування протягом податкового періоду фактично означає надання акту зворотної сили. Проаналізовано досвід Російської Федерації щодо набрання чинності актами податкового законодавства, на основі чого зроблено висновок про його доцільність та правильність. Відзначено, що теоретичні уявлення про дію актів податкового законодавства у часі, а також принцип стабільності, закріплені у Податковому кодексі України, не завжди дотримуються на практиці. Подано визначення податкового періоду та висновки про необхідність дотримання принципу стабільності податкового законодавства.

Ключові слова: податковий період, акти податкового законодавства, принцип стабільності в податковому праві, дія актів у часі, зворотна дія актів податкового законодавства.

I. Вступ

Податковий період як певний проміжок часу, протягом якого виконуються процедури з обчислення об'єкту оподаткування, податкової бази, ведення обліку об'єктів оподаткування, сплати податку, має бути стабільно закріплений. Держава має забезпечити сталі надходження податків до бюджетів відповідного рівня. Разом із тим, об'єктивні реалії вимагають корегування податкового законодавства з метою виправлення наявних помилок, вдосконалення податкових механізмів, приведення його до міжнародних вимог тощо. При цьому вельми важливо робити такі зміни таким чином, щоб мінімально вплинути на ефективність виконання податкового обов'язку платниками в поточному бюджетному році, забезпечити належне виконання бюджету за доходами.

II. Постановка завдання

Метою статті є висвітлення наукової та практичної проблематики, пов'язаної з дією актів податкового законодавства у часі.

III. Результати

Характеризуючи податковий період, А. В. Дьомін ставить цілком резонне запитання: "... чому законодавець вказує податковий період як одну з умов набрання чинності актів податкового законодавства?" [1, с. 50]. При цьому вчений зазначає, що зміна режиму оподаткування протягом податкового періоду фактично означає надання акту зворотної сили, тобто поширення його на правовідносини, що виникли на початку поточного податкового періоду, що за загальним правилом неприпустимо. У такому випадку акту фактично надається зворотна сила, хоча б і без прямої вказівки про це в самому акті. В Україні діє принцип стабіль-

ності податкового законодавства, який передбачає незмінність податкового механізму протягом бюджетного року. Тому діяльність законодавця в частині внесення змін до податкового законодавства повинна бути чітко регламентована.

Проблеми дії актів податкового законодавства у часі, у просторі й по колу осіб не є новими, проте в Україні з прийняттям Податкового кодексу їх частково було вирішено. Питання дії податкового законодавства має вирішальне значення при їх практичному застосуванні. Від правильного вирішення цього питання залежить виникнення конкретних відносин, виконання приписів нормативно-правового акта. Наприклад, акти законодавства про податки і збори в Російській Федерації набувають чинності не раніше ніж після закінчення одного місяця з дня їх офіційного видання і не раніше 1-го числа чергового податкового періоду за відповідним податком. Так, податковий період щодо сплати акцизів становить календарний місяць, тому всі внесені зміни й доповнення, видані, наприклад, 15 серпня, набудуть чинності з 1 жовтня.

За податками, у яких податковий період становить календарний рік, російські законодавчі акти набирають чинності не раніше 1 січня наступного року за умови, що такі зміни видані до 1 грудня поточного року. Якщо ж таке видання здійснено після 1 грудня, набрання чинності змін відбудеться через рік з 1 січня. Відносно федеральних законів, актів законодавства про податки й збори суб'єктів Російської Федерації та актів представницьких органів місцевого самоврядування, що встановлюють нові податки чи збори, передбачено, що вони набирають чинності не раніше 1 січня року, наступного за роком їх прийняття, і не раніше одного місяця з дня їх офіційного видання [3].

Такий підхід російського законодавця спрямований на створення можливості для платників податків і контролюючих органів заздалегідь вивчити новий нормативний акт, навчити фахівців, розробити відповідні методичні роз'яснення. Крім того, платники в такому випадку зможуть скорегувати свої економічні показники, спланувати фінансово-господарську діяльність з урахуванням нових норм законодавства, переглянути її стратегію. Акти, що вносять зміни в порядок регулювання зборів, згідно з п. 1 ст. 5 Податкового кодексу Російської Федерації, стосовно до яких податковий період не встановлюється, можуть набрати чинності не раніше ніж після закінчення одного місяця з дня видання. Крім того, надання зазначених повноважень у разі зміни податкового законодавства дасть змогу уникнути зайвих витрат і зайвий раз підстрахує платника від банкрутства.

За загальним правилом, знову прийняті акти законодавства не мають зворотної сили. Це не завжди так. Наприклад, у разі пом'якшення відповідальності за вчинення правопорушення такий нормативний акт може мати зворотну силу. В. А. Мальцев пропонує виділити низку умов дії в часі й порядку набрання чинності актами податкового законодавства, яким надано зворотну силу. Йдеться про обставини, за яких дія акта поширюється на знову виниклі відносини й на правовідносини, які виникли до набрання ним чинності. На думку вченого, акти законодавства про податки і збори не мають зворотної сили, якщо вони містять норми [2, с. 22–23]:

- встановлюють нові податки і збори;
- підвищують податкові ставки;
- встановлюють або обтяжують відповідальність за податкові правопорушення;
- встановлюють нові обов'язки;
- іншим чином погіршують становище платників податків або платників зборів, а також інших учасників відносин, регульованих законодавством про податки і збори.

Крім цього, слід виділити й низку випадків, коли знову прийняті норми обов'язково мають зворотну силу. Згідно з Податковим кодексом Російської Федерації, завжди мають зворотну силу закони, що усувають або пом'якшують відповідальність за податкові правопорушення і встановлюють додаткові гарантії захисту прав платників податків. Також мають зворотну силу закони, в яких прямо передбачено скасування податків і зборів, зниження розмірів податкових ставок [3]. При цьому варто зазначити, що українське податкове законодавство по-іншому вирішує це питання. Згідно зі ст. 4 Податкового кодексу України, установлення і скасування податків та зборів, а також пільг їх платникам здійснюються відповідно до цьо-

го Кодексу Верховною Радою України, а також Верховною Радою Автономної Республіки Крим, сільськими, селищними, міськими радами у межах їх повноважень, визначених Конституцією України та законами України. При цьому в разі встановлення або розширення існуючих податкових пільг такі пільги застосовуються з наступного бюджетного року [5].

Хотілося б відзначити, що теоретичні уявлення про дію актів податкового законодавства в часі, а також принцип стабільності, закріплений у Податковому кодексі України, не завжди дотримуються на практиці. Іноді порушення цього принципу знаходить своє відображення в підзаконних нормативних актах. Так, у п. 3 Листа Державної податкової адміністрації у м. Києві "Про деякі питання оподаткування" розглядається питання про вступ у дію змін до Податкового кодексу [7]. Відзначено, що п. 2.1 ст. 2 Кодексу визначено, що зміна положень цього Кодексу може здійснюватися виключно шляхом внесення змін до цього Кодексу. Далі підкреслено, що Верховна Рада України встановлює на території України загальнодержавні податки та збори й визначає перелік загальнодержавних податків і зборів; перелік місцевих податків і зборів, встановлення яких належить до компетенції сільських, селищних та міських рад; положення, визначені в п. 7.1, 7.2 ст. 7 цього Кодексу щодо загальнодержавних податків та зборів; положення, визначені в п. 7.1, 7.2 ст. 7 цього Кодексу щодо місцевих податків і зборів (п. 12.1 ст. 12 Кодексу) [5].

При цьому в листі не робиться посилання на ст. 4 Податкового кодексу України, якою закріплено принцип стабільності податкового законодавства. Далі зазначається, що Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та про ставки вивізного (експортного) мита на деякі види зернових культур" від 19.05.2011 р. № 3387-VI (далі – Закон № 3387) внесено зміни до Податкового кодексу України, а саме виключено пп. 196.1.14 п. 196.1 ст. 196 Кодексу [6].

Згідно зі ст. 94 Конституції України, Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його видання. Розділом III Закону № 3387 передбачено, що цей Закон набирає чинності з 1 числа місяця, наступного за місяцем його видання. У газеті "Урядовий кур'єр" від 17.06.2011 р. № 109 було подано Закон № 3387. За цих обставин у Листі зауважено, що з 01.07.2011 р. Закон № 3387 набрав чинності, а отже, відповідний розділ цього Закону набрав чинності з 01.07.2011 р. З такою позицією не можна погодитися, оскільки згідно зі ст. 4 Податкового кодексу України зміни до будь-яких елементів пода-

тків та зборів не можуть вноситися пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року [5]. Отже, вказаний закон мав почати діяти з 01.01.2012 р.

Разом із тим, укладачі зазначеного листа намагаються підмінити поняття та не звертають увагу на очевидні речі. Так, у п. 4 Листа йдеться про принцип стабільності, наведено його визначення зі ст. 4 Податкового кодексу України: “зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року” [5]. Після цього наведено визначення податкової пільги й зазначено, що ст. 196 Кодексу (стаття, яка змінюється) передбачено перелік операцій, які не є об’єктом оподаткування, та вказано, що вона не визначає пільги в оподаткуванні. На підставі цього зроблено неправомірний висновок, що внесення змін Законом № 3387 до Податкового кодексу України не суперечить принципам податкового законодавства. Але цей закон все-таки змінив об’єкт оподаткування.

Водночас, Конституційний Суд Російської Федерації відзначає, що стосовно актів податкового законодавства вимога законно встановленого податку та збору відноситься не тільки до форми, процедури прийняття та змісту такого акта, а й до порядку введення його в дію. Законодавець повинен визначати розумний термін, після закінчення якого виникає обов’язок кожного сплачувати законно встановлені податки й збори, з тим аби не порушувався конституційно-правовий режим стабільних умов господарювання, виведений, зокрема, з ч. 1 ст. 8 та ч. 1 ст. 34 Конституції Російської Федерації [4]. При цьому підкреслюється, що порядок набрання чинності актами податкового законодавства має значну специфіку порівняно з джерелами інших галузей права.

Згідно зі ст. 5 Податкового кодексу розрізняються дві групи актів податкового законодавства. Перша група – федеральні закони, що вносять зміни до Податкового кодексу Російської Федерації у частині встановлення нових податків і (або) зборів, а також акти суб’єктів Російської Федерації і представницьких органів місцевого самоврядування, що вводять податки й (або) збори. Такі акти набирають чинності не раніше 1 січня року, наступного за роком їх прийняття, але не раніше одного місяця з дня їх офіційного видання, причому потрібно одночасне дотримання обох умов. При цьому

вирішальним є умова, що настає пізніше за часом. Друга група включає інші акти, що вносять зміни й доповнення в чинне податкове законодавство. Акти цієї групи набувають чинності таким чином: стосовно податків – не раніше ніж після закінчення одного місяця з дня їх офіційного опублікування і не раніше 1-го числа чергового податкового періоду з відповідного податку; відносно зборів – не раніше ніж після закінчення одного місяця з дня їх офіційного опублікування [3].

Слід погодитися з аргументами А. В. Дьоміна щодо причин, за якими для актів податкового законодавства встановлений триваліший строк набрання чинності, ніж для актів інших галузей права [1, с. 51–52]. Як зазначено, подовжений термін зумовлений конституційно-правовим режимом стабільних умов господарювання. Завдання держави – забезпечити оптимальний режим функціонування національної економіки, складовою якого виступає стабільна й передбачувана податкова система. Платник податків має право завчасно ознайомитися зі змінами податкового законодавства, розпланувати свою діяльність до виникнення податкового обов’язку з конкретного податку, отримати роз’яснення в податкових органах, скоригувати економічну стратегію. Такий підхід застосовується й в Україні, де діє принцип стабільності податкового законодавства. Крім того, особливий порядок набрання чинності актів, якими змінюється податкове законодавство, пов’язане з надзвичайною складністю останнього та його тісним взаємозв’язком із бюджетним законодавством.

IV. Висновки

Таким чином, підсумовуючи викладені позиції, зазначимо, по-перше, податковий період – період часу, встановлений стосовно окремих видів податків, що може складатися з одного або декількох часових проміжків, по закінченні якого визначаються об’єкт оподаткування, податкова база, обчислюються суми податків, що підлягають сплаті. По-друге, потрібно дотримуватись принципу стабільності податкового законодавства, що передбачає набрання чинності змін до нього мінімум у наступному бюджетному році.

Список використаної літератури

1. Демин А. В. Налоговое право России : учеб. пособ. / А. В. Демин. – Красноярск : РУМЦ ЮО, 2006. – 329 с.
2. Мальцев В. А. Налоговое право : учеб. для студ. сред. проф. учеб. завед. / А. В. Мальцев. – Москва : Академия, 2004. – 240 с.
3. Налоговый Кодекс Российской Федерации от 05.08.2000 г. № 117-ФЗ (ред. от 06.12.2005 г.) // Собрание законодательства РФ. – 2000. – № 32. – Ст. 3340.
4. О внесении дополнений и изменений в Налоговый кодекс Российской Федерации и в некоторые законодательные акты Российс-

- кой Федерации о налогах и сборах : Определение Конституционного Суда Российской Федерации от 08.04.2003 г. № 159-О.
5. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13, № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
 6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та про ставки вивізного (експортного) мита на деякі види зернових культур : Закон України від 19.05.2011 р. № 3387-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 47. – Ст. 529.
 7. Щодо деяких питань оподаткування : Лист Державної податкової адміністрації у м. Києві від 05.10.2011 р. № 9876/10/31-606 // Бизнес – Бухгалтерия. Право. Налоги. Консультации. – 2012. – № 8.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2014.

Капустник В. В. Относительно действия налогового законодательства во времени: правовой аспект

В статье освещены проблемы связанные с действием налогового законодательства во времени. Отмечено, что, несмотря на отсутствие прямого указания в законодательстве на обратное действие налогового законодательства во времени, она возможна, ведь изменение режима налогообложения в течение налогового периода фактически означает предоставление акту обратной силы. Проанализирован опыт Российской Федерации о вступлении в силу актов налогового законодательства, на основе чего сделан вывод о его целесообразности и правильности. Отмечено, что теоретические представления о действии актов налогового законодательства во времени, а также принцип стабильности, закрепленный в Налоговом кодексе Украины, не всегда соблюдаются на практике. Приведено определение налогового периода и сделаны выводы о необходимости соблюдения принципа стабильности налогового законодательства.

Ключевые слова: налоговый период, акты налогового законодательства, принцип стабильности в налоговом праве, действие актов во времени, обратное действие актов налогового законодательства.

Kapustnik V. Regarding the Validity of the Tax Legislation in Time: Legal Aspects

The article highlights the problems associated with the effect of the tax law in time. It is noted that despite the lack of direct reference to legislation on retroactive tax legislation in time, it is possible, because the change in tax regime for the tax period actually means the act of granting retroactive. However, in Ukraine this situation is not acceptable, because the national legislation enshrined the principle of stability of tax legislation. The author analyzes the experience of the Russian Federation concerning the entry into force of acts of tax legislation, based on which the conclusion about its feasibility and correctness. Investigated the position of scientists on the grounds capabilities and possibilities of action are not acts of tax legislation in time. Given this experience is given as an example of, which always have retroactive laws that eliminate or mitigate liability for tax offenses and establish additional safeguards to protect the rights of taxpayers. However, noted that Ukrainian legislation differently regulates the issue. It is noted that the theoretical understanding of the acts of tax legislation at the time, and the principle of stability, fixed in the Tax Code of Ukraine, not always respected in practice. Such negative experiences in the example shown in the by-law regulation. It is emphasized that in Russia the order of entry into force of acts of tax legislation has considerable specificity compared with sources other areas of law. The author agrees with scientific arguments, according to which acts of tax legislation to set a longer term enactment than the acts of other branches of law. At the end, the author gives definitions of the tax period to make conclusions about the need to respect the principle of stability of tax legislation.

Key words: tax period, the acts of tax legislation, the principle of stability in the tax law, the effect of acts over time, reverse the effect of acts of tax legislation.

УДК 347.73:336.225.673(477)

Д. А. Ковальздобувач
Національний університет "Одеська юридична академія"**ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ТА ПОДАТКОВА СИСТЕМА:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ**

У статті висвітлено теоретичні засади податкової політики та основні напрями її вдосконалення. Зосереджено увагу на податковій системі держави, яка на практиці є відображенням податкової політики.

Ключові слова: податкова політика, податкова система, податкове законодавство, податковий контроль.

I. Вступ

Дослідження питань стосовно розвитку податкової системи України є важливими внаслідок необхідності всебічного реформування економіки України, підвищення рівня фінансової безпеки країни, зміцнення її фінансових можливостей. Формування податкової політики та подальша її реалізація має важливе значення та вирішальний вплив на податкову систему держави. Адже саме завдяки сформованій податковій політиці встановлюються ті чи інші податки, надаються податкові пільги, встановлюються ставки податків тощо.

У зв'язку зі значущістю проблеми визначення пріоритетних напрямів реалізації податкової політики України закономірним є інтерес багатьох дослідників до цього питання. Різні питання формування та реалізації податкової політики висвітлювалися у працях як правознавців, так і економістів, серед яких Д. А. Бекерська, О. Д. Василик, Н. В. Воротіна, Н. К. Ісаєва, С. Т. Кадькаленко, Л. В. Коваль, М. П. Кучерявенко, Т. А. Латковська, В. П. Печуляк та ін.

У роботах зазначених учених досліджено питання сутності і значення податків, стан та розвиток податкової системи, розкрито еволюцію податків та податкових систем, теоретично обґрунтовано перспективи розвитку оподаткування в Україні, взаємозв'язок з податковою політикою та її роллю.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення пріоритетних напрямів реалізації податкової політики України в сучасних умовах та її взаємозв'язку з податковою системою.

III. Результати

Слід відзначити, що основні засади формування вітчизняної державної політики закріплені в Конституції України. Між відповідними органами влади розподілені права й обов'язки щодо формування, реалізації та контролю за виконанням державної політики, зокрема ст. 116 Конституції України встановлює, що Кабінет Міністрів України забезпечує проведення податкової політики. Держава

розробляє, приймає та реалізує податкову політику через систему відповідних державних органів задля досягнення певної мети. Вочевидь, податкова політика й податкова система мають чітку цілеспрямованість на вирішення конкретних завдань і проблем, які безпосередньо пов'язані з існуванням держави загалом, оскільки, лише маючи необхідний рівень доходів, держава спроможна виконувати свої функції та завдання.

Щодо визначення та виокремлення податкової політики серед учених немає однастайності. Деякі вчені взагалі не виділяють державну податкову політику як самостійний напрям державної політики, а розглядають її у складі бюджетно-податкової політики, під якою розуміють діяльність держави, що визначає джерела формування державної казни, формування податкової системи та державного бюджету [1, с. 47]. Така позиція є неприйнятною, хоча б тому, що державна податкова політика та бюджетна політика мають зовсім різні цілі, завдання та засоби реалізації. Основні напрями бюджетної політики визначаються щорічно згідно з Бюджетним кодексом України та основними положеннями податкової політики в частині системи податків та зборів, які справляються, ставок податків, податкових пільг.

Зауважимо, що визначення терміна "податкова політика" здебільшого наводять учені-економісти. Так, державна податкова політика розглядається як система заходів із залучення фінансових ресурсів до державного бюджету й державних цільових фондів, що передбачають здійснення обов'язкових платежів та відрахувань [2, с. 311]. Також є позиція, згідно з якою, податкова політика – це діяльність держави у сфері запровадження правової регламентації та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів держави" [3, с. 74].

Правове тлумачення податкової політики наведено В. П. Печуляком, який під податковою політикою розуміє постійну, організовану, системну й цілеспрямовану діяльність/бездіяльність компетентних державних органів щодо засобів, методів і форм організації си-

стеми мобілізації податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів та інших цільових фондів, а також їх правову регламентацію з метою забезпечення збалансованості державного бюджету та стимулювання економічного розвитку країни [4, с. 27].

Політика, зазвичай, проявляється у певних активних діях уповноваженого суб'єкта. Отже, незрозумілим є припущення, що політика може відображатися й у бездіяльності. Крім того, завданням податкової політики є забезпечення відповідними надходженнями всіх рівнів бюджетної системи, а виділено лише забезпечення збалансованості державного бюджету.

Податкова політика об'єктивується у відповідних нормативно-правових актах. Стаття 4 Податкового кодексу України [5] встановлює основні засади податкового законодавства. Фактично це є принципами податкової політики, яким має відповідати податкове законодавство.

Таким чином, суть, структура та роль податкової системи визначаються податковою політикою держави, яка самостійно проводить цю політику в країні, відповідно до завдань соціально-економічного розвитку. Через податки, пільги, фінансові санкції за порушення норм податкового законодавства, які виступають невід'ємною частиною податкової системи, держава висуває єдині вимоги до ефективного ведення господарської діяльності у країні.

У літературі зазначається, що стратегія проведення податкової політики в Україні повинна спиратись на ґрунтовну теоретичну базу, максимально враховувати відмінність стану економіки держави. Податкова політика являє собою систему заходів, які проводяться урядом країни, по вирішенню певних короткострокових та довгострокових завдань, які стоять перед суспільством, за допомогою податкової системи країни. До довгострокових завдань належать досягнення економічного зросту, максимального рівня зайнятості населення країни, росту його благополуччя. Короткостроковими цілями відносно податкової політики можуть бути наповнення бюджету, досягнення його збалансованості, стимулювання інвестиційної діяльності тощо [6, с. 25].

На сьогодні відзначаємо певні недоліки державної податкової політики, серед яких слід назвати такі. По-перше, намагаючись привнести в національне законодавство запозичений іноземний досвід, фактично не враховано особливості вітчизняної економіки, її стан. По-друге, неодноразово наголошувалося на необхідності попередньої апробації тих чи інших новел податкового законодавства. Але, на жаль, в Україні не склалася практика апробації нових податків, ставок податків, які доволі часто змінюються.

Останнім часом все більше науковців та практиків відстоюють позицію правової полі-

тики податкової справедливості. Це політика максимального поєднання у законодавстві інтересів платника податків та держави [7, с. 112].

Таким чином, з одного боку, податки зобов'язані забезпечити стабільну фінансову базу держави, а з іншого – залишити достатньо коштів підприємствам та громадянам з метою збереження максимальної зацікавленості у результатах їх діяльності [8, с. 202].

В умовах ринкової економіки повинні змінюватись як податкова система, так і методи розрахунків та сплати податків, а відповідно, і порядок їх адміністрування. При цьому в питаннях оподаткування не має бути сліпого копіювання досвіду окремих країн світу. Не можна накладати податкову систему будь-якої країни на нашу дійсність. Будь-які новації в податковому законодавстві повинні знаходити відображення лише після проведення глибокого вивчення існуючої проблеми та досвіду окремих елементів системи оподаткування країн з ринковою економікою, проведення ґрунтовного аналізу доцільності зазначеної норми та можливості її застосування в українському податковому законодавстві.

Згідно з п. 4.1.9 ст. 4 ПК України, податкове законодавство має відповідати принципу стабільності, тобто зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситись пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватись протягом бюджетного року. Оскільки стабільність є важливою умовою ефективної податкової політики, завдяки чому у платників податків виникає можливість планувати свою господарську діяльність та правильно оцінювати ефективність прийнятих рішень.

Формуючи податкову політику, держава шляхом збільшення або зменшення обсягу податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої соціальної політики. Використовуючи податкові пільги, держава регулює пропорції в економічній структурі виробництва й обміну, пропорції у розвитку продуктивних сил. Організація оподаткування здійснює значний вплив на реалізацію суспільного продукту, темпи накопичення капіталу й технічного оновлення виробничого потенціалу держави.

Проблема формування ефективної податкової політики – одна з найактуальніших, її розв'язання має здійснюватися шляхом вивчення, аналізу і творчого осмислення як наявної в країні законодавчої бази, так і

здобутого у світі досвіду у сфері оподаткування, за напрямом запровадження такої податкової політики, яка б гарантувала або хоча б не гальмувала розвиток економіки.

Податкова політика у державі, яка формується відповідними державними структурами, на практиці має прояв у податковій системі країни.

При визначенні податкової системи важливо розмежувати два підходи до її розуміння. По-перше, податкова система – це сукупність податків і податкових платежів, які законодавчо закріплені в державі. По-друге, податкова система включає механізми нарахування, сплати податків та організації контролю і відповідальності за порушення податкового законодавства [9, с. 87].

Впливати на ділову активність, інвестиції, зайнятість можна за допомогою податкових ставок, їхньої диференціації. Механізм цього впливу, згідно з теорією Дж. Кейнса, такий: підвищення податкових ставок зумовлює зменшення доходів, що залишаються після сплати податків, а це, в свою чергу, викликає зменшення витрат споживачів, а отже, і сукупних витрат (сукупного попиту). Під впливом зменшення сукупного попиту скорочуються обсяги виробництва та зайнятість населення [10, с. 24].

За двадцять три роки незалежності України податкова система весь час перебувала у процесі реформування. Але й прийнятий 02 грудня 2010 р. ПК України не став завершальною стадією. Хоча влада й намагалася досягти політичного компромісу шляхом прийняття Податкового кодексу, втім ПК України не вирішив існуючих проблем. Слід визнати, що певні проблеми все ж таки були вирішені, але багато залишилося, і, крім того, з'явилися нові. Чинна податкова система не задовольняє ані державу, ані платників податків.

У ході реалізації адміністративної реформи змінюється орієнтація діяльності державних органів. Так, передбачається, що органи Державної фіскальної служби мають надавати саме адміністративні послуги. Згідно зі ст. 17 Закону України “Про центральні органи виконавчої влади”, якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади становлять функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба [11]. Таким чином, Державну фіскальну службу створено не як контрольно-наглядовий орган, а орган, який надає адміністративні послуги платникам податків.

Слід відзначити, що в процесі діяльності податкових органів виникає значна кількість правових конфліктів. Аналіз причин, на підставі яких виникають конфліктні ситуації, показує, що останні зумовлені цілою низкою чинників, зокрема, низьким рівнем податкової культури у платників податків.

Вочевидь, найефективнішим засобом боротьби з податковим нігілізмом є податковий

контроль. У літературі відзначається, що головним завданням роботи контролюючих органів у сфері оподаткування повинен стати контроль за додержанням податкового законодавства, при здійсненні якого необхідно усвідомлювати, що бюджет поповнюють лише платники податків і аж ніяк не державні контролюючі органи у сфері оподаткування. У випадку усвідомлення цієї життєвої істини стає очевидним той факт, що в разі закриття та розорення підприємства внаслідок роботи відповідних державних органів бюджет завжди втрачає. Навіть у випадку, коли констатується одноразове надходження до бюджету великих сум, втрачається назавжди перспектива отримання податків від зазначеного підприємства [4, с. 168].

Задля оптимального збалансування інтересів платників податків та контролюючих органів під час здійснення контрольних дій необхідно на належному рівні забезпечити правову регламентацію здійснення податкового контролю. У світлі цього, слід позитивно оцінити новели Податкового кодексу щодо здійснення податкового контролю.

Позитивним моментом є встановлення періодичності проведення планових документальних перевірок відповідно до ступеня ризику платника податку щодо несплати податків [5, п. 77.2 ст. 77]. Стаття 81 ПК України визначає умови та порядок допуску посадових осіб контролюючих органів до здійснення перевірок. Порушення зазначених умов є підставою до недопущення посадовців контролюючого органу до проведення документальної виїзної або фактичної перевірки.

У результаті проведення податкових перевірок відбувається донарахування сум податкового зобов'язання, стягнення податкового боргу, притягнення до відповідальності винних осіб. Згідно з даними офіційного сайту Державної фіскальної служби про “Основні показники контрольно-перевірочної роботи Департаменту податкового та митного аудиту за січень-серпень 2014 року”, в результаті проведення планових та позапланових перевірок донараховано податків та зборів на суму 7 215 190 тис. грн [12].

Причиною такої значної недоплати податків є не лише низька податкова культура платників податків, а й складність податкового законодавства. У зв'язку з цим, одним із напрямів податкової політики має бути зосередження уваги на консультативній роботі контролюючих органів. Слід як напрямок податкової політики виділити проведення консультацій та роз'яснення податкового законодавства для платників податків. На сьогодні існує практика проведення круглих столів та інших форматних заходів для платників податків, але, на жаль, багато питань залишається не з'ясованими та не охопленими під час таких зустрічей. Тому Державна фіскальна служба має узагальнювати практику застосування податкового законодавства, пуб-

лікувати податкові роз'яснення щодо широкого кола питань. Аналіз контрольної роботи податкових органів має виявляти ті норми податкового законодавства, які доволі часто порушуються платниками податків, і саме щодо застосування таких норм мають опрацьовуватися узагальнювальні роз'яснення.

IV. Висновки

Податкова політика є самостійним напрямом державної політики. Суть, структура та роль податкової системи визначаються податковою політикою, що є виключним правом держави, яка самостійно проводить цю політику в країні відповідно до завдань соціально-економічного розвитку. Правова політика податкової справедливості має забезпечувати поєднання фінансових інтересів держави та платників податків. Одним із пріоритетних напрямів податкової політики є забезпечення дотримання принципу стабільності. Ще одним із напрямів податкової політики має бути зосередження уваги на консультативній роботі контролюючих органів. Слід як напрямок податкової політики виділити проведення консультацій та роз'яснення податкового законодавства для платників податків. Аналіз контрольної роботи податкових органів має виявляти ті норми податкового законодавства, які доволі часто порушуються платниками податків, і саме щодо застосування таких норм мають опрацьовуватися узагальнювальні роз'яснення.

Список використаної літератури

1. Гега П. Т. Основи податкового права : навч. посіб. / П. Т. Гега, Л. М. Доля. – 3-тє вид., випр. і доп. – Київ : Знання, 2003. – 302 с.
2. Кудряшов В. П. Фінанси : навч. посіб. – Харків : Олді-плюс, 2002. – 352 с.
3. Базилевич В. Д. Державні фінанси : навч. посіб. / за заг. ред. В. Д. Базилевича. – Київ : Атіка, 2002. – 368 с.
4. Печуляк В. П. Здійснення державної податкової політики в Україні (організаційно-правові аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук. / В. П. Печуляк. – Київ, 2005.
5. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
6. Кудряшов В. П. Курс фінансів [Електронний ресурс] / В. П. Кудряшов. – Режим доступу: 2008/pidruchniki.ws/15840720/finans/kurs_finansiv_-_kudryashov_vp.
7. Карасева М. В. Бюджетное и налоговое право России (политический аспект) / М. В. Карасева. – Москва : Юрист, 2005. – 173 с.
8. Мельник М. В. Податкова система України / М. В. Мельник. – Київ : Парламентське видавництво, 2001. – 318 с.
9. Плікус І. Податкова система України: якій їй бути? / І. Плікус // Фінансова Україна. – 2010. – № 24.
10. Литвиненко Я. В. Податкова політика : навч. посіб. / Я. В. Литвиненко. – Київ : МАУП, 2009. – 224 с.
11. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/diyalnist/-pokazniki-roboti/-kontrolno-perevirochna-roboti/>.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2014.

Коваль Д. А. Налоговая политика и налоговая система: современное состояние и направления развития

В статье исследуются теоретические основы налоговой политики и основные направления ее усовершенствования. Сосредоточено внимание на налоговой системе государства, которая на практике является отражением налоговой политики.

Ключевые слова: налоговая политика, налоговая система, налоговое законодательство, налоговый контроль.

Koval D. Tax Policy and the Tax System: Current State and Development Trends

A study of theoretical bases of tax politics and basic directions of her improvement is undertaken in the article. Attention is concentrated on the tax system of the state, that in practice is the reflection of tax politics.

The essence, structure and role of the tax system are determined by the tax policy, which is the exclusive right of the state, which independently carries out this policy in the country, based on the objectives of socio-economic development. After taxes, benefits, financial penalties for violation of tax legislation, which are an integral part of the tax system, the government sets uniform requirements for the effective conduct of economic activities in the country.

The literature notes that the strategy of implementation of the tax policy in Ukraine should be based on a solid theoretical basis, take into consideration the difference in the status of the state's economy. Tax policy is a system of measures undertaken by the Government, by the decision of certain short-term and long-term challenges facing society, through the tax system.

The most effective means of combating tax nihilism is the tax control. In the literature it is noted that the main task of controlling bodies in the sphere of taxation should be control over the observance of tax legislation, the implementation of which is necessary to realize that the budget Supplement only taxpayers and not a state regulatory authorities in the sphere of taxation.

Key words: tax policy, tax system, tax legislation, tax control.

ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА

У статті досліджено принципи бюджетного права. Встановлено, що в бюджетному законодавстві нашої держави закріплені не всі принципи стосовно бюджетно-правових відносин. Багато принципів отримали своє закріплення в Конституції України. Однак для більшої їх дієвості бюджетні принципи повинні знайти своє закріплення в нормах Бюджетного кодексу, інакше вони будуть мати лише декларативний характер.

Ключові слова: принципи, принципи права, принципи бюджетного права.

I. Вступ

Поняття принципів права є одним з актуальних питань юридичної науки. І це не випадково, оскільки саме в принципах права найбільш чітко відображена його сутність у всьому різноманітті її складових. На сьогодні це питання активно обговорюється в юридичній літературі, адже адміністративно-командне управління зламане й суспільство стало відходити від прийняття правових рішень за багатьма параметрами суспільного життя на самій "верхівці", у тому числі й неодмінно за допомогою законодавства. Сьогодні вже зрозуміло, що потрібно децентралізувати правову систему, надати суб'єктам можливість приймати правові рішення на нижчих рівнях, переходити від надмірно жорстких способів правового регулювання до гнучких методів. Одним з таких гнучких методів правового регулювання є правові принципи.

Становленню принципів права сприяв довгий історичний процес. Якщо розглядати фінансово-правові принципи, то вони встановлюють засадничі, конструктивні орієнтири в розвитку підгалузей та інститутів фінансового права, відображаючи закономірності фінансово-правового регулювання. Слід зазначити, що підґрунтям фінансової діяльності як держави, так і органів місцевого самоврядування, бюджетної діяльності є певні вихідні засади начала, які відображають специфіку цього виду державної діяльності. Відображаючи вимоги об'єктивних закономірностей розвитку фінансової діяльності держави, фінансове право правовими засобами до числа керівних положень такої діяльності відносить: законність, гласність, пріоритет публічних інтересів у правовому регулюванні фінансових відносин, єдність фінансової політики та грошової системи, рівність суб'єктів у сфері фінансової діяльності, самостійність фінансової діяльності у межах компетенції органів місцевого самоврядування, соціальну спрямованість фінансової діяльності держави, плановість,

розподіл функцій у сфері фінансової діяльності на основі поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову.

У сучасних умовах розвиток будь-якої держави з ринковою формою економіки органічно пов'язаний з бюджетною діяльністю. Відносини, що виникають у процесі утворення, розподілу та використання державних і місцевих бюджетів, регламентуються нормами фінансового права, які у своїй сукупності утворюють бюджетне право. Принципи бюджетного права, виражені та закріплені в його правових нормах, забезпечують цілеспрямоване регулювання бюджетної діяльності держави та органів місцевого самоврядування на всіх рівнях бюджетної системи. Водночас принципи бюджетного права отримують свої відображення у процесі законотворчості.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити правове закріплення принципів бюджетного права та встановити їх значення.

III. Результати

Принцип у науці – це основоположне теоретичне знання, що не є ні доказовим, ні таким, що потребує доказу [14, с. 363]. Тлумачний словник В. Даля визначає принцип як наукову засаду, основу, від якої не відступають [6, с. 431]. С. Н. Братусь підкреслював: "Необхідно визнати, що основні принципи будь-якої галузі права ми повинні виявити в самих нормах, що становлять в сукупності цю галузь, але якщо вони там прямо не сформульовані, то вони мають бути виявлені із загального змісту самих норм" [3, с. 137].

Становленню поняття "принцип права", власне, як і появі практично всіх правових понять та категорій, властива довга історія. Принципи права виникли лише на певному етапі розвитку права, безпосередньо пов'язаному з появою розвинутого юридичного мислення, тоді як коли норми-приписи виникли ще в давнину, стихійно, у повсякденній практичній діяльності людей. Їх ледве видимі сліди можна знайти в пізньому римському періоді, коли у судовій практиці використовувались істини, сформульовані рим-

ськими “класичними” юристами. Пізніше записані, вони стали основою Дегесту (складової частини Кодифікації Юстиніана). Середньовікова правова наука, яка виникла на тлі розшифрування і тлумачення римських рукописів, здійснила велику роботу з виявлення та формування правових принципів, як їх тоді називали, юридичних максим. Ці максими вирішили і завдання систематизації права. Західноєвропейські юристи XI–XII ст. не просто узагальнювали й систематизували практику з вирішення юридичних казусів, вони узагальнили юридичні казуси, виводячи з них дещо загальне, формулюючи підходи або принципи їх вирішення. Пізніше ці принципи приведено в цілісну систему, яка згодом стала основою права. Право стали розглядати та сприймати як єдину систему, яка поступово розвивалася як звід принципів та процедур, який у подальшому розбудовуватимуть майбутні покоління. Як зазначають науковці, саме юридичні максими або правові принципи становлять кістяк правової матерії [10].

Слід відмітити те, що у загальній теорії права традиційно не розмежовують поняття “правові принципи” і “принципи права”. Так, А. Лукашова зазначає: “Правові принципи тотожні принципам права, а відмінність між ними може бути лише умовною, оскільки втілені в системі права правові принципи залишаються принципами правосвідомості і чинять дію на функціонування усєї системи правового регулювання” [16, с. 21–25]. Деякі вчені визначають принципи права формою права [8]. Так, “принципи права закріплюються законодавцем зазвичай у використовуваних ним формах права – конституціях і вступних статтях кодексів, інших законів, а іноді й в інших нормативно-правових актах і договорах (угодах)... Проте законодавець, зазвичай, прямо не вказує на визначальне, керівне, вирішальне значення закріплених у формах права саме правових принципів і принципів права, тобто відсутнє законодавче закріплення вимоги про відповідність норм права, що містяться в них, цим принципам, у тому числі при реалізації норм права, і в законодавстві не йдеться про наслідки їх невідповідності цим принципам, тобто їх порушення в правовому регулюванні. Тим самим правовим принципам ... законодавчо не надається дійсне праворегулятивне значення, вони залишаються багатогатим в чому декларативними і їх пріоритетний праворегулятивний потенціал не реалізується” [26, с. 7].

З цим варто погодитися, оскільки реальної відповідальності за недотримання принципів права, навіть декларованих у нормативних правових актах, немає. Законодавство просто не відповідає принципам, які є загальноправовими. У зв'язку з цим Д. А. Ко-

вачев виділяє поняття “реальність” і “фіктивність принципів права”. На думку науковця, принцип реальний, якщо законодавство відображає і закріплює об'єктивно існуючу закономірність, і принцип насправді втілюється в життя. Водночас принцип фіктивний, якщо закономірність, яку він виражав, перестала існувати й на її місці з'явилася і діє інша закономірність [11, с. 30].

Щодо сутності та значення правових принципів висловлюються різні погляди – від характеристики принципів права як бази правотворчості до визнання їх безпосередніми правовими регуляторами. С. С. Алексєєв констатує, що принципи права утворюють струнку систему, яка існує об'єктивно. Пізнати її – означає знайти ключ до ефективного “будівництва” права, що бере до уваги властивості й можливості “будівельного матеріалу” права [1, с. 69]. На думку А. В. Малько, принципи права є “відправними ідеями (засади, положення), що характеризують його суть, зміст і призначення, а також визначають законодавчу і правозастосовну діяльність” [25, с. 43].

Всі вищезазначені положення можна застосовувати й до фінансової сфери стосовно реалізації принципів фінансового права у фінансовому законодавстві. Здійснення державою своїх функцій вимагає строгої регламентації відносин у сфері фінансових доходів та видатків, тож держава ретельно на законодавчому рівні регулює відносини, що становляться в процесі надходження, перерозподілу та використання своїх коштів. Бюджетне право є підгалуззю фінансового права, яка уявляє собою сукупність встановлених державою загальнообов'язкових однорідних правових норм, регулюючих суспільні відносини, що становляться в процесі бюджетної діяльності держави та органів місцевого самоврядування.

У літературі нині переважає позиція, згідно з якою, основними (головними) принципами бюджетного права називають законність, гласність і плановість [19]. З цим не можна погодитися, оскільки вказані принципи є швидше соціально-правовими, властивими для всіх галузей права. Принципи бюджетного права становлять основні ідеї, вихідні положення формування, розвитку та функціонування цієї підгалузі фінансового права, відображаючись у правових нормативних актах, характеризуючи сутність та зміст бюджетного права, співвідношення з фінансовим правом та його інститутами. Основні вихідні ідеї бюджетного права показують не тільки матеріальні відносини, а й весь процес застосування бюджетного права, надаючи йому динаміку [15, с. 211].

Багато принципів отримали своє закріплення в Основному законі – Конституції України. Однак для більшої їх дієвості вка-

зані принципи повинні знайти своє закріплення в нормах Бюджетного кодексу, інакше вони будуть носити лише декларативний характер. Сьогодні окремі принципи бюджетного права знайшли своє відображення в окремих статтях Бюджетного кодексу [4, ст. 7, 82, 86, 105]. Так, бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

- 1) принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, грошовою системою, регулюванням бюджетних відносин, бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;
- 2) принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період;
- 3) принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети;
- 4) принцип повноти – до складу бюджетів включено всі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;
- 5) принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного й соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету й витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;
- 6) принцип ефективності та результативності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланова-

них на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням, при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

- 7) принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача;
- 8) принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями;
- 9) принцип справедливості й неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами й територіальними громадами;
- 10) принцип публічності та прозорості – інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів.

IV. Висновки

Доволі часто законодавець визначає принципи права через поняття “засади”, або “основа” чи “положення”, що також є неправильним. Стосовно бюджетного законодавства нашої держави, то в ньому закріплені далеко не всі принципи, що стосуються бюджетно-правових відносин. Лише принципи бюджетної системи знайшли своє відображення у Бюджетному кодексі. Не менш важливе значення мають принципи бюджетного права на стадії розробки проектів нормативних фінансово-правових актів, оскільки дають змогу створювати та приймати ефективні бюджетні норми, на стадії правозастосування, оскільки з їх допомогою як судова система, так і органи виконавчої влади однаково реалізують фінансову політику країни. Важливими є такі принципи, як: законодавче розмежування бюджетної відповідальності й витратних повноважень між державою та місцевими органами влади; відповідність фінансових ресурсів органів влади виконуваним функціям.

Список використаної літератури

1. Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – Москва, 1975. – С. 69.
2. Бакирова Г. А. Развитие принципа невинности налогоплательщика в российс-

- ком законодательстве и судебной практике / Г. А. Бакирова // Налоги и налогообложение. – 2007. – № 2. – С.
3. Братусь С. Н. Предмет и система гражданского права / С. Н. Братусь. – Москва, 1963. – С. 137.
 4. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.
 5. Голощапов А. Прямое действие конституционных норм и принципов / А. Голощапов // Законность. – 2004. – № 4. – С. 49.
 6. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – Москва, 1980. – Т. 4. – С. 431.
 7. Демин А. В. Общие принципы налогообложения (анализ судебно-арбитражной практики) / А. В. Демин // Хозяйство и право. – 1998. – № 2. – С. 95.
 8. Ершов В. В. Основополагающие общетеоретические и гражданско-правовые принципы права / В. В. Ершов. – Москва, 2010 ; Бошно С. В. Теория государства и права : учебник / С. В. Бошно. – Москва, 2009. – С. 310.
 9. Карасева М. В. Презумпции и фикции в части первой Налогового кодекса Российской Федерации / М. В. Карасева // Журнал российского права. – 2002. – № 9. – С. 72.
 10. Кашанина Т. В. Структура права : монография / Т. В. Кашанина. – Москва : Проспект, 2015. – 584 с.
 11. Ковачев Д. А. Конституционный принцип: понятие, реальность и фиктивность: очерки конституционного права иностранных государств / Д. А. Ковачев. – Москва, 1999. – С. 30.
 12. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Верховна Рада України.
 13. Конституция РФ от 12.12.1993 г. // Российская газета. – 1993. – 25 дек. ; Собр. Законодательства Рос. Федерации. – 2009. – № 4. – Ст. 445.
 14. Краткая философская энциклопедия / сост.: Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – Москва, 1994. – С. 363.
 15. Крохина Ю. А. Финансовое право России : учеб. для вузов / Ю. А. Крохина. – Москва, 2004. – 704 с.
 16. Лукашова Е. А. Принципы социалистического права / Е. А. Лукашова // Советское государство и право. – 1970. – № 6. – С. 21–25.
 17. Налоговое право : учеб. пособ. / под ред. С. Г. Пепеляева. – С. 63–64.
 18. Налоговый кодекс РФ от 31.07.1998 г. № 146-ФЗ. Часть первая // Собр. законодательства Рос. Федерации. – 1998. – № 31 – Ст. 3824; 2011. – № 1 – Ст. 16; Налоговый кодекс РФ от 05.08.2000 г. № 117-ФЗ. Часть вторая // Собр. законодательства Рос. Федерации. – 2000. – № 32. – Ст. 3340; Российская газета. – 2011. – 11 марта.
 19. Парыгина В. Принципы бюджетного права и процесса [Электронный ресурс] / В. Парыгина. – Режим доступа: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:SPS8ZpjGIAMJ:www.law-n-life.ru/arch/99_Parygina.doc+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.
 20. Постановление Конституционного Суда РФ от 21 апреля 2003 г. № 6-П “По делу о проверке конституционности положений пунктов 1 и 2 статьи 167 Гражданского кодекса Российской Федерации в связи с жалобами граждан О. М. Мариничевой, А. В. Немировской, З. А. Склановой, Р. М. Склановой и В. М. Ширяева” // Собр. законодательства Рос. Федерации. – 2003. – № 17. – Ст. 1657.
 21. Смирнов Д. А. Классификация принципов налогового права: постановка проблемы / Д. А. Смирнов // Финансовое право. – 2006. – № 4. – С. 24–25.
 22. Собр. законодательства Рос. Федерации. – 1996. – № 16. – Ст. 1909.
 23. Собр. законодательства Рос. Федерации. – 2003. – № 24. – Ст. 2431.
 24. Соловьев В. А. Принципы налогообложения в актах Конституционного Суда РФ и арбитражных судов / В. А. Соловьев // Налоговые споры: теория и практика. – 2007. – № 10. – С.
 25. Теория государства и права : учебник / отв. ред. А. В. Малько. – Москва, 2006. – С. 43.
 26. Тузов Н. А. Проблема приоритетности принципов в правовом регулировании (судопроизводстве) / Н. А. Тузов // История государства и права. – 2009. – № 15. – С. 7.
 27. Фомина О. А. Источники налогового права зарубежных стран / О. А. Фомина. – Москва, 1996. – С. 12.
 28. Франк Ф. К. Формирование правового механизма реализации общих принципов налогового права / Ф. К. Франк // Законодательство и экономика. – 2004. – № 9. – С. 25.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2014.

Латковский П. П. Правовое закрепление принципов бюджетного права

Статья посвящена исследованию принципов бюджетного права. Установлено, что в бюджетном законодательстве нашего государства закреплены далеко не все принципы, которые касаются бюджетно-правовых отношений. Много принципов получили свое закрепление

в Конституции Украины. Однако для большей их действенности бюджетные принципы должны найти свое закрепление в нормах Бюджетного кодекса, иначе они будут носить сузубо декларативный характер.

Ключевые слова: принципы, принципы права, принципы бюджетного права.

Latkovsky P. The Legal Fixing of Principles of Budgetary Right

The article is sanctified to research of principles of budgetary right.

Attention is accented on that a concept of principles of right is one of issues of the day of legal science, becoming of that was assisted by a long historical process. It is set that relatively budgetary legislation of our state, then far not all principles that touch budgetary-legal relations are envisaged in him.

Many principles got fixing in the Basic law - Constitution of Ukraine. Only principles of the budgetary system (as be shown higher) found the reflection in the Budgetary code. Principles of budgetary right have a no less important value on the stage of development of projects of normative financially-legal acts, as allow to create and accept effective budgetary norms, on the stage of a right is application, so both with their help as a judicial system and executive bodies will realize financial politics of country identically.

However for their greater effectiveness the indicated principles must find fixing in the norms of the Budgetary code, otherwise they will carry especially declarative character.

Key words: principles, principles of right, principles of budgetary right.

ПРОБЛЕМИ БЮДЖЕТНОГО Й ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості та значення актів Конституційного Суду України у фінансово-правовому регулюванні. Зокрема, зосереджено увагу на дослідженні правових позицій Конституційного Суду України стосовно практики застосування фінансового законодавства на сьогодні.

Ключові слова: фінансове законодавство, бюджетне регулювання, податкове регулювання, акти Конституційного суду України.

I. Вступ

У нинішніх умовах економічні інтереси держави реалізуються за допомогою різних відносин, у тому числі й фінансово-правових. Важливу роль у таких відносинах відіграє бюджет, оскільки він виступає основою бюджетного устрою держави й опосередковує зв'язок бюджетної та податкової систем. Такий зв'язок проявляється у тому, що первинним елементом бюджетної системи виступає бюджет, при цьому одним з елементів класифікації дохідної частини бюджетів є податкові надходження [1, ч. 1 ст. 9]. За рахунок коштів бюджету відповідного рівня (Державного або місцевих) реалізуються завдання та функції, що покладені на органи державної влади й органи місцевого самоврядування згідно із положеннями чинного законодавства.

II. Постановка питання

Метою статті є визначення проблем бюджетного й податкового регулювання, що віднайшли своє відображення у практиці Конституційного суду України.

III. Результати

Необхідно акцентувати увагу на тому, що в умовах нагальної потреби упорядкування відносин, які розвиваються в межах публічної фінансової діяльності, значно розширився склад фінансового законодавства. При цьому питання щодо системи фінансового законодавства однозначно не вирішене. Так, Ю. В. Оніщик справедливо вказує, що "поняття "фінансове законодавство" відноситься до системоутворювальних категорій, які визначають сутність правового регулювання суспільних відносин в галузі фінансів" [9]. Дотепер у системі чинних нормативно-правових актів України, що регулюють суспільні відносини, пов'язані із рухом публічних коштів, відсутнє поняття фінансового законодавства, що негативно відбивається на ефективності правозастосування законодавчих приписів.

Д. П. Дорошенко також зазначає, що ефективність фінансово-правового регулювання відносин у сфері публічної фінансової діяльності багато в чому залежить від єдності та несуперечності системи фінансового законодавства [3, с. 191]. Дійсно, на сучасному етапі значення фінансового законодавства дедалі зростає, однак більшість проблем у фінансовому законодавстві так і залишаються невирішеними. Це пов'язано із тим, що стрімкий розвиток законодавства у фінансовій галузі "провокує" утворення недовіків і колізій у правовому регулюванні.

У цій ситуації для ефективного регулювання фінансових правовідносин вагомим значення набувають акти Конституційного Суду України. Так, Конституційний суд України приймає рішення та надає висновки у справах щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також стосовно офіційного тлумачення Конституції та законів України [6, ч. 1, 4 ст. 13].

У рішеннях Конституційного суду України містяться принципи позиції стосовно певних аспектів публічної фінансової діяльності. Правові позиції Конституційного суду України дають змогу зробити висновки щодо практики застосування фінансового законодавства. На нашу думку, оцінка чинного законодавства на предмет його відповідності Основному Закону країни сприяє усуненню існуючих прогалин у праві. Показовим є те, що, згідно зі ст. 152 Конституції України [7] та ст. 73 Закону України "Про Конституційний суд України", у випадку визнання законів або їх складових вони оголошуються нечинними й утрачають чинність від дня прийняття Конституційним судом України рішення про їх неконституційність. Отже, можна сказати, що в такому випадку рішення Конституційного суду України матиме вищу юридичну силу, аніж закон (зокрема, фінансовий).

О. О. Дмитрик, досліджуючи джерела фінансового права, пропонує згрупувати рішення Конституційного суду України відповідно до виду фінансових відносин, на упорядкування яких вони спрямовані [2, с. 224]. Зокрема, вчена виокремлює такі групи рішень: а) що стосуються упорядкування бюджетних відносин; б) у яких вирішуються питання, пов'язані з оподаткуванням; 3) які стосуються правового регулювання банківської діяльності; 4) у яких визначаються засади публічно-правового регулювання страхування та ціноутворення; 5) рішення, пов'язані із визначенням правового статусу органів, які здійснюють публічну фінансову діяльність. Безумовно, наведена класифікація (як і будь-яка інша) є умовною. Однак на основі запропонованого О. О. Дмитрик поділу можна провести системний аналіз актів Конституційного суду України, що є позитивним.

У межах статті спробуємо проаналізувати рішення Конституційного суду України, у яких висвітлені аспекти щодо упорядкування бюджетних відносин та питання, пов'язані зі здійсненням податково-правового регулювання. Так, у Рішенні від 22.05.2008 р. № 10–рп/2008 Конституційний суд акцентує увагу на предметі та змісті закону про Державний бюджет [14]. У наведеному Рішенні вказано, що затвердження Державного бюджету України належить до повноважень Верховної Ради України (згідно з п. 4 ч. 1 ст. 85, ч. 1 ст. 96 Конституції України) та відбувається виключно у формі закону (згідно з п. 1 ч. 2 ст. 92, ч. 2 ст. 95 Конституції України). При цьому вказано, що Конституція України не визначає окремої процедури розгляду, ухвалення і набрання чинності Законом про Держбюджет, але встановлює деякі особливості для його змісту, що зумовлює також певні вимоги для його розгляду, ухвалення і, відповідно, набрання ним чинності.

Далі у цьому Рішенні зазначено, що відповідно до норм Конституції України, зокрема ст. 92, визначені сфери, які мають врегульовуватися виключно законом. До такого переліку належить і бюджетна сфера. З огляду на те, що Закон про Держбюджет є основним фінансовим документом держави й має спеціальне призначення, цей закон не повинен регулювати відносини в інших сферах суспільного життя. Конституція України не надає Закону про Держбюджет вищої юридичної сили стосовно інших законів.

Таким чином, Конституційний Суд України дійшов висновку, що Законом про Держбюджет не можна вносити зміни до інших законів, зупиняти їх дію чи скасовувати їх, оскільки з об'єктивних причин це створює суперечності в законодавстві, і як наслідок – скасування та обмеження прав і свобод людини та громадянина. У разі необхідності зупинення дії законів, внесення до них змін і

доповнень, визнання їх нечинними мають використовуватися окремі закони.

Водночас у п. 6 аналізованого Рішення Конституційний суд вказує, що п. 19 розділу II вищезазначеного Закону містить положення, які встановлюють порядок і розміри внесення до бюджету рентних платежів за природний газ, нафту й газовий конденсат; за транзитне транспортування природного газу та транспортування нафти й нафтопродуктів магістральними нафтопроводами, транзитне транспортування аміаку; запроваджують базові нормативи платежів за користування надрами й нормативи збору за спеціальне водокористування; визначають розміри ставок ввізного (експортного) мита за експорт газу, природного газу в газоподібному та скрапленому стані і скраплених газів за умови, що більші розміри не встановлені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (пп. 1–6). У тому разі, якщо положення п. 19 розділу II Закону про Державний бюджет не зупиняють дії, не змінюють і не скасовують якихось норм конкретних законодавчих актів чи правових актів у цілому та стосуються процесу виконання Державного бюджету України на 2008 рік у його дохідній частині, а тому узгоджуються зі ст. 95–98 Конституції України та ст. 38 Кодексу і є конституційними.

З наведеного ми бачимо, що Конституційний Суд України висловив суперечливі правові позиції щодо можливості внесення змін Законом про Державний бюджет до інших нормативно-правових актів. З одного боку, Суд зазначив, що цим законом не можна вносити зміни до інших законів, зупиняти їх дію чи скасовувати їх, оскільки з об'єктивних причин це створює суперечність у законодавстві, а також скасування та обмеження прав і свобод людини та громадянина. З іншого боку, Суд фактично визнав можливість урегулювання відносин при справлянні податків Законом про Державний бюджет.

На наше переконання, бюджетні й податкові відносини перебувають у тісному взаємозв'язку. Це зумовлено не лише тим, що до складу доходів бюджету належать податкові надходження, а й тим, що податкові відносини (а саме відносини, пов'язані із запровадженням, справлянням податкових платежів та відносини, пов'язані із здійсненням податкового контролю) виступають своєрідною передумовою бюджетних правовідносин (йдеться про формування бюджетів відповідного рівня). У свою чергу, бюджетні правовідносини, пов'язані із розподілом саме податкових доходів між рівнями бюджетної системи України (Державним та місцевими бюджетами) здійснюють вплив на формування та розвиток податкових правовідносин. Утім існування такого тісного взає-

мозв'язку між бюджетними й податковими правовідносинами не дає змогу урегулювати відносини щодо справляння податків Законом про Державний бюджет України і навпаки – відносини стосовно формування бюджетів не можуть регулюватися податковим законодавством. На нашу думку, правова позиція Конституційного суду України щодо досліджуваного питання нелогічна й створює перепони у правозастосуванні.

У Рішенні Конституційного Суду України від 26.12.2011 р. № 20–рп/2011 [15] розглядається питання щодо конституційності п. 4 Прикінцевих положень Закону України “Про Державний бюджет України на 2011 рік”. У цьому пункті Закону йдеться про те, що у 2011 р. норми й положення ст. 39, 50, 51, 52, 54 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, ст. 6 Закону України “Про соціальний захист дітей війни”, ст. 14, 22, 37 та ч. 3 ст. 43 Закону України “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб” застосовуються у порядку та розмірах, установлених Кабінетом Міністрів України, відповідно до наявного фінансового ресурсу бюджету Пенсійного фонду України на 2011 рік. У цій ситуації необхідно зауважити, що Пенсійний фонд України є позабюджетним фондом, однак у Додатку 1 до Закону України “Про Державний бюджет України на 2011 рік”, що має назву “Доходи Державного бюджету на 2011 рік”, передбачений обсяг доходів Пенсійного фонду України на вказаний рік. Підкреслимо, що Конституційний суд неодноразово використовує термін “фінансові ресурси бюджету”, проте не роз'яснює його зміст (така сама ситуація простежується й у Бюджетному кодексі України, категорія “фінансові ресурси” неодноразово використовується, однак її зміст не розкрито).

Судом зазначено, що одним із визначальних елементів у регулюванні суспільних відносин елементів у регулюванні суспільних відносин у соціальній сфері є додержання принципу пропорційності між соціальним захистом громадян та фінансовими можливостями держави, а також гарантування права кожного на достатній життєвий рівень. Враховуючи те, що бюджет Пенсійного фонду України затверджує Уряд України, Кабінет Міністрів України є органом, який забезпечує проведення державної політики в соціальній сфері, а Пенсійний фонд України виступає органом, який реалізує таку політику, в тому числі за рахунок коштів Державного бюджету України. Із наведеним важко сперечатись, проте відкритим залишається питання стосовно доцільності надання права Кабінету Міністрів України визначати порядок і розміри соціальних ви-

плат, виходячи з наявного фінансового ресурсу бюджету Пенсійного фонду України.

По-перше, слід враховувати, що Закон про Державний бюджет України на відповідний рік має власний предмет регулювання. Йдеться про вичерпний перелік правовідносин, визначений Бюджетним кодексом України [1, ст. 40]. Аналізуючи зміст ст. 40 вказаного нормативно-правового акта, можемо зробити висновок, що до предмету регулювання закону про Державний бюджет України не належить вирішення питання стосовно особливостей застосування інших законодавчих актів.

По-друге, виникає питання щодо темпоральної дії закону про Державний бюджет України на відповідний рік. На нашу думку, зазначений акт має чинність протягом бюджетного періоду (один календарний рік з 1 січня по 31 грудня), після сплину цього періоду Закон про Державний бюджет має втрачати чинність. Проте на практиці все інакше. Закон України “Про Державний бюджет України на 2011 рік” і дотепер залишається чинним (як і Закони про Державний бюджет минулих років). Державний бюджет України не можна вважати базовим нормативно-правовим актом, що регулює суспільні відносини в соціальній сфері, оскільки таку функцію виконують соціальні закони.

По-третє, у зв'язку із тим, що в сучасних реаліях Закон про Державний бюджет має необмежену дію у часі, можна говорити про те, що окремі положення таких законів можуть застосовуватись у разі потреби.

По-четверте, не аргументовано твердження Конституційного Суду України стосовно можливостей Кабінету Міністрів змінювати порядок та розмір існуючих соціальних виплат та допомоги, що фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України. Справа в тому, що до повноважень Уряду України, зокрема у сфері соціального захисту та бюджетній сфері, не належить регулювання порядку та розмірів соціальних виплат та допомоги, які фінансуються за рахунок Державного бюджету України з урахуванням фінансових можливостей держави. Згідно зі ст. 116, 117 Конституції України, а також ст. 19, 20 Закону України “Про Кабінет Міністрів України” Уряд України забезпечує соціальний захист громадян та підготовку проектів законів щодо соціальних стандартів і гарантій [4]. На нашу думку, наведені повноваження Кабінету Міністрів України не можна тлумачити як можливість останнього “втручатись” у текст законів України, зокрема й законів у сфері соціального захисту та Закону про Державний бюджет України на відповідний рік, шляхом внесення змін або коригування, оскільки в такому разі буде по-

рушений порядок внесення змін до Закону про Держбюджет на відповідний рік.

Знов-таки, ми стикаємося із неоднозначністю правових позицій Конституційного Суду України, які викладені в наведеному Рішенні. На наш погляд, така нестійка й моментами нелогічна позиція Суду лише ускладнить процес застосування правових норм і сприятиме розвитку хибної судової практики.

У Рішенні Конституційного суду України від 14.12.2011 р. №18-рп/2011 [12] порушене питання щодо необхідності офіційного тлумачення поняття “щомісячне довічне грошове утримання”, яке міститься в Податковому кодексі України. Зазначимо, що вказана категорія міститься не лише в Податковому кодексі України, а й у інших нормативно-правових актах, зокрема у Законі України “Про статус суддів” від 15.12.1992 р. № 2862–XII [5, ч. 1–4 ст. 44], Постанові Правління Пенсійного фонду України “Про затвердження Порядку подання документів для призначення і виплати щомісячного грошового утримання суддям у відставці органами Пенсійного фонду України” від 25.01.2008 р. № 3–1 [11] містять приписи щодо винагороди, матеріального й соціального забезпечення суддів, у тому числі щомісячного грошового утримання.

Особливість щомісячного грошового утримання судді полягає в тому, що воно не належить до суддівської винагороди й тому не є складовою заробітної плати судді. Виходячи з системного аналізу положень Закону, це утримання є самостійною гарантією незалежності судді та складовою його правового статусу.

Щомісячне грошове утримання судді, який має право на відставку, продовжує працювати на посаді судді, встановлюється у зв'язку з виконанням ним своїх обов'язків щодо здійснення незалежного, неупередженого та справедливого правосуддя, а щомісячне довічне грошове утримання судді у відставці є належним утриманням цього судді після припинення виконання ним своїх професійних обов'язків та особливою формою його соціального забезпечення.

Враховуючи зазначене, Конституційний Суд України трактує щомісячне довічне грошове утримання як гарантовану державою щомісячну та звільнену від сплати податків грошову виплату, що слугує забезпеченню належного утримання судді, в тому числі після звільнення від виконання обов'язків судді (абз. 5 п. 7 мотивувальної частини Рішення від 11.10.2005 р. № 8-рп/2005 [16]; абз. 3 пп. 3.3 п. 3 мотивувальної частини Рішення від 18.06.2007 р. № 4-рп/2007 [17]).

Податковим кодексом України передбачено такий різновид об'єкта оподаткування, як загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід, у тому числі заробітна плата,

та встановлено винятки з оподатковуваних доходів фізичних осіб. Одним з доходів, що не включаються до розрахунку загального місячного (річного) оподаткованого доходу й не підлягають оподаткуванню, є щомісячне довічне грошове утримання (пп. “е” пп. 165.1.1 п. 165.1 ст. 165 Кодексу).

Аналіз наведених положень Податкового кодексу України, Закону України “Про статус суддів”, Постанови Правління Пенсійного фонду України “Про затвердження Порядку подання документів для призначення і виплати щомісячного грошового утримання суддям у відставці органами Пенсійного фонду України” та наведеної позиції Конституційного Суду України дає змогу зробити висновок, що правова природа щомісячного довічного грошового утримання судді у відставці та щомісячного грошового утримання працюючого судді є однаковою, а самі ці поняття – однорідними й взаємопов'язаними. Щомісячне грошове утримання ідентичне щомісячному довічному грошовому утриманню та є звільненою від оподаткування виплатою. На нашу думку, в цьому Рішенні позиція Конституційного суду України стосовно тлумачення категорії “щомісячне довічне грошове утримання” є виваженою та аргументованою.

12 червня 2012 р. Конституційним Судом України було прийнято ще одне рішення щодо питань, пов'язаних із оподаткуванням Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Податкового кодексу України [13]. Так, у пп. 16.1.13 п. 16.1 ст. 16 Податкового кодексу України передбачено обов'язок платника податків допускати посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження приміщень, територій (крім житла громадян), що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування, а також для проведення перевірок з питань обчислення і сплати податків та зборів у випадках, встановлених Кодексом. Згідно з пп. 20.1.11 п. 20.1 ст. 20 Кодексу податкові органи мають право доступу під час проведення перевірок до територій, приміщень (крім житла громадян) та іншого майна, що використовується для провадження господарської діяльності, та/або є об'єктами оподаткування або використовуються для отримання доходів (прибутку) чи пов'язані з іншими об'єктами оподаткування та/або можуть бути джерелом погашення податкового боргу [10].

Враховуючи наведені законодавчі приписи, суб'єкт права на конституційне подання зазначає, що вони не відповідають ч. 1, 2 ст. 30 та ч. 1 ст. 124 Конституції України,

оскільки проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку допускається не інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Підтримуючи позицію Конституційного Суду України, відзначимо, що в оспорюваних положеннях йдеться не про проникнення, а про доступ контролюючих органів до обстеження визначених законом територій, приміщень та обов'язок платника податків допускати посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження відповідних приміщень, територій. Термін "проникнення" має декілька значень: 1) удаючись до хитрощів, обману тощо, спритно пробиратися, прокрадатися куди-небудь; 2) заповнювати собою який-небудь простір, наповнювати щось; 3) долаючи перешкоди, доноситися, ставати чутним; 4) правильно розуміти суть чого-небудь, орієнтуватися, розбиратися в чомусь та інше [19, с. 241]. У контексті аналізу приписів Конституції України та наведеного тлумачення, можна сказати, що проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду або обшуку без умотивованого рішення суду є незаконним та кримінально караним.

При проведенні податкових перевірок компетентними органами йдеться про надання доступу до обстеження приміщень та територій, які використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування. До того ж законодавець чітко вказує, що до таких приміщень та територій не відноситься житло громадян. Отже, немає підстав вважати наведені положення Податкового кодексу України такими, що порушують вимоги ст. 30 Конституції України, за якими кожному гарантується недоторканність житла та не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Також у досліджуваному рішенні Конституційного Суду України підіймається проблема застосування адміністративного арешту майна платників податків з метою забезпечення виконання конкретним платником податків своїх обов'язків. Підстави застосування адміністративного арешту майна платників податків закріплені у ч. 2 ст. 94 Податкового кодексу України. Так, пп. 94.2.5 п. 94.2 ст. 94 зазначеного акта може бути застосовано, якщо відсутня реєстрація особи як платника податків у відповідному податковому органі, якщо така реєстрація є обов'язковою або коли платник податків, що отримав податкове повідомлення або має податковий борг, вчиняє дії з переведення майна за межі України, його приховування або передачі іншим особам.

Суб'єкт права на конституційне подання стверджує, що наведені положення суперечать

принципам недоторканності житла та непорушності права приватної власності, що закріплені у ст. 30, 41 Основного Закону України. Зазначено, що зі змісту цих положень випливає, що арешт може накладатися на майно, яке не використовується в господарській діяльності, у тому числі й на житло особи. Однак такі міркування не обґрунтовані. Конституційний Суд України вказує, що наявність у законодавця права запроваджувати в законах на певний строк особливий порядок розпорядження платником податків своїми активами, до яких належить і житло, відповідає правовій позиції Конституційного Суду України [18, абз. 4 пп. 4.1 п. 4]. Зміст цієї правової позиції зводиться до того, що встановлення системи оподаткування, податків і зборів, їх розмірів та порядку сплати є виключною прерогативою закону. При унормуванні цих суспільних відносин держава має право визначати механізми, які забезпечують належну сплату платником податків і зборів.

Конституційний Суд України справедливо зауважує, що застосування адміністративного арешту майна платника податків з метою забезпечення виконання цим платником податків своїх обов'язків не є порушенням права особи на недоторканність житла. Аналізуючи зміст ст. 162 Кримінального кодексу України, можна зробити висновок, що порушення недоторканності житла особи може відбуватися у таких формах: 1) незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи; 2) незаконне проведення в них огляду чи обшуку; 3) незаконне виселення; 4) інші дії, що порушують недоторканність житла громадян [8]. При цьому до інших дій, що порушують недоторканність житла громадян, може бути віднесено самовільне вселення до чужого житла, тимчасове використання житла без згоди його власника, незаконне проведення виїмки та ін.

Відповідно до положень Податкового кодексу України, при накладенні адміністративного арешту на майно платника податків і зборів забороняється реалізовувати право розпорядження або користування таким майном (повний арешт), або обмеження щодо реалізації прав власності на таке майно без попереднього дозволу керівника контролюючого органу на здійснення платником податків будь-якої операції з таким майном (умовний арешт майна). Отже, адміністративний арешт майна платника податків не позбавляє платника податків гарантованого ст. 41 Конституції України права власності на таке майно.

IV. Висновки

Так, правові позиції Конституційного суду України, які стосуються вирішення питань, пов'язаних з оподаткуванням, є більш обґрунтованими і логічними, аніж правові позиції

стосовно упорядкування бюджетних відносин, можливо це зумовлено нестабільністю та надмірною динамічністю фінансового законодавства. В цій ситуації вагоме значення має узгодженість правової бази, відповідність законодавчих положень приписам Основного закону держави. Незважаючи на те, що суди не є безпосередніми суб'єктами бюджетних і податкових правовідносин, вони відіграють значущу роль при здійсненні уповноваженими органами публічної фінансової діяльності.

Список використаної літератури

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/>.
2. Дмитрик О. О. Джерела фінансового права: проблеми та перспективи розвитку: монографія / О. О. Дмитрик. – Харків: Апостроф. – 2010. – 328 с.
3. Дорошенко Д. П. Основні засади фінансового законодавства: проблеми визначення / Д. П. Дорошенко. – Форум права. – 2013. – № 3. – С. 191–196.
4. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 07.10.2010 р. № 2591-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2591-17/>.
5. Про статус суддів: Закон України від 15.12.1992 р. № 2862-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>.
6. Про Конституційний суд України: Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422/96-вр/>.
7. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/>.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/>.
9. Оніщик В. Ю. Проблеми удосконалення фінансового законодавства України [Електронний ресурс] / В. Ю. Оніщик. – Режим доступу: <http://sessiya-ua.com/akts/8510/index.html>.
10. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
11. Постанова Правління Пенсійного фонду України “Про затвердження Порядку подання документів для призначення і виплати щомісячного грошового утримання суддям у відставці органами Пенсійного фонду України” від 25.01.2008 р. № 3-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0200-08/>.
12. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Верховного суду України щодо офіційного тлумачення поняття “щомісячне довічне грошове утримання”, що міститься у підпункті “е” підпункту 165.1.1 пункту 165.1 статті 165 Податкового кодексу України від 14.12.2011 р. № 18 рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-11/>.
13. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Податкового кодексу України від 12.06.2012 р. № 13-рп/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-12/>.
14. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України “Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України” і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1–4, 6–22, 24–100 розділу II Закону України “Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України” (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) від 22 травня 2008 р. № 10 рп / 2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 38. – Ст. 1272.
15. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII “Прикінцеві положення” Закону України “Про Державний бюджет України на 2011 рік” від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11/>.
16. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV “Прикінцеві положення” Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України “Про ста-

- тус суддів" (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11.10.2005 р. № 8-рп/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05>.
17. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 36, пунктів 20, 33, 49, 50 статті 71, статей 97, 98, 104, 105 Закону України "Про Державний бюджет України на 2007 рік" (справа про гарантії незалежності суддів) від 18.06.2007 р. № 4-рп/2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-07>.
18. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" (справа про податкову заставу) від 24.03.2005 р. № 2-рп/2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-05>.
19. Словник української мови : в 11 т. [Електронний ресурс]. – 1977. – Т. 8. – Режим доступу: <http://sum.in.ua>.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2014.

Лукашева О. Э. Проблемы бюджетного и налогового регулирования в практике Конституционного Суда Украины

В статье рассматриваются особенности и значение актов Конституционного Суда Украины в финансово-правовом регулировании. В частности, концентрируется внимание на исследовании правовых позиций Конституционного Суда Украины относительно практики применения финансового законодательства, которая сложилась на данный момент.

Ключевые слова: финансовое законодательство; бюджетное регулирование; налоговое регулирование; акты Конституционного суда Украины.

Lukasheva O. Budget Issues and Tax Regulations in the Practice of the Constitutional Court of Ukraine

In the article examines the characteristics and importance of acts of the Constitutional Court of Ukraine in the financial and legal regulation. In particular, the study focuses on the legal position of the Constitutional Court of Ukraine concerning the practice of financial law prevailing at present. Scientists argue that is the increasing role of jurisprudence in the genesis of forms of law as a result of so-called judicial lawmaking. Of particular importance in this case given the constitutional jurisdiction as the main "conductor" constitutional doctrine, the decisions of which the latter is formalized and can claim to be a source of law.

It is worth noting that legal science is no unanimous approach to the definition of "legal doctrine." The term "legal position" is used mainly in research on constitutional prava. Pobichno not directly pointing to the legal position, but the content actually stating them touched this issue in the study of problems concerning the interpretation of the Constitutional Court of Ukraine of the constitutional norms of the legal nature of the acts of the Constitutional Court of Ukraine scientists and constitutionalists. Consequently, the need to study the problem of the nature of legal positions sole body of constitutional jurisdiction in Ukraine due to a lack of scientific achievements and significance of its decision in the context of national legislation on the basis of the letter of the Constitution, which got its interpretation (interpretation) and the implementation of decisions and opinions of the Constitutional Court of Ukraine.

Key words: fiscal legislation; budgetary control; tax regulations; acts of the Constitutional Court of Ukraine.

УДК 347.73

І. Б. Петягінааспірант
Класичний приватний університет**ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО
ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ
ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ**

Згідно з нормами чинного законодавства України державне соціальне пенсійне страхування є системою гарантованого забезпечення громадян трудовими пенсіями, яке відбувається за рахунок страхових платежів до Пенсійного фонду України. На сьогодні діють два види зазначених платежів – внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Визначено сутність накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування як інституту фінансового права.

Ключові слова: пенсійна реформа, загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, накопичувальний фонд.

І. Вступ

На сучасному етапі одним із найважливіших завдань, що стоїть перед урядом України, є подолання проблеми пенсійного забезпечення своїх громадян. Саме гідне пенсійне забезпечення в контексті ефективного механізму соціальної захищеності людей повною мірою відображає ступінь розвитку економіки як повноцінної функціонуючої системи й сутність функціонування держави як системи управління. Розвинута державна система управління відображає забезпечення збалансованості державних інтересів та інтересів громадян.

Протягом тривалого часу система пенсійного забезпечення залишається одним з найбільш обговорюваних питань у суспільстві, оскільки саме в цій галузі сконцентровані основні розбіжності в соціальній сфері між законодавчою та виконавчою владою. Реформування пенсійної системи викликано необхідністю збалансувати постійно зростаючі витрати на соціальну підтримку людей з фінансовими можливостями держави.

Пенсійна реформа в Україні стартувала з 01.01.2004 р. з набранням чинності законів "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та "Про недержавне пенсійне забезпечення". Суть впровадження реформи – введення трирівневої пенсійної системи.

Чому виникла проблема необхідності проведення пенсійної реформи? При попередній пенсійній системі, яка проіснувала з 30-х рр. ХХ ст. і базувалась на принципах солідарності, пенсії особам, які закінчили свою трудову діяльність, фінансувались працюючими громадянами. До того ж пенсійний вік 60 років – для чоловіків і 55 років – для жінок – майже найнижчий у Європі, тобто в Україні проживали "наймолодші" пенсіонери. Певний проміжок часу попередня систе-

ма не викликала нарікань. Але в подальшому, коли постійно збільшувалась кількість пенсіонерів, а економічний і соціальний розвиток та демографічне зростання населення нашої держави пішли на спад, виникли серйозні проблеми у фінансуванні Пенсійного фонду України. Збільшення відрахувань до Пенсійного фонду до 33,2% (особливо це стосується самозайнятих осіб – нотаріусів, адвокатів тощо) не привело до збільшення пенсій непрацездатних осіб. Тобто фінансово-правове регулювання держави в галузі пенсійного забезпечення не в змозі було подолати негативні явища. Вихід на пенсію майже для кожної особи означав втрату в середньому приблизно 2/3 доходу! Низький рівень пенсій, які іноді менше прожиткового мінімуму, змушував пенсіонерів продовжувати працювати після досягнення пенсійного віку, що, в свою чергу, створювало проблеми з працевлаштуванням молоді. До того ж на розмір пенсій майже не впливала тривалість трудового стажу. Всі ці об'єктивні підстави й змусили державу розпочати впровадження пенсійної реформи. Проблеми реформування пенсійної системи ретельно досліджували й вивчали такі вітчизняні вчені, як І. Гнибіденко, Л. Демчук, Б. Зайчук, О. Зарудний, Б. Надточій, С. Онишко, О. Палій, С. Сивак, С. Синчук, В. Яценко та ін.

Разом з тим питання реформування системи пенсійного страхування в сучасних умовах потребує більш глибокого науково-теоретичного та прикладного опрацювання.

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження окремих питань фінансово-правового регулювання відносин, що виникають при загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні громадян України в період проведення пен-

сійної реформи – переходу від пенсійного забезпечення до пенсійного страхування.

III. Результати

Будь-яка реформа – справа складна та політично ризикована, людей завжди лякають зміни в пенсійному забезпеченні. Головною метою пенсійної реформи є створення умов для зростання пенсій, забезпечення належної старості громадян України, дотримання принципів соціальної справедливості і захищеності, ліквідація суттєвих розривів між спеціальними та звичайними пенсіями. В результаті такої реформи на зміну монопольній солідарній системі державного пенсійного забезпечення створено трирівневу пенсійну систему, головною метою якої є виконання двох різних функцій. Перша – це гарантування мінімального рівня життя усім особам похилого віку за рахунок держави [1; 2]. Друга функція – це забезпечення надійних умов для того, щоб населення, яке працює, мало змогу робити накопичення на старість шляхом їх акумулювання в системі недержавного пенсійного забезпечення [3]. Предметом правового регулювання стали досить складні фінансово-правові відносини в сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та недержавного пенсійного забезпечення. Недержавне пенсійне страхування широко впроваджено у всьому світі. Саме недержавні пенсійні фонди є крупними інвесторами та власниками нерухомості. Прикладом може слугувати те, що 60% найдорожчих готелів Туреччини належить німецьким недержавним пенсійним фондам. Велику увагу розвитку недержавного пенсійного страхування на сучасному етапі приділяє Польща [10]. І саме завдяки недержавним пенсійним фондам пенсіонери в Західній Європі є найбільш забезпеченою і соціально захищеною часткою населення. В нашій державі люди звикли більше довіряти державним гарантіям, ніж приватному капіталу. Тому виконання умов пенсійної реформи в Україні є важливою ланкою подальшого її розвитку. І поки людям належним чином не гарантовано недоторканість і збереження грошових коштів на рахунках недержавних пенсійних фондів, а також можливість їх повернення державою, як, наприклад, у банківській системі України відбувається гарантування повернення вкладів фізичних осіб за рахунок відповідного Фонду, вони будуть дуже обережні при укладанні відповідних договорів добровільного пенсійного страхування, що, в свою чергу, негативно вплине на процес економічного зростання нашої держави. Залучати іноземні інвестиції стає все важче, а дохід від них, на жаль, йде не на покращання життя наших громадян, а за кордон.

Загалом, як підтверджує світовий досвід, безпроблемних пенсійних реформ не буває. Майже всі держави, розпочавши процес пе-

нсійного реформування, стикалися з незадоволенням громадян, протистоянням профспілок і непростим перехідним періодом від старої системи пенсійного забезпечення до нової. На сьогодні держави, які вдало запровадили пенсійні реформи, постійно й поступово підвищують пенсійні виплати своїм громадянам.

Однією із перших на шлях пенсійних перетворень наважилась Швеція. В результаті довготривалого політичного процесу 08.06.1998 р. шведський Риксдаг прийняв рішення про впровадження нової системи пенсій за віком. Головною причиною для реформування пенсійної системи стало збільшення видатків на пенсійне забезпечення при повільному зростанні доходів населення, а також низький рівень приросту населення на фоні значного підвищення тривалості життя людей: на 100 працюючих приходилося майже 40 пенсіонерів за віком [11]. За таких умов бракує накопичень пенсійного фонду для забезпечення виплат пенсіонерам. Тому Швеція наважилась на проведення пенсійної реформи, яка тривала майже 15 років. Наслідком її втілення є те, що середній рівень пенсій у Швеції становить 1 500 євро. Пенсіонери з низьким рівнем пенсії можуть претендувати на дотації від держави на утримання житла, які компенсують понад 90% витрат на нього – до 4500 шведських крон на місяць (майже 500 євро!). У 2002 р. близько 460 000 осіб скористувалися такими дотаціями, із них 325 000 були пенсіонерами за віком.

Соціальне забезпечення в Швеції можна поділити на два види виплат: перший – пов'язаний з працею і залежить від рівня доходів; другий – пов'язаний з проживанням у країні, з загальним терміном проживання в державі є рівним для всіх. Право на участь у пенсійній системі Швеції мають ті, хто постійно мешкає або працює в Швеції. У разі, якщо особа припиняє працювати або працевлаштовується в іншій країні, вона зберігає право на пенсію, зароблену у Швеції.

На сьогодні фінансову основу пенсійної системи Швеції становлять щомісячні відрахування працюючих у розмірі 18,5% від заробітної плати. 16% від суми внеску, згідно із системою пенсійного страхування, спрямовуються на виплату пенсій у поточному році існуючим пенсіонерам. Залишок у розмірі 2,5% зараховується на персональний рахунок з метою накопичення відсотків [11].

Не менш цікавим був шлях пенсійних перетворень у Польщі. Пенсійна реформа в республіці проводилася засобами “шокової терапії” і була завершена за 2 роки! Зараз відрахування до пенсійної системи становлять 19,5% заробітної плати: при цьому і працівник, і роботодавець проводять відрахування порівну [10].

Враховуючи світовий досвід, Україна також поступово розпочала реформування

системи пенсійного забезпечення. Як відомо, пенсійна реформа в Україні полягає в наявності трьох рівнів системи страхового пенсійного забезпечення: перший рівень передбачає виплату пенсій за рахунок загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; другий – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; третій – система недержавного пенсійного забезпечення, тобто добровільне пенсійне страхування [2]. Більш детально слід зупинитись на проблемах створення та функціонування Накопичувального фонду – другого рівня страхового пенсійного забезпечення. Зазначена структура створюється Пенсійним фондом як цільовий позабюджетний фонд, який покликано акумулювати страхові внески застрахованих осіб та в подальшому інвестувати з метою отримання інвестиційного доходу на користь зазначених осіб [2]. При створенні й функціонуванні такого Накопичувального фонду стають можливими серйозні інвестиції в економіку України, що сприятиме запровадженню нових робочих місць, отриманню та зростанню рівня заробітної плати, і як наслідок – перерахування неабияких коштів у вигляді страхових внесків до Пенсійного фонду. Це, в свою чергу, допоможе виконати завдання пенсійної реформи й постійно та поступово підвищувати розмір пенсійних виплат. До того ж існування Накопичувального фонду й чітке регулювання з боку держави виникаючих правовідносин, пов'язаних з виплатою заробітної плати й подальшими пенсійними виплатами, повинні змусити людей дійти висновку: нелегальна зарплата (“у конверті”) лишає їх можливості отримати в подальшому гідну пенсію. Держава на законодавчому рівні повинна впровадити більш жорсткі санкції при виявленні й притягненні до відповідальності суб'єктів-роботодавців, які намагаються сховати “в тінь” реальні заробітки своїх працівників.

У зв'язку з тим, що у громадян нашої держави значно знизився ступінь довіри до недержавних структур (приватні фонди, страхові компанії, кредитні спілки тощо), саме зараз дуже своєчасним стало б чітке й поступове впровадження другого рівня пенсійної реформи – створення Накопичувального фонду згідно з вимогами Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”. У разі його створення і функціонування Україна зможе отримати кошти, які майбутні пенсіонери накопичували б самостійно, за рахунок добровільних внесків саме в державний Накопичувальний фонд, діяльність якого чітко врегульована й контролюється з боку держави за допомогою імперативного методу правового регулювання. В нинішні непрості часи будь-яка особа, яка дбає про своє “пенсійне майбутнє”, з більшою довірою стане перераховувати кошти до

державного пенсійного фонду, ніж до недержавного. В законі висвітлені всі головні умови другого етапу пенсійної реформи, а саме: учасниками обов'язкової накопичувальної системи зможуть стати особи, яким на час її впровадження виповнилося не більше 35 років. Розмір страхового внеску на першому етапі втілення накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування становитиме 2% від заробітної плати, в подальшому розмір внеску щорічно буде зростати на 1%, поки не досягне 7%. Учасник накопичувальної системи пенсійного страхування, який сплачує страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування, в подальшому має право спрямувати такі внески до недержавного пенсійного фонду – суб'єкта другого рівня системи пенсійного забезпечення [2]. При цьому громадянин має право бути учасником будь-якого іншого недержавного пенсійного фонду і, навіть, декількох фондів одночасно. При цьому особа має змогу порівняти ступінь дохідності від розміщення коштів у державній та недержавній накопичувальних системах і зробити для себе вибір на користь більш вигідних умов. У разі пріоритетності недержавного фонду пенсійного страхування внески, акумульовані в Накопичувальному фонді, в подальшому за заявою власника можуть перераховуватися до обраного фонду. І державний Накопичувальний фонд, і недержавні пенсійні фонди повинні акумульовані кошти інвестувати з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб. Тобто існування накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування має позитивне значення і для громадян, і для держави. Але найпроблемнішим є той факт, що накопичувальна система загальнообов'язкового пенсійного страхування буде впроваджена при умові подолання дефіциту бюджету Пенсійного фонду України [4]. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України, бюджет Пенсійного фонду України має на поточний рік дефіцит коштів у розмірі майже 22 млрд грн [9]. А дієвих засобів подолання такого дефіциту, на жаль, наша держава поки не має. Покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду відбувається за рахунок державного бюджету, що, в свою чергу, не дає можливості підвищувати заробітну плату певним категоріям працівників бюджетної сфери (освіти, культури, охорони здоров'я). При відсутності зростання заробітної плати не зростають і внески до солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що, в свою чергу, також не сприяє підвищенню пенсійних виплат громадянам. Україна потрапила в замкнуте коло фінансових проблем, пов'язаних із дефіцитом грошових коштів.

Підвищення пенсійного віку, лозунги про перерозподіл існуючих так званих “великих пенсій”, які були призначені певним категоріям громадян (колишнім суддям, прокурорам, народним депутатам, науковцям тощо) відповідно до спеціальних нормативно-правових актів та інші популістські засоби (кредитування Пенсійного фонду за рахунок іноземних банків) не вирішують проблеми подолання дефіциту коштів Пенсійного фонду України.

Роботодавці не менш пересічних громадян зацікавлені у найшвидшому впровадженні накопичувальної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування: зараз їх пенсійні внески в солідарну систему за робітника становлять 33,2%, а у разі існування обов'язкової накопичувальної системи внесок роботодавців поступово знизиться до рівня 28,2%.

Також слід визначити, що на сьогодні громадяни, користуючись загальним принципом диспозитивності, самі обирають: бути чи не бути їм учасниками недержавного пенсійного фонду, чи укласти договір з відповідною страховою компанією, а також вільно обрати собі контрагента, з яким і укласти відповідний договір пенсійного страхування.

При наявності Накопичувального пенсійного фонду у відносинах пенсійного страхування буде застосовуватись метод обов'язкової мобілізації грошових ресурсів (імперативний метод): кожна особа, яка не досягла установленого законом віку (35 років), зобов'язана бути учасником накопичувальної системи пенсійного страхування й робити встановлені нормативно-правовими актами внески.

На сьогодні серед представників законодавчої влади та уряду стали з'являтися висловлення про крах пенсійної реформи, про неможливість її подальшого запровадження і про необхідність її “згорання”. Якщо пенсійна реформа найближчим часом повною мірою не буде проводитися належним чином, як того вимагає чинне законодавство, Україна ризикує потрапити в економічну та соціальну кризу, вихід із якої буде дуже довгим і болісним.

IV. Висновки

Виходячи із вищезазначеного, слід визначити основні напрями подальшого впровадження пенсійної реформи України. Для цього необхідно як можна швидше створити умови для впровадження загальнообов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування. І першим кроком до цього має стати створення Пенсійним фондом цільового позабюджетного фонду – Накопичувального фонду. Одночасно найважливішим завданням держави є забезпечення підвищення і легалізація заробітної плати, а також ство-

рення робочих місць, скорочення безробіття та зменшення трудової еміграції, а також подолання політичної кризи. Поступове й невідкладне проведення другого етапу пенсійної реформи допоможе державі акумулювати на рахунках Накопичувального фонду певні кошти, які в подальшому можна повною мірою інвестувати в економіку України, її відновлення та модернізацію, що також буде сприяти закріпленню економічних досягнень нашої держави.

Список використаної літератури

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 26.06.1997 р., № 400/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
6. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 р. № 2790-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
7. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
8. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
9. Про бюджет Пенсійного фонду України : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2013 р. № 101 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
10. Пенсійна реформа в Польщі (як це було): Офіційна інформація Бюро підтримки інвестицій і технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu2009.com.ua/article226.htm>.
11. Національна пенсійна система Швеції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pensionerby.org/sweden.htm>.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2014.

Петягина И. Б. Финансово-правовое регулирование общеобязательного государственного пенсионного страхования в Украине в контексте внедрения накопительной системы

Статья посвящена финансово-правовому регулированию общеобязательного пенсионного страхования в Украине с позиции создания соответствующих условий для скорейшего внедрения накопительной системы пенсионного страхования и дальнейшего проведения пенсионной реформы. Возможности усовершенствования такого регулирования рассмотрены на примере Польши и Швеции – государств, где успешно и в полной мере функционирует накопительная система пенсионного страхования.

Ключевые слова: пенсионная реформа, общеобязательное пенсионное страхование, накопительный фонд.

Petiagina I. Financial and Law Control of Required National Pensionary Insurance in Ukraine in the Introduction of Cumulative

This article is devoted to financial and law control of required national pension insurance in Ukraine looking from the position of creating the conditions for the introduction of cumulative system of pension insurance and pension reform in the next step.

Pension insurance is an effective mechanism of peoples' social protection. Also, it shows the level of economic progress of the country. Pension reform in Ukraine became necessary because of global economic, social and demographical changes during last decades.

If we'll analyze the situation, we'll see that doing operations about creating second level of cumulative system of required national pension insurance may help to solve many problems, connected with Ukraine citizens' pension insurance and to improve the investment climate of the country.

In this article contains financial analysis of financial and law control of Cumulative funds creating and functioning. Creating such fund is the next step of pension reform in Ukraine. Thanks to this fund the citizens of or country will have a real possibility of increasing pension payments in future.

The main aims of Ukraine are salary increasing and legalization, increasing the number of workplaces, decreasing the level of unemployment in the country and working emigration.

The possibilities of such modernization may be seen on the example of Poland and Sweden – the countries, which successfully use the cumulative system of pension insurance.

Key words: benefit reform, necessary benefit insurance, savings fund, funded system.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346.12

С. І. Єршова

кандидат юридичних наук, доцент, адвокат

ДО ПИТАННЯ ПРО ОЗНАКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ЗАКОНОДАВЧІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті висвітлено проблеми, що стосуються основних ознак підприємницької діяльності, їх доктринальних характеристик та легальних формулювань. Проаналізовано положення теорії господарського права й чинного законодавства, передусім Конституції України, Господарського кодексу України та інших господарсько-правових актів. Запропоновано підходи до вдосконалення нормативних засад підприємництва як певний внесок у розвиток наукових положень про поняття підприємницької (господарської комерційної) діяльності.

Ключові слова: підприємницька (господарська комерційна) діяльність, ознаки підприємництва, заборони на провадження підприємницької діяльності.

I. Вступ

Феномен підприємництва й підприємця (з моменту оформлення цих понять у сучасному значенні на початку XIII ст.) постійно викликає до себе інтерес. Значень поняття “підприємництво” дуже багато, це явище по-різному оцінюють представники економічної, правової науки, філософи, психологи, фахівці в галузі управління тощо. Юридичне трактування підприємництва, підприємницької діяльності також не є незмінним, усвідомлення сутності підприємництва й одночасно його суб’єкта – підприємця, відбувається через пізнання його істотних ознак – тих усталених особливостей, які саме й роблять підприємництво визначним явищем, дають змогу відмежовувати його від інших видів діяльності людей, передусім від некомерційного господарювання.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити й охарактеризувати основні ознаки підприємницької діяльності, їх доктринальні визначення та легальні формулювання; запропонувати підходи до вдосконалення нормативних засад підприємництва; зробити відповідний внесок у розвиток наукових положень про поняття підприємницької (господарської комерційної) діяльності.

III. Результати

У ринкових умовах господарська діяльність проваджується переважно з метою одержання прибутку, тобто є комерційною (підприємницькою).

У ч. 1 ст. 142 Господарського кодексу України (далі – ГКУ, або Кодекс) [3] прибуток (дохід) суб’єкта господарювання характеризується як показник фінансових результатів його господарської діяльності, що ви-

значається шляхом зменшення суми валового доходу суб’єкта господарювання за певний період на суму валових витрат і суму амортизаційних відрахувань.

В економічній літературі “валовий”, “чистий” дохід і прибуток розуміють дещо по-іншому. У свою чергу, ці терміни, зорієнтовані на потреби оподаткування, можуть відрізнятися за змістом від однойменних, що застосовуються в господарському законодавстві, при складанні фінансової звітності. Офіційно це закріплено в ч. 2 ст. 142 ГКУ.

Враховуючи фахові особливості зазначених понять, концепт прибутку полягає в тому, що це частина загальної суми доходу від усіх видів господарської діяльності, що залишається після покриття витрат виробництва та обігу як компенсації вартості продукції, робіт, послуг (з придбання сировини, напівфабрикатів, матеріалів, електроенергії, палива тощо, акцизний збір, рентні платежі, витрати на оплату праці, відрахування в фонди пенсійного й соціального страхування, інші державні цільові фонди, адміністративні витрати, амортизаційні відрахування тощо).

Указуючи на мету отримання прибутку (її наявність або відсутність) як основний критерій поділу господарської діяльності на комерційну й некомерційну, Кодекс (ч. 2 ст. 3, ст. 42, ч. 1 ст. 52) по суті не пов’язує вид діяльності з фактом одержання прибутку – повністю, частково порівняно із очікуваним (запланованим), або не одержанням його зовсім.

Отже, та чи інша господарська діяльність не може визнаватися комерційною (підприємницькою), якщо вона не націлена на прибуток. Коли ж за такої спрямованості в підсумку конкретного прибутку не буде, а, навіть, буде негативний результат – збитки,

самі по собі ці обставини не є підставою для вилучення діяльності із числа підприємницької та віднесення її до некомерційної. Висновок: визначальна якраз наявність мети отримання прибутку (якої суб'єкт господарювання (підприємець) прагне постійно), а не власне прибутку (постійного чи періодичного) від будь-якої операції з реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг.

Слід звернути увагу на зауваження, яке міститься в одному з науково-практичних коментарів Господарського кодексу України, про те, що такий критерій поділу на комерційну й некомерційну діяльність не має абсолютного характеру; його "необхідно наблизити до реального життя" [18, с. 8]. Вирішити це питання запропоновано згідно з положеннями міжнародного стандарту Системи національних рахунків, прийнятого в 1993 р. Комісією Європейських співтовариств, Міжнародним валютним фондом, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Організацією Об'єднаних Націй і Світовим банком: комерційна діяльність включає виробництво продукції або надання послуг на ринку за ціною, яка покриває більше половини витрат виробництва; некомерційна діяльність охоплює виробництво продукції або надання послуг, безкоштовних або за цінами, що покривають половину чи менше половини витрат виробництва.

Водночас при аналізі поняття підприємницької діяльності в коментарі до ст. 42 ГКУ підкреслено, що "найголовнішою ознакою є саме мета отримання прибутку, а ступінь її досягнення має вторинне значення для віднесення діяльності до підприємництва" [18, с. 77].

Імовірність прибутку пов'язана з ризиковим характером підприємницької діяльності. Одержаний прибуток – це винагорода за ризик, відсутність прибутку означає, що всі несприятливі майнові наслідки діяльності (збитки) покладаються безпосередньо на підприємця¹. У будь-якому разі діяльність є підприємницькою; зазначені факти, серед інших (платоспроможність, використання капіталу, організація розрахунків, виробництва тощо), характеризують певний фінансовий стан суб'єкта господарювання – добрий або незадовільний.

До найзагальніших факторів комплексної оцінки фінансового становища суб'єкта, економічної ефективності (результативності) його роботи належать чинники "прибутковості" ("дохідність"), "рентабельність". Прибутковість (дохідність) має абсолютний і відносний показники. Абсолютний показник прибутковості (дохідності) – сума отриманого прибутку або доходу. Відносний показник – рентабель-

ність, що обчислюється як відсоткове співвідношення прибутку (доходу) до здійснених витрат². Отже, рентабельність вимірює рівень прибутковості.

З огляду на вищевикладене доцільно буде використовувати наступний, так би мовити, телеологічний підхід: якщо господарська діяльність спрямована на одержання прибутку, вона є комерційною (підприємницькою); коли ж прибуток реально отримано, можна говорити про прибутковість, рентабельність цієї підприємницької діяльності.

Визначаючи мету одержання прибутку як підставу класифікації господарської діяльності на комерційну й некомерційну, ГКУ (ч. 2 ст. 3) фактично вважає націленість на прибуток головною ознакою підприємництва. Відтак можна зробити висновок, що інші властиві підприємницькій діяльності риси, зокрема ті, що закріплені в ст. 42 Кодексу, мають розглядатись як менш суттєві, другорядні. Натомість ця стаття не надає переваги жодній з ознак. За словами Н. О. Саніахметової, неправильно виділяти мету одержання прибутку як основної ознаки, гіперболізувати її, так само як і заперечувати те, що це необхідна ознака³. Усі ознаки однаково вагомі для визначення поняття підприємництва, і тільки в сукупності здатні його визначити [57, с. 22, 28].

Існують численні доктринальні визначення підприємництва, підприємницької діяльності. Вони містяться в економічній і юридичній літературі, нерідко істотно різняться між собою. Досліджуючи феномен підприємництва, науковці називають від двох до десятка головних ознак. Серед них: самостійність, ініціативність, систематичність, ризик, мета одержання прибутку, творчий та інноваційний (новаторський) характер, регулювання державою (державна реєстрація, легалізація/легальність/легітимність), безпосередність, самостійна юридична відповідальність (майнова відповідальність), соціально відповідальний характер тощо [1, с. 9–11; 2, с. 12; 5, с. 5–7; 6, с. 7–11; 9, с. 26–30; 11, с. 61–67; 12, с. 11–13; 13, с. 18–20; 15, с. 67–70; 16, с. 5; 17, с. 80–81; 21, с. 4–7; 22, с. 83; 23, с. 11–14; 57, с. 15–29; 58, с. 53–55; 59, с. 30–36 та ін.].

Найважливіші правові засади підприємництва встановлені нормами глави 4 ГКУ (ст. 42–51).

У ст. 42 Кодексу наведено легальне визначення підприємництва: це самостійна, іні-

² Різні варіанти рішень, що приймаються при визначенні прибутку, витрат, капіталу, для розрахунку рентабельності, зумовлюють наявність значної кількості показників рентабельності – рентабельність реалізованої продукції, основної діяльності, основного капіталу, власного капіталу, окупності власного капіталу тощо.

³ Невизнання мети отримання прибутку як обов'язкової ознаки підприємницької діяльності (див., наприклад [1, с. 10]), на нашу думку, спричинено тим, що не сприймається різниця між термінами "мета" й "результат".

¹ Як зауважує А. А. Попов, суть ринкової економіки полягає в тому, що ризик повинен містити потенціал винагороди і штрафу [21, с. 6].

ціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку¹.

Законодавче визначення підприємницької діяльності охоплює лише основні, істотні ознаки цієї діяльності – ті властиві їй установлені особливості, що відображають сутність і дають змогу відмежовувати від інших видів діяльності людей, передусім від некомерційного господарювання. Такими специфічними ознаками є: самостійність, ініціативність, систематичність, ризиковість, націленість на одержання прибутку одночасно із досягненням економічних і соціальних результатів. До того ж не слід забувати, що підприємництву притаманні й загальні ознаки, які позначають усіяку господарську діяльність, незалежно від її видової диференціації (див. ч. 1 ст. 3 ГКУ).

Самостійність підприємницької діяльності виявляється в тому, що підприємець сам (безпосередньо), на власний розсуд (без зовнішнього примусу – В. Січевлюк [58, с. 53]), у своїх інтересах вирішує питання організації та здійснення його діяльності. Це положення знайшло закріплення, передусім, у ст. 43–45, 49, 51 ГКУ.

Самостійність підприємництва за характером організаційно-майнова²: організаційні та майнові елементи в ній органічно переплетені, становлять певну цілісність.

Організаційна сторона самостійності – це можливість підприємця без перешкод обирати вид діяльності, способи її здійснення, організаційно-правову форму свого господарювання, визначати організаційну структуру (для юридичних осіб), чисельність найманих працівників, принципи управління діяльністю, порядок використання майна, приймати рішення про припинення підприємницької діяльності тощо.

Майновий аспект самостійності виражається в наявності майна (яке належить суб'єкту підприємництва на праві власності або закріплено за ним на іншому речовому праві – праві господарського відання, праві користування тощо, чи на зобов'язальному праві, наприклад на праві оренди), можливості вільно розпоряджатися прибутком, що залишається після сплати передбачених законом обов'язкових платежів (податків, зборів тощо), а також у самостійній майновій відповідальності за правопорушення в сфері господарювання.

Організаційні й майнові елементи самостійності підприємництва нерозривно з'єднані, сполучені між собою, зумовлюють одне одного: обсяг організаційно-господарських прав залежить від форми правового режиму майна, а реалізація майнових повноважень відбувається після прийняття відповідного управлінсько-господарського (організаційного) рішення.

Самостійність підприємницької діяльності зумовлена свободою підприємництва, що гарантується державою. Згідно з ч. 1 ст. 43 Кодексу, підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. При цьому держава встановлює загальні для всіх учасників ринкового господарства вимоги до поведінки в сфері господарювання, в тому числі підприємництва. Специфіка окремих видів підприємницької діяльності може бути врахована в законодавчих актах (ч. 2 ст. 43 ГКУ).

Свобода підприємницької діяльності не абсолютна. З часів Давнього Риму відомий славетний постулат: "Свобода кожного обмежується аналогічною свободою інших людей". Свобода підприємництва має певні, законодавчо окреслені межі, тобто є обмеженою в суспільних інтересах, що значною мірою характерно для соціально орієнтованої економіки. У ч. 4 ст. 12 ГКУ зазначено, що виключно Конституція України та закон визначають обмеження та заборони щодо здійснення підприємницької діяльності.

На підставі ч. 3 ст. 43 ГКУ Закон України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" [34] передбачає обмеження стосовно відповідної господарської діяльності (включаючи підприємницьку), можливість провадження якої зумовлена отриманням спеціального дозволу – ліцензії. Обмеження проявляються і в необхідності придбання патенту на окремі види підприємницької діяльності, що зазначені в розділі XII Податкового кодексу України [19]³, а також одержання документів дозвільного характеру (дозволів, висновків, погоджень, свідоцтв тощо) на здійснення певних дій (порядок видачі таких документів передбачено Законом України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" [29]).

Стаття 4 Закону України "Про підприємництво" обмежує підприємницьку діяльність за двома критеріями – відповідно до галузі господарювання (виду діяльності) і суб'єктів. Так, діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається в установленому Кабінетом Міністрів Украї-

¹ До прийняття ГКУ поняття підприємництва розкривалося в Законі України від 07.02.1991 р. "Про підприємство" [42], який 01.01.2004 р. втратив чинність, окрім ст. 4.

² В. В. Лаптев розподіляє самостійність суб'єктів підприємницької діяльності на майнову й господарську [13, с. 18–19].

³ З прийняттям Податкового кодексу України 1 січня 2011 року втратив чинність Закон України від 23 березня 1996 року "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності" [41].

ни порядку, діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою, може здійснюватися лише державними підприємствами та організаціями, а проведення ломбардних операцій – також і повними товариствами. Виробництвом біоетанолу займаються державні спиртові заводи за наявності відповідної ліцензії. Діяльність щодо виробництва бензинів моторних сумішевих з добавками на основі біоетанолу та із вмістом етил-трет-бутилового ефіру здійснюють тільки конкретні підприємства. Перелік таких підприємств і спиртових заводів визначається Кабінетом Міністрів України [32]. Діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, проваджується згідно з Законом України “Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори” [37]. Враховуючи викладене можна зробити висновок: давши змогу здійснювати певні види діяльності виключно державним підприємствам, установам і організаціям (згідно із ч. 4 ст. 22 ГКУ), законодавець у такий спосіб забороняє в окремих галузях економіки підприємництво суб'єктів інших форм власності, але не підприємництво взагалі.

Заборони на здійснення підприємницької діяльності можуть бути прямо встановлені чинним законодавством (наприклад, за ч. 7 ст. 279 ГКУ, ч. 3 ст. 1 Закону України “Про товарну біржу” [55] товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку) або опосередковані вказівкою на некомерційні цілі діяльності споживчих товариств (ст. 94, ч. 2 ст. 111 ГКУ, ч. 1 ст. 5 Закону України “Про споживчу кооперацію” [50]), кредитних спілок (ч. 2 ст. 130 ГКУ, ч. 1 ст. 1 Закону України “Про кредитні спілки” [33]), політичних партій (ст. 14 Закону України “Про політичні партії в Україні” [44]) тощо. У деяких випадках, зокрема релігійним організаціям, підприємництво заборонено (а некомерційне господарювання може мати тільки допоміжний характер), водночас підприємствам, що створені релігійними організаціями, з метою здійснення їхніх статутних завдань дозволено займатися й комерційною, й некомерційною господарською діяльністю (ст. 112 ГКУ, ч. 1–2 ст. 19 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” [49]). Так само споживчі товариства, їх об'єднання – некомерційні господарські організації – мають право утворювати для виконання своїх статутних цілей будь-які підприємства та інші суб'єкти господарювання (ч. 7–8 ст. 111 ГКУ, ч. 2 ст. 11 Закону України “Про споживчу кооперацію”). Кредитні спілки – некомерційні гос-

подарські організації – не можуть бути засновниками або учасниками суб'єктів підприємницької діяльності, крім місцевого кооперативного банку (ч. 5 ст. 130 ГКУ, ч. 4 ст. 3 Закону України “Про кредитні спілки”), а їх об'єднання – асоціації кредитних спілок – наділені правом бути засновниками суб'єктів підприємництва для виконання своїх статутних завдань (ч. 2 ст. 24 Закону України “Про кредитні спілки”). Громадським об'єднанням підприємництва заборонено (“громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку” – ч. 5 ст. 1 Закону України “Про громадські об'єднання” [25]), у той же час вони можуть здійснювати, згідно із законом, підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено їх статутном (на нашу думку, таке підприємництво можливе як другорядне, допоміжне стосовно основної некомерційної діяльності громадських об'єднань), або через створені в порядку, передбаченому законом, юридичні особи (товариства, підприємства), якщо така діяльність відповідає меті (цілям) громадського об'єднання та сприяє її досягненню (п. 2 ч. 2 ст. 21 Закону України “Про громадські об'єднання”).

Згідно з ч. 4 ст. 43 ГКУ органам державної влади та органам місцевого самоврядування заборонено здійснення підприємницької діяльності¹. Згідно з ч. 2 ст. 42 Конституції України [8], підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом. У зв'язку з цим, на нашу думку, в другому абзаці ч. 4 ст. 43 ГКУ помилково вказано, що обмеження для посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування стосуються випадків, передбачених ч. 2 ст. 64 Конституції України (в останній записано: “В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції”).

¹ Ця імперативна норма повністю узгоджується з положеннями ст. 2, ч. 1 ст. 8 ГКУ, за якими ці органи не є суб'єктами господарювання, як зауважує В. А. Січевлюк, – виростає з установчих засад, визначених ст. 5 Конституції України: “Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування”. Далі автор робить висновок: оскільки органи державної влади та місцевого самоврядування повинні в своїй діяльності реалізовувати інтереси українського народу, а не свої приватні інтенції, підприємницька діяльність на основі такого абсолютно суспільного надбання, як влада, не може існувати [58, с. 55].

Існує кілька законів, які містять заборони на провадження підприємницької діяльності певними категоріями громадян.

Так, безпосередньо Конституція України забороняє займатися підприємництвом Президенту України (ч. 4 ст. 103), членам Кабінету Міністрів України, керівникам центральних та місцевих органів виконавчої влади (ч. 1 ст. 120), професійним суддям (ч. 2 ст. 127); Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції” [30]¹ (п. 1 ч. 1 ст. 4, ст. 7) конкретизує – особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування:

- Президенту України, Голові Верховної Ради України, його Першому заступнику та заступнику, Прем’єр-міністру України, віцепрем’єр-міністрам та міністрам, іншим керівникам центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступникам, Голові Служби безпеки України, Генеральному прокурору України, Голові Національного банку України, Голові Рахункової палати, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові Верховної Ради Автономної Республіки Крим (АРК), Голові Ради міністрів АРК;
- народним депутатам України (також ч. 1 ст. 3 Закону України “Про статус народного депутата України” [53]), а також депутатам Верховної Ради АРК (також ч. 2 ст. 7 Закону України “Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим” [51]) та депутатам місцевих рад (також ч. 2 ст. 6 Закону України “Про статус депутатів місцевих рад” [52]. Закон України “Про запобігання корупції” (пп. “б” п. 1 ч. 1 ст. 3) до цього переліку додає ще сільських, селищних, міських голів. На нашу думку, це уточнення є зайвим, оскільки в наступному підпункті “в” саме йдеться про посадових осіб місцевого самоврядування, а “сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села (добровільного об’єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста” (ч. 1 ст. 12 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” [36]). При цьому слід зазначити, що заборона займатися підприємницькою діяльністю стосується депутатів Верховної Ради АРК та місцевих рад, які обрані на посади і працюють у відповідній раді на постійній основі (Голова Верховної Ради АРК, його заступники, голови постійних комісій Верховної Ради АРК, секретар сільської, селищної, міської ради, голова,

заступник голови районної, обласної, районної у місті ради, за рішенням обласної, Київської та Севастопольської міських рад – голова постійної комісії з питань бюджету). На інших депутатів, які здійснюють свої повноваження, не пориваючи з виробничою або службовою діяльністю, така заборона не поширюється;

- державним службовцям², посадовим особам місцевого самоврядування (також ч. 4 ст. 12, ч. 2 ст. 50, ч. 3 ст. 55 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, ч. 2 ст. 6 Закону України “Про статус депутатів місцевих рад”);
- військовим посадовим особам Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби та військовослужбовців служби за призовом під час мобілізації, на особливий період стосовно їхньої підприємницької діяльності;
- суддям Конституційного Суду України, іншим професійним суддям, Голові, членам, дисциплінарним інспекторам Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, службовим особам секретаріату цієї Комісії, Голові, заступнику Голови, секретарям секцій Вищої ради юстиції, а також іншим членам Вищої ради юстиції, крім тих, які працюють у Вищій раді юстиції не на постійній основі (також ч. 2 ст. 53 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” [54]);
- особам рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ, державної кримінально-виконавчої служби, Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України, податкової міліції, особам начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту (також ч. 11 ст. 18 Закону України “Про міліцію” [35]);
- посадовим та службовим особам органів прокуратури, Служби безпеки України, дипломатичної служби, доходів і зборів (також ч. 8 ст. 46 Закону України “Про прокуратуру” [45]³). Закон України “Про запобігання корупції” (пп. “е” п. 1 ч. 1 ст. 3) до цього переліку додає ще посадових та службових осіб державної лісової охорони та державної охорони природно-заповідного фонду. Втім, цей Закон замість назви “служба доходів і зборів”

² Див. Закон України від 16.12.1993 р. “Про державну службу” [27]. Втрачає чинність 01.01.2016 р. із набранням чинності нового Закону України від 17.11.2011 р. “Про державну службу” [28].

³ Цей Закон у повному обсязі втрачає чинність 25.04.2015 р. із набранням чинності нового Закону України від 14.10.2014 р. “Про прокуратуру” [46]. Стаття 18 останнього містить вимоги щодо несумісності, передбачає, що обмеження сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності визначені Законом України “Про засади запобігання і протидії корупції”.

¹ Цей Закон втрачає чинність 26.04.2015 р. із набранням чинності Закону України від 14.10.2014 р. “Про запобігання корупції” [31].

- використовує більш коректне і прийнятне формулювання – “центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової політики та державної політики у сфері державної митної справи”;
- членам Центральної виборчої комісії (також ч. 3 ст. 7 Закону України “Про Центральну виборчу комісію” [56]);
 - посадовим та службовим особам інших державних органів, органів влади АРК¹.

Щодо останньої категорії громадян, то не мають права займатися підприємницькою діяльністю члени Ради міністрів АРК (ч. 2 ст. 6 Закону України “Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим” [47]), перший заступник і заступник Голови Рахункової палати, Секретар Рахункової палати, головні контролери – керівники департаментів (ч. 10 ст. 10, ч. 6 ст. 11 Закону України “Про Рахункову палату” [48]), заступники Голови Національного банку України, члени Правління та інші службовці Національного банку України (ч. 1 ст. 65 Закону України “Про Національний банк України” [38]), ін. Закон України “Про нотаріат” [39] (ч. 4 ст. 3, ч. 2 ст. 13) забороняє підприємництво нотаріусам, помічникам нотаріусів; Декрет Кабінету Міністрів України “Про впорядкування діяльності суб’єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств” [24] (ст. 5) – керівникам, заступникам керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадовим особам державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування тощо.

Особи, яким за вчинення злочину судом призначено покарання у вигляді позбавлення права займатися певною діяльністю, не можуть бути зареєстровані як приватні підприємці з правом здійснення відповідного виду діяльності протягом строку, встановленого вироком суду (ст. 55 Кримінального кодексу України [10], ч. 1 ст. 44 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” [26]).

Варто зазначити, що окремого закону, який, згідно з ч. 4 ст. 12, ч. 3 ст. 43 ГКУ, закріплював би перелік видів діяльності, де підприємництво заборонено, на сьогодні немає.

Свобода як першооснова підприємництва проявляється в принципах підприємницької діяльності, які зафіксовані в ст. 44 Кодексу².

¹ Закон України “Про запобігання корупції” (пп. “є” п. 1 ч. 1 ст. 3) розширює коло осіб, уповноважених на виконання функцій держави, яким заборонено займатися підприємницькою діяльністю, включаючи до нього членів Національного агентства з питань запобігання корупції.

² Слід зазначити, що принципи підприємництва не вичерпуються лише перерахованими в ст. 44 ГКУ. Засади правового регулювання господарської, у тому числі підприємницької, діяльності закріплені в Конституції

Положення про самостійність, свободу, “вільність” підприємця не слід трактувати спрощено, розуміти як безмежну, гірше того, безпідставну, свавільну поведінку. Підприємець не може бути вільним від умов ринкового господарства. Його вибір завжди залежить від об’єктивних та суб’єктивних факторів – законодавчих заборон і обмежень, засобів державної підтримки і стимулювання розвитку тієї чи іншої підприємницької діяльності, кон’юнктури ринку, ділових якостей самого підприємця, наявності в нього певних ресурсів (матеріальних, грошових, силових, інформаційних, технологічних та інших) тощо.

Частина 1 ст. 45 ГКУ закріплює право громадян та юридичних осіб самостійно обирати організаційну форму підприємництва з тих, що визначені законом³.

Свобода, самостійність підприємницької діяльності забезпечується нормами про гарантії прав підприємців (ч. 3 ст. 18, ст. 20, 47, ч. 7 ст. 66, ч. 4 ст. 133, ст. 147, ч. 2 ст. 216, ст. 249 ГКУ тощо), серед інших щодо заборони органам державної влади, їх посадовим особам під час здійснення ними державного контролю незаконно втручатися та перешкоджати діяльності підприємця, розголошувати комерційну таємницю, що стала доступною в ході контролю, а також щодо неприпустимості застосовувати дискримінаційні заходи (ст. 19 ГКУ, ч. 2 ст. 8 Закону України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” [40]).

Ініціативність підприємницької діяльності. Підприємець свідомо спонукає себе, інших до активних дій, виступає зачинателем, організатором та натхненником кожної справи. Він завжди перебуває в пошуку нового, ефективнішого способу поєднання виробничих ресурсів (майна, праці, управління). Завдяки власній заповзятливості, підприємливості, кмітливості підприємець опановує нові сфери бізнесу, знаходить новітні можливості та напрямки розвитку, налагоджує перспективні ділові зв’язки, реалізує на практиці інноваційні ідеї, впроваджуючи кращі матеріали, передові технології, прогресивні управлінські рішення. Отже, підприємницька діяльність, з-поміж інших ознак, – це творча активність, орієнтована на нововведення.

Систематичність як ознака підприємництва свідчить про те, що діяльність є не разовою, а відбувається постійно, регулярно.

України (ст. 1, 3, 8, 13–16, 18, 41–43, 92 тощо), інших статтях ГКУ (ст. 5–6, 14, 18–19, 43, 216, 377, 380, 407 тощо), спеціальних нормативно-правових актах.

³ На сьогодні чинним є Державний класифікатор України “Класифікація організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004”, затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 [7].

Чисельний показник систематичності в законодавстві не встановлений. Це оціночна категорія – у випадку виникнення спору з цього приводу висновок має базуватись на аналізі конкретних обставин, що вплинули на кількість реальних господарських операцій.

Не можна, як іноді роблять [наприклад: 1, с. 10; 4, с. 91; 58, с. 54], використовувати як критерій систематичності підприємницької діяльності норми ст. 1, ч. 2 ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України “Про податок на промисел” [43], згідно з якими діяльність є систематичною, коли продаж товарів здійснюється протягом календарного року більше чотирьох разів. Підприємницька діяльність не є промислом, до того ж таке розуміння систематичності допустиме лише для цілей оподаткування. Додамо: зазначений Декрет утратив чинність 01.01.2011 р. із введенням у дію Податкового кодексу України.

Важко погодитися і з обранням з цією метою Положення про надання послуг з фінансового лізингу юридичними особами – суб'єктами господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, затвердженого розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 22.01.2004 р. № 21 (у редакції розпорядження від 24.06.2005 р. № 4241) [20], п. 2.2 якого виходить з того, що систематичне надання послуг з фінансового лізингу – це укладення впродовж календарного року трьох і більше відповідних договорів¹. Дія Положення поширюється на відносини, що виникають у сфері надання фінансових послуг за участю окремих суб'єктів господарювання, тому визначення, які містяться в ньому, прийнятні саме для цих ситуацій.

Узагалі будь-який кількісний показник систематичності не потрібен, як підкреслюється в літературі, оскільки непродуктивний. Перспективнішим, на думку Н. О. Саніахметової, є “метод вилучення” – епізодична або одинична діяльність не може вважатися підприємницькою, в той час як регулярна, професійна, постійна діяльність є такою. Доречним видається посилання на досвід Франції, де особа, що провадить торговельну операцію, вважатиметься комерсантом лише тоді, коли проваджує її як звичну, звичайну професійну діяльність; така діяльність має бути для комерсанта головною, навіть не будучи єдиною, і не повинна бути побіжною [57, с. 18–19]. Аналогічний підхід спостерігається і в законодавстві інших зарубіжних країн [14, с. 15].

Ризиковість підприємництва полягає в небезпеці потенційно можливої втрати майна, не отримання запланованого доходу,

прибутку, що не зумовлено будь-яким недоглядом з боку підприємця. У літературі виділяють об'єктивні й суб'єктивні фактори (чинники) ризиковості (зменшення сировинних ресурсів, демографічні зміни, технологічні потрясіння, інфляційні процеси, збільшення (введення нових) обов'язкових платежів, особистісні, перш за все, низькі ділові якості підприємця, його персоналу та контрагентів тощо).

Усвідомлюючи чинники невизначеності, непередбачуваності в своїх прогнозах, суб'єкт підприємництва попри все сподівається на успіх, міркуючи, що гаданий прибуток перевершить можливі втрати від випадкового збігу обставин. Необхідність постійного контролю за комбінацією факторів виробництва тримає підприємця в напруженому стані. Йому доводиться докладати певних зусиль для того, щоб у максимальній мірі завбачити результати господарювання (не тільки позитивні, а й негативні), вжити превентивні заходи щодо збитків, їх мінімізації, усунення, інакше – брати на себе всі несприятливі майнові наслідки.

Отже, ризиковість підприємництва означає покладення на підприємця тягаря передбачення ймовірних невідгод і запобігання або покриття власним коштом збитків, які не пов'язані з його винною поведінкою.

Підприємницька діяльність, окрім досягнення економічних і соціальних показників, що є метою всякої господарської діяльності, заодно націлена на одержання прибутку. Здобуття останнього здійснюється шляхом задоволення суспільних потреб у продукції, роботах, послугах, які підприємець реалізує за цінами, що перевищують вартість цих товарів. Таким чином, у підприємстві поєднуються публічні й приватні інтереси, і це, в свою чергу, повною мірою відповідає завданню формування соціально орієнтованої ринкової економіки.

IV. Висновки

Результати дослідження, викладені вище, є певним внеском у розвиток теоретичних положень про поняття підприємницької (господарської комерційної) діяльності, можуть бути використані для подальших розвідок у цьому науковому напрямі й удосконалення нормативних засад підприємництва.

Список використаної літератури

1. Булгакова І. В. Господарське право України : навч. посіб. / Ірина Валеріївна Булгакова. – Київ : Прецедент, 2006. – 346 с.
2. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. / Оксана Мар'янівна Вінник. – 2-ге вид., змін. та доп. – Київ : Правова єдність, 2008. – 766 с.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

¹ Ця позиція, зокрема, висловлена в навчальному посібнику “Предпринимательское право” за редакцією О. В. Старцева [23, с. 12].

4. Господарський кодекс України : Науково-практичний коментар / О. І. Харитонova, Є. О. Харитонов, В. М. Коссак та ін. ; за ред. О. І. Харитонovої. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Харків : Одиссей, 2008. – 784 с.
5. Ершова И. В. Предпринимательское право : учебник / Инна Владимировна Ершова. – Москва : Юриспруденция, 2002. – 512 с.
6. Кашанина Т. В. Предпринимательство (правовые основы) / Татьяна Васильевна Кашанина. – Москва : Юрид. лит., 1994. – 176 с.
7. Класифікація організаційно-правових форм господарювання : державний класифікатор України ДК 002:2004 : Затв. наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vmr.gov.ua.
8. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
9. Кривцов А. С. Предпринимательство как тип хозяйствования / Александр Станиславович Кривцов. – Харків : Прапор, 1995. – 118 с.
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
11. Круглова Н. Ю. Хозяйственное право : учеб. пособ. / Наталья Юрьевна Круглова. – Москва : Русская Деловая Литература, 1997. – 608 с.
12. Крупка Ю. М. Правові основи підприємницької діяльності : навч. посіб. / Юрій Миколайович Крупка. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 480 с.
13. Лаптев В. В. Предпринимательское право : понятие и субъекты / Владимир Викторович Лаптев. – Москва : Юристъ, 1997. – 140 с.
14. Мамутов В. К. Господарче право зарубіжних країн : підручник / Валентин Карлович Мамутов, Олександр Олександрович Чупило. – Київ : Ділова Україна, 1996. – 352 с.
15. Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. / Вікторія Сергіївна Мілаш. – Харків : Право, 2008. – Ч. 1. – 496 с.
16. Мусияка В. Л. Правовые основы предпринимательской деятельности / Виктор Лаврентьевич Мусияка. – Харків : Бизнес Информ, 1995. – 90 с.
17. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін. ; за заг. ред. В. К. Мамутова. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
18. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О. А. Бесянєвич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. ; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 720 с.
19. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
20. Положення про надання послуг з фінансового лізингу юридичними особами – суб'єктами господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами : затв. розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 22.01.2004 р. № 21 (у редакції розпорядження від 24.06.2005 р. № 4241) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
21. Попов А. А. Правовые основы предпринимательской деятельности в Украине / Анатолий Андреевич Попов. – Харків : Консум, 1997. – 104 с.
22. Правові основи підприємницької діяльності : підручник / за ред. В. І. Шакуна, П. В. Мельника, В. М. Поповича. – Київ : Правові джерела, 1997. – 780 с.
23. Предпринимательское право : учеб. пособ. / под ред. А. В. Старцева. – 2-е изд. с изм. и доп. – Харків : Одиссей, 2007. – 248 с.
24. Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств : Декрет Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 р. № 24–92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
25. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
26. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. № 755–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
27. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 р. № 3723–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
28. Про державну службу : Закон України від 17.11.2011 р. № 4050–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
29. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 06.09.2005 р. № 2806–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
30. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 р. № 3206–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
31. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700–VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

32. Про затвердження переліків підприємств з усіма стадіями технологічного процесу з виготовлення нафтопродуктів, що мають право виробляти бензин і моторні суміші із вмістом етил-трет-бутилового ефіру або з добавками на основі біоетанолу, та державних спиртових заводів, що мають право на виробництво біоетанолу: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1375 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
33. Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 р. № 2908–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
34. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 р. № 1775–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
35. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. № 565–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
36. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97–ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
37. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95–ВР (у редакції Закону України від 22.12.2006 р. № 530–V) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
38. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679–XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
39. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
40. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877–V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
41. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України від 23.03.1996 р. № 98/96–ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
42. Про підприємництво: Закон України від 07.02.1991 р. № 698–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
43. Про податок на промисел: Декрет Кабінету Міністрів України від 17.03.1993 р. № 24–93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
44. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2365–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
45. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р. № 1789–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
46. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697–VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
47. Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим: Закон України від 16.06.2011 р. № 3530–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
48. Про Рахункову палату: Закон України від 11.07.1996 р. № 315/96–ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
49. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
50. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.1992 р. № 2265–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
51. Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим: Закон України від 22.12.2006 р. № 533–V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
52. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 р. № 93–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
53. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 р. № 2790–XII (у редакції Закону України від 22.03.2001 р. № 2328–III) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
54. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. № 2453–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
55. Про товарну біржу: Закон України від 10.12.1991 р. № 1956–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
56. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30.06.2004 р. № 1932–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
57. Саніахметова Н. О. Підприємницьке право: навч. посіб. / Ніна Олексіївна Саніахметова. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Київ: А. С. К., 2005. – 912 с.
58. Січевлюк В. А. Господарське право України: навч. посіб. / Володимир Антонович Січевлюк. – Київ: УІРФР, 2010. – 474 с.
59. Хозяйственное (предпринимательское) право Украины: учебник / под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Харьков: Эспада, 2007. – 552 с.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2014.

Ершова С. И. К вопросу о признаках предпринимательской деятельности: законодательные и теоретические аспекты

В статье рассмотрены проблемы, касающиеся основных признаков предпринимательской деятельности, их доктринальных характеристик и легальных формулировок. Проанализированы положения теории хозяйственного права и действующего законодательства, прежде всего Конституции Украины, Хозяйственного кодекса Украины и других хозяйственно-правовых актов. Предложены подходы по усовершенствованию нормативных основ предпринимательства как соответствующий вклад в развитие научных положений о понятии предпринимательской (хозяйственной коммерческой) деятельности.

Ключевые слова: хозяйственная коммерческая (предпринимательская) деятельность, признаки предпринимательства, запреты на осуществление предпринимательской деятельности.

Yershova S. To the Question About Entrepreneurial Activity: Legal and Theoretical Aspects

The article deals with problems concerning the basic features of entrepreneurship, their doctrinal characteristics and legal formulations.

There were analyzed the definitions of "economic commercial activity" ("entrepreneurial activity", "entrepreneurship"), "profit", "profitability" ("incoming"), "economic efficiency". The consequence was made: indicating the purpose of making a profit (its presence or absence) as the main criterion for the division of economic activity on commercial and non-commercial, Economic Code of Ukraine (ch. 2 Art. 3, Art. 42, ch. 1 Art. 52) does not essentially link the activity with the fact of earning profit – fully, partly compared to the expected (planned), or not earning it at all. One or other economic activity cannot be determined as commercial (entrepreneurial) if it does not aim at profit. When in such direction there will be no concrete income as a result, and even there will be negative result – damages, these circumstances are not grounds for removing such activity from entrepreneurial and classifying it as a non-commercial. It will be reasonable to use, so to speak, a teleological approach: if economic activity is aimed at earning profit, it is commercial (entrepreneurial); when it is real to earn profit, we can talk about profitability, economic efficiency of this entrepreneurial activity.

In the economic and legal literature there are numerous doctrinal definitions of entrepreneurship, which often differ greatly. The legal definitions of entrepreneurial activity (ch. 1–2 Art. 3, Art. 42 of Economic Code of Ukraine) include only the basic, essential features of this activity – the peculiar established features that reflect the essence and allow to distinguish it from the other types of people activity, especially from non-commercial. These peculiar features are: independence, initiative, systematic, risk, focus on profit and at the same time achieving economic and social benefits.

Restrictions and prohibitions on doing entrepreneurial activity are determines exclusively by the Constitution of Ukraine and the law.

Key words: economic commercial (entrepreneurial) activity, entrepreneurship features, prohibitions to conduct entrepreneurial activity.

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ КОМУНАЛЬНОГО
СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ**

У статті розглянуто фінансово-технічний стан суб'єктів господарювання комунального сектору економіки в Україні. Акцентовано увагу на невиконанні чергової Загальнодержавної програми реформування і розвитку житлово-комунального господарства. Обґрунтовано доцільність удосконалення правового регулювання контролю за фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання комунальної форми власності шляхом внесення відповідних змін до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні".

Ключові слова: суб'єкт господарювання, комунальний сектор економіки, підприємство, контроль, територіальна громада, комунальна власність.

I. Вступ

У 2009 р. Законом України від 11.06.2009 р. за № 1511-IV було затверджено Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства України на 2009–2014 роки (далі – Програма реформування ЖКГ). Термін реалізації цієї програми добігає кінця. Проте слід констатувати, що ця програма як і попередня, розрахована на 2004–2010 р., залишається невиконаною. Фінансово-технічний стан підприємств житлово-комунальної галузі кожен рік продовжує погіршуватися і залишатися нестабільним. Господарська діяльність більшості суб'єктів комунального сектору економіки є збитковою. Згідно з п. 3 Програми реформування ЖКГ, державна політика реформування житлово-комунального господарства базується на основних принципах, зокрема: гласність, громадський контроль, прозорість та участь громадян у прийнятті рішень з питань реформування та розвитку житлово-комунального господарства, інформування населення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень. У зв'язку з вищезазначеним, все більшої актуальності набуває питання посилення контролю за фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання комунального сектору економіки з боку територіальних громад шляхом удосконалення правового регулювання цього процесу.

Окремі аспекти правового регулювання діяльності суб'єктів господарювання комунального сектору економіки розглядалися у наукових працях К. І. Апанасенко, В. І. Борденюка, Р. Ф. Гринюка, В. К. Мамотова, Л. А. Музики, В. А. Устименка та ін. Разом з тим, питання правового забезпечення публічної звітності

суб'єктів господарювання комунального сектору економіки залишилися поза увагою.

II. Постановка завдання

Метою статті є обґрунтування доцільності удосконалення чинного законодавства в напрямі посилення контролю за діяльністю суб'єктів господарювання комунального сектору економіки з боку територіальної громади.

III. Результати

Стаття 142 Конституції України наголошує, що матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад. Територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку й контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; утворюють, реорганізують та ліквідують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції (ст. 143).

Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" (далі – Закон про МСУ) встановлено, що право комунальної власності щодо володіння, доцільного, економічного, ефективного користування і розпорядження на свій розсуд і в своїх інтересах комунальним майном, належить територіальній громаді, яка може реалізувати його як

безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування (абз. 15, ст. 1). Водночас, слід констатувати, що на сьогодні органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи недбало ставляться до власності жителів відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а територіальні громади фактично позбавлені можливості впливати на цей процес. Відсутність ефективної системи управління об'єктами комунальної власності з боку органів місцевого самоврядування та їх виконавчими органами призводить до зменшення обсягу комунального майна, ослаблення матеріально-технічної основи місцевого самоврядування на відповідній території. Комунальна власність є однією з найважливіших складових місцевої економіки, від рівня розвитку якої залежить і якість життя місцевого населення.

Одним з принципів демократичної правової держави, який забезпечує зв'язок державного та місцевого управління із суспільством та кожним громадянином, є публічність. Відсутність налагодженої системи публічної звітності комунальних підприємств, установ та організацій призводить до зловживання владою та службовим становищем їх керівниками, недбалої ставлення до власності територіальної громади.

Суб'єкт господарювання самостійно планує свою діяльність шляхом складання у порядку та за формою, що визначається органом місцевого самоврядування (або його виконавчим органом), річного фінансового плану. Згідно з п.п. 1 п. "б" ст. 27 Закону про МСУ розгляд і узгодження планів підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, здійснення яких може викликати негативні соціальні, демографічні, екологічні та інші наслідки, підготовка до них висновків і внесення пропозицій до відповідних органів належить до компетенції виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Про стан виконання річного фінансового плану підприємство звітує в порядку, визначеному виконавчим органом місцевого самоврядування.

Основним узагальнювальним показником фінансових результатів господарської діяльності комунальних підприємств для органів місцевого самоврядування є його прибуток. Це обов'язково відображається в тексті статуту, у розділі "Господарська діяльність підприємства". Прибуток як абсолютний синтетичний показник визначається на основі розподілу доходу й прибутку. Як відомо, прибуток будь-якого підприємства, в тому числі й комунального, вимірюється абсолютною величиною, тобто сумою, що виступає узагальнювальним підсумковим показником фінансово-господарської діяльності. На розмір прибутку безпосередньо впливають

показники доходів та витрат. Видатки підприємств комунальної форми власності формуються на основі їх витрат. Витрати на виконання робіт та послуг у вартісному виразі формують собівартість, яка є одним з найважливіших економічних показників господарської діяльності комунальних підприємств [1]. Собівартість – це поточні витрати на виробництво й реалізацію продукції в грошовому вираженні. Правильне визначення витрат на виробництво і собівартості одиниці продукції (робіт, послуг) має вирішальне значення для обчислення кінцевого фінансового результату й ефективності діяльності підприємства будь-якої, у тому числі й житлово-комунального господарства.

Витрати суб'єкта господарювання комунального сектору економіки, що враховуються для визначення об'єкта оподаткування, охоплюють: витрати операційної діяльності (собівартість виконаних робіт, наданих послуг); інші витрати (адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати, фінансові витрати, інші витрати звичайної діяльності). Собівартість виконаних робіт, наданих послуг складається з витрат, пов'язаних з виконанням таких робіт, наданням послуг, а саме: прямих матеріальних витрат; прямих витрат на оплату праці; амортизації виробничих основних засобів та нематеріальних активів, безпосередньо пов'язаних з виробництвом товарів, виконанням робіт, наданням послуг; загальногосподарські витрати, які відносяться на собівартість виконаних робіт, наданих послуг, відповідно до положень (стандартів) бухгалтерського обліку; вартості отриманих послуг, пов'язаних з виконанням робіт, наданням послуг; інших прямих витрат, у тому числі витрат з придбанням електричної енергії.

Слід акцентувати увагу на адміністративних витратах, які віднесено до складу інших витрат. Адміністративними витратами є загальногосподарські витрати, спрямовані на обслуговування та управління підприємством. Це, передусім, такі витрати: загальні корпоративні витрати, в тому числі організаційні та представницькі витрати; витрати на службові відрядження й утримання апарату управління підприємством та іншого загальногосподарського персоналу; витрати на утримання основних засобів, інших необоротних матеріальних активів загальногосподарського використання (оперативна оренда (у тому числі оренда легкових автомобілів), придбання паливо-мастильних матеріалів, стоянка, паркування легкових автомобілів, страхування майна, амортизація, ремонт, опалення, освітлення, водопостачання, водовідведення, охорона); винагороди за консультаційні, інформаційні, аудиторські, юридичні та інші послуги, що отримує платник податку для забезпечення госпо-

дарської діяльності; виплати на оплату послуг зв'язку (пошта, телеграф, телефон, Інтернет, стільниковий зв'язок та інші подібні витрати); амортизація нематеріальних активів загальногосподарського використання; судові витрати; плата за розрахунково-касове обслуговування та інші послуги банків; представницькі витрати; інші витрати загальногосподарського призначення.

Практика господарювання багатьох підприємств комунальної форми власності свідчить про те, що керівники комунальних підприємств часто зловживають своїм службовим становищем, використовуючи кошти підприємства для власних потреб. Така діяльність деяких керівників комунальних підприємств призводить до погіршення фінансового стану підприємства, інколи до його банкрутства. Наприклад, у результаті 52 перевірок фінансово-господарської діяльності комунальних підприємств м. Києва у 2014 р. було встановлено, що бюджет столиці України за минулі періоди (з 2013 р.) недоотримав 84,2 млн грн. Загалом було виявлено порушень фінансової дисципліни у розмірі 319 млн грн та відкрито близько 30 кримінальних проваджень. За наслідками перевірок було звільнено 31-го директора комунального підприємства м. Києва [2].

Не сприяє покращенню такої ситуації і відсутність дієвого механізму публічної звітності суб'єктів господарювання комунального сектору економіки перед відповідною територіальною громадою. Звіти фінансово-господарської діяльності зазначених суб'єктів господарювання за попередні роки не надають мешканцям певної адміністративно-територіальної одиниці повної інформації. Зокрема, серед основних показників фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій комунальної власності м. Києва, що підпорядковані Київській міській раді, вико-

навчому органу Київської міської Ради (Київській міській державній адміністрації) та його структурним підрозділам, за результатами фінансово-господарської діяльності за 9 місяців 2014 р. відсутня інформація щодо витрат цих підприємств (передусім, адміністративних витрат) [3].

IV. Висновки

Отже, наведені факти наголошують на необхідності посилення контролю за фінансово-господарською діяльністю суб'єктів комунального сектору економіки з боку територіальних громад. У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно п. а п.п. 2 ст. 29 Закону про МСУ удосконалити шляхом внесення відповідних змін, а саме: доповнити текст цієї статті після слова "прибутків" словосполученням "та видатків".

Список використаної літератури

1. Інформаційне забезпечення управління витратами підприємств житлово-комунального господарства (теорія і практика): монографія / В. І. Чиж; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганск, 2005. – 288 с.
2. У Києві звільнено більше 30 керівників комунальних підприємств за порушення та збитки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.5.ua/ukrayina/ly-kievi-zvilнено-30-kerivnikiv-komunalnih-pidpriyemstv-za-poryshenna-ta-zbitki-64104.html>.
3. Основні показники фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій комунальної власності м. Києва, що підпорядковані Київській міській раді, виконавчому органу Київської міської ради (Київській міській державній адміністрації) та його структурним підрозділам, за результатами фінансово-господарської діяльності за 9 місяців 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kievcitv.gov.ua/news/18353.html>.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2014.

Труш И. В. Некоторые вопросы по совершенствованию правового регулирования контроля за деятельностью субъектов хозяйствования коммунального секторов экономики

В статье рассмотрены финансово-техническое состояние субъектов хозяйствования коммунального сектора экономики в Украине. Акцентировано внимание на невыполнении очередной Общегосударственной программы реформирования и развития жилищно-коммунального хозяйства. Обоснована целесообразность усовершенствования правового регулирования контроля за финансово-хозяйственной деятельностью субъектов хозяйствования коммунальной формы собственности путем внесения соответствующих изменений в Закон Украины "О местном самоуправлении в Украине".

Ключевые слова: субъект хозяйствования, коммунальный сектор экономики, предприятие, контроль, территориальная община, коммунальная собственность.

Trush I. Some Issues to Improve the Legal Regulation of Control Over the Activities of Business Entities Utilities Sectors

The article deals with the financial and technical state entities utilities sector in Ukraine. The attention that the National Programme for reform of housing and communal services of Ukraine for 2009-2014 (as the previous national program), whose deadline expired, remained unfulfilled. Indicated that the financial and technical condition of housing and communal services sector each year continues to deteriorate and remain unstable economic activity of most actors municipal sector is flawed. In this regard, all the more

urgent issue of strengthening control over financial and economic activity of the subjects of the municipal sector of the local communities by improving the regulation of this process.

Article 142 of the Constitution of Ukraine emphasizes that the material and financial basis for local self-government is movable and immovable property, revenues of local budgets, other funds, land, natural resources owned by territorial communities of villages, towns, cities, city districts and about The objects of their common property that are managed by the district and regional councils. It was established that the practice of managing many enterprises of communal ownership indicates that managers of utility companies often abuse their office using company funds for personal needs. Such activities some leaders utilities leads to deterioration in the financial condition of the company, sometimes to its bankruptcy. It is emphasized that the lack of an effective mechanism for the public reporting of the municipal sector before the relevant territorial community does not improve the situation.

These facts indicate the article about the need for greater control over the financial and economic activity of subjects utilities sector of the local communities. Expediency improving regulation control over financial and economic activities of undertakings communal ownership by making appropriate amendments to the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine".

Key words: *entity, municipal sector, enterprise control, local community, community property.*

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22:331.108.6–057.34

І. І. Литвин

кандидат юридичних наук, доцент
Кіровоградський інститут державного та муніципального управління
Класичного приватного університету

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ДИСЦИПЛІНАРНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ПРОСТУПОК) ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ”

У статті висвітлено проблему визначення поняття “дисциплінарне правопорушення (проступок) державних службовців”. На основі чинного загального та спеціального законодавства у сфері дисциплінарної відповідальності державних службовців проаналізовано основні підходи науковців у галузі адміністративного й трудового права щодо визначення поняття дисциплінарного проступку як підстави дисциплінарної відповідальності державного службовця.

Особливу увагу зосереджено на нормативно-правові актах, що передбачають дисциплінарну відповідальність стосовно спеціальних видів державних службовців (працівників органів внутрішніх справ, прокуратури, суду, військовослужбовців тощо). У результаті аналізу встановлено особливості протиправних діянь щодо порушення службової дисципліни цими категоріями державних службовців.

Ключові слова: державні службовці, дисциплінарна відповідальність, дисциплінарне правопорушення (проступок).

І. Вступ

Сьогодні розвиток інституту державної служби є важливим інструментом реалізації державної політики України, забезпечення основних прав, свобод та законних інтересів людини й громадянина. У механізмі реалізації державної служби важливого значення набуває дисциплінарна відповідальність державних службовців, адже встановлення й забезпечення дисципліни в державних органах усіх рівнів є невід’ємною складовою ефективного державного управління.

Адаптація інституту державної служби до стандартів Європейського Союзу потребує обов’язкового вдосконалення чинного національного законодавства в сфері державної служби загалом та інституту дисциплінарної відповідальності зокрема. Це є необхідним з огляду на те, що саме інститут дисциплінарної відповідальності є важливим гарантом забезпечення ефективності державної служби, подальшого розроблення науково-теоретичних положень щодо дисциплінарної відповідальності державних службовців.

Різні аспекти дисциплінарної відповідальності державних службовців досліджувати такі вітчизняні та зарубіжні вчені в галузі адміністративного та трудового права, як А. А. Абрамова, В. Б. Авер’янов, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, Л. Р. Біла-Тіунова, Н. М. Вапнярчук, В. В. Зуй, М. І. Іншина, С. В. Ківалов, Л. М. Корнута, О. Є. Луценко, В. К. Малиновський, О. Д. Оболенсь-

кий, І. М. Пахомов, А. А. Сергієнко, Ю. М. Старілов, В. В. Цветков, В. К. Шкарупа, Ц. А. Ямпольська, Х. П. Ярмачі, А. М. Ярошенко та ін. Незважаючи на плідну працю багатьох названих науковців, наразі лишається низка проблемних питань, які не зміг вирішити навіть новий Закон України “Про державну службу” [12], що набере чинності з 01 січня 2015 р.

II. Постановка завдання

Сучасне законодавство про дисциплінарну відповідальність державних службовців є недосконалим, має чимало прогалин та недоліків, тому не забезпечує належне та ефективне функціонування інституту державної служби в Україні, а також дотримання основних принципів дисциплінарної відповідальності державних службовців.

На відміну від адміністративного та кримінального, дисциплінарне законодавство не містить визначення дисциплінарного правопорушення (проступку) державного службовця. Це, у свою чергу, унеможлиблює виокремлення ознак дисциплінарного проступку державного службовця як єдиної підстави дисциплінарної відповідальності держслужбовців. У зв’язку з цим проблема визначення та законодавчої регламентації дисциплінарного проступку державного службовця є вкрай важливою й актуальною для розвитку та вдосконалення інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців.

Метою статті є дослідження наукових підходів до визначення поняття “дисциплінарне правопорушення (проступок) державного службовця”.

III. Результати

Згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією й законами України [7].

Здійснення державними службовцями своїх повноважень можливе лише за умови належного виконання ними своїх службових обов'язків. Саме тому невиконання або неналежне виконання цих обов'язків шкодить авторитету не лише службової особи та органу, в якому вона працює, а й державній службі та державі загалом. Порушення з боку державного службовця значно ускладнює, а іноді унеможливує виконання ним своєї соціальної ролі як представника органу влади, гаранту законності, захисника прав, свобод і законних інтересів людини. Важливим засобом забезпечення належного здійснення державними службовцями своєї діяльності в будь-якій сфері є законодавче закріплення дисциплінарної відповідальності державних службовців.

Дисциплінарна відповідальність державних службовців передбачена за вчинення дисциплінарного правопорушення (проступку), а тому вважаємо за необхідне в межах цього дослідження визначити поняття й сутність дисциплінарного проступку як підстави дисциплінарної відповідальності державного службовця.

Законодавство України в сфері дисциплінарної відповідальності, на відміну від адміністративного та кримінального, не визначає поняття дисциплінарного правопорушення (проступку) державного службовця. У Законі України "Про державну службу" закріплено перелік діянь, за вчинення яких державний службовець підлягає дисциплінарній відповідальності. До них належать: невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, порушення обмежень, пов'язаних з проходженням державної служби, а також вчинення дій, які дискредитують орган, у якому він працює [11]. Однак дисциплінарна відповідальність може застосовуватися також за вчинення державним службовцем проступку, який порочить його як державного службовця або дискредитує державний орган, у якому він працює [11, ст. 14]. Це положення свідчить про те, що підставою для дисциплінарної відповідальності може бути порушення морально-етичного характеру. Це дає підстави стверджувати, що Закон України "Про державну службу" 1993 р. не визначає поняття дисциплінарного проступку державного службовця.

Закон України "Про державну службу" 2011 р., який набере чинності 01.01.2015 р.,

у ч. 3 ст. 52 закріплює перелік дисциплінарних проступків державних службовців. Так, державні службовці будуть підлягати дисциплінарній відповідальності за: 1) вияв неповаги до державних символів України; 2) невиконання або неналежне виконання в межах посадових обов'язків рішень державних органів та/або органів влади Автономної Республіки Крим, наказів, розпоряджень та доручень керівників, наданих у межах їхніх повноважень; 3) невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків; 4) перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу кримінального або адміністративного правопорушення; 5) невжиття передбачених законом заходів щодо усунення конфлікту інтересів; 6) порушення обмежень щодо участі державного службовця у виборчому процесі, визначених виборчим законодавством; 7) порушення правил внутрішнього службового розпорядку; 8) порушення правил професійної етики державного службовця; 9) прогул, тобто відсутність державного службовця на робочому місці більше, ніж три години поспіль упродовж робочого дня без поважних причин; 10) поява державного службовця на робочому місці в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння [12].

Незважаючи на те, що Закон України "Про державну службу" 2011 р., який набере чинності з 01 січня 2015 р., розширює перелік підстав для дисциплінарної відповідальності державних службовців, однак так само, як попередній не містить поняття дисциплінарного проступку державного службовця. На нашу думку, це є суттєвим недоліком, адже відсутність такого визначення унеможливує визначення ознак дисциплінарного проступку державного службовця.

Державно-службові відносини регулюються нормами різних галузей права, основними з яких є норми адміністративного та трудового права. У зв'язку з цим різняться також підходи фахівців адміністративного та трудового права щодо визначення поняття "дисциплінарний проступок державного службовця".

Так, фахівці в галузі трудового права визначають дисциплінарний проступок методом відкидання інших правопорушень (кримінальних та адміністративних). Отже, якщо правопорушення не належить до злочину чи адміністративного правопорушення, має місце дисциплінарний проступок [17, с. 54; 10, с. 64]. Цікавою є позиція В. І. Щербини, яка тлумачить дисциплінарний проступок держслужбовця як протиправне, винне діяння, яке посягає на службову дисципліну в державному органі шляхом невиконання або неналежного виконання працівником своїх обов'язків, порушення заборон або обмежень, зловживання повноваженнями,

або вчинення проступку, який порочить його як державного службовця чи дискредитує орган, у якому він працює [19, с. 168]. М. І. Іншин під дисциплінарним проступком розуміє свідоме (винне) невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх посадових обов'язків, яке може виявлятися в навмисному порушенні правил службового розпорядку, посадових інструкцій, наказів начальників і керівників, морально-етичних вимог, зумовлених специфікою проходження служби в цих органах [6, с. 360–361].

Учені в галузі адміністративного права користуються іншою дефініцією дисциплінарного проступку. На їх переконання, це протиправне, суспільно небезпечне, винне діяння (дія чи бездіяльність), що завдало шкоди суспільству та державі (навіть якщо ця шкода не істотна) [9, с. 130]. Своє тлумачення пропонують А. П. Алехін та Ю. М. Козлов: дисциплінарний проступок – це протиправне, винне порушення дисципліни, що не тягне кримінальної відповідальності [2]. Д. М. Бахрах визначає дисциплінарний проступок як шкідливе, антисуспільне діяння, вчинене членом колективу, що полягає в порушенні обов'язків, пов'язаних з перебуванням особи в такому колективі [4]; В. В. Зуй пропонує таке визначення: дисциплінарний проступок – це невиконання або неналежне виконання державним службовцем своїх службових обов'язків, перевищення своїх повноважень, порушення обмежень, пов'язаних із проходженням державної служби, а також вчинення проступку, який порочить його як державного службовця або дискредитує державний орган, у якому він працює [1].

На підставі аналізу та узагальнення означених дефініцій можемо сформулювати власне визначення поняття дисциплінарного проступку державного службовця. Дисциплінарний проступок державного службовця – це суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), яке полягає в невиконанні або в неналежному виконанні державним службовцем своїх службових обов'язків, порушенні морально-етичних правил, а також інших порушеннях службової дисципліни, за які законодавством передбачено дисциплінарну відповідальність.

Отже, діяння державного службовця може бути визнане дисциплінарним проступком за чотирьох умов:

- якщо діяння є протиправним (не може бути проступком відмова державного службовця виконати незаконне розпорядження керівника);
- якщо діяння є винним, тобто вчинено умисно або з необережності;
- якщо діяння є суспільно-небезпечним;
- якщо службові обов'язки не були виконані або виконані неналежно.

Слід зазначити, що державні службовці України підлягають дисциплінарній відповідальності відповідно до Закону України “Про державну службу” (1993 р.) та дисциплінарних статутів.

Дисциплінарні статuti, чинні в деяких сферах державної діяльності, передбачають дисциплінарну відповідальність спеціальних видів державних службовців, для яких існують особливості протиправних діянь щодо порушення службової дисципліни.

Згідно з Дисциплінарним статутом працівників органів внутрішніх справ України протиправні дії, за вчинення яких працівник органів внутрішніх справ підлягає дисциплінарній відповідальності, полягають у невиконанні чи неналежному виконанні особою рядового або начальницького складу службової дисципліни [13]. Стаття 2 цього Статуту чітко визначає поняття дисциплінарного проступку – невиконання чи неналежне виконання особою рядового або начальницького складу службової дисципліни.

Дисциплінарний статут Збройних Сил України [14] не містить визначення дисциплінарного проступку. Так само немає його в інших актах військового законодавства.

Позиції науковців щодо тлумачення поняття “дисциплінарного проступку військовослужбовців” досить суперечливі. На думку В. М. Александрова, дисциплінарний проступок військовослужбовця є протиправним, суспільно шкідливим, винним діянням, що полягає в невиконанні або неналежному виконанні військовослужбовцем своїх службових повноважень, наданих йому відповідно до займаної посади, а також інших, закріплених у нормативно-правових актах обов'язків, що заподіює державі й суспільству суттєву шкоду, за яку передбачено дисциплінарну відповідальність [3, с. 134–135]. С. С. Тюрін формулює визначення дисциплінарного проступку військовослужбовця як порушення військовослужбовцем обов'язків, покладених на нього по службі Законами України, військовими статутами, наказами та іншими нормативними актами органів військового управління, командирів і начальників, якщо у вчиненому відсутні ознаки злочину [18, с. 143]. Варто зауважити, що на сьогодні немає не лише законодавчо закріпленого поняття дисциплінарного проступку військовослужбовця, а й переліку дисциплінарних проступків військовослужбовців, тому кожен командир на власний розсуд може визнавати те чи інше діяння проступком та накладати (чи не накладати) за його вчинення дисциплінарне стягнення. Тобто саме командир визначає, чи є діяння дисциплінарним проступком (правопорушенням) та самостійно притягає до відповідальності. Очевидно, що така практика має негативні наслідки.

На нашу думку, командир як особа відповідальна за військову дисципліну в підпо-

рядкованому йому підрозділі повинен мати широкі повноваження у сфері застосування дисциплінарної влади. Однак встановити повний перелік дисциплінарних проступків неможливо. У зв'язку з цим інститут дисциплінарної відповідальності військовослужбовців потребує обов'язкового подальшого вдосконалення.

Кожне порушення військової дисципліни вимагає реагування з боку командування, тому необхідно запровадити хоча б загальний критерій розрізнення понять "порушення дисципліни" та "дисциплінарний проступок", адже будь-який дисциплінарний проступок є порушенням військової дисципліни, однак не всі порушення військової дисципліни можна кваліфікувати як дисциплінарний проступок. На наше переконання, до дисциплінарних проступків слід зарахувати лише ті порушення військової дисципліни, які посягають на суспільні відносини щодо організації й порядку управління в Збройних Силах України.

Враховуючи вищевикладене, дисциплінарний проступок військовослужбовця можна визначити як винне порушення військовослужбовцем військової дисципліни, що заподіює шкоду організації й порядку управління в Збройних Силах України, у разі скоєння якого на порушника може бути накладене дисциплінарне стягнення.

Підставою дисциплінарної відповідальності судді є вчинення ним дисциплінарного проступку – винного, протиправного порушення службових обов'язків.

Згідно з п. 5 ч. 4 ст. 125 Конституції України, суддя звільняється з посади органом, що його обрав (Верховна Рада України) або призначив (Президент України), у разі порушення суддею присяги. Докладно підстави дисциплінарної відповідальності суддів закріплені в ст. 83 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" [15].

Підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності судді є вчинення ним дисциплінарного проступку, який має такі ознаки:

- 1) це суспільно шкідливе порушення службово-трудової дисципліни конкретного суду;
- 2) воно вчинене спеціальним суб'єктом – суддею;
- 3) полягає в порушенні вимог, встановлених законодавством про статус суддів; недотриманні суддівських обмежень і заборон; невиконанні або неналежному виконанні суддями покладених на них трудових обов'язків; невиконанні або неналежному виконанні наданих повноважень; порушенні встановленого розпорядку роботи суду;
- 4) це вчинення дій, які визнаються порушеннями суддівської етики й полягають у порушенні норм суспільної моралі;

- 5) дискредитує судову владу й завдає шкоди суспільству й державі;
- 6) тягне за собою застосування особливих заходів дисциплінарних стягнень, передбачених спеціальним законодавством;
- 7) судді відповідають перед Вищою кваліфікаційною комісією суддів і Вищою радою юстиції, які виступають органами, уповноваженими застосувати до них дисциплінарні стягнення [8, с. 14–15].

Згідно з ч. 1 ст. 8 Дисциплінарного статуту прокуратури України, дисциплінарні стягнення щодо прокурорсько-слідчих працівників, а також працівників навчальних, наукових та інших установ прокуратури застосовуються за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків або за проступок, який порочить його як працівника прокуратури [14]. Необхідно констатувати, що на сьогодні підстави дисциплінарної відповідальності прокурорських працівників визначені не достатньо чітко, поняття дисциплінарного проступку прокурора на законодавчому рівні так само не закріплене. Проте таке визначення існує на теоретичному рівні. Зокрема, А. В. Пшонка запропонував таку дефініцію дисциплінарного проступку: "Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності прокурора є винним протиправним порушенням прокурорським працівником, перш за все, службовою, а також трудової дисципліни" [16, с. 166].

Істотним недоліком є також відсутність переліку дисциплінарних проступків, які порочать особу як працівника прокуратури, а також тих, які не сумісні з перебуванням на службі в органах прокуратури. М. І. Іншин пропонує закріпити в Дисциплінарному статуті прокуратури України перелік таких дисциплінарних проступків [5, с. 85–86].

Докладний аналіз інших чинних статутів про дисципліну для окремих категорій державних службовців може стати об'єктом подальших досліджень. Наразі можемо зробити висновок, що кожний чинний статут і положення про дисципліну для окремих категорій державних службовців мають низку особливостей, зокрема невідповідності Закону України "Про державну службу" (наприклад щодо підстав дисциплінарної відповідальності, видів дисциплінарних стягнень та заходів дисциплінарного впливу). Ці законодавчі акти, окрім Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України, не містять поняття дисциплінарного правопорушення (проступку) державного службовця, а тому потребують обов'язкового вдосконалення та позитивних змін.

IV. Висновки

Враховуючи результати аналізу, переконані, що з метою вдосконалення інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців необхідно, насамперед, систе-

матизувати та уніфікувати норми, що регулюють дисциплінарну відповідальність державних службовців; на законодавчому рівні передбачити не лише перелік дисциплінарних проступків державних службовців, а й чітко визначити поняття дисциплінарного правопорушення (проступку) державного службовця як підстави дисциплінарної відповідальності, зокрема до різних категорій державних службовців (працівників органів внутрішніх справ, прокуратури, суду, військовослужбовців тощо).

Список використаної літератури

1. Адміністративне право : підручник / [Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богучий та ін.]; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. – Харків : Право, 2010. – 624 с.
2. Административное право Российской Федерации : учебник / под ред. А. П. АLEXИНА, А. А. Кармолицкого, Ю. М. Козлова. – Москва : Зерцало, 1996. – 680 с.
3. Александров В. М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В'ячеслав Михайлович Александров. – Харків, 2009. – 182 с.
4. Бахрах Д. Н. Административное право России : учебн. для вузов / Д. Н. Бахрах. – Москва : Норма – Инфа, 2000. – 651 с.
5. Іншин М. Сутність та ознаки дисциплінарного проступку прокурорсько-слідчого працівника / М. Іншин // Вісник Нац. акад. прокуратури Укр. – 2008. – № 2. – С. 85–89.
6. Іншин М. І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Іншин Микола Іванович. – Харків, 2005. – 452 с.
7. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Кохан В. П. Дисциплінарна відповідальність суддів у трудовому праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / В. П. Кохан. – Луганськ, 2011. – 20 с.
9. Новак О. Д. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності державних службовців / О. Д. Новак // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 129–133.
10. Полетаев Ю. Н. Трудовой распорядок в организации и ответственность за его нарушение по новому Трудовому кодексу РФ / Ю. Н. Полетаев // Труд. право. – 2002. – № 3 (25). – С. 64–69.
11. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 р. № 3723XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
12. Про державну службу : Закон України від 17.11.2011 р. № 4050-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 26. – Ст. 273.
13. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22.02.2006 р. № 3460-IV // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 12. – Ст. 791.
14. Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України : Постанова Верховної Ради України від 6 листопада 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
15. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, №43, № 44–45. – Ст. 529.
16. Пшонка А. В. Дисциплінарний проступок прокурора: поняття та стадії індивідуалізації відповідальності / А. В. Пшонка // Роль захисника у досудовому слідстві при обранні запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту : матер. наук.-практ. конф., 22–23.02.2006 р., м. Харків. – Харків ; Київ : Сєра, 2006. – С. 165–166.
17. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушение трудового законодательства / Л. А. Сыроватская. – Москва : Юрид. лит., 1990. – 176 с.
18. Тюрин С. С. Дисциплинарная ответственность военнослужащих Вооруженных Сил Украины : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сергей Сергеевич Тюрин. – Харьков, 2002. – 176 с.
19. Щербина В. І. Дисциплінарна відповідальність державних службовців органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Щербина Віктор Іванович. – Харків, 1998. – 208 с.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2014.

Литвин И. И. Проблема определения понятия “дисциплинарное правонарушение (проступок) государственных служащих”

В статье рассматривается проблема определения понятия “дисциплинарное правонарушение (проступок) государственных служащих”. На основе действующего общего и специального законодательства в сфере дисциплинарной ответственности государственных служащих анализируются основные подходы ученых в отрасли административного и трудового права относительно определения понятия дисциплинарного проступка как основания дисциплинарной ответственности государственного служащего.

Особый интерес вызывают нормативно-правовые акты, которые предусматривают дисциплинарную ответственность относительно специальных видов государственных слу-

жащих (работников органов внутренних дел, прокуратуры, суда, военнослужащих). В результате анализа установлены особенности противоправных деяний относительно нарушения служебной дисциплины этими категориями государственных служащих.

Ключевые слова: государственные служащие, дисциплинарная ответственность, дисциплинарное правонарушение (проступок).

Lytvyn I. Problem Definition “Disciplinary Offenses (Offense) Civil Servants”

To date, the development of the civil service is an important tool to implement the state policy of Ukraine, ensuring fundamental rights, freedoms and legitimate interests of man and citizen. In the framework of the implementation of public service important to the disciplinary liability of civil servants, as the installation and maintenance of discipline in government at all levels is an essential component of good governance. Adaptation of the Civil Service to the Standards of the European Union makes it necessary to improve national legislation in the civil service as a whole and institute disciplinary action including, as an important guarantor of civil service efficiency, further development and improvement of scientific and theoretical positions regarding disciplinary liability of civil servants.

Current legislation on disciplinary liability of civil servants is flawed, contains a number of gaps and deficiencies so does not provide a proper and effective functioning of the civil service in Ukraine, as well as the basic concepts of disciplinary liability of civil servants. In contrast, administrative and criminal, disciplinary law does not define a disciplinary offense (misdemeanor) public servant that makes it impossible to identify the signs of a civil servant of the offense as the only grounds for disciplinary liability of civil servants. In this regard, the problem definition and the legal regulation of the offense of public servants are very important and urgent to develop and improve the institute disciplinary liability of civil servants.

Key words: civil servants, disciplinary liability, disciplinary offense (misdemeanor).

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.541

А. О. Драгоненко

кандидат юридичних наук

Є. М. Товмазова

старший викладач

Кіровоградський інститут державного та муніципально управління
Класичного приватного університету

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “СТАН СТАТЕВОЇ ЗРІЛОСТІ” У ДИСПОЗИЦІЇ СТАТТІ 155 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто й конкретизовано оціночне поняття “стан статевої зрілості”, яке вживає законодавець при описанні складу злочину, передбаченого ст. 155 КК України. На основі чинного кримінального законодавства, а також зарубіжного досвіду проаналізовано поняття “стан статевої зрілості”, зроблено окремі висновки щодо його визначення та ефективного застосування вищезазначеної норми на практиці.

Ключові слова: оціночне поняття; статева зрілість; особа, яка не досягла статевої зрілості; вік статевої зрілості.

I. Вступ

Проголошення України правовою державою вимагає посиленої уваги до якості її нормативно-правової бази. У цьому аспекті слід уважно розглянути законодавство про кримінальну відповідальність, зміст якого має бути науково обґрунтований, а також точно, ясно, чітко, лаконічно та адекватно відображати суспільні потреби й у такий спосіб формулювати правові приписи.

Незважаючи на численні переваги чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) порівняно з попереднім КК 1960 р., він не позбавлений технічних вад, прорахунків і недоліків, одним з яких є наявність значної кількості оціночних категорій. Ідеться про поняття, зміст яких законодавець не розкриває і які неоднозначно тлумачаться правозастосовниками, що часто знижує ефективність правового регулювання.

У межах нашого дослідження докладно охарактеризуємо таку оціночну категорію, як “стан статевої зрілості”, яку прописано в диспозиції ст. 155 Особливої частини КК України.

II. Постановка завдання

Метою статті є вивчення й конкретизація оціночного поняття “стан статевої зрілості”, яке вживає законодавець при визначенні складу злочину, передбаченого ст. 155 КК України. Для досягнення цієї мети на основі сучасної правової доктрини, чинного кримінального законодавства, а також зарубіжного досвіду проаналізовано поняття “стан статевої зрілості”, зроблено висновки щодо

його визначення та ефективного застосування зазначеної вище норми на практиці.

III. Результати

Згідно з ч. 1 ст. 2 КК України, єдиною законною, необхідною і достатньою підставою кримінальної відповідальності є наявність у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні складу злочину.

Склад злочину – це сукупність об’єктивних та суб’єктивних ознак, що встановлені в законі про кримінальну відповідальність і характеризують вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин. У більшості випадків законодавець, окреслюючи склад злочину в диспозиції статті Особливої частини КК України, чітко називає найістотніші, типові й універсальні його ознаки. Це є очевидним, бо саме ознаки складу злочину, які були встановлені, дають можливість правильно кваліфікувати злочин, тобто зумовлюють правильну юридичну оцінку вчиненого, гарантують законність.

Склади злочинів, які в статтях Закону України про кримінальну відповідальність містять поняття з ознаками, зміст яких важко або взагалі неможливо формалізувати в законі, називають складами з оціночними поняттями. Оціночні поняття – це поняття, обсяг і зміст яких визначається не тільки законодавцем, а й розкривається та уточнюється в процесі оціночно-пізнавальної діяльності особою, яка застосовує закон, враховуючи (оцінюючи) конкретні обставини вчинення злочину [1, с. 57]. Ці поняття наповнюються змістом, набувають реального значення лише в процесі тлумачення їх правозастосовниками (слідчим, прокурором, суд-

дею). У зв'язку з цим повнота розкриття змісту таких понять залежить здебільшого від рівня професійної підготовки зазначених осіб. Незважаючи на суб'єктивізм у розкритті змісту оціночних понять, законодавець змушений їх використовувати.

За визначенням В. В. Питецького, оціночними є поняття, що відображають кількісно-якісні характеристики заміщуваних ними явищ (предметів, станів тощо), які безпосередньо розкриваються лише в процесі застосування норм, що їх містять, шляхом оцінювання в межах встановлених законодавцем відповідно до конкретних обставин кожної кримінальної справи на основі правосвідомості суб'єкта, який застосовує закон [2, с. 42]. Але це зовсім не означає, що нівелюється можливість легального тлумачення таких понять.

Оціночні поняття, на думку В. М. Кудрявцева, характеризуються тим, що суб'єкт, який їх використовує, здійснює дві функції: він не лише порівнює явище, яке розглядається, з деяким загальним поняттям, а й формулює зміст цього власне загального поняття. Дослідник зазначає: "У тих випадках, коли ознака складу злочину є оціночною, суд не тільки повинен встановити збіг обставин справи з цією ознакою, а й передусім визначити, що розуміє під самою цією ознакою" [3, с. 209].

Аналіз законодавства України про кримінальну відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості (розділ IV Особливої частини КК України) дає підстави для висновку: низка норм цього розділу характеризується наявністю оціночних понять. Зокрема ст. 155 "Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості" Кримінального кодексу в ч. 1 передбачає відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості.

У системі статевих злочинів передбачений ст. 155 КК України злочин посягає на статеву недоторканість саме неповнолітніх осіб обох статей (жіночої і чоловічої) і не є насильницькими.

Ненасильницький характер такого злочину полягає в тому, що до потерпілої особи не застосовується фізичне насильство й відсутня погроза такого насильства. Інакше кажучи, вказується на добровільний характер статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості.

Про добровільну згоду на статеві зносини не йдеться в разі, якщо потерпіла особа внаслідок малолітства, порушень інтелектуального розвитку та інших обставин (затримки психосексуального дозрівання, особливостей виховання, освіти тощо) не могла усвідомлювати наслідків своєї згоди, своїх дій і насамперед характеру й наслідків вчинюваних щодо неї дій з боку винного.

Статева недоторканість означає неприпустимість сексуального спілкування з дітьми, які не досягли статевої зрілості або не усвідомлюють наслідків та соціального значення такого спілкування [4, с. 151].

Аналіз юридичних та медичних літературних джерел дає змогу стверджувати, що в деяких випадках можливе передчасне статеве дозрівання (у судово-медичній практиці були виявлені факти наявності менструації і вагітності дівчаток у ранньому віці у зв'язку з патологічним функціонуванням залоз внутрішньої секреції) [5, с. 284]. Але психічний розвиток зазвичай відповідає віковому стану, а отже, усвідомлювати соціальне значення статевих зносин і їх наслідки дитина не здатна.

Згідно з п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи" від 30.05.2008 р., "добровільні статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, утворюють склад злочину, передбаченого ст. 155 КК, у разі, якщо винна особа усвідомлювала (достовірно знала або припускала), що потерпіла особа не досягла статевої зрілості, а так само, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати. Добровільними статевими зносинами слід визнавати такі, що здійснюються без застосування фізичного насильства, погрози його застосування і використання безпорадного стану потерпілої особи. Якщо потерпіла особа внаслідок свого розумового відставання або малолітнього віку не могла розуміти характеру та значення здійснюваних нею дій, статеві зносини з такою особою необхідно розцінювати як зґвалтування з використанням безпорадного стану потерпілої особи" [6, с. 6–7].

У зв'язку з цим дослідження здатності потерпілих, враховуючи їх малолітній вік, усвідомлювати характер вчинюваних з ними дій є обов'язковим. Відсутність у потерпілої особи можливості правильно розуміти ступінь вчинюваних із нею сексуальних дій або керувати своїми вчинками свідчить про використання її безпорадного стану, що є підставою для кваліфікації дій винного за ст. 152 КК України.

Кримінально-правова охорона статевої недоторканості неповнолітніх від ненасильницьких статевих зносин зумовлена тим, що статеве життя осіб, які не досягли статевої зрілості, негативно впливає на їх здоров'я, нормальний фізичний, психічний, статевий розвиток та моральний стан. Саме в цьому полягає суспільна небезпечність цього злочину.

Визначення змісту поняття "стан статевої зрілості", використане законодавцем при формулюванні диспозиції ст. 155 Кримінального кодексу України, має ключове значення для її ефективного застосування.

Погоджуємося з М. Д. Шаргородським і П. П. Осиповим, що встановлення кола кримінально караних діянь, які підпадають під ознаки статей, що передбачають відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, залежить передусім від змісту поняття “статева зрілість” [7, с. 47]. Це поняття характеризує стан потерпілої особи й визначається судово-медичною експертизою.

Семантичне значення поняття “статева зрілість” описується так: це стан організму, що характеризується загальним фізичним розвитком та морфофункціональним станом статевих органів, який дає змогу людині без шкоди для здоров'я здійснювати статеві функції [9, с. 72].

Встановлення факту досягнення статевої зрілості є предметом судово-медичної експертизи у разі розслідування злочинів проти статевої недоторканості особи. Враховуючи те, що висновок експерта фактично визначає наявність або відсутність складу злочину, висновок має бути категоричним. Експертне визначення статевої зрілості здійснюється, враховуючи дані анамнезу, на підставі комплексної оцінки загального фізичного розвитку, виразності вторинних статевих ознак та здатності (у жінок) до злягання, зачаття, виношування плода, пологів, вигодовування та здатності (у чоловіків) до запліднення [9, с. 149].

Аналогічного підходу дотримується М. І. Авдєєв, який, зауважуючи, що статеве життя спрямоване на репродукування потомства, визначає статеву зрілість як стан фізичної підготовленості до виконання репродуктивної функції без шкоди для здоров'я [5, с. 223].

Судово-медичне поняття “статева зрілість” означає такий стан організму людини, за якого вона може виконати всі статеві функції без шкоди для здоров'я. Щодо осіб жіночої статі, то зазвичай йдеться про статеві зносини, зачаття, пологи й вигодовування дитини. Відносно осіб чоловічої статі – здатність регулярних статевих зносин і запліднення.

Відповідно до чинного кримінального законодавства потерпілим від дій, передбачених ст. 155 КК України, може бути будь-яка особа, незалежно від статі, тобто особа як жіночої, так і чоловічої статі, яка не досягла статевої зрілості. Стать – це сукупність соматичних, репродуктивних, соціокультурних та поведінкових характеристик, що вказують на відмінності між чоловіком і жінкою. Це поняття означає суто анатомічні й фізіологічні особливості, відмінності в побудові та функціонуванні жіночого й чоловічого тіла [10, с. 643]. З огляду на викладене, визначення змісту поняття “стан статевої зрілості” має здійснюватися з урахуванням зазначених особливостей потерпілої особи.

На думку науковців у галузі медицини, статеву зрілість у осіб жіночої і чоловічої

статі настає в процесі статевого дозрівання і фізичного розвитку, що триває 5–6 років, і називається пубертатним періодом. Пубертатний період охоплює віковий період, упорядкований якого в організмі відбувається внутрішня перебудова, яка завершується досягненням статевої зрілості, тобто здатності до розмноження.

Процес статевого дозрівання контролюється гіпоталамічним відділом мозку, при чому спочатку залучається гіпофіз, а потім – інші відділи гормональної регуляції. Перебудова останньої супроводжується зміною фізичного вигляду й психічної сфери. Важливою ознакою пубертатного періоду розвитку є встановлення регулярної активності гонад, яка проявляється у дівчат менструацією, а у юнаків – еякуляціями. Внутрішньосекреторна активність гонад в обох статей виявляється також фазовими змінами росту окремих сегментів скелету, внаслідок чого встановлюються певні пропорції тіла й формуються вторинні статеві ознаки.

Автори зазначають, що фахівцями встановлена пряма залежність між рівнем фізичного, статевого розвитку й умовами виховання та побуту. Вони підкреслюють, що “настання статевої зрілості також залежить від низки інших чинників: віку, расово-національних, медико-географічних умов, харчування, проживання сім'ї і кількості дітей, від ранніх статевих збуджень” [11, с. 21].

Передусім слід зазначити, що проблема з визначенням цього поняття пов'язана з відсутністю чіткої регламентації, чи є це поняття біологічним, соціально-біологічним, медичним чи юридичним. Її розв'язання має істотне значення, оскільки від її вирішення залежить коло тих питань, які можна ставити судово-медичному експерту в процесі досудового провадження та під час судового розгляду.

Так, ще у 20-ті рр. XX ст. О. О. Жижиленко висловлював думку, що ознаки настання статевої зрілості визначаються у жінок початком місячного очищення, а в чоловіків – виділенням сперми [12, с. 12]. Це давало можливість стверджувати, що сам факт вагітності свідчить про настання статевої зрілості особи жіночої статі.

Враховуючи відомі в медичній практиці факти вагітності дівчаток у ранньому віці, а саме народження дітей у віці 6–11 років, є підставою визнати таку позицію хиткою і спростувати її, адже науковець пов'язував стан статевої зрілості лише з біологічними процесами розвитку організму.

На думку М. І. Авдєєва, статеву зрілість – поняття біологічне й визначається біологічними ознаками, що встановлюються на підставі детального огляду спеціалістом і здійснення вимірювань [5, с. 13]. Але при цьому автор підкреслює, що організм жінки має бути підготовлений не тільки до запліднення

та зачаття, що може наставати значно раніше статевої зрілості, а й до виношування плоду й пологів без шкоди для здоров'я жінки. Готовність жіночого організму до виношування плоду й пологів є головними критеріями статевої зрілості жінки. Решта ознак, на його думку, значення не мають [5, с. 223].

Дещо іншим є підхід П. П. Осипова, який поняття "статева зрілість" за своїм значенням визнає кримінально-правовим, яке не можна розглядати ні як біологічне, ні як судово-медичне [8, с. 30].

Історично зміст поняття "статева зрілість" визначався низкою нормативно-правових актів, причому не завжди однаково. Так, Правила амбулаторного судово-медичного гінекологічного дослідження 1934 р. пов'язували досягнення статевої зрілості осіб жіночої статі з наявністю таких ознак: 1) здатність до дітонародження та вигодовування дитини; 2) досягнення належного ступеня розумового розвитку, зокрема щодо виховання дитини; 3) підготовленість до самостійного існування. Як бачимо, аналізовані Правила вкладали в поняття статевої зрілості не тільки фізіологічні, а й соціальні ознаки, що, очевидно, свідчить про хибний підхід до з'ясування його змісту.

На сьогодні стан статевої зрілості встановлюється на підставі Правил судово-медичних експертиз (обстежень) щодо статевих станів у бюро судово-медичної експертизи, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я від 17.01.1995 р. № 6.

Згідно з Правилами, встановлення статевої зрілості в Україні проводиться щодо осіб жіночої статі віком від 14 до 18 років за умови раннього початку статевого життя, а також при обстеженні для встановлення характеру та механізму виникнення ушкоджень під час вчинення насильницького статевого акту (п. 2.1.1). Відповідно до підпунктів 2.1.2, 2.1.3 Правил, стан статевої зрілості осіб жіночої статі слід розуміти, як завершення формування жіночого організму, коли статеве життя, запліднення, вагітність, пологи та годування дитини є нормальною функцією і не призводять до розладу здоров'я. При встановленні статевої зрілості в обов'язковому порядку аналізується сукупність ознак розвитку організму обстежуваної жінки: а) загальний фізичний розвиток організму; б) розвиток зовнішніх і внутрішніх статевих органів; в) здатність до статевих зносин; г) здатність до запліднення; д) здатність до виношування плоду; е) здатність до розроджування (пологів); ж) здатність до годування дитини.

Експертиза встановлення статевої зрілості в Україні проводиться щодо осіб чоловічої статі у віці від 14 до 18 років у випадках, які пов'язані зі статевими правопорушеннями (п. 2.13.1). Згідно з п. 2.13.2, 2.13.3, статева зрілість у осіб чоловічої статі характе-

ризується станом загального фізичного розвитку та формуванням статевих залоз, за якого статеве життя є фізіологічно нормальною функцією, не викликає розладу здоров'я і не завдає шкоди подальшому розвитку організму. При визначенні статевої зрілості в обов'язковому порядку враховується сукупність таких ознак розвитку організму обстежуваної: а) загальний організм; б) розвиток зовнішніх і внутрішніх статевих органів; в) здатність до статевих зносин та запліднення.

Водночас аналіз наведеної нормативної бази породжує низку серйозних запитань, які безпосередньо впливають на кваліфікацію вчиненого особою діяння.

Враховуючи вік потерпілих, щодо яких проводиться експертиза, встановлення статевої зрілості, а саме з 14 до 18 років, стає очевидним, що до кола таких осіб потрапляють і ті, які досягли шлюбного віку. Зокрема, згідно зі ст. 22 Сімейного кодексу України (далі СК), шлюбний вік для жінки встановлюється у 17, а для чоловіків – у 18 років.

Отже, постає риторичне питання: чи є необхідність встановлення стану статевої зрілості особи, яка досягла шлюбного віку? На наш погляд, не викликає сумніву, що досягнення повноліття або шлюбного віку особою означає і досягнення нею статевої зрілості. У зв'язку з цим, у Правилах має бути закріплено положення щодо необхідності встановлення стану статевої зрілості лише в тих випадках, коли особа не досягла повноліття, або якщо шлюбний вік є нижчим за 17 років для жінок та 18 років для чоловіків.

Як зазначає М. І. Авдєєв, у деяких випадках статева зрілість настає раніше шлюбного віку (тим більше повноліття), що викликає кримінальну відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості. Водночас досягнення статевої зрілості при досягненні шлюбного віку виключає кримінальну відповідальність за означене діяння [5, с. 225]. На нашу думку, висловлена точка зору є цілком слушною.

Наступне питання пов'язане із встановленням у зазначених вище Правилах нижньої вікової межі осіб, щодо яких провадиться ця експертиза. Ця межа встановлена на рівні 14 років.

З огляду на те, що дитина до досягнення нею 14 років вважається малолітньою (ч. 2 ст. 6 СК України), виникає питання: чи не є малолітство особи безпорадним станом, а її добровільна згода на статеві зносини – юридично нікчемною, тобто такою що не має юридичного значення.

Це питання зумовлене тим, що в кримінально-правовій літературі висловлено чимало пропозицій (Б. А. Бліндер, М. Г. Шаргородський, Я. М. Яковлев та ін.) щодо необхідності закріплення на законодавчому рівні конкретного віку, по досягненні якого статеві зносини з такою особою, навіть за її згодою,

слід кваліфікувати як зґвалтування, а малолітство вважати різновидом психічної безпорадності, у зв'язку з тим, що особа не здатна правильно оцінити можливі їх соціальні й біологічні наслідки. Єдність думок відсутня лише з приводу самої вікової межі.

Неоднозначне ставлення науковців у галузі кримінального права до критеріїв визначення стану статевої зрілості призвело до того, що законодавці різних країн як пострадянських, так і далекого зарубіжжя обрали різні шляхи при конструюванні кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за ненасильницькі статеві зносини з неповнолітніми.

Порівняльно-правовий аналіз законодавства про кримінальну відповідальність за досліджуваний злочин свідчить, що на теренах пострадянського простору всі республіки колишнього СРСР, за винятком України, пішли шляхом встановлення вікової межі кримінально-правової охорони. При цьому, переважна більшість республік такою межею визначила вік 16 років (ст. 152 КК Азербайджанської республіки, ст. 168 КК Республіки Білорусь, ст. 141 КК Вірменії, ст. 140 КК Грузії, ст. 117 КК Естонської республіки, ст. 122 КК Республіки Казахстан). У КК Республіки Молдова такою межею визначено вік 14 років, а КК Литовської республіки не містить аналогічної статті.

У законодавстві про кримінальну відповідальність інших європейських країн вікова межа трохи нижча. Переважно вона встановлена на рівні 15 років (наприклад, ст. 200 КК Польщі, КК Данії та ін.), у Болгарії – 14 років (ст. 151 КК).

При введенні вікового критерію виходили з тих міркувань, що статеві зрілість, як правило, настає до 16 років. З установленням віку простіше, оскільки вік особи визначається відповідно до документів і лише у виняткових випадках вимагає проведення судово-медичної експертизи. Отже, суб'єктивно легше усвідомити недосягнення особою певного віку ніж статевої зрілості, у визначенні якої інколи зазнають певних труднощів навіть експерти [13, с. 102].

Прихильниками закріплення вікового критерію є П. П. Осипов, Я. М. Яковлев та ін. Що стосується національного законодавства про кримінальну відповідальність, то склад злочину, передбачений ст. 155 КК України, сконструйований з використанням поняття “статева зрілість”. Питання щодо обґрунтованості обрання того чи іншого шляху конструювання кримінально-правової норми залишається дискусійним до сьогодні.

На думку А. П. Шеремета, “використання поняття “статева зрілість” у кримінальному законодавстві є не лише корисним, а й необхідним, оскільки воно відображає індивідуальний стан потерпілого й тому дає можливість встановити реальну шкоду, спричи-

нену об'єкту, який охороняється кримінальним правом. Саме при використанні критерію статевої зрілості буде здійснено необхідний захист неповнолітніх від посягань на їх нормальний статевий і загальний розвиток та науково визначено коло суспільно-небезпечних діянь у сфері статевих відносин” [13, с. 103].

На наш погляд, висловлена думка А. П. Шеремета є слушною, оскільки обмеження кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 155 КК України, віковим критерієм (16 років) може призвести, з одного боку, до необґрунтованого визнання злочинцями осіб, які вступають у статеві зносини із особами, яким не виповнилося 16 років, але які досягли статевої зрілості.

З іншого боку, поза межами кримінально-правової охорони можуть опинитися особи, які до досягнення шлюбного віку ще не досягли статевої зрілості, а отже, статеві зносини з ними можуть призвести до розладу здоров'я.

Крім того, закріплення в ст. 155 КК України зазначеного вікового критерію може стати підставою для внесення змін у статті інших галузей законодавства, зокрема потягти зниження шлюбного віку осіб жіночої статі в Сімейному кодексі України з 17 до 16 років, незалежно від факту недосягнення ними стану статевої зрілості.

IV. Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що викладене загострює необхідність пошуку шляхів підвищення якості чинного законодавства України про кримінальну відповідальність про злочини проти статевої недоторканості, а тим самим і ефективності кримінально-правової охорони прав неповнолітніх від сексуальних посягань. Особливої уваги потребує дотримання таких вимог якості законодавства, як системність, внутрішня і зовнішня узгодженість норм, мінімізація використання оціночних понять при окресленні складу злочину.

З метою посилення кримінально-правової охорони прав неповнолітніх та усунення виявлених суперечностей у нормативно-правових актах, що регламентують визначення поняття “стан статевої зрілості”, вважаємо доцільним замість поняття “стан статевої зрілості” використовувати поняття “неповнолітня особа, яка не досягла шлюбного віку”.

Список використаної літератури

1. Васильев А. Н. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – Москва : Юрид. лит., 1976. – 264 с.
2. Питецкий В. В. К вопросу о степени вины в уголовном праве / В. В. Питецкий // Уголовное Право. – 2006. – № 3. – С. 41–45.
3. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юрист, 2006. – 304 с.

4. Дорош Л. В. Актуальні проблеми вдосконалення законодавства про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи / Л. В. Дорош // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого". – Харків : Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". – 2012. – Вип. 118. – С. 149–159.
5. Авдеев М. И. Судебно-медицинская экспертиза живых лиц: Руководство для судебно-медицинских экспертов и врачей других специальностей / под ред. М. И. Авдеева. – Москва : Медицина, 1968. – 376 с.
6. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2008 – № 7. – 46 с.
7. Шаргородский М. Д. Избранные работы по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. – 432 с.
8. Осипов П. П. К вопросу о понятии половой зрелости / П. П. Осипов // Судебно-медицинская экспертиза. – 1966. – № 3. – С. 47–56.
9. Герасименко О. І. Словник-довідник термінів судової медицини / О. І. Герасименко ; НАН України, Ін-т укр. мови, Донец. держ. мед. ун-т. – Київ : Ін Юре, 2002. – 482 с.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана ; редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова) [та ін.]. – Київ : Юридична думка, 2011. – Т. 1: А–Г / [ред. кол. тому: Шемшученко Ю. С. та ін.]. – 2011. – 654 с.
11. Бабанин А. А., Соколова И. Ф. Судебно-медицинская экспертиза половых состояний : практическое руководство для студентов, врачей, юристов / А. А. Бабанин, И. Ф. Соколова. – Симферополь : Издат. Центр КГМУ, 2001 – 206 с.
12. Жижиленко А. А. Половые преступления / А. А. Жижиленко, Л. Г. Оршанский. – Ленинград : Рабочий суд, 1927. – 112 с.
13. Шеремет А. П. Злочини проти статевої свободи / А. П. Шеремет. – Ужгород : Наші книги, 2007. – 216 с.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2014.

Драгоненко А. А., Товмазова Е. Н. Проблема определения понятия "состояние половой зрелости" в диспозиции статьи 155 Уголовного кодекса Украины

В статье исследуется и конкретизируется оценочное понятие "состояние половой зрелости", которое использует законодатель при описании состава преступления, предусмотренного статьей 155 УК Украины. На основании действующего уголовного законодательства, а также зарубежного опыта осуществлен анализ понятия "состояние половой зрелости", сделаны отдельные выводы для определения и эффективного применения вышеуказанной нормы на практике.

Ключевые слова: оценочное понятие; половая зрелость; лицо, которое не достигло половой зрелости; возраст половой зрелости.

Drahonenko A., Tovmazova Ye. The Problem of "Sexual Maturity" Definition in the Disposition of Article 155 of the Criminal Code of Ukraine

This paper examines the concept of a value is specified and "state of puberty," which uses the legislator in the description of the offense under section 155 of the Criminal Code of Ukraine. Legal protection of minors and protection of their legitimate rights and interests is a priority for the state. Construction in Ukraine a democratic and constitutional state is not possible without the full protection of legitimate rights and freedoms of minors, including life, health, bodily integrity, normal physical and mental development and so on. In view of the change and transformation taking place in the economic, political, social and spiritual spheres of Ukrainian society concerns negative rapid decline of moral principles and religious orientations, which are increasingly offset by "persistent stereotypes of" sexual permissiveness.

One of these issues is a priority criminal law combating crimes against morality in sexual relations that are of particular public concern, because in modern society there is a tendency to fall in moral and spiritual culture of the population, mostly negatively affects the spiritual values of children and young people. However, a necessary condition for the functioning of Ukraine as a new state is its entry into the international community. But it entails and the emergence of social, economic, political, legal, moral and ethical issues and obligations, including the obligation to have some importance in connection with Ukraine's accession to international conventions adopted to the need to unite states' efforts to combat crimes against sexual morality.

Based on current criminal law, and international experience, the notion "state of puberty," made some conclusions about its definition and effective implementation of the above standards in practice.

Key words: evaluative concepts; puberty; person who has not reached puberty; age of puberty.

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАГАЛЬНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ,
ВЧИНЕНИХ НА РЕЛІГІЙНОМУ ҐРУНТІ**

У статті розкрито актуальні питання щодо особливостей загальної та індивідуальної профілактики злочинів, вчинених на релігійному ґрунті.

Ключові слова: релігія, профілактика, протидія, віросповідання.

I. Вступ

Питання протидії злочинності постає ще в Біблії: "Мій сину, як грішники будуть тебе намовляти, то з ними не згоджуйся ти! Якщо скажуть вони: ходи з нами, сину мій, не ходи ти дорогою з ними, спини ногу свою від їхньої стежки, бо біжать їхні ноги на зло" (Прип. 1: 10–19) [4].

"Кримінологічно важливою дія на причину залишається до того часу, поки викликане нею слідство матиме прояв у суспільному житті". Ще Платон пропонував не забувати про те, що в боротьбі зі злочинністю необхідно думати про майбутнє, а не про минуле.

Як зазначає І. М. Даньшин, "сенс боротьби із злочинністю криється в усуненні негативних явищ у житті суспільства, з одного боку, і в розвитку й заохоченні позитивних явищ і процесів у ньому – з іншого". Якщо такого двостороннього процесу в суспільному житті не відбувається, то злочинність матиме прояв у найнебезпечніших формах.

II. Постановка завдання.

Мета статті – проаналізувати зміст і значення деяких профілактичних заходів щодо вчинення злочинів на релігійному ґрунті.

III. Результати

Профілактикою злочинності є здійснення системи заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів. Профілактичні заходи можуть здійснюватися на всій території України або в окремому її регіоні, галузі народного господарства, на підприємстві, в установі, організації відносно групи людей (загальна профілактика) або конкретної особи (індивідуальна профілактика).

Головний акцент у загальній профілактиці злочинів у сфері віросповідання необхідно робити на заходах усунення соціально-економічних, політико-правових та інших детермінант злочинності у сфері віросповідання, забезпечення природної конкуренції релігійних організацій у задоволенні релігійних потреб суспільства як основи свободи віросповідання.

До заходів загальної профілактики злочинів у сфері віросповідання, на нашу дум-

ку, також належать: заохочення соціально корисної релігійної діяльності (зокрема, через уведення офіційних подяк та державних нагород лідерам релігійних організацій за благодійну діяльність та збереження міжконфесійного миру в окремому регіоні України); поширення міжнародних зв'язків релігійних організацій; інформування суспільства про негативну діяльність у сфері віросповідання та відповідальність за її вчинення; неухильне додержання Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" щодо реєстрації релігійних організацій; додержання принципів свободи віросповідання, зокрема недопустимості привілеїв чи обмежень за ознаками релігійних переконань, рівних прав людей на сповідування релігійних переконань, на відправлення релігійних культів і ритуальних обрядів, на ведення релігійної діяльності.

З метою удосконалення загальної профілактики злочинності у сфері віросповідання доцільне запровадження в межах кримінологічної експертизи проектів законодавчих актів спеціальної кримінологічно-релігієзнавчої експертизи для надання всебічної експертної оцінки проектам законів, які стосуються відносин, пов'язаних з релігією. Позиція кримінологів під час здійснення такої експертизи повинна спиратися на кримінологічний прогноз злочинності у сфері віросповідання, здійснений на підставі існуючих даних, і доповнюватися аналізом можливого впливу запропонованих змін у законодавстві на результати прогнозу.

На жаль, недооцінка кримінологічної ролі самої злочинності, властивості її до самодеєрмінації і зворотному впливу на суспільство, привела до ослаблення державного контролю за криміногенними процесами в суспільстві й розширеному відтворенню злочинності. Виникла необхідність в осмисленні реальності й формуванні більш реальних концепцій боротьби зі злочинністю. Тому взаємозв'язок соціальних процесів, у тому числі в кримінальній і некримінальній сферах, вимагає створення комплексного соціального механізму контролю за злочинністю. Цей соціальний механізм, складений із його

взаємодіючих елементів, повинен виконувати не тільки функції контролю і стримування злочинності, а й активно впливати на злочинність і злочинців.

У будь-якому суспільстві є дві перепони зростання злочинності, використовуючи які, держава здійснює свою антикримінальну діяльність: 1) соціальний прогрес, тобто економічний, науково-технічний та духовний розвиток країни; 2) цілеспрямована протидія злочинності, що традиційно називається боротьбою зі злочинністю.

Ефективна боротьба зі злочинністю можлива тільки з урахуванням її кримінологічної характеристики. Як будь-яка соціальна система, масове явище, злочинність має досить сталі параметри, які умовно можна розподілити на кількісні та якісні показники.

Індивідуальна профілактика злочинів на релігійному ґрунті неможлива без вивчення особливостей особи злочинця та причин, що спонукають особистість до вчинення злочину.

Вивчення особи злочинця передбачає дослідження психологічних механізмів протиправної поведінки, мотивацій різноманітних видів особистісних злочинів, ролі та співвідношення індивідуально-психологічних і соціально-культурних факторів у формуванні особистості злочинця та протиправної поведінки, впливу на нього стійких і ситуативних психічних станів.

Сучасна юридична психологія, передбачаючи неминучість визначення вчинення злочинів, заперечує наявність у правопорушників психологічних особливостей. Механізм злочинної поведінки розглядається як процес взаємодії несприятливої для суб'єкта соціальної ситуації та комплексу його психологічних властивостей. У загальній моделі особистості злочинця (О. Р. Ратінов) провідну роль надано дефектам правосвідомості, ціннісно-нормативних орієнтацій, специфіці структури мотиваційних конструктів і певним психологічним якостям (агресивність, імпульсивність, емоційна збудливість, низький рівень інтелектуального розвитку, наркотизація, алкоголізація тощо). Результати вивчення особистості злочинця використовують для розробки заходів психологічної корекції особистості правопорушників.

Загальна профілактика злочинів, що вчиняються на релігійному ґрунті, характеризується такою структурою: за суб'єктом (для кого запобіжна діяльність не є обов'язковою і для тих, для кого вона є основною), за об'єктом (заходи запобігання насильницьким злочинам), за характером завдання (виявлення й усунення детермінант злочинів), за організаційною формою, за ступенем правового врегулювання (заходи правового й неправового характеру).

Індивідуальна профілактика – це, насамперед, вплив на осіб, від яких можна очіку-

вати вчинення злочинів, на їх соціальне середовище. Цей вид діяльності являє собою цілеспрямовану роботу з конкретною людиною та її найближчим оточенням. Об'єктами такої профілактики є поведінка та тип життя яких свідчить про реальні можливості вчинення ними злочинів на релігійному ґрунті. Погляди, мотиви, система ціннісних орієнтацій особистості можуть стати підґрунтям для здійснення профілактичного впливу на неї лише у випадку, коли ці погляди, мотиви, орієнтації мали прояв у антисуспільній поведінці. Відповідно до механізму злочинної поведінки, індивідуальна профілактика повинна бути спрямована на особистість та її негативні риси, середовище, яке її формує, а також умови, обставини й ситуації, що сприяють чи полегшують вчинення кримінально караних діянь.

IV. Висновки

Таким чином, загальна й індивідуальна профілактика злочинної поведінки – це діяльність державних і недержавних органів, організацій та їх представників з виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, і здійснення на них та оточуюче їх мікросередовище позитивного, корегуючого впливу. Заходи індивідуальної профілактики, що реалізуються стосовно особи, відіграють роль такого соціального інструменту, який призначений нейтралізувати чи усунути внутрішні негативні риси цієї особистості та її поведінки. Коли ж вплив спрямований на соціальне мікросередовище, то нейтралізуються або усуваються зовнішні негативні елементи матеріального й духовного порядку, які деформують особистість (несприятливі матеріальні й побутові умови життя індивідуума, негативні міжособистісні відносини тощо).

Прямі заходи впливу на особу можуть не дати позитивного результату у зв'язку з упередженим ставленням до суб'єкта профілактики. Тому необхідно впливати на особу через її духовних лідерів або осіб, які рекомендовані керівництвом релігійної організації для опіки над потенційним злочинцем.

Протидія злочинам, що вчиняються на релігійному ґрунті, можлива лише за наявності знань найважливіших аспектів традиційної православної віри. Це пов'язано з тим, що сектанти часто маскуються під християн або фрагментарно використовують атрибути християнського віровчення. Крім цього, кожна тоталітарна секта має свою специфіку в протиправних діях та прийомах приховування злочинів, що впливає з їх релігійних поглядів.

У виявленні та профілактиці діяльності релігійних сект правоохоронним органам не обійтись без спеціалістів, які мають досвід у питаннях виявлення деструктивних напрямків відповідної релігії за специфічними озна-

ками. Для виявлення та профілактики злочинів на релігійному ґрунті, для їх кваліфікації необхідне проведення релігієзнавчої експертизи. Задачі такої експертизи полягають в такому: встановлення ознак суспільної небезпеки в діях тоталітарних сект; встановлення мотивації, що характеризує суб'єктивний бік складу злочину, що є предметом доказування та має доказове значення в кримінальному процесі.

Чим менше ми знаємо про діяльність тоталітарних сект, тим вищий рівень латентності вчинюваних ними дій. Проблема прихованої злочинності давно турбує суспільство. Достатньо підстав вважати, що однією з причин високої латентності діянь, що вчиняються на релігійному ґрунті, є недостатня підготовка слідчих та оперативних груп до виявлення та встановлення релігійних мотивів злочинів, а також високий рівень конспірації сект, члени яких розуміють протиправність своїх дій та їх караність.

Підвищенню ефективності профілактичної роботи правоохоронних органів щодо спеціальної профілактики злочинів у сфері віросповідання сприятиме організація вивчення міжконфесійних конфліктів у регіонах України, проведення опитувань та анкетувань учасників конфліктів, розробка програм заходів щодо конфліктуючих конфесій, організація круглих столів, семінарів, кон-

ференцій за участю лідерів конфесій, їх представників та вчених-юристів, психологів, релігієзнавців.

Основою державної боротьби зі злочинністю є кримінальна політика, при цьому дотримання прав людини є однією з основних засад формування цієї політики.

Список використаної літератури

1. Бочелюк В. Й. Психологія злочинів, вчинених на релігійному ґрунті : навч. посіб. / В. Й. Бочелюк, Т. Є. Лоненко. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 328 с.
2. Севастьянова Т. Є. Соціально-правові підстави необхідності протидії злочинів, що вчиняються на релігійному ґрунті / Т. Є. Севастьянова // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : Всеукраїнська наук.-практ. конфер., 30 жовтня 2009 р. – Запоріжжя : Юридичний ін-т ДДУВС, 2009. – Ч. 2. – С. 210–214.
3. Севастьянова Т. Є. Взаємодія держави та релігійних організацій у протидії злочинності в сфері віросповідання / Т. Є. Севастьянова // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер. – Одеса, 2010. – Т. 1. – С. 275–278.
4. Український переклад І. Огієнка / Біблія Онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bibleonline.ru/bible/uki/20/01/.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2014.

Леоненко Т. Е. Некоторые аспекты общей и индивидуальной профилактики преступлений, совершенных на религиозной почве

В статье раскрываются актуальные вопросы, касающиеся особенностей общей и индивидуальной профилактики преступлений, совершенных на религиозной почве.

Ключевые слова: религия, профилактика, противодействие, вероисповедание.

Leonenko T. Some Aspects of the General and Individual Prevention of Crimes Committed on Religious Grounds

When crime prevention refers to the implementation of measures aimed at identifying and removing the causes and conditions that contribute to crime. Preventive measures can be implemented throughout Ukraine or in its region, sector of the economy, the enterprise, institution, organization, among groups (general prevention) or in respect of the person (individual prevention). The main emphasis in the overall crime prevention in the field of religion should be placed on corrective measures of socio-economic, political, legal and other determinants of crime in the sphere of religion, providing natural competition of religious organizations in meeting the religious needs of society as the basis of religious freedom.

Measures of general crime prevention in the field of religion, in our view, also include: promotion of socially religious activities (including through formal Thanks input and state awards for leaders of religious organizations and charities preserving interfaith peace in a particular region of Ukraine); distribution of International Relations of religious organizations; informing the public about the negative activities in the field of religion and responsibility for its execution; strict adherence to the Law of Ukraine "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" on the registration of religious organizations.

Individual prevention – above all, the impact on individuals, which may be expected committing crimes in their social environment. This activity is targeted to a specific job man and his inner circle. The objects of such prevention is behavior and type of life which indicates the real possibility they commit crimes on religious grounds. The views motives, value orientations of the individual system can be to implement preventive effect on it only if these views, motivation, orientation was evident in antisocial behavior.

Key words: religion, prevention, fighting, worship.

УДК 347.9(477)(075.8)

Л. А. Остафійчукзаступник начальника управління правової роботи
Головне управління Міндоходів у Чернівецькій області**ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ НЕПОВАЗІ ДО СУДУ У КИТАЇ**

У статті встановлено, що незважаючи на ставлення китайців до права, згідно з яким норми моралі переважають над нормами права в урегулюванні будь-яких питань суспільного життя, норми про відповідальність за неповагу до суду були присутні ще в епоху Китайського середньовічного права (зводу законів 1690 р.). Зводом законів Дацин люїлі (1746 р.) злочини проти правосуддя було віднесено до злочинів нарівні із злодійством, вбивством та насиллям. Чинним Кримінальним кодексом КНР також передбачено покарання за серйозне порушення судового порядку.

Ключові слова: неповага до суду, порядок у залі судового засідання, злочин проти правосуддя, відповідальність, учасник процесу.

I. Вступ

У зв'язку із глобальними змінами, що відбуваються у сучасному світі впродовж останніх десятиліть, важливим завданням стає вивчення та аналіз історії та теорії розвитку права зарубіжних країн. Китайська Народна Республіка (КНР) – найбільша за чисельністю населення держава у світі, а також одна із самих великих за територією. Також КНР є однією із небагатьох соціалістичних держав, які сьогодні існують на карті світу. Історія – це пам'ять народу, яка являє собою гігантську лабораторію світового соціального досвіду. В силу своєї пізнавальної цінності, енциклопедичної інформативності історія держави і права зарубіжних країн сприяє глибокому пізнанню державно-правових реалій сучасності. У зв'язку із тим, що країни Сходу на сьогодні відіграють досить замітну роль у багатьох процесах міжнародного масштабу, дослідження процесів, що відбуваються, є актуальним та надає можливість прогнозувати подальший розвиток держави і права.

II. Постановка завдання

До питань відповідальності за неповагу до суду в контексті вітчизняного та зарубіжного досвіду у своїх працях зверталися М. Л. Гальперін, Ю. В. Калашник, В. С. Князєв, О. О. Марченко, І. Я. Русенко, І. О. Шмарін та ін.

У юридичній літературі виділяються різні ознаки неповаги до суду і, відповідно, різні тлумачення цієї правової категорії. Однак про те, що неповага до суду – це, насамперед, своєрідний різновид процесуального правопорушення, який полягає у порушенні порядку судового процесу [7] – важко посперечатися, і з цим погоджуються всі дослідники.

Метою статті є аналіз досвіду протидії неповазі до суду в Китайській Народній Республіці.

III. Результати

Для правової культури Китаю характерна традиційна перевага норм моралі над нормами права в урегулюванні будь-яких питань суспільного життя, включаючи найважливіші. Таке ставлення до права впливає із конфуціанського вчення, яке до революції 1911 р. було в основі державної ідеології Китайської імперії. Як наслідок таких поглядів, китайці негативно відносяться до європейської ідеї права, з його суворістю і абстрактністю. Людина не повинна наполягати на своїх правах, оскільки борг кожного – прагнути до згоди й забувати про себе в інтересах усіх. У будь-якому конкретне рішення має відповідати справедливим і гуманним почуттям, а не бути втиснутим у межі юридичної схеми. Відшкодування шкоди не повинно бути непосильною ношею боржника й довести його сім'ю до розорення.

За етичним вченням конфуціанства громадянин, який вважає, що хтось відносно нього знехтував правилами “лі” (тобто правилами гармонійної, “правильної” поведінки) повинен намагатися прагнути до неупередженого вирішення конфлікту за допомогою спокійного обговорення, аніж підкреслювати розбіжності, що виникли, наполягаючи на своїх правах або апелюючи до суду [5, с. 319].

Упродовж віків Китай жив, не знаючи юридичних професій, суд творили адміністратори, які не знали права й керувалися порадами своїх чиновників, що належали до спадкової касты.

Відомий дослідник правових систем країн світу Давид Рене так описує ставлення китайців до права: в очах китайців право не просто далеко від того, щоб бути фактором порядку й символом справедливості; воно – знаряддя сваволі, чинник, який порушує нормальний порядок речей. Добропорядний громадянин не зобов'язаний поважати право й навіть думати про нього; його спосіб життя повинен виключати будь-які правові

претензії та звернення до правосуддя. У своїй поведінці людина повинна керуватися не юридичними мотивами, а прагненням до гармонії та миру. Погоджувальні процедури цінніше правосуддя, і конфлікти слід гасити шляхом посередництва, а не вирішувати правовим шляхом. Звичайно, можуть існувати закони як засіб залякування або якась модель. Але вони створюються не для того, щоб застосовуватися; і до тих, хто хоче будувати своє життя, керуючись ними та ігноруючи пристойності й правила гарної поведінки, не відчують нічого, крім презирства. Так само ставляться й до тих, хто вивчає або застосовує право (п. 23) [1].

Розвиток китайського середньовічного права головним чином проходив по лінії розробки норм кримінального права, регулювання посадових, рангових відмінностей чиновників і їх відповідальності за беззаперечне виконання государевої служби, податкових повинностей населення та ін. Зазначені норми становили зміст численних правових пам'яток, династійних зводів законів, отримавших назву кодексів. У середньовічному праві Китаю зазначено, що перед законом і відплатою за його порушення всі рівні. Судовий процес носив переважно інквізиційний характер. Справу порушували, зазвичай, з письмової або усної скарги потерпілого у повітовий суд. Скаргу складали за певною формою, яку добре знали вуличні писарі, що сиділи біля воріт суду. Переслідування злочинця було обов'язком держави. Спеціальні чиновники зобов'язані були відшукати його протягом одного місяця (згідно із зводом законів 1690 р.), якщо злочинець не був знайдений, чиновник карався ударами палкою. Прострочення розшуку протягом двох місяців вартувало йому 30 ударів палкою. У судах, крім суддів і чиновників, які розслідують злочин, були стряпчі, діловоди, поси́льні, стражники, езекутори. За неявку до суду свідку належало 40–50 ударів палками [2, с. 639–640].

В епоху династії Цин Китай мав два систематизовані зводи законів (Дацин хуейдянь і Дацин люйлі). Окремі положення зводу законів Дацин люйлі застосовувалися у судовій практиці вже республіканського Китаю майже до початку 30-х рр. XX ст. [3, с. 742].

Своєрідною була систематизація норм у Дацин люйлі. Він складався з семи розділів. У першому зазначалися види покарань і обставини, за яких покарання можуть бути пом'якшені, в інших містилися склади злочинів і способи вирішення цивільних спорів, причому кожен розділ був пов'язаний із діяльністю одного з міністерств. Так, розділ міністерства податків містив санкції за несплату поземельного та інших податків, за посягання на державне майно, за злочинне порушення публічного інтересу при вироб-

ництві та обміні товарів тощо. Розділ, присвячений військовому міністерству перераховував покарання за порушення безпеки шляхів прямування імператора, пошкодження міських стін, недоброякісні поставки для армії, військові, у тому числі прикордонні, злочини й злочини проти державної поштової служби. Найбільше число складів злочинів містилося в розділі Міністерства кримінальних покарань, який охоплював такі злочини, як злодійство, вбивство, насилля, підпал, словесні образи, злочини проти правосуддя та безліч інших [3, с. 742–743].

Звід законів Дацин люйлі передбачав більш ніж три тисячі злочинів, більшість з яких каралися різними видами смертної кари, довічної і строкової висилки, ударами великої та малої палки. Існували додаткові види покарання як носіння колодки на шиї або таврування. Також існував інститут відкупу від кримінального покарання і навіть від смертної кари, або найм інших осіб для відбування покарання (у випадку, наприклад, побиття палками).

Буквально напередодні революції 1911 р. була проведена велика робота по вдосконаленню Дацин люйлі, приведення його норм у відповідність з реаліями китайського суспільства. З кодексів виключили кримінальні покарання ударами палкою, а заходи фізичного впливу, передбачені як санкції у цивільних справах, замінялися системою штрафів. З Кодексу було виключено велику кількість застарілих положень. До Дацин люйлі як зводу законів зверталися суди й після падіння імперії Цинів. Що стосується цинського Зводу Дацин хуейдянь, то він практично припинив свою дію з проголошенням республіки [3, с. 744].

Після революції 1911 р. і встановлення республіканського устрою були спроби створення права на основі запозичень, наприклад – з кримінального права Японії, Франції, Бельгії, Німеччини та Нідерландів.

Однак за цим фасадом продовжували існувати традиційні поняття і, за деякими винятками, саме вони переважали в реальній дійсності. Праці кількох людей, які бажали вестернізації своєї країни, не могли негайно перебудувати китайське мислення й укоренити протягом декількох років в умах юристів і китайського населення романську концепцію права, що розроблялася понад тисячі років юристами Заходу. Кодекси й закони застосовувалися в Китаї настільки, наскільки вони відповідали народному почуттю справедливості й пристойностям. Практика ігнорувала закони, якщо вони порушували традицію. До судів не зверталися тому, що люди не знали своїх прав, або тому, що вони не хотіли заслужити несхвалення суспільства. Суспільні відносини, таким чином, практично регулювалися так само, як і колись (п. 486) [1].

За перемоги комуністичної партії, очолюваної Мао Цзедун, Китай з 01.10.1949 р. став Народною республікою. У 1949 р. були скасовані всі раніше видані закони й декрети та скасовано суди. Органічні закони 1949 р., які передбачали відтворення правової системи, виходили з радянської моделі. На Верховний суд покладалося керівництво всіма новими судами; була створена прокуратура, покликана затвердити принцип соціалістичної законності. В 1950–1951 рр. були видані великі закони: про шлюб, профспілки, про аграрну реформу, про судострій та ін. Була створена кодифікаційна комісія, яка розпочала підготовку кодексів. Однак, у зв'язку з відсутністю достатньо підготовлених юристів, виникали труднощі. Функції судів найчастіше виконували органи поліції і державної безпеки. Поряд з народними судами загальної компетенції діяли особливі суди. Над народними судами тяжіли органи виконавчої влади. В 1952–1953 рр. принцип законності дістав нападки, у тому числі: критикувалися відділення права від політики та незалежність суддів (п. 448) [1], а потім цей принцип був відкинутий взагалі. Кодифікаційні роботи були припинені, а партійні директиви замінили закони. Обмежена діяльність судів, поставлених під контроль виконавчих органів. Підкреслювалося підпорядкування права (як і економіки) політиці. Все це вело до повернення старої шанованої традиції: соціальний мир і порядок повинні бути досягнуті шляхом виховання, для створення нового ладу необхідний загальний консенсус. Порозуміння й примирення – найголовніше, а право може виконувати лише підпорядковану роль. Мао Цзедун у промові, виголошеній ще в лютому 1957 р., зауважив, що право створене не для всього світу. Є два способи вирішення суперечностей, що виникають у суспільстві. Один – це право та його санкції. Це диктаторський спосіб. Колись його вважали придатним для варварів, і сьогодні його застосовують до невинуватих контрреволюціонерів. Право непридатне, коли мова йде про прості внутрішні суперечності, що відрізняються від антагоністичних протиріч. Народним масам важко виносити диктаторський характер права. Якщо навіть громадянин винен, це не означає, що його слід розглядати як злочинця, ставити перед судом, засуджувати й карати. Громадянина слід захистити від такого безчестя. Виховання й переконання протистоять приниженню, яким є судовий осуд, кримінальний чи цивільний (п. 490) [1].

У Китаї після 1949 р. було видано не багато законів. Однак після смерті Мао в 1976 р. настав час змін і активізувалося законодавство. Однак, на думку Рене Давида, законодавство не зможе бути реалізоване, поки істотно не зросте кількість судів, суддів

і адвокатів і не зміниться традиційна ворожість до законів. Вельми сумнівно, що законність і право виконуватимуть у цій величезній країні ту ж роль, яка відведена їм у західних країнах (п. 492) [1].

За понад 60 років свого існування у КНР Конституції приймалися чотири рази – у 1954, 1975, 1978 і 1982 рр. У Китайській конституційній доктрині відсутній принцип розподілу влад. Структура судів КНР на чолі з Верховним народним судом і Верховною народною прокуратурою відповідає адміністративно-територіальному устрою, а специфіка судової системи і прокуратури КНР у тому, що вони: є правоохоронними органами соціалістичної держави; повинні бути “близькими до народу”; окрім вирішення “суперечностей у народі” повинні боротися з “ворогами”; не є незалежними, знаходяться під контролем відповідних зборів народних представників і їх постійних комітетів, а також партійних органів [4, с. 222]. У цьому контексті слід зауважити, що ст. 94 Кримінального кодексу КНР особу суддів відносить до працівників органів юстиції, як і слідчих, прокурорів та експертів [6].

Народному суду в Конституції КНР присвячено розділ 7, статтею 126 якого передбачено, що народні суди в межах, установленими законами, здійснюють правосуддя самостійно, без втручання зі сторони адміністративних органів, громадських організацій і окремих осіб [4, с. 256].

Серед положень Кримінального кодексу КНР віднайдено статтю, яку можна вважати нормою, що містить покарання за неповагу до суду. Стаття 309 передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років, короткостроковим арештом, наглядом або штрафом за масові заворушення, напади на суд, побиття співробітників органів юстиції, за серйозне порушення судового порядку [6].

IV. Висновки

Право у Китаї – це крайній засіб, який використовується лише тоді, коли всі інші засоби не дали результату. Таке ставлення до права впливає із конфуціанського вчення, згідно з яким норми моралі переважають над нормами права у врегулюванні будь-яких питань суспільного життя. Однак зазначене не свідчить про відсутність судів і судових розглядів справ у Китаї протягом його багатовікової історії. Більш того, встановлено, що яке б не було ставлення китайців до права й суду, зокрема, норми про відповідальність за неповагу до суду були присутні ще в епоху Китайського середньовічного права. У зводі законів 1690 р. була присутня норма: за неявку до суду свідку належало 40–50 ударів палками. Положеннями зводу законів Дацин люйлі (1746 р.), які застосовувалися у судовій практиці вже республіканського Китаю майже до початку

30-х рр. XX ст., в розділі Міністерства кримінальних покарань, словесні образи, злочини проти правосуддя було віднесено до злочинів нарівні із злодіємством, вбивством, насиллям, підпалом. Чинним Кримінальним кодексом КНР також передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років, короткостроковим арештом, наглядом або штрафом за напади на суд, побиття співробітників органів юстиції, за серйозне порушення судового порядку.

Список використаної літератури

1. Рене Д. Основные правовые системы современности [Электронный ресурс] / Давид Рене. – Режим доступа: http://royallib.com/author/rene_david.html.
2. История государства и права зарубежных стран : учебник для вузов : в 2 т. / отв. ред. д. ю. н., проф. Н. А. Крашеникова и д. ю. н., проф. О. А. Жидков. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Норма, 2004. – Т. I: Древний мир и Средние века. – 720 с.
3. История государства и права зарубежных стран : учебник для вузов : в 2 т. / отв. ред. д. ю. н., проф. Н. А. Крашеникова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Норма, 2006. – Т. 2: Современная эпоха. – 816 с.
4. Конституции государств Азии : в 3 т. / под. ред. Т. Я. Хабриевой. – Москва : Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации : Норма, 2010. – Т. 3: Дальний Восток. – 1040 с.
5. Правовые системы стран мира : энциклопедический справочник / отв. ред. д. ю. н., проф. А. Я. Сухарев. – Москва : НОРМА, 2000. – 840 с.
6. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247252&subID=100110722,100110731,100110742,100110837,100111886#text>.
7. Ястрембская С. В. О проблеме противодействия процессуальным злоупотреблениям в гражданском процессе / С. В. Ястрембская // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2010. – Т. 23 (62). – № 2. – С. 363–369.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014.

Остафийчук Л. А. Опыт уголовно-правового противодействия неуважению к суду в Китае

В статье доказано, что, невзирая на отношение китайцев к праву, согласно которого нормы морали преобладают над нормами права в урегулировании любых вопросов общественной жизни, нормы об ответственности за неуважение в суд присутствовали еще в эпоху Китайского средневекового права (своду законов 1690р.). Сводом законов Дацин люйли (в 1746 г.) преступления против правосудия были отнесены к преступлениям наравне со злодейством, убийством и насилием. Действующим Криминальным кодексом КНР также предусмотрено наказание за серьезное нарушение судебного порядка.

Ключевые слова: неуважение к суду, порядок в зале судебного заседания, преступление против правосудия, ответственность, участник процесса.

Ostafichuk L. Experience of Criminal-Legal Counteraction to the Contempt of Court in China

The article is devoted to combating criminal law contempt of court in China. The need for this study is the fact that Eastern countries, including China, currently play an important role in many processes of international scope, and allows you to predict the subsequent development of law. Right in China – a last resort, used only when all other means have failed. This attitude to the law stems from Confucian doctrine, according to which morality prevail over the rule of law in resolving any issues of public life. However, this does not indicate a lack of courts and trials in China for its long history. Moreover, it was found that that was not related to the Chinese law and the court, including rules on liability for contempt of court were present in medieval era of Chinese law. In the statute books in 1690 was present rate, by failing to appear in court the witness ought to 40-50 beats sticks. Provisions of Laws Daqing Lyuyli (1746), which were used in the jurisprudence of Republican China has almost the 30 years of the last century, under the Ministry of criminal punishment, verbal abuse, crimes against justice was classified as crimes along with theft, murder, violence, arson. Active PRC Criminal Code also provides for punishment of imprisonment for a term of 3 years, short-term detention, supervision or penalty for attacks on the court, beating the officers of justice for serious violation of the court order.

Key words: contempt of court, order in the hall of the judicial meeting, crime against a justice, responsibility, participant of process.

О. П. Рябчинська

доктор юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ ДЛЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ**

У статті проаналізовано зміст принципу законності та особливості його реалізації в аспекті побудови та функціонування системи покарань в Україні.

Ключові слова: принципи кримінального права, принцип законності, система покарань, порівняльна суворість покарань, перелік покарань.

I. Вступ

Чинний КК України не містить норми, що визначала б принципи кримінального права, на це неодноразово вказувати вітчизняні науковці. Вони наполегливо рекомендують закріпити в кримінальному законодавстві принципи кримінального права більш широко й точно [1, с. 89; 2, с. 53–54], оскільки закріплення в законі принципів розцінюється засобом втілення в ньому положень права й доказом того, що законодавець не свавільний при створенні законодавчих приписів, а обмежений правом [3, с. 24].

Принцип законності поряд з іншими¹ визнається одним з основних і найбільш важливих спеціальних принципів кримінального права, які базуються на відомих з курсу теорії держави та права загально-правових принципах [4, с. 129]. При цьому одні науковці називають принцип законності серед загально-правових принципів, що діють у кримінальному праві нарівні з гуманізмом, демократизмом, принципом взаємної відповідальності [5, с. 8; 6, с. 12; 7, с. 67], принципом верховенства права, забезпеченням гідності особи [8, с. 12–14], невідворотності кримінальної відповідальності та справедливості [9, с. 24].

Інші науковці визначають принцип законності серед спеціальних принципів кримінального права² [10, с. 25; 11, с. 177]. Окремі науковці

взагалі не поділяють кримінально-правові принципи на загальні та спеціальні [12, с. 35].

Зазначене наочно демонструє різні підходи як щодо класифікації, так і щодо змісту принципів кримінального права. Водночас висловлена в науці позиція, що спеціальні кримінально-правові принципи є похідними від загально-правових і наділені специфічними ознаками відповідно до предмету й методу правового регулювання, отже й визначатись вони мають саме з цих позицій.

Принцип законності щодо кримінального права сформульовано у ст. 92 Конституції України і розкрито в ст. 3 КК України, згідно з якою: 1) злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом; 2) застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити та проаналізувати приписи закону про кримінальну відповідальність, у яких розкрито зміст принципу законності при формуванні та функціонуванні чинної системи покарань.

III. Результати

Законодавчі приписи розкривають зміст законності й містять вимоги, які спрямовують законодавця при побудові системи покарань і суд при застосуванні окремих покарань, а саме:

1) *систему покарань закріплено тільки в Кримінальному кодексі* – як наслідок, вона має формуватися з урахуванням конституційних принципів, загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, що прямо вплив зі змісту ч. 1 ст. 3 КК. Тож і запропонований принцип урахування норм міжнародного права при побудові системи покарань, на нашу думку, є проявом принципу законності;

2) *тільки в Законі здійснено поділ покарань на основні та додаткові та визначено співвідношення між ними*. Закон визначає перелік видів покарань, які можуть застосовуватись лише як основні, покарань, які можуть бути тільки додатковими, та по-

¹ 1) склад злочину як підставу кримінальної відповідальності; 2) відповідальність за наявності вини; 3) справедливості кримінальної відповідальності; 4) гуманізм кримінальної відповідальності; 5) особистий характер відповідальності; 6) індивідуалізацію кримінальної відповідальності і покарання.

² Серед них називають зокрема такі: відповідальність лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, особисту відповідальність, невідворотність кримінальної відповідальності, гуманізм, справедливості; законність, принцип рівності громадян перед законом, принцип економії кримінальної репресії; принцип нормативного визначення кола злочинних діянь, принцип відповідальності за наявності вини, принцип сукупності відповідальності, принцип відповідності покарання тяжкості злочину; індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання; демократизму; принцип суб'єктивної осудності, принцип переваги пом'якшуючих відповідальності обставин, принцип більшої караності групового злочину, принцип повної компенсації заподіяної злочинном шкоди; принцип диференціації

кримінальної відповідальності; диференціацію та індивідуалізацію покарання, цільове призначення та раціональне застосування засобів кримінального покарання.

карань, які можуть застосовуватись і як основні, і як додаткові;

3) у Законі має бути чітко встановлений розмір та строк покарань, а також максимально повно вказаний характер правообмежень для кожного виду покарання. Ця вимога безпосередньо пов'язана із конструюванням санкцій статей Особливої частини КК та застосуванням інших інститутів кримінального права. Так, встановлення мінімального й максимального строку або розміру покарання напряду визначає законність застосування мінімальної межі будь-якого виду покарання у тому разі, коли він не зазначений у санкції статті Особливої частини КК. Окремі санкції містять формулювання на кшталт “караються обмеженням волі на строк до трьох років”, “караються штрафом до п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян”, “караються арештом до шести місяців” тощо. Таким чином формулюються й основні, й додаткові покарання. Містять вказівку на необхідність звернення до визначених у статтях загальної частини КК меж покарань і інші статті, зокрема, ст. 69, 70 та 71 КК;

4) визначено порівняльну тяжкість (суворість) видів покарань, урахування якої є обов'язковим як для законодавця, так і для суду. Для законодавця це положення, насамперед, слугує орієнтиром при побудові санкцій статей (частин статей) Особливої частини КК, а для суду при вирішенні низки питань стосовно призначення покарання (ч. 2 ст. 65, ч. 2, ч. 3 ст. 68, ч. 1 ст. 69, ст. 69-1, ч. 1, ч. 2 ст. 70, ч. 2 ст. 71 КК), при звільненні від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким. Установлено, що законодавець виявляється в ряді випадків непослідовним і порушує вимоги законодавчої техніки при позначенні видів покарань за ступенем їх суворості. Йдеться про те, що в окремих статтях Загальної частини КК він використовує для цього різні терміни, зокрема, в ч. 2 ст. 65 КК – “більш суворий вид покарання”, “менш суворий вид покарання”, “більш суворе покарання”, “більш м'яке покарання”. Цілком зрозуміло, що в перших двох випадках мова йде про різні види покарань. Для з'ясування питання про тлумачення поняття “більш м'яке покарання” слід звернутись, як це витікає зі змісту ч. 3 ст. 65 КК до положень ст. 69 КК, з якої зрозуміло, що таким є основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК, або більш м'який вид основного покарання. Тож очевидно, що поняття “більш м'яке покарання” є ширшим за поняття “більш м'який” або “менш суворий” вид покарання. Тому використовувати ці поняття як тотожні (одного синонімічного ряду) не можна. Наразі це має місце в ст. 82 КК, яка визначає підста-

ви та умови заміни невідбутої частини покарання “більш м'яким”. З назви цієї статті очевидно, що йдеться про більш м'яке покарання, але зміст статті переконує у тому, що йдеться саме про більш м'який вид покарання, оскільки, згідно з ч. 5 ст. 82 КК, до осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими ст. 81 КК. Відповідно, вказана стаття може застосовуватись і до осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців та тримання в дисциплінарному батальйоні. У зв'язку із цим запропоновано викласти назву ст. 82 КК у формулюванні “Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання”.

Щодо поняття “більш суворе покарання”, то зі змісту ст. 70 КК очевидно, що йдеться також про порівняльну суворість одного виду покарання залежно від розміру або строку в межах санкції статті та про більш суворий вид покарання. Однак сам законодавець у тексті ч. 2 ст. 70, на нашу думку, неправильно розмежує ці поняття, оскільки зазначає, що “...Якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається шляхом поглинання будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі”. У такому разі, очевидно, має відбуватись порівняння саме різних видів покарань з позбавленням волі, що й має бути відображено в тексті відповідної статті. У зв'язку із чим пропонуємо у третьому реченні в ч. 2 ст. 70 КК словосполучення “будь-яких менш суворих покарань” замінити словосполученням “будь-яких менш суворих видів покарань”. Оскільки в ст. 65 КК законодавець оперує поняттям “менш суворий” чи “більш суворий” вид покарання, для демонстрації їх порівняльної суворості, то ці дефініції мають використовуватись і в інших статтях Загальної частини КК. Тому повинні бути внесені відповідні корективи зокрема до ч. 3 ст. 74 КК, у якій словосполучення “більш м'який вид покарання” слід замінити словосполученням “менш суворий вид покарання”;

5) суд може застосовувати, в тому числі і при заміні покарання, тільки такі види покарань, які передбачені КК і тільки в тому порядку, як це визначено в статтях, що регламентують застосування того чи іншого виду покарання. Так, неприпустимим є призначення конфіскації майна у випадках, коли вона не передбачена в санкції статті Особливої частини КК; теж саме стосується і штрафу незалежно від того, чи є воно основним чи додатковим покаранням. Натомість застосування покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу може бути застосоване й без вказівки на нього в статті Особливої частини КК, але тільки за умови, що особа, якій

воно призначається, вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин;

6) *будь-які винятки (обмеження) у застосуванні будь-якого виду покарання мають зазначатись у статтях, що визначають зміст та підстави призначення того чи іншого покарання.* На виконання цього положення законодавець безпосередньо у тексті ст. 56, 57, 60, 61 та 64 КК наводить вичерпний перелік категорії осіб, до яких не можуть бути застосовані покарання, регламентовані цими статтями. Тож у випадку призначення покарання будь-якій з цієї категорії осіб розцінюється як порушення законності. Суд не вправі перейти до менш суворого виду покарання у випадках, коли санкцією закону, за яким засуджується особа, передбачено лише такі покарання, які з огляду на її вік та стан не можуть бути до неї застосовані [13, с. 256–271]. У таких випадках суд, за наявності до того підстав, згідно з ч. 2 ст. 284 КПК, повинен закрити кримінальне провадження і звільнити особу від кримінальної відповідальності або постановити обвинувальний вирок і звільнити засудженого від покарання;

7) *у санкціях статей Особливої частини КК можуть вказуватись тільки такі види покарань і тільки в такому порядку, як це зазначено в ст. 51 КК.* При змінах і доповненнях санкцій статей Особливої частини КК законодавець не може вказувати такі види покарань, які не містяться в переліку покарань. Проте наразі такі випадки мають місце, на що неодноразово зауважували науковці;

8) відповідно до загальних засад призначення покарання *застосовувати покарання, не вказане в санкції статті Особливої частини КК, за якою здійснена кваліфікація злочину, можливо тільки у випадках спеціально зазначених у законі.* Щодо основних видів покарань такий відхід від меж санкції допускається на підставі ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62 та ст. 69 КК України. Щодо додаткових покарань, то такими випадками слід вважати застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю на підставі ч. 2 ст. 55 КК та покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу на підставі ст. 54 КК. У зв'язку із цим є незрозумілою позиція законодавця, яку він виклав у ст. 77 КК, згідно з якою у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням особі можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення прав обіймати певні посади або займатись певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, адже, згідно зі ст. 54 КК, цей вид покарання може бути призначений тільки за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Натомість ст. 75 КК допускає можливість звільнення від відбу-

вання покарання з випробуванням при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Відповідні види покарань передбачені за вчинення злочинів невеликої або середньої тяжкості, тоді як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу може призначатись тільки до осіб, засуджених за тяжкий чи особливо тяжкий злочин;

9) *тільки на підставі закону суд може не призначити додаткове покарання, що передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове.* Таке положення містить ч. 2 ст. 69 КК, у якій регламентується, що при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачене законом, суд може не призначити додаткове покарання, що передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове, за винятком випадків призначення покарання за вчинений злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

IV. Висновки

Принцип законності адресується не тільки уповноваженим державним органам, а й особам, винним у вчиненні злочину. Вони повинні відбутися або виконати призначене їм покарання. Механізм забезпечення реалізації цього обов'язку визначений у кримінальному законодавстві та існує у двох варіантах: 1) заміна покарання більш суворим його видом при невиконанні певних видів покарань (наразі в КК України тільки ч. 5 ст. 53 передбачає таку заміну); 2) криміналізація окремих форм ухилення від відбування призначеного покарання (ст. 389, 390 КК України). Принцип законності тісно пов'язаний із вирішенням питань як побудови, так і функціонування системи покарань, оскільки формує ознаки та властивості системи покарань. Вимоги законності відображують спрямованість, зумовлену змістом норм права. На відміну від принципів, які втілюють зміст законності, чинних в усіх сферах суспільної діяльності, вимоги законності¹ пов'язані з окремими видами діяльності певних суб'єктів [14, с. 47]. Вони є юридичними умовами (правилами) втілення в життя принципів права, як у сфері правотворчості (а саме такою сферою є

¹ 1) забезпечення відповідності змісту закону потребам життя, що може забезпечуватись їх розробкою на науковій основі; 2) забезпечення верховенства закону щодо інших правових актів; 3) забезпечення своєчасності створення закону та його відміни з дотриманням певної процедури; 4) забезпечення стабільності правового акту, більш тривалого строку дії; 5) видання правових актів у тій формі, яка передбачена законом. Вимогами законності в сфері реалізації права є: 1) наявність спеціальних та юридичних механізмів, які би забезпечували реалізацію права (зокрема дотримання та виконання обов'язків); 2) гарантоване якісне застосування закону; 3) правильне тлумачення правових норм; 4) стабільність судової практики тощо.

побудова системи покарань), так і при реалізації права (функціонування системи покарань).

Список використаної літератури

1. Гришук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : навч. посіб. / В. К. Гришук ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. – 112 с.
2. Хавронюк М. І. 10 років чинності КК України: час закріпити принципи / М. І. Хавронюк // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 жовтня 2011 р.; редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2011. – С. 51–56.
3. Навроцкий В. А. Уголовное право и уголовное законодательство: соотношение понятий / В. А. Навроцкий // Право Украины. – 2011. – № 9–10. – С. 21–25.
4. Гацелюк В. А. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы / В. А. Гацелюк. – Луганск : РИО ЛАВД, 2003. – 152 с.
5. Мычко Н. И. Уголовное право Украины. Общая часть / Н. И. Мычко. – Донецк, 2006. – 770 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина: Схеми. Таблиці. Визначення : навч. посіб. / за ред. Є. В. Фесенка. – Київ : Юрінком Інтер, 2007. – 272 с.
7. Колос М. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / М. І. Колос. – Київ : Атіка, 2007. – 608 с.
8. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закладів / П. Л. Фріс. – Київ : Атіка, 2004. – 488 с.
9. Хряпінський П. В. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / П. В. Хряпінський. – Суми : Университетская книга, 2009. – 687 с.
10. Савченко А. В. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. – Київ : Вид. Паливода А. В., 2005. – 640 с.
11. Макаренко А. С. Проблема принципів призначення покарання в сучасній науці кримінального права / А. С. Макаренко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відпов. за вип. В. О. Туляков. – Одеса : Юридична література, 2010. – Вип. 55 – 712 с.
12. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум : навч. посіб. / І. П. Козаченко, О. М. Костенко, В. К. Матвійчук та ін. – Київ : КНГ, 2006. – 432 с.
13. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 зі змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2004. – № 12. – 360 с.
14. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2014.

Рябчинская Е. П. Значение принципа законности для функционирования системы наказаний

В статье анализируется сущность принципа законности и особенности его реализации в аспекте построения и функционирования системы наказаний в Украине.

Ключевые слова: *принципы уголовного права, принцип законности, система наказаний, сравнительная строгость наказаний, перечень наказаний.*

Ryabchynska E. Meaning of Principle of Legality for the Functioning of Penalty System

The principle of legality (along with other¹) is recognized as one of the main and the most important special principles of criminal law, so its observance has to be the essential condition for the penalty system's formation and functioning.

The article's aim is to define the analysis of criminal responsibility law's norms which are disclosing the content of the principle of legality during the current penalty system's formation and functioning.

It was established that certain norms of the criminal law are disclosing the legality content and have the requirements, directing a law-maker under the creation of penalty system and a court i under the implementation of some penalties, namely:

- 1) *the penalty system is formalized in the Criminal code (hereafter – CC) only – therefore it has to be formed in accordance with constitutional principles, universally accepted principles and norms of the international law, what is directly appears from the content of part 1 article 3 of the CC;*
- 2) *it the law only penalties are divided into the main and additional, and the relation between them is defined. The law determines the list of penalty types, which can be applied as main only, and*

¹) elements of crime as the ground for criminal responsibility; 2) responsibility present at guilt; 3) justice of the criminal responsibility; 4) humanity of the criminal responsibility; 5) personal nature of the responsibility; 6) personalization of the criminal responsibility and penalty.

penalties which can be only additional, and penalties, which can be applied both as main and as additional;

- 3) *the law has to clearly define amount and duration of the penalty, as well as the character of rights restriction has to be denoted in the fullest manner for every kind of of penalty;*
- 4) *relative gravity (degree) of penalty types is defined, consideration of which is compulsory both for a law-maker and a court. For the law-maker this provision is, first of all, a direction for creation of articles' vindicatory parts of the Special part of the CC, and for the court – under the solution of questions' set concerning the penalty imposition (part 2 article 65, part 2, part 3 article 68, part 1 article 69, article 69-1, part 1, part 2 article 70, part 2 article 71 of the CC);*
- 5) *a court can apply, as well as under the substitution of punishment, only that kinds of penalties, which is provided by the CC and only in that manner as it defined in the articles, regulating the application of some kind of the penalty;*
- 6) *any exceptions (limitations) in the application of ant type of penalty have to be defined in the articles, regulating the content and grounds for the imposition of some kind's penalty;*
- 7) *in the vindicatory parts of the Special part of the CC only such kinds of penalty and only in such manner can be defined, as it defined in the article 51 of the CC. In the case of changes and additions of vindicatory parts of articles of the Special part of the CC, a law-maker cannot define such types of penalties which are not presented in the penalty list;*
- 8) *basing on the common ground of penalty imposition to apply the penalty which is not defined in the vindicatory part of the article of the Special part of the CC, according to which the crime qualification was made, is possible only in cases which are specially defined in the law. Concerning the main types of penalty Concerning the main types of penalty such aberration from the vindicatory part's boundaries eis possible on the ground of part 1 article 58, part 1 article 62 and article 69 of the CC of Ukraine;*
- 9) *only on the ground of the law a court can not to impose the additional penalty, which is provided in the article's vindicatory part of the Special part of the CC as compulsory.*

Therefore the principle of legality is closely connected to the solving of questions concerning both structure and functioning of the penalty system, because it is forming the features and properties of the penalty system.

Key words: *principles of criminal law, the principle of legality, the system prescribed, comparative severity prescribed, the prescribed list see.*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСЛІДЖЕННЯ СУТІ ШЛЯХОМ АНАЛІЗУ ІСТОРИЧНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ БЕЗПЕКИ

Статтю присвячено як соціально-правовій природі злочинів проти радіаційної безпеки одному із недосліджених та складних питань сучасної кримінології. Висвітлено аспект формування поняття громадської безпеки в алгоритмі взаємовідносин “людина – суспільство”, зокрема з позиції радіаційної безпеки.

Ключові слова: безпека, колективна безпека, радіаційна безпека.

I. Вступ

Беззаперечно, дослідження соціальної природи злочину як правового явища завжди вимагало виявлення різних форм його прояву, надання їм індивідуальних ознак для визначення їх сутності в контексті як сучасної правової науки, так і через призму історичних поглядів дослідників різних епох. Відчуття безпеки формує безпечність – як один із суспільних станів, що прямо пов'язаний з громадським порядком і має давнє коріння. Вперше людина стикнулася з розумінням необхідності колективного забезпечення свого існування за рахунок такого відчуття одночасно із появою спільного інтересу, тобто з моменту об'єднання індивідумів. Вперше, хто наближено до цього охарактеризував об'єднані спільноти як соціальне явище був англійський філософ Т. Гоббс, який визначив під групою людей відоме їх число, об'єднаних загальним інтересом або справою [1, с. 173]. Формування спільнот під тиском історичного прогресу прямо пов'язане із виникненням спільних прав та інтересів індивідумів, які, у свою чергу, потребують відповідного захисту, а отже, формує потребу щодо чіткого визначення форми захисту і на підставі цього визначення порядку захисту від них. Поряд із цим формується загальне поняття безпеки таких груп. Думку свого попередника продовжив Д. Локк, який визначив, що від народження людині належало право на захист свого життя, свободи й майна [2, с. 105]. Як заручник поступального розвитку людство на кожному етапі соціально-технічної еволюції постійно формує нові уявлення злочинного прояву для себе, визначає у кожному випадку його індивідуальні ознаки та класифікує з огляду на його небезпечність у певний момент. Процеси в суспільстві завжди є первинною причиною для законного, правового регулювання пов'язаних з ними суспільних відносин. Важливим завжди залишається виявлення но-

вих форм прояву зла, об'єктивним детермінантом яких є нестримний технічний прогрес. Обрана тема спонукає звернути особливу увагу на громадську безпеку як фундаментальну складову предмета посягання злочинів у сфері радіаційної безпеки. Безпека окремо взятого індивідуума зумовлюється забезпеченням саме колективної безпеки. На нашу думку, така формула взаємозв'язку окремої людини з суспільством є найбільш правильною щодо визначення принципів і підходів у забезпеченні як громадської безпеки загалом, так і радіаційної безпеки зокрема.

II. Постановка завдання

Мета статті – розглянути соціально-правову природу злочинів проти радіаційної безпеки на тлі розвитку поняття “безпека” та його співвідношення з особою та суспільством.

III. Результати

Соціальна характеристика злочину має суттєве значення. За період становлення вітчизняного кримінального законодавства думку щодо взаємозв'язку “громадянин – суспільство” різнилися категорично. В параграфі 5 Проекту Кримінального Уложення 1813 р. поняття окремого злочину визначалося як таке, що порушує права та безпеку одного або декількох осіб. Воно може бути в поєднанні з громадською безпекою і без такої [3, с. 2].

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. містить у собі майже таке ж поняття злочину – будь-яке порушення закону, що посягає на непорушність прав Верховної Влади та установлених нею правил, або на права чи безпеку суспільства або окремих фізичних осіб [4, с. 8].

З аналізу наведених положень можливо встановити, що тоді винятково надавалося значення такому поняттю, як окрема індивідуальна безпека. У ході соціально-політичного перетворення країни, з приходом влади рад на теренах нашої держави кардинально змінюються підходи до визначення по-

няття безпеки як об'єкта кримінальної охорони. Так, під тиском загальних гасел про безпеку окремо взятого громадянина там навіть і не згадують. Прийнятим у 1922 р. Кримінальним Кодексом, його ст. 6 поняттю злочину було надано окрасу як будь-якому суспільно небезпечному діянню або бездіяльності, що створює загрозу основним засадам радянського строю та правопорядку, встановленого робітничо-селянською владою на перехідному до комуністичного строю періоду часу [5, с. 73].

Кримінальний кодекс 1927 р. (ст. 7) містить у собі майже ідентичне визначення, що й попереднє, хоча в цьому трактуванні з'являється описова ознака діянню (бездіяльності) – злочинна, що є позитивним свідченням прогресуючої роботи фахівців з кримінології щодо удосконалення основних засад кримінальної науки [6, с. 149].

Прийнятий у 1960 р. КК ч. 1 ст. 7 надав більш чітке та більш наближене до сучасного визначення поняттю злочину, в якому знаходить своє відображення й людина як об'єкт посягання, однак, не на домінуючому місці, як найвища цінність держави. Так, цією нормою передбачалося, що злочин визначається передбачене уголовним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну та економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок [7, с. 34].

У згаданих визначеннях присутнє поняття суспільної безпеки, тільки воно відповідно до суспільно-політичної ситуації в країні варує в різних ступенях значущості відносно суспільства та особистої безпеки окремого громадянина в ньому.

Так чи інакше у вітчизняному законодавстві поступово нормативно встановлюється визначення безпеки від злочинних посягань на такий об'єкт охорони, як громадська безпека в цілому та індивідуальної безпеки особи зокрема. Постійний науковий прогрес дає можливість людству створювати нові умови власного існування й одночасно із цим породжує нові форми злочинного прояву, на які людство має у визначеній мірі реагувати та знаходити нові, пов'язані із цим засоби його запобігання. З першими ознаками цього нормативного визначення в нашій країні відбуваються відповідні процеси, що стають об'єктивними збудниками радіаційного інтересу. Такий інтерес фактично стає соціальним підґрунтям до подальшого наукового дослідження специфіки громадської безпеки в розрізі ядерних розробок СРСР.

Поступальний розвиток ідеології радіаційного захисту та безпеки викликав стрім-

кий розвиток ядерної промисловості, значна частина продукції якої була направлена на оснащення військово-промислового комплексу країни. Значним поштовхом поширення серед населення контакту з радіаційними матеріалами стали ідеї захисту та озброєння. У подальшому це послужило виникненню суспільних взаємовідносин у цій сфері, а разом із цим і створенню ризиків злочинних проявів на радіаційний предмет у державі, що став доступним певним категоріям громадян у суспільстві. Розуміння фізичної природи радіоактивних (ядерних) матеріалів та технічних засобів їх застосування відзначає особливий характер загроз та значну суспільну небезпеку радіаційної (ядерної) злочинності [8, с. 4–9].

З поширенням людством ядерних технологій та зростанням загроз їх застосування та/або незаконного несанкціонованого їх поширення без дотримання відповідних норм та правил захист від них стає більш актуальним. Сьогодні ж злочини проти радіаційної безпеки, як і сама по собі радіаційна злочинність, є соціоекономічним феноменом, закономірним та деструктивним результатом суспільного розвитку, що активізувався в результаті глобальних процесів. Значним поштовхом соціального підґрунтя поширенню ядерної злочинності став розпад СРСР, що за останні десятиліття свого існування накопичив значний потенціал ядерного оснащення в різних його формах. Відтоді як припинила своє існування об'єднана радянська держава неодноразово з'являлися повідомлення про спроби крадіжки та контрабанди ядерних матеріалів з пострадянських країн. Подібні оповіщення з цього приводу стали причиною появи гострих питань, скільки ж дійсно було фактів злочинних проявів у цій сфері.

Офіційна статистика, оприлюднені дані в розрізі різних досліджень щодо фактів нелегальних операцій з радіаційними матеріалами можуть виступати тільки орієнтиром для встановлення реальних масштабів поширення цього явища. Так, на початку 1990-х рр. офіційно було зареєстровано близько 100 випадків ядерної контрабанди з колишніх радянських республік (значною мірою з Росії). Здебільшого це були випадки невійськового призначення радіаційного матеріалу й тенденція прямувала до зменшення. Однак кількість випадків ядерної контрабанди з колишніх комуністичних країн, згідно з урядовими звітами, в 1994 р. збільшилась більш ніж удвічі: 124 випадки порівняно з 56 у 1993 р. та 53 у 1992 р. Більш того, в 1994 р. зафіксовано 77 інциденти з ураном та плутонієм, що вже перевищує випадки з "менш безпечними матеріалами". У другій половині 1990-х рр. кількість інцидентів з незаконною торгівлею ядерними матеріалами залишалася на високому рівні. За 1998–2001 рр.

одна лише Росія запобігла 661 спробу угод з ядерними матеріалами. Загалом за період 1993–2001 рр. Міжнародне агентство з ядерної енергії (МАГАТЕ) зареєструвало 376, а Турція – ще 104 випадки контрабанди небезпечних радіоактивних матеріалів з пострадянських держав [9, с. 211–232].

Наведені дані є прямим доказом актуальності щодо визначення напрямів запобігання таким злочинам для України та поглиблення співпраці з найближчими сусідами й світовим співтовариством загалом.

Не може залишатися поза увагою і загрозлива площа прихованого злочинного промислу в нелегальному захороненні токсичних відходів, що зумовлено економічною складовою. У цій кримінальній діяльності найбільші проблеми виникають через формально легальну “прикритість ділків” за рахунок офіційно діючих юридичних осіб – суб’єктів господарювання, що з першого погляду здійснюють цілком законну діяльність. За оцінкою міжвідомчої робочої групи Уряду США, злочинні групи, що спеціалізуються на нелегальних захороненнях токсичних відходів заробляють цим нелегальним промислом від 1 до 2 млрд дол. США на рік [10]. Серед основних країн пострадянського простору, що зосередила на своїй території ядерні могили, є Російська Федерація, однак останнім часом все частіше лунають тези щодо можливого створення аналогічного об’єкта захоронення в Україні на території зони відчуження та відселення Чонобильської АЕС, що, в свою чергу, створює додаткове соціально-економічне підґрунтя для злочинного прояву в нашій державі.

Згідно з базою даних МАГАТЕ, прослідковується тенденція зростання зареєстрованих інцидентів незаконного обігу ядерних матеріалів у період з 2002 по 2007 рр. з піком 2006–2007 рр., що умовно можна назвати новим етапом погіршення рівня радіаційної безпеки в кримінально-правовому розумінні. Експерти у цій сфері пояснюють вказану тенденцію тим, що після терактів 11.09.2001 р., які сприяли усвідомленню масштабів загрози ядерного та радіаційного тероризму, в багатьох країнах світу значно активізувалися заходи, спрямовані на протидію незаконному обігу ядерних матеріалів, у тому числі шляхом створення систем радіаційного контролю на державних кордонах, об’єктах та системах критичної інфраструктури тощо. При цьому слід зазначити, що до сьогодні не було зафіксовано жодного випадку застосування пристрою для розпорошення радіоактивності, як і не було жодного випадку здійснення терористичного акту, в результаті якого відбувся викид радіоактивності на АЕС або дослідницькому реакторі. Менш ніж 1% інцидентів пов’язані

з матеріалами, які можна використати для виготовлення ядерної зброї [11].

Усвідомлене розуміння людиною, що суть зловмисного прояву полягає у безпосередньому порушенні безпечного існування чи загрози такого, логічним стало нормативне врегулювання таких проявів з мотивів запобігання, а також контролю за непорушністю нормального стану життєдіяльності.

IV. Висновки

Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що формування поняття громадської безпеки в розрізі захисту як суспільства загалом, так і окремого громадянина формувалося поступово відповідно до внутрішньополітичної ситуації в країні й волі про ідеї домінуючих відносин. Прямий взаємозв’язок “громадянин – суспільство” вперше з’являється лише в другій половині ХХ ст., а до того ж погляди законотворців розмежовано хитались від об’єкта охорони як окремої особи до суспільного строку. З проведеного аналізу формується оптимальна формула в тому розумінні, що безпека окремо взятого індивідуума обумовлюється забезпеченням саме колективної безпеки. Проведений статистичний аналіз інцидентів, пов’язаних з радіаційним матеріалом, за останні 20 років доводить про їх прямий зв’язок з геополітичними подіями у світі. Зміна світової політичної ситуації є збудником до прямого імпульсу росту злочинних радіаційних проявів. На посилення цьому свідчить статистичний аналіз росту радіаційних інцидентів на початку 90-х рр. ХХ ст. та на початку 2000 рр. У першому випадку зростання таких проявів покликано розпадом СРСР, то в другому – це масштабні теракти 11.09.2001 р. у США. Обидва процеси потягли за собою неабиякі наслідки на розвиток світового співіснування, тобто ці процеси стали геополітичною складовою соціальної природи злочинів проти радіаційної безпеки (соціально-політична обумовленість).

Список використаної літератури

1. Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. / Т. Гоббс. – Москва : Мысль, 1991. – Т. 2. – 731 с.
2. Основи політичної думки : курс лекцій : у 2 ч. / Б. Кухта, А. Романюк, М. Поліщук та ін. ; за ред. Б. Кухти. – Львів : Кальварія, 1997. – Ч. 1: 3 історії політичної думки: від стародавності до наших часів. – 105 с.
3. Проект уголовного улажения Российской империи. Часть первая. Основания уголовного права. – Санктпетербургъ : Печато при Сенатской типографіи, 1813 г. – 123 с.
4. Уложение о наказаниях уголовныхъ и исправительныхъ. – Санктпетербургъ : Въ типографіи Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцеляріи, 1845. – 922 с.
5. Уголовный кодекс УССР с изменениями и дополнениями по 1.11.1924 г. и с ал-

- фавитным указателем. – Харьков : Нарком У. С. С. Р. , 1924. – 73 с.
6. Кримінальний кодекс : в редакції 08.06.1927 р. – Харків : Наркомюст У.Р.С.Р., 1927. – 149 с.
 7. Кримінальний кодекс України : Затверджений Законом від 28.12.1960 р. // Вісник Верховного Суду УРСР. – 1961. – № 2.
 8. Біленчук П. Д. Ядерна злочинність: поняття, сутність, класифікація, характеристика, шляхи запобігання, протидії, розслідування : монографія / П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, О. В. Маслюк ; за ред. П. Д. Біленчук. – Київ : ННІПСК КНУВС, 2009. – 88 с.
 9. Ли Р. Последние тенденции в контрабанде ядерных материалов / Р. Ли // Российская организованная преступность: новая угроза? – Москва : КРОН-ПРЕСС, 2000. – 288 с.
 10. Оценка реальности угрозы, исходящей от международной преступности : Доклад Совета Национальной Безопасности США [Электронный ресурс]. – 2000. – Режим доступа: <http://corruption.rsuh.ru/magazine/5-2/n5-02.html>.
 11. Тенденції та актуальні проблеми у сфері протидії незаконному обігу ядерних та інших радіоактивних матеріалів, також ядерному та радіаційному тероризму : аналітична доповідь [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ, 2012. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/yaderni_vidhodu-6851d.pdf.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2014.

Торбеев Н. А. Социально-правовая природа преступлений против радиационной безопасности: исследование сути путем анализа исторического становления понятия безопасности

Статья посвящена как социально-правовой природе преступлений против радиационной безопасности одному из малоисследованных и сложных вопросов современной криминологии. Рассматривается аспект формирования понятия гражданской безопасности в алгоритме взаимоотношений "человек – общество" непосредственно с позиций радиационной безопасности.

Ключевые слова: безопасность, коллективная безопасность, радиационная безопасность.

Torbeyev N. Socio-Legal Nature of Crimes Against Radiation Safety: Study Essentially by Analyzing Historical Development of the Concept of Security

The legislative evolution in public safety is examined on the example of the formation of the main provisions of the criminal law since the late 19th century and up to the present in the context of legal regulation of the crimes in the part of radiation crimes. The major crimes against the radiation safety are characterized; the statistics on the committed crimes in principal manifestations of this kind of crime are investigated, the main findings aimed at the improvement of the modern Criminal Code of Ukraine are formed on the bases of this analysis. Geopolitical changes in the modern world, that took place after disintegration of Soviet Union, socio-political instability, international conflicts in a number of countries of Asia, Africa, Eastern Europe, terrorist acts in the United States of America on September, 11, 2001 resulted in the considerable height of illegal migration, contraband goods of weapon – radioactive materials through the state boundary of Ukraine. The increase of the organized crime in Ukraine puts under a threat life and health of citizens, inviolability of public, collective and private domain, that simply and straight carries a threat outside the state. Understanding of all risks of radiation criminality puts this question at level of international of collective security, where safety of one man is safety of all humanity. Among basic aspects investigational the article, direct connection was determined between a geopolitical situation in the world and by the level of criminality in the sphere of radiation safety. This dependence is explained by specificity of radiation object as the article of any crime, through the special properties and narrowed distribution to the c environment of criminal interest.

Key words: safety, collective safety, radiation safety.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 343.1

О. П. Бойко

викладач

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ З ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті визначено поняття та надано характеристики процесуальним і непроцесуальним формам взаємодії слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні.

Ключові слова: взаємодія, слідчі, підрозділи карного розшуку, оперативні підрозділи, досудове провадження.

I. Вступ

У боротьбі зі злочинністю правоохоронні органи утворюють єдину систему та здійснюють свої функції відповідно до чинного законодавства. Водночас правоохоронна система характеризується тим, що до її складу входять управлінські структури різної відомчої підпорядкованості, спільність мети, завдань, принципів і характеру діяльності яких пов'язує їх у цілісну систему. Це цілком стосується слідчих та підрозділів карного розшуку, проблема взаємодії між якими є актуальною сьогодні, оскільки безпосередньо пов'язана із завданням посилення ефективності боротьби зі злочинністю та є важливою умовою досягнення успіху в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень.

Проблеми взаємодії слідчих з іншими правоохоронними органами розглядали в своїх працях такі науковці, як: К. В. Антонов, О. М. Бандурка, П. В. Берназ, Д. В. Гребельський, О. Ф. Долженков, В. П. Євтушок, О. В. Керевич, І. П. Козаченко, М. А. Погорецький, О. П. Снігерьев та інші, але ці дослідження здійснювалися до 2012 р., тобто до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Питання взаємодії правоохоронних органів в умовах дії чинного КПК України були предметом дослідження таких учених, як: М. Багрій, С. Бондар, В. Ізотов, С. Книженко, Л. Мазур, В. Топчий та інших, але поза їхньою увагою залишилися питання взаємодії між слідчими та підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні.

II. Постановка завдання

Мета статті – висвітлити нові наукові результати щодо поняття та характеристики форм взаємодії слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні.

III. Результати

Тісна взаємодія слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні є запорукою успіху в досягненні бажаних результатів роботи, але на сьогодні залишається низка невирішених і дискусійних питань, які пов'язані з формами взаємодії між ними на вищезазначеному етапі кримінального провадження.

Відповідно до правової регламентації науковці виділяють такі форми взаємодії: процесуальні та непроцесуальні [1, с. 8].

Ми погоджуємося з цим висновком науковців та вважаємо за доцільно використовувати саме такий поділ при визначенні форм взаємодії між слідчими та працівниками карного розшуку.

Щодо визначення поняття процесуальної та непроцесуальної форми взаємодії, крім того, яка саме спільна діяльність вищезазначених суб'єктів до цих форм відноситься, у нас існують свої міркування, які не зовсім узгоджуються із існуючими.

Так, на сьогодні існують декілька визначень процесуальної форми взаємодії. Окремі дослідники процесуальну форму взаємодії визначають як закріплені кримінально-процесуальним законом способи співпраці суб'єктів взаємодії у процесі розслідування злочинів [7, с. 70; 3, с. 24]. Інші дослідники до процесуальних форм взаємодії відносять не тільки способи, передбачені в кримінально-процесуальному законодавстві, а й ті, що передбачені іншими нормативно-правовими актами України (далі – НПА) які регулюють діяльність правоохоронних органів (у тому числі й підзаконними) [5, с. 248; 8; 9; 2].

Як прибічники першої групи зазначаємо, що процесуальні форми взаємодії повинні регламентуватися саме кримінально-процесуальним законодавством, яке, згідно із ст. 1 КПК України, складається з положень Конституції України, міжнародних договорів,

згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України та інших законів України. Виходячи з цього та здійснивши системний аналіз наукової літератури, форму взаємодії слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні визначаємо як передбачену кримінальним процесуальним законодавством сумісну узгоджену діяльність цих суб'єктів на досудовому провадженні, що спрямована на вирішення завдань кримінального судочинства.

Від того, в яких НПА закріплені способи співпраці слідчих з оперативними підрозділами, залежать і погляди науковців щодо того, яка саме спільна діяльність відноситься до процесуальних форм взаємодії між вищезазначеними суб'єктами.

О. А. Воропаєв до процесуальних форм взаємодії слідчих з оперативними підрозділами відносить лише ті, що впливають з КПК [4, с. 95]. Схожої позиції дотримується і В. Корж, який серед процесуальних форм взаємодії виділяє: 1) доручення слідчого; 2) вказівки слідчого; 3) використання спеціальних знань; 4) створення СОГ; 5) забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; 6) призначення ревізій за участю фахівців; 7) призначення експертиз; 8) виклик фахівців для участі в окремих слідчих діях [6, с. 63].

Такі науковці, як О. Мещерякова, М. Багрій, В. Топчій дотримуються інших поглядів та відносять до процесуальних форм взаємодії спільну діяльність слідчих та оперативних підрозділів, передбачену не лише кримінально-процесуальним законодавством, а й іншими НПА, у тому числі й відомчими [8; 2; 9].

Так, В. В. Топчій, аналізуючи не лише норми КПК України, а й відомчі НПА Міністерства внутрішніх справ України, виокремлює такі процесуальні форми взаємодії слідчих з працівниками оперативних підрозділів та інших служб ОВС: 1) взаємодія при надходженні до ОВС заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагуванні на них; 2) створення слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) для розслідування кримінальних правопорушень; 3) виконання співробітниками оперативного підрозділу письмових доручень про проведення СРД та негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) під час досудового розслідування; 4) взаємодія при зупиненні досудового розслідування; 5) взаємодія при направленні оперативним підрозділом матеріалів за результатами ОРД до органу досудового розслідування [9, с. 303–304].

Оскільки, дотримуючись позиції, що способи співпраці суб'єктів взаємодії повинні закріплюватись у кримінальному процесуальному законодавстві, до процесуальних форм взаємодії слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні відносимо: 1) проведення СРД та НСРД за дору-

ченням слідчого; 2) надання допомоги слідчому при проведенні окремих СРД та НСРД; 3) взаємодія під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 4) вжиття заходів щодо встановлення місцезнаходження підозрюваної особи, яка переходить від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності по зупиненому кримінальному провадженню.

А тепер розглянемо погляди вчених щодо непроцесуальних форм взаємодії. Так, деякі науковці розподіляють їх на дві групи: 1) організаційно-правові (передбачені законами або підзаконними нпа); 2) суто організаційні (вироблені наукою і практикою, без правового закріплення) [3, с. 24]. Ми погоджуємося з цією класифікацією, а також думкою Г. М. Мухіна, що непроцесуальні форми є результатом практики розслідування злочинів та не знаходять свого закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві й лише окремі з них регламентовані відомчими НПА [7, с. 72].

Системний аналіз наукової літератури та чинного законодавства дав змогу визначити непроцесуальну форму взаємодії слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні як передбачену відомчими НПА та вироблену наукою і практикою, без правового закріплення сумісну узгоджену їх діяльність на досудовому етапі, спрямовану на вирішення завдань кримінального судочинства.

Найчастіше науковці до непроцесуальних форм взаємодії відносять: 1) сумісний аналіз даних, отриманих у результаті проведення ОРЗ; 2) взаємний обмін інформацією; 3) створення СОГ [7, с. 70].

Деякі вчені розширюють ці форми. Так, М. Багрій виділяє такі непроцесуальні форми взаємодії: 1) створення СОГ, до складу яких входять слідчі й оперативні працівники; 2) використання слідчим результатів ОРД у процесі побудови версій у кримінальному провадженні; 3) спільне планування роботи з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень; 4) інструктаж оперативних працівників, безпосередньо задіяних у СРД і тактичних комбінаціях, криміналістичних операціях; 5) взаємний обмін інформацією між слідчим та оперативно-розшуковим апаратом та ін. [2, с. 320].

На нашу думку, перелік спільних дій слідчих з підрозділами карного розшуку, які відносяться до непроцесуальних форм, є значно ширшим та включає в себе: 1) взаємний обмін інформацією; 2) інформування про отримані відомості в односторонньому порядку; 3) спільний аналіз отриманої інформації; 4) планування СРД та ОРЗ; 5) консультації; 6) взаємодію під час реалізації матеріалів ОРД; 7) спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, та обговорення профілактичних заходів; 8) спільну роботу в складі СОГ; 9) проведення спіль-

них службових нарад з актуальних проблем взаємодії; 10) обговорення результатів спільних дій за конкретними кримінальними провадженнями; 11) надання допомоги наявними силами й засобами; 12) підведення підсумків спільної діяльності з метою усунення недоліків та підвищення ефективності здійснення взаємодії у майбутньому тощо.

Наведений перелік не є вичерпним і може бути доповнений із урахуванням конкретних цілей та завдань слідчих з підрозділами карного розшуку при їх взаємодії на досудовому провадженні.

Вибір конкретних форм взаємодії слідчого з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні залежить від особливостей розслідуваного кримінального провадження, його складності, етапу, на якому здійснюється взаємодія, наявності інформації про особу, підозрювану у вчиненні злочину, рівня теоретичної підготовки суб'єктів взаємодії, наявності у них практичного досвіду та інших обставин.

Окрім того погоджуємося з О. О. Чувильовим, який, аналізуючи різноманітні форми взаємодії слідчого з правоохоронними органами, зазначав, що будь-яка з них обов'язково має відповідати таким умовам: 1) дотримання законності у своїй діяльності всіма учасниками взаємодії; 2) розподіл компетенції між слідчим і правоохоронними органами, яка визначена чинним законодавством і специфікою їх діяльності; 3) комплексне використання сил і засобів, якими володіють слідчий і правоохоронні органи; 4) організуюча роль слідчого та його процесуальна самостійність при взаємодії до відкриття кримінального провадження та під час здійснення досудового розслідування [10, с. 10–12].

Таким чином, за будь-якої форми взаємодії погоджена діяльність слідчого з підрозділами карного розшуку має ґрунтуватися на чіткому розподілі між ними функціональних обов'язків, а конкретна форма цієї діяльності та засоби її реалізації не можуть суперечити вимогам кримінального процесуального законодавства.

IV. Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що між слідчими та підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні існують процесуальні та непроцесуальні форми взаємодії. Процесуальна форма взаємодії слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні – передбачена кримінальним процесуальним законодавством сумісна узгоджена діяльність цих суб'єктів на досудовому провадженні, що спрямована на вирішення завдань кримінального судочинства. Непроцесуальна форма взаємодії слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні – це передбачена відомчими НПА та вироблена наукою і практикою, без правового закріплення сумісна

узгоджена їх діяльність на досудовому етапі, спрямована на вирішення завдань кримінального судочинства.

Перспективою подальших досліджень є визначення поняття та функціонального призначення взаємодії слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні.

Список використаної літератури

1. Безруких Е. С. Взаимодействие при расследовании и раскрытии преступлений : учеб.-практ. пособ. / Е. С. Безруких, А. А. Рытков. – Калининград : Калининградский юридический институт МВД России, 2010. – 64 с.
2. Багрій М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність / М. Багрій // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Вип. 57. – С. 315–321.
3. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів : монографія / А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. – Харків : Курсор, 2009. – 320 с.
4. Воропаєв А. А. Взаимодействие следователя и оперативно-розыскных подразделений: понятие, виды и формы / А. А. Воропаев // Журнал наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2013. – Март.
5. Глушков В. О. Взаємодія оперативних підрозділів із органами досудового слідства / В. О. Глушков, Є. Л. Скалосуб // Криміналістика XXI століття : матер. між-нар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25–26 листопада 2010 р. – Харків : Право, 2010. – С. 247–250.
6. Корж В. Деякі проблеми взаємодії слідчого з учасниками розкриття та розслідування економічних організованих злочинів / В. Корж // Вісник прокуратури. – 2002. – № 1. – С. 60–65.
7. Криміналістика: учебник : в 3 ч. / под ред. Г. Н. Мухина. – 2-е изд., испр. – Минск : Акад. МВД, 2010. – Ч. 2. Криминалистическая тактика. – 243 с.
8. Мещерякова Е. В. Взаимодействие следователя прокуратуры и органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность при расследовании преступлений / Е. В. Мещерякова // Российский следователь. – 2002. – № 5. – С. 2–7.
9. Топчій В. В. Загальна характеристика кримінальних процесуальних форм взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами / В. В. Топчій // Митна справа. – 2013. – № 6 (90). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 303–306.
10. Чувилев А. А. Взаимодействие следователя внутренних дел с милицией : учеб. пособ. / А. А. Чувилев. – Москва : МВШМВД СССР, 1981. – 79 с.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2014.

Бойко А. П. Формы взаимодействия следователей с подразделениями уголовного розыска на досудебном производстве

В статье определено понятие и охарактеризованы процессуальные и непроцессуальные формы взаимодействия следователей с подразделениями уголовного розыска на досудебном производстве.

Ключевые слова: взаимодействие, следователи, подразделения уголовного розыска, оперативные подразделения, досудебное производство.

Boyko O. Forms of Interaction Between Investigators and Criminal Investigation Divisions

In the article the characteristics for the criminal procedural and organizational (non-procedural) forms of interaction between investigators and criminal investigation divisions are provided.

The author notes that there are some unresolved and controversial issues that related to the definition of concepts of procedural and organizational (non-procedural) forms of interaction between investigators and criminal investigation divisions. As we have already noted depending on the legal regulation the scientists are selected procedural and organizational (non-procedural) forms of interaction between investigators and criminal investigation divisions.

Scientific works dedicated to the forms of cooperation between investigators and criminal investigation divisions are analyzed.

In the article the author defines the concept of procedural form of cooperation between investigators and criminal investigation divisions as compatible coordinated activity of this subjects that provided by Criminal Procedural Code and directed for solving the problems of criminal justice.

By the author's opinion the procedural form of cooperation between investigators and criminal investigation divisions are:

- *implementation the assignments of investigators to hold the investigative and covert investigative actions by operational divisions;*
- *assistance to the investigator while proceeding some procedural and investigative actions;*
- *interaction during the application the measures of providing the criminal proceedings;*
- *taking measures for location the person.*

To the organizational (non-procedural) forms of interaction the author includes:

- *mutual exchange of information;*
- *informing about information obtained unilaterally;*
- *mutual analyses of received information;*
- *planning of investigative actions and operational measures;*
- *cooperation during the implementation the materials of operational and investigative activity;*
- *mutual analysis of the causes and conditions that are facilitate the commission of crime;*
- *collaboration as the part of investigation and operational group;*
- *conducting mutual official meetings on topical issues of interaction;*
- *discussion of the results of mutual actions in specific criminal proceedings;*
- *assisting by existing capabilities;*
- *summarizing the mutual activities with the purpose of elimination deficiencies and improve efficiency.*

In the end of the article the author concludes procedural form of cooperation provided by Criminal Procedural Code as compatible coordinated activity of these subjects are directed for solving the problems of criminal justice.

Key words: interaction, investigators, criminal investigation units, operational units, pre-trial proceedings.

С. О. Бухонськийаспірант, капітан міліції
Класичний приватний університет**ДО ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЧАТКУ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

У статті здійснено комплексний аналіз проблем інформаційно-аналітичного забезпечення органів внутрішніх справ на початку досудового розслідування, висвітлено розробку рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України, що регламентує аналітичну роботу, а також практичних рекомендацій щодо організації аналітичної роботи в органах і підрозділах міністерства внутрішніх справ.

Ключові слова: досудове розслідування, інформаційно-аналітичне забезпечення, інформаційно-пошукові системи, криміналістичні обліки, кримінальна реєстрація, спеціальні знання, судові експертизи.

I. Вступ

Сучасний рівень розвитку суспільства характеризується стрімким зростанням потоків і обсягів інформації, ускладненням механізмів управління соціальними процесами та явищами. Практика боротьби зі злочинністю доводить пріоритетну роль системи інформаційно-аналітичного забезпечення органів внутрішніх справ як ланки, яка зумовлює ефективність роботи всієї системи правоохоронних органів. Тому існуюча система інформаційного забезпечення органів внутрішніх справ потребує реорганізації та оновлення.

Актуальність теми зумовлена необхідністю розробки й застосування принципово нових теоретичних положень і практичних рекомендацій з розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України, основних напрямів його здійснення, а також визначення пріоритетних напрямів його вдосконалення.

Останнім часом набагато загострилась криміногенна обстановка в Україні. У зв'язку з цим надзвичайно збільшився потік інформації, що надходить на адресу правоохоронних органів, зростає кількість оперативних документів, які потребують негайного виконання. Збільшився обсяг ручних довідкових карток та існуючих банків даних, які досягли тієї межі, коли наявні технічні засоби й технології не дають змоги оперативно й доброякісно обробляти інформацію, що надходить.

Уведення в дію нового Кримінального процесуального кодексу України перетворило інформаційно-аналітичне забезпечення ОВС у цілісну систему, спрямовану на загальний аналіз результатів діяльності [1].

Інформаційне забезпечення управління органами внутрішніх справ України є одним

із провідних питань, що вирішуються на сучасному етапі розвитку правоохоронних органів України та вимагає більшого використання і застосування криміналістичних обліків, своєрідність яких полягає в тому, що інформація в них формується за допомогою експертів-криміналістів із використанням сучасної криміналістичної техніки. Також вони проводять дослідження з метою підтвердження результатів проведених за цими обліками перевірок, актуалізації їх як доказів.

Окремі аспекти проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності ОВС проаналізовано в дослідженнях Ю. В. Попова (1989), В. І. Галагана (1992), І. О. Ієрусалімова (1996), Є. Д. Лук'янчикова (2005), К. І. Белякова (2008), Е. М. Яковця (2007) та інших авторів. Окремі аспекти організації аналітичної роботи в органах внутрішніх справ були розглянуті у працях І. В. Арістової, О. М. Бандурки, А. І. Берлacha, В. М. Брижко, В. Д. Гавловського, В. О. Глушкова, Р. А. Калюжного, Б. А. Кормича, О. В. Логінова, А. М. Новицького, О. В. Олійника, В. М. Росоловського, Д. Я. Семир'янова, І. С. Стаценко-Сургучової, Л. В. Трофімової, В. С. Цимбалюка, М. Я. Швеця та ін. Але зазначені праці написані з урахуванням законодавства, яке на сьогодні втратило свою чинність, а норми нещодавно прийнятого Кримінального процесуального кодексу України потребують належного осмислення та аналізу, подальшої розробки наукових основ діяльності з розслідування злочинів відповідно до потреб практики [2].

II. Постановка завдання

Метою статті є висвітлення таких питань: роль та місце криміналістичних обліків та інформаційно-пошукових систем на досудовому розслідуванні; порядок застосування спеціальних знань та залучення спеціалістів

на початковому етапі досудового розслідування; проблеми й перспективи інформаційно-аналітичного забезпечення початкового етапу досудового розслідування; розроблення стандартів і підходів до нормотворчого врегулювання окреслених питань; узагальнення тактичних дій і прийомів реалізації нової моделі інформаційно-аналітичного забезпечення початку досудового розслідування.

III. Результати

Розгляд напрямів дослідження інформаційно-аналітичного забезпечення початку досудового розслідування в органах внутрішніх справ доцільно розпочати з визначення понять “інформація”, “аналітики” та “забезпечення”, що використовуються в юридичному обігу.

Саме визначення “інформація” багатогранне. Згідно з тлумачним словником сучасної української мови, інформація (від лат. – *informatio* – роз’яснення, викладення) – повідомлення про які-небудь події, чинює діяльність; відомості, що є об’єктом зберігання, накопичення, переробки і передавання [3, с. 481].

Згідно із ст. 1 Закону України “Про інформацію”, під інформацією слід розуміти будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

У спеціальній літературі викладено різні думки щодо визначення “інформація”. На думку Ю. Д. Черняк, у найзагальнішому розумінні інформація є відомості або повідомлення, що містять у собі нові дані, які сприймаються, переробляються і використовуються людьми для організації своєї діяльності [4, с. 76].

Наука управління та кібернетика у понятті “інформація” характеризуються наявністю двох визначальних факторів: 1) наявністю певної системи та процесами управління, що відбуваються в ній; 2) інформацією є лише ті відомості, які корисні для вирішення її завдань [4, с. 34].

Із вищезазначеного поняття можна сформулювати висновок про те, що інформація в ОВС – це відомості, які відображають стан злочинності, охорони громадського порядку та умови зовнішнього середовища, характеризують сили та засоби, а також, результати діяльності ОВС [5, с. 134].

Поняття “інформація” в соціальній сфері за своїм значенням найближче до понять “дані”, “відомості” з усіма характерними їм властивостями: вірогідність, повнота, первинність, вторинність, старіння тощо. Згідно з коментованими статтями Закону України “Про інформацію”, під комп’ютерною інформацією розуміють не самі дані, а форму їх подання у машинному вигляді, тобто сукупність символів, яка зафіксована у пам’яті комп’ютера, або на машинному носії (дискеті, оптичному, магнітооптичному диску, магнітній смужці або іншому матеріальному носії).

При розгляді справ слід враховувати, що за певних обставин і фізичні поля можуть виступати носіями інформації [6, с. 5].

За джерелами отримання інформації її поділяють на первинну й вторинну, за формою фіксації – на документальну й недокументальну; за способом передачі – на ручну й механізовану; за способом обробки – на вихідну й оброблену.

Без інформації немає процесу управління, без неї неможливо сформулювати цілі управління, оцінити ситуацію, визначити проблеми, спрогнозувати розвиток подій, підготувати управлінські рішення, проконтролювати їх виконання. Сфера охорони правопорядку є надзвичайно динамічною, комплексною, вона потребує постійного вдосконалення, взаємодії правоохоронних структур, що можливе тільки при належному інформаційному забезпеченні [7, с. 240].

Відповідно до принципів методології системного підходу, процеси проектування й здійснення діяльності в ОВС неможливі без постійного одержання, аналізу й використання інформації, яка має ґрунтуватися на належному інформаційному забезпеченні.

У довідковій літературі термін “забезпечення” визначає по-різному. Так, у Новому тлумачному словнику української мови він має два значення: 1) надання чи створення матеріальних засобів і 2) гарантування чогось [8, с. 684]. У Великому тлумачному словнику термін “забезпечення” тлумачиться через дієслово “забезпечувати”, яке вживається у декількох значеннях: “створювати надійні умови для здійснення чого-небудь”; “гарантувати щось”; “захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки” [9, с. 280–281]. Тобто, забезпечення можна розглядати як те, чим забезпечують кого-небудь, що-небудь (засоби). У свою чергу вчені в галузі права (В. Брижко, А. Задорожня, В. Цимбалюк, М. Швець та ін.) трактували слово “забезпечити” як надання інформації користувачу.

Отже, інформаційне забезпечення слід розглядати, насамперед, як певний вид діяльності, що полягає у забезпеченні когось або чогось конкретними засобами. Саме тому від інформаційного забезпечення залежить ефективність управління в ОВС України.

В юридичній літературі під забезпеченням діяльності правоохоронних органів у широкому сенсі розуміють систему відповідно наукових і практичних напрямів оптимізації діяльності органів внутрішніх справ при реалізації покладених на них відповідних функцій.

Аналітичний аспект у діяльності ОВС дає змогу трактувати її як творчу аналітичну діяльність, призначену для оцінювання інформації і підготовки прийняття рішень; сукупність процесів семантичної обробки даних, з

використанням методів і засобів “аналітики” та “інформаційної аналітики”, в результаті чого розрізнені дані перетворюються на закінчену інформаційну продукцію – аналітичний документ. До того ж слово “аналітичний” тлумачиться у словниках як те, “що містить аналіз, детальний розбір чого-небудь; який служить для аналізу” [8, с. 55].

Аналітична робота у ОВС здійснюється всіма підрозділами всіх рівнів у межах компетенції. Аналітична робота в органах внутрішніх справ України – це постійна дослідна діяльність, що охоплює широкий комплекс організаційних заходів і методичних прийомів для вивчення й оцінки інформації про стан дотримання кримінального законодавства, результати практичної діяльності органів внутрішніх справ України з виконання поставлених перед ними завдань, а також про умови, у яких ці завдання виконуються.

Інформаційно-аналітичне забезпечення – це динамічний процес, за допомогою якого інформація циркулює в системі управління. Інформаційні процеси тісно пов'язані з управлінськими й слугують основою для вироблення та обґрунтування рішень стосовно шляхів досягнення цілей управління.

Інформація, що характеризує виділені в процесі аналізу злочини за способом, часом, місцем та за іншими параметрами їх учинення, може бути одержана від підрозділу оперативної інформації УМВС. Вона дає змогу акцентувати увагу на особливостях вчинення злочинів і забезпечує концентрацію зусиль оперативно-розшукових, криміналістичних, слідчих та інших підрозділів на запобіганні та розкритті злочинів з урахуванням саме виявлених характеристик злочинів. При цьому, насамперед аналізуються такі види злочинів, котрі були виявлені на попередніх етапах (майнові – крадіжки; насильницькі – вбивства тощо) і за відповідними ОВС.

Так, чинні ст. 9 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” та ст. 11, п. 11 і 13 Закону України “Про міліцію”, передбачають можливість отримання зразків для порівняльного дослідження; інформації, що міститься в реєстраційних системах, а також право міліції вести обліки осіб, предметів, фактів та використовувати дані цих обліків, проводити реєстрацію, дактилоскопію осіб, взятих під варту, затриманих за підозрою у вчиненні злочину, обвинувачених у вчиненні навмисних злочинів [10, с. 3].

Законом України “Про інформацію” регулюються відносини, що виникають при формуванні та використанні інформаційних систем і банків даних, які направлені на захист інформації і прав суб'єктів, що беруть участь в інформаційних процесах [11; 12].

Повніше використання спеціальних знань в інформаційно-аналітичній діяльності підрозділів Експертної служби та Департамен-

ту інформаційних технологій МВС України регламентується відповідними відомчими нормативно-правовими актами.

На нашу думку, позитивним є намагання законодавця в новому КПК України розширити форми використання спеціальних знань та коло процесуальних засобів перевірки заяв і повідомлень. У новому КПК, на відміну від КПК України, який втратив чинність, регулюється консультативна діяльність спеціаліста в письмовій формі (ст. 71), а також його участь у попередній перевірці інформації про злочин (ст. 198, 199); можливість призначення судової експертизи до порушення кримінальної справи (п. 7 ст. 275); можливість поміщення знарядь вчинення злочину до криміналістичних колекцій експертних установ (ст. 163) [13, с. 92].

Законодавче врегулювання потребує розробки нової ефективної нормативної технології кримінально-процесуального регулювання використання спеціальних знань в інформаційно-аналітичній діяльності, що спирається не на сукупність розрізнених норм, а на цілісний правовий інститут, цілісну концепцію, що передбачала б результати використання спеціальних знань в інформаційно-аналітичній діяльності як доказів.

Створенню таких правових інститутів у інформаційно-аналітичній діяльності має передувати ухвалення відповідних законів, які б передбачали принципи побудови та функціонування реєстрації, об'єкти, види криміналістичного обліку, порядок отримання, надання, перевірки та використання інформації, обов'язок опису слідчим (спеціалістом) в інформаційно-пошукових картках відомостей про речові докази, направлення їх в органи кримінальної реєстрації та постановки на облік; внесення змін та доповнень до чинних нормативних актів, що регулюють інформаційно-аналітичну діяльність для розширення повноважень органів та посадових осіб, які безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження; процесуальне оформлення отримання результатів облікової діяльності, а також можливостей і умов використання результатів облікової діяльності як доказів.

Особливої процесуальної регламентації потребують результати використання спеціальних знань для перевірок за криміналістичними обліками як самостійні джерела доказів. Результати використання спеціальних криміналістичних знань у інформаційно-аналітичній діяльності повинні бути оформлені у вигляді висновку спеціаліста (як і було запроваджено раніше), що має силу джерела доказів. Це надає можливість використання експертних технологій без призначення судової експертизи в умовах дефіциту часу, наприклад, на стадії порушен-

ня кримінального провадження, ухвалення тактичних рішень тощо.

Введення в кримінальне процесуальне поле доказування висновку спеціаліста за результатами інформаційно-аналітичної діяльності за конкретними кримінальними провадженнями як самостійного джерела доказів актуалізує необхідність вирішення низки питань щодо його допустимості у кримінальному процесі.

Оформлення результатів використання спеціальних знань в інформаційно-аналітичній діяльності у вигляді висновку спеціаліста облікового підрозділу, який має статус джерела доказів, підвищить ступінь відповідальності спеціаліста, отже, в кримінальному процесуальному кодексі має бути передбачена обов'язковість його попередження за дачу завідомо неправдивого висновку.

Важливим елементом на сучасному етапі розвитку інформаційно-аналітичної діяльності ОВС України є розробка й запровадження єдиних інтегрованих інформаційних систем.

Такі інформаційні підсистеми МВС України, як автоматизована інформаційно-пошукова система "Армор", інформаційно-аналітична система "Сова", інтегрована біометрична система "Аргус" та інші на сьогодні є недостатньо ефективними й застарілими. Цьому передують такі чинники, як, насамперед, різний рівень професійної підготовки, недостатня кваліфікація співробітників, слабка інтеграція з криміналістичними обліками, невірогідність та неповнота інформації, яка надається в облікові дані, недостатня поінформованість практичних працівників про можливості використання даних про спосіб для розкриття та розслідування злочинів тощо [14].

Ведення оперативно-пошукових обліків (дактилоскопічних, колекцій слідів зламування, взуття, транспортних засобів, волокон, замків і ключів тощо) здійснюється експертною службою МВС України. Утім якісному використанню спеціальних криміналістичних знань у проведенні пошуково-аналітичної роботи з цього питання також перешкоджає низка проблем науково-методичного та організаційного характеру. Наприклад, колекції слідів, що становлять слідові комплекси крадіжок, зосереджені на місцевому рівні, не є автоматизованими, систематизовані не за категоріями злочинів відповідно до правил та принципів криміналістичної класифікації, а здійснювані перевірки проводяться не систематично, мають здебільшого нульовий результат, що залежить переважно від суб'єктивних якостей виконавців. До цього слід додати й те, що обов'язок моніторингу інформації фактично покладений на підрозділи, що забезпечують функціонування дактилоскопічних обліків, отже, виявлення серій злочинів відбувається, зазвичай, у результаті перевірок лише слідів пальців рук. Та-

ким чином, цілеспрямована аналітична робота з виявлення злочинів (у тому числі серійних) проводиться безсистемно й неефективно, а забезпечує отримання інформації лише за схемою: "особа – злочин – серія злочинів" [15, с. 2].

Отже, взаємозв'язки наукового потенціалу криміналістичної техніки та теорії оперативно-розшукової діяльності з відповідними напрямками практичної діяльності мають бути посилені. Однією з передумов оптимізації цієї діяльності є розробка єдиної уніфікованої форми обміну відомостями про злочини, що мають ознаки серійності, накопичення первинної бази даних, звернення до якої дало б змогу своєчасно перевірити зацікавленими співробітниками можливість вчинення аналогічних злочинів та інших пов'язаних із ними злочинів, справи про які вони розслідують, виявити серії таких злочинів, об'єднати зусилля для розслідування.

Для чіткішої оптимізації облікової діяльності по боротьбі зі злочинами необхідно постійно проводити моніторинги й аналіз інформації щодо злочинів з метою виявлення ознак серійності, взаємодії слідчих, оперативних, експертних та інших підрозділів у цієї діяльності; підвищувати оперативність виявлення серійних злочинів за рахунок чіткішої інформаційно-аналітичної роботи, поліпшення поінформованості співробітників слідчих та оперативних підрозділів про такі злочини; ширше використовувати спеціальні криміналістичні знання для виявлення та діагностики серійних злочинів, всебічного виявлення існуючих між ними зв'язків, формування інформаційних масивів; забезпечувати своєчасне об'єднання кримінальних проваджень; вживати заходів щодо створення первісного обліку кримінальних проваджень на початку досудового розслідування з урахуванням принципів криміналістичної класифікації, функціонування яких повинна забезпечувати експертна служба МВС України.

Метою створення, накопичення та використання первісних даних початку досудового розслідування є отримання аналітичної інформації про особу злочинця, склад, структуру злочинних груп, ознаки дій та способів їх вчинення, факти перебування однієї й тієї ж особи на місці вчинення двох та більше злочинів, використання однієї й тієї ж зброї або знаряддя, транспортного засобу для вчинення декількох злочинів.

Для встановлення першоджерел про аналогічні злочини треба використовувати відомості, які містяться у кримінальних провадженнях, що розглянуті судом або перебувають у слідчому провадженні, у матеріалах перевірки; закритих і призупинених, так званих "старих" кримінальних справах.

Крім того доцільно використовувати інформацію, що є в матеріалах дослідчої пе-

ревірки, на підставі яких було прийняте рішення про відмову в порушенні кримінального провадження. При їх вивченні можуть бути встановлені відомості, аналіз яких разом з відомостями з інших кримінальних проваджень та відмовних матеріалів, що мають ознаки серійності, надасть змогу висунути версію про особу, яка вчинила злочини, та встановити інші обставини, що мають істотне значення для їх розкриття та розслідування. Так, при огляді місця події за фактом крадіжки, що має ознаки серійності, були знайдені речові докази та сліди, що вказують на певні ознаки ймовірного злочинця, які були невідомі під час розслідування раніше виявленого злочину, але подальше встановлення вартості викраденого майна унеможливило порушення кримінальної справи за цим фактом, у результаті чого виявлені відомості не підлягатимуть обліку.

Це зрештою потребує від експертної служби розробки: методики постановки на облік, тобто підсистеми введення первинної інформації та доставки обробленого запиту кінцевому споживачеві інформації; первинних документів обліку кримінальних справ; комплексної технології формування автоматизованих криміналістичних електронних баз даних, що об'єднують, крім традиційних текстових документів та дактиломасивів, ще й сліди взуття, рукавичок, знарядь злочину, транспортних засобів тощо, які становлять слідові комплекси відповідних злочинів.

Створення бази даних для автоматизованої системи потребує формування опису об'єкта, що пов'язане з виділенням його стійких ознак (якостей), в обсязі, достатньому для ідентифікації. Ця проблема залежить від формування та вибору найбільш інформативних ознак. Тому реєстрації повинні підлягати лише високоінформативні сліди.

Для створення інформаційно-аналітичного центру з обліку кримінальних проваджень на початку досудового розслідування необхідно розробити форму документа криміналістичного обліку, розробити та затвердити на рівні ДНДЕКЦ єдині словники-класифікатори (тезауруси) всіх реквізитів, які використовуються у комп'ютерних інформаційних підсистемах. Кожному вихідному реквізиту надати свій номер-шифр, за яким він буде використовуватися у кожній підсистемі, розробити загальні й індивідуальні ознаки інформативних слідів вчинення злочину, систематизувати картотеки за видами, способами, часом та іншими особливостями злочинів відповідно до принципів правил і принципів криміналістичної класифікації.

Крім вдосконалення науково-методичного аспекту функціонування обліку кримінальних проваджень для необхідного рівня аналітичної роботи має бути забезпечена й організаційна підтримка, що полягає в інтегра-

ції всіх елементів моделі використання спеціальних криміналістичних знань у розслідуванні злочинів різних видів, а саме: а) на співробітників підрозділів НДЕКЦ, що беруть участь у провадженні слідчих дій як спеціалісти-криміналісти покласти обов'язок складання первинного документа криміналістичного обліку кримінальних проваджень; б) для ведення первинного обліку кримінальних справ у структурі НДЕКЦ ГУМВС, УМВС, УМВСТ виділити пошуково-аналітичні підрозділи.

IV. Висновки

Подальша організаційна підтримка функціонування первинного обліку кримінальних справ у підрозділах експертної служби МВС України повинна передбачати: аналіз інформації в межах визначеної процедури з використанням типових методик, із залученням фахівців із провадження судових експертиз та використанням експертних технологій для ідентифікаційного пошуку шуканих об'єктів, визначення тотожності в деталях способу вчинення злочинів та інших елементів криміналістичної структури зареєстрованих подібних злочинів та вирішення інших завдань; організацію використання результатів аналізу інформації в практичній діяльності правоохоронних органів та функціонуванні інтегративної моделі використання спеціальних криміналістичних знань.

Викладені науково-методичні й організаційні засади оптимізації використання криміналістичної техніки в інформаційно-аналітичній діяльності при розслідуванні злочинів відображають лише перспективну теоретичну концепцію створення первісного обліку кримінальних проваджень і взаємодії оперативних та криміналістичних обліків, вирішення проблем теорії і практики розслідування злочинів.

Список використаної літератури

1. Інформаційне забезпечення управління органами внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libroos.io.ua/s30221/informaciyne_zabezpechennya_upravlinnya_organami_vnutrishnih_sprav.
2. Інформаційно-аналітичне забезпечення штабами органів внутрішніх справ запобігання та розслідування кримінальних правопорушень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mydisser.com/ru/catalog/view/6/349/13520.html>.
3. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та словосполучень / [уклад.: Л. О. Пустовіт, О. І. Скопенко, Г. М. Сютта, Т. В. Цимбалюк]. – Київ : Довіра, 2000. – 1018 с.
4. Черняк Ю. Д. Информационная и управленческая / Ю. Д. Черняк. – Москва : Наука, 1974. – 184 с.
5. Ковалів М. В. Інформаційно-аналітична робота в ОВС / М. В. Ковалів // Проблеми інформаційного забезпечення діяльності практичних підрозділів ОВС та впрова-

- дження інформаційних технологій в навчальний процес. – Львів, 2004. – С. 126–134.
6. Нормативно-правове забезпечення системи інформаційного забезпечення ОВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_n046_page_40.html.
 7. Мельник А. Ф. Державне управління : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко ; за ред. А. Ф. Мельник. – Київ : Знання-Прес, 2003. – 343 с.
 8. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів і словосполучень / В. Т. Бусел (уклад, і гол. ред.). – Київ ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
 9. Системна інформатизація законотворчої та правоохоронної діяльності : монографія / [кер. авт. кол. М. Я. Швець ; за ред. В. В. Дурдинця та ін.]. – Київ : Навч. книга, 2005. – 639 с.
 10. Пашко В. І. Можливості використання експертних криміналістичних обліків у розслідуванні злочинів / В. І. Пашко // Наукові розробки академії – вдосконаленню практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ (за результатами науково-дослідних робіт у 1993 році) : матер. наук.-практ. конф., Київ, 1–2 лютого 1994 р. – Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1994. – 296 с.
 11. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>.
 12. Васильєв І. О. Сучасні проблеми інформаційного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ / І. О. Васильєв // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 31–35.
 13. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. [для студ. вищих та серед. навч. закл.] / В. Яременко, О. Сліпушко (уклад.). – Київ : Аконіт, 1999. – Т. 2 : Ж–ОБД. – 9111 с.
 14. Бондар В. С. Шляхи оптимізації облікової діяльності при розслідуванні злочинів (за матеріалами кримінальних справ про шахрайства, вчинені шляхом незаконного отримання споживчого кредиту) [Електронний ресурс] / В. С. Бондар, Д. Г. Терехін. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/556-protses/15076-2011-01-21-05-35-38.html>.
 15. Пушкарев В. В. Проблемы диагностики, моделирования и прогнозирования в следственной практике при расследовании серийных преступлений и направления оптимизации этой деятельности / В. В. Пушкарев, С. А. Мельников // Российский следователь. – 2008. – № 11. – С. 2–4.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2014.

Бухонский С. О. К определению направлений исследования информационно-аналитического обеспечения начала досудебного расследования

В статье проведен комплексный анализ проблем информационно-аналитического обеспечения органов внутренних дел в начале досудебного расследования, освещена разработка рекомендаций по совершенствованию соответствующего законодательства Украины, регламентирующего аналитическую работу, а также практических рекомендаций по организации аналитической работы в органах и подразделениях министерства внутренних дел.

Ключевые слова: досудебное расследование, информационно-аналитическое обеспечение, криминалистические учеты, информационно-поисковые системы, криминалистическая регистрация, специальные знания, судебные экспертизы.

Buhonsky S. To Determination of Directions of Research of Information-Analytical Maintenance the Start of Pre-trial Investigation into

The modern level of development of society characterized by rapid growth in flows and volumes of information, complexity of control mechanisms of social processes and phenomena. The practice of crime control indicates the priority role of information-analytical maintenance the bodies of internal affairs unit, which determines the efficiency of the entire system of law enforcement. Is why the current system of information support of the Interior needs to be reorganized and updated.

Relevance of the topic due to the need of development and application of innovative theoretical concepts and practical recommendations for the development of information-analytical maintenance the activities of the Internal Affairs of Ukraine, the main directions of its implementation, as well as the determination of the priority directions of its development.

The purpose of this article is to conduct a comprehensive analysis of the problems of information and analytical support of the Interior at the beginning of the pre-trial investigation, development on this basis of recommendations to improve the relevant legislation of Ukraine, regulatory analysis, and development of practical recommendations on the organization of the analytical work in the organs and units of the Ministry of Internal Affairs.

In accordance with the set goal have been identified and resolved the following tasks: define the role of criminalistic accounting and information retrieval systems at the pre-trial investigation; order to

study the application of special knowledge and involvement of specialists in the initial stage of pre-trial investigation; outline the problems and prospects of information – analytical maintenance of the initial stage of pre-trial investigation; develop standards and approaches to rulemaking settlement of certain issues; summarize the tactical actions and methods for the implementation of a new model of information- analytical maintenance the start of pre-trial investigation.

The article states that the information support of management bodies of internal affairs of Ukraine is one of the main issues to be addressed at the present stage of development and requires a more rational use of criminalistic accounting, and the revitalization of the forensic criminal experts work on their formation c using modern computer technology, which allows the study to confirm the results of the checks on this in mind, and updating them as sources of forensic evidence. experts in their formation of c using modern computer technology, which allows studies to confirm the results of the checks on this in mind, and updating them as sources of forensic evidence.

Set out in Article scientific and methodological and organizational position to optimize the use of forensic technology in information and analytical activities in the investigation of crimes reflect a promising theoretical concept of establishing the initial accounting of criminal proceedings and the interaction of operational and criminalistic accounting, aimed at solving some of the problems of the theory and practice of investigation of crimes.

Key words: *prejudicial inquiry, information-analytical maintenance, criminalistic accounting, information retrieval systems, criminalistical registration, special knowledge, forensic expertise.*

УДК 243.98

В. Г. Лукашевичдоктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України, Класичний приватний університет**ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ПІЗНАННЯ НАУК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ**

У статті проаналізовано проблемні питання визначення об'єкта й предмета пізнання наук кримінально-правового циклу та наукових досліджень, що в них проводяться. Проаналізовано позиції науковців, насамперед криміналістів, стосовно зазначених категорій. Викладено власні думки щодо розв'язання цієї проблеми під час визначення предметної сфери наук кримінально-правового циклу та планування наукових досліджень.

Ключові слова: об'єкт і предмет пізнання наук кримінально-правового циклу, наукове дослідження, проблемна ситуація, об'єкт дослідження, предмет дослідження, програма наукового дослідження.

I. Вступ

Загальноприйнято, що визначаючи мету й завдання наукового дослідження, автор обов'язково виділяє його об'єкт і предмет. При цьому, як засвідчив проведений нами аналіз докторських і кандидатських авторефератів, захищених за останні п'ять років у різних спеціалізованих вчених радах України за спеціальностями 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09, дослідники не завжди приділяють цьому питанню належної уваги, діючи за певним, не завжди обґрунтованим шаблоном, або наслідуючи точки зору своїх наукових консультантів і керівників.

Але, на нашу думку, проблема захована глибше – за умов оновлення кримінально-процесуального законодавства України, актуальними є питання консолідації зусиль теоретиків та практиків у протидії злочинності з метою забезпечення розслідування злочинів адекватним арсеналом науково обґрунтованих засобів.

У цій взаємодії перед науками кримінально-правового циклу постає завдання на основі своєчасного узагальнення запитів і потреб практики запропонувати дієві шляхи розв'язання її проблем. А це, в свою чергу, викликає необхідність розв'язання комплексу суто теоретичних питань, що спрямовані на подальший розвиток їх методологічних підвалин.

II. Постановка завдання

Метою статті є спроба розмежувати (розвести, розділити, відокремити) поняття об'єкта й предмета пізнання наук кримінально-правового циклу, виокремити їх визначальні ознаки та висвітлити їхню роль і значення в наукових дослідженнях.

III. Результати

Почнемо з методологічних підвалин проблеми, що розглядається.

Так, у традиційній філософії категорія "об'єкт" розглядається в контексті з проблемою відносин суб'єкта й об'єкта, де останній

вживається насамперед у гносеологічному сенсі – те, на що спрямована пізнавальна та інша діяльність суб'єкта. При цьому привалюється визнання існування об'єкта незалежно від суб'єкта, але в той же час вони розглядаються у певній єдності. У цьому аспекті об'єкт не є абстрактною протилежністю суб'єкта, оскільки останній активно перетворює, "олюднює" об'єкт, і основою їх взаємодії є суспільно-історична практика. Саме в ній сторони й властивості дійсності перетворюються на об'єкт, перетворення якого в практичній і теоретичній діяльності суб'єкта дає змогу відтворити у свідомості зміст об'єктивної реальності [1, с. 358].

Відповідно до зазначеного слід розрізняти об'єктивну реальність, об'єкт і предмет пізнання. З цих позицій випливає, що суб'єкт, будучи активною силою у взаємозв'язках з об'єктом, діє проте не довільно, бо об'єкт ставить певні кордони й межі діяльності суб'єкта. На цій основі, на думку філософів, і виникає необхідність пізнання закономірностей об'єкта, щоб узгодити з ним діяльність суб'єкта, оскільки його цілі формуються відповідно до логіки розвитку предметного світу, об'єктивно обумовлені потребами суб'єкта. Відповідно до цього, а також до рівня пізнання об'єктивних закономірностей людина визначає свідому мету, при досягненні якої змінюється як об'єкт, так і сам суб'єкт [1, с. 358].

Предмет пізнання у традиційній філософії розуміється як зафіксовані в досвіді та включені в процес практичної діяльності людини сторони, властивості і відносини об'єктів, досліджувані з певною метою за певних умов і обставин. Зауважується (уточнюється), що оскільки об'єкт пізнання виступає через призму пізнавальної активності суб'єкта, що вчиняється на основі й заради практики та перевіряється практикою, він є предметом пізнання, який, однак, не може бути повністю зведений до об'єкта пізнання. Рух, розвиток об'єкта зумовлює зміну, розвиток і предмета пізнання, разом з тим, останній розвивається

ся з розвитком пізнавальної діяльності (яка здійснюється в кінцевому рахунку на основі практичної діяльності та в єдності з нею). Виділення пізнання у відносно самостійну область означає й виділення спеціально предмета пізнання на відміну від предмета практичної дії, оперування. З формуванням науки виділяється і предмет наукового дослідження (емпіричного й теоретичного). Розвиток об'єкта пізнання відбувається логічним та історичним способом, рухом пізнання від абстрактного до конкретного разом з рухом пізнання від конкретного до абстрактного. У цьому процесі відбувається також відповідний розвиток предмета пізнання [1, с. 293].

Наведені вище філософські міркування становлять певну методологічну основу для побудови пізнавального підґрунтя окремих галузевих наук.

На жаль, слід констатувати, що дослідники, які працюють у сфері наук кримінально-правового циклу, не приділяли й не приділяють належної уваги цим питанням. Окремо слід виділити лише криміналістику, яка ще у 60–70-ті рр. XX ст. спромоглася створити свою окрему методологію.

Так, у своїх роботах Р. С. Белкін послідовно розвивав важливе методологічне значення правильного визначення предмета кожної конкретної науки. Підкреслював, що об'єктивну дійсність пізнають усі окремі, конкретні науки. При цьому “сфера пізнання” кожної науки залежить від її предмета: саме в цій сфері здійснюється відображення конкретної наукою об'єктивної дійсності, тобто відображення, яке становить зміст цієї, а не іншої області наукового знання. Звідси випливає, що у формулюванні предмета науки роз'яснюється, що таке відбиваний об'єкт і в якому аспекті він відбивається [2, с. 46].

Керуючись цими загальними міркуваннями Р. С. Белкін сформулював предмет науки криміналістики через певні закономірності об'єктивної дійсності, які вивчає ця наука, а саме: закономірності виникнення, збирання, дослідження, оцінки й використання доказів і заснованих на пізнанні цих закономірностей засоби й методи судового дослідження і запобігання злочинам [3, с. 9].

Надалі, беручи участь у численних дискусіях з цього питання [2, с. 46–66], Р. С. Белкін запропонував такий варіант визначення: криміналістика – це наука про закономірності механізму злочину, дослідження, оцінки і використання доказів і заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобах і методах судового дослідження і запобігання злочинів [2, с. 65].

Слід зауважити, що, особливо не вдаючись у методологію проблеми, певна частина криміналістів того часу (А. В. Дулов, Г. Г. Зуйков, З. І. Кірсанов, І. М. Лузгин, П. Д. Нестеренко, М. Я. Сегай, О. Р. Шляхов) прийняла це визна-

чення і використовувала такий похід у своїх роботах.

На наш погляд, у міркуваннях Р. С. Белкіна та його послідовників була допущена суттєва методологічна помилка – підміна понять “об'єкт” і “предмет” пізнання. Хоча водночас О. О. Ейсман, прагнучи дещо уточнити позицію Р. С. Белкіна, зазначив, що: “... припустимо включення в поняття предмета науки криміналістики вказівки саме на закономірності як об'єкти пізнання (тут і далі виділено нами)” [4, с. 7], і дійшов висновки, що предметом науки виступає сукупність усіх об'єктів, на які спрямована пізнавальна діяльність, і всіх розробок, конструкцій, програм, технологій, які є продукцією науки, орієнтованих на досягнення практичних цілей [4, с. 6]. Об'єктами вивчення криміналістики він назвав взаємозв'язок і взаємодію матеріальних об'єктів (сфера криміналістичної техніки) та взаємодії і відносини людей (сфера тактики і приватної методики) [4, с. 7].

Така позиція нам видається більш методологічно вивіреною та точною.

На сьогодні окремі дослідники, наприклад М. В. Даньшин, визначаючи місце криміналістики в системі інших наук кримінально-правового циклу, доходять у цілому правильних висновків, що їх об'єднує **спільний об'єкт дослідження**, яким виступають два взаємопов'язані види людської діяльності (негативна й позитивна) “злочинна діяльність – діяльність з виявлення, розслідування і попередження злочинів”. Кожна з наук цього циклу вивчає цей об'єкт відносно завдань, покладених на неї, що, з одного боку, їх об'єднує (інтегрує), а з іншого – диференціює. Таким чином, процеси інтеграції та диференціації кримінально-правових знань обумовлені, перш за все, спільним об'єктом дослідження, в якому кожна з наук має свій предмет дослідження [5, с. 14]. Але, дуже слушно наголошуючи, що криміналістика визначається як система принципів і методів пізнання механізму злочинної діяльності та діяльності з розслідування і розкриття злочинів, далі у цьому ж контексті, наслідуючи Р. С. Белкіна, зазначає, що її **предметом** є певні закономірності, які проявляються у цих видах діяльності [5, с. 9–10].

Ці омани, не вдаючись у методологію цієї проблеми, поділяє певна частина сучасних дослідників, що породжує помилки у визначенні об'єкта – тобто того “поля”, на якому й проводиться дослідження.

Наприклад, обравши предметом дослідження “використання науково-технічних засобів та методів у розшуковій роботі слідчого”, дослідник об'єктом дослідження визначає “розшукову роботу слідчого в процесі кримінального провадження”.

Ще один приклад. Предметом дослідження обрано “початковий етап розслідування

вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини", а об'єктом дослідження – "діяльність правоохоронних органів України у розслідуванні вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини".

Тобто у цих випадках дослідники об'єктом дослідження визначають ту діяльність, яку вони і прагнуть своїми дослідженнями змінити (поліпшити). Тільки не зрозуміло, в межах яких правовідносин і на якому "правовому полі" здійснювалися заплановані дослідження. Часто при такому підході, чітко не визначивши межі свого дослідження, дослідник доволі вільно (не обґрунтовано) вторгається, або переводить вектор дослідження на "територію" інших галузей права, у нашому випадку кримінального й адміністративного права.

Подібне тлумачення співвідношення категорій "об'єкт" і "предмет" зустрічається в правових дослідженнях доволі часто, наприклад: предмет дослідження – "обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів", а об'єкт – "злочинна діяльність, спрямована на підготовку, вчинення та приховування злочинів, та діяльність з розслідування злочинів"; предмет дослідження – "використання науково-технічних засобів у розслідуванні вбивств", а об'єкт – "діяльність органів внутрішніх справ України в розкритті та розслідуванні вбивств"; предмет дослідження – "криміналістичне дослідження об'єктів, перероблених у вогнепальну зброю", а об'єкт – "експертна діяльність, пов'язана з проведенням експертами судово-балістичних досліджень під час кримінальних проваджень"; предмет дослідження – "слідчий експеримент у кримінальному судочинстві: тактика і психологія", а об'єкт – "діяльність слідчого, що пов'язана із проведенням слідчого експерименту"; предмет дослідження – "організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій", а об'єкт – "закономірності слідчої діяльності щодо залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій" – на наш погляд, це один із раціональних підходів до визначення *об'єктивності* реалій, у яких відбувалося дослідження зазначеного предмета.

У подібному аспекті визначають об'єкт і предмет дослідження й представники матеріального права. Так, предмет дослідження визначається як "кримінальна відповідальність за незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК) та криміналізація незаконного перетинання державного кордону України", а об'єкт – "правове забезпечення недоторканності державних кордонів України"; предмет дослідження – "конкуренція кримінально-правових норм при призначенні покарання", а об'єкт – "конкуренція норм як кримінально-правове явище"; предмет дослідження – "вікова осудність неповнолітніх у криміналь-

но-правовій доктрині України", а об'єкт – "кримінальні правовідносини, що зумовлюють особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб, які мають відставання у психічному розвитку, що не обумовлено психічними розладами"; предмет дослідження – "примітки статей Особливої частини КК України", а об'єкт – "правовідносини щодо особливостей конструювання приміток статей Особливої частини КК України"; предмет дослідження – "докази й доказування у справах, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства", а об'єкт – "суспільні відносини з приводу пізнання за допомогою доказів обставин справи і встановлення істини шляхом доказової діяльності у справах, що розглядаються в порядку адміністративного судочинства".

Або предмет дослідження – "формування правової рефлексії майбутніх юристів на етапі підготовки у вищому навчальному закладі", а об'єкт – "підготовка майбутніх юристів у вищому навчальному закладі, в процесі якої у них відбувається формування правової рефлексії, а відповідно – і професійно значущих якостей та професійної правосвідомості"; предмет дослідження – "теоретико-прикладні аспекти запровадження організаційних засад корпоративного управління соціальним розвитком територіальних громад", а об'єкт – "управління соціальним розвитком територіальних громад" тощо.

IV. Висновки

Таким чином, об'єкт і предмет наукового дослідження в правовій сфері слід розуміти як певні соціальні реалії, її різні сторони й відносини. При цьому, уточнюємо, що об'єкт – це фрагмент досліджуваної соціальної реальності, **що не залежить від дослідника**. А предмет наукового дослідження слід розглядати як окремі властивості, боки (сторони) й процеси цієї реальності (об'єкта), що виділені дослідником для цілеспрямованого вивчення та перетворення.

Визначення якогось фрагмента соціальної реальності як об'єкта та виділення в ньому предмета дослідження диктується проблемною ситуацією, що виникає в соціальній практиці, необхідністю перебороти (розв'язати) певну соціальну суперечність. Саме проблемна ситуація "створює" предмет, а її локалізація в тих чи інших явищах соціальної реальності слугує підставою для виділення об'єкта дослідження.

Звідси, в програмі переважно теоретичного орієнтованого дослідження спочатку уточнюється його предмет (що саме планується вивчити), а потім визначаються межі об'єкта дослідження, тобто ті конкретні соціальні інститути, відносини, процеси тощо, в яких краще за все (наочніше, рельєфніше, предметніше) відображено соціальну суперечність, що становить предмет досліджен-

ня (де і на яких об'єктах слід вивчати те, що цікавить дослідника). Наприклад, у кримінальному провадженні існує проблема реалізації одного з його основних принципів – рівність процесуально-правового статусу сторін. Ця проблема особливо гостро проявляється на стадії досудового розслідування, де одні сторони та учасники кримінального провадження наділені значно більшими правами. У цьому випадку дослідник предметом вивчення обирає, по-перше, норми чинного кримінально-процесуального закону, по-друге, відповідну теорію кримінально-процесуального права, подальше опрацювання якої дасть змогу розробити певні доктринальні положення, на основі яких сформулювати наукові рекомендації законодавцю та практикам, по-третє, відповідну область (сферу) соціальної практики, у нашому випадку – досудове розслідування – ту емпірію, вивчення якої дасть змогу уточнити проблему дослідження.

Таким чином, дослідник, провівши попереднє (пілотне) вивчення, зазначених вище аспектів проблеми, локалізує її в межах кримінально-процесуальних відносин учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування, що й буде об'єктом цього дослідження.

На нашу думку, з урахуванням певних спрощень, прийнятною формулою відображення позначених категорій у кримінально-правових дослідженнях доцільно використовувати – об'єкт дослідження як відповідні суспільні (правові) відносини, що виникають під час (у процесі) ..., наприклад, *розслідування корупційних злочинів*, а предмет дослідження, дотримуючись рекомендацій Мі-

ністерства науки і освіти України, як певну сукупність (*правових, організаційних, методичних, тактичних тощо аспектів*) відповідної діяльності (з *розслідування корупційних злочинів*).

Зрозуміло, що в одному й тому ж об'єкті може бути виділена безліч предметів дослідження, що визначається науково-пізнавальною або практичною метою.

Список використаної літератури

1. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – Москва : Политиздат, 1981. – 445 с.
2. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов / Р. С. Белкин. – 3-е изд., дополн. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
3. Белкин Р. С. Криминалистика : учебник для юрид. вузов / Р. С. Белкин. – Москва, 1968. – С. 9.
4. Эйсмэн А. А. Введение в криминалистику – учение о предмете, системе, методах и истории криминалистики / А. А. Эйсмэн // Советская криминалистика. Теоретические проблемы. – Москва : Юрид. лит., 1978. – С. 6–7.
5. Даньшин М. В. Місце криміналістики у системі юридичних наук : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність" / Максим Валерійович Даньшин ; Харківський національний університет внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України. – Харків, 2014. – 39 с.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2014.

Лукашевич В. Г. Объект и предмет познания наук уголовно-правового цикла

В статье проанализированы проблемные вопросы определения объекта и предмета познания наук уголовно-правового цикла и научных исследований, которые в них проводятся. Проанализированы позиции ученых, прежде всего криминалистов, по обозначенным категориям. Изложены собственные мысли по решению этой проблемы при определении предметной области наук уголовно-правового цикла и планирования научных исследований.

Ключевые слова: объект и предмет познания наук уголовно-правового цикла, научное исследование, проблемная ситуация, объект исследования, предмет исследования, программа научного исследования.

Lukashevich V. Object and Subject Matter of Sciences of Criminally-legal Cycle

The article analyzes the problematic issues of the definition of the object and subject matter of sciences of criminally-legal cycle and research that they hold. Scientists analyzed the position, especially forensic, through a designated category. Outlined his thoughts on this problem in determining the domain of Sciences of criminal law cycle and research planning.

It is generally accepted that defining the goals and objectives of research, the author identifies sure its object and subject. However, as our analysis has shown doctoral and master abstracts protected in the past five years in various specialized academic councils of Ukraine in specialties: 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09, researchers do not always pay enough attention to this issue, acting on a certain, not always reasonable pattern or following the terms of their scientific advisers and managers. In our opinion the problem is hidden deeper – if updating the criminal procedure law of Ukraine, the question of consolidation of efforts of theorists and practitioners in combating crime in order to investigate crimes adequate arsenal of scientifically based tools.

In this interaction the science of criminal law cycle, the goal is based on a generalization of timely requests and needs of the practice offers practical solutions to its problems. This, in turn, makes it necessary to solve complex purely theoretical issues aimed at further development of methodological foundations.

The article is an attempt to differentiate (dissolve, divide, separate) the concept of object and subject of cognition science penal cycle, separate them defining features and highlight their role and importance in research.

This article was critically analyzed the works of famous of domestic criminalists: RS Byelkyna, AV Muzzle, GG Zuykov, Z. I Kirsanovs, IN Luzhyna, PD Nesterenko, M. Sega, OR Shlyahova and are made certain conclusions – object and subject of research in the legal field should understand how certain social realities of the various parties and relations. This clarifies that the object – a piece of the study of social reality that is independent of the researcher. A subject of scientific research should be considered as separate properties sides (sides) and processes of reality (object) that the researcher selected for focused learning and transformation.

Key words: *object and subject matter of sciences of criminally-legal cycle, scientific research, problem situation, the object of study, the subject of study, research programs.*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

Проаналізовано законодавство України та наукові праці, присвячені питанням організаційно-правового та функціонального забезпечення діяльності органів досудового розслідування. Висунуто низку пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: органи досудового розслідування, процесуальна самостійність і незалежність слідчого.

I. Вступ

Участь правоохоронних органів у вирішенні завдань по зміцненню законності й правопорядку неможлива без корінного поліпшення їх діяльності, істотного покращення якості й результативності роботи. Для забезпечення цього необхідний усебічний аналіз практики, виявлення найбільш характерних її причин, що їх породжують. Одним з основних показників того, що необхідно для розвитку й вдосконалення практичної діяльності, є реальні потреби.

Потреби суспільства в правоохоронній сфері перетворюються на конкретні завдання органів досудового розслідування, необхідність вирішення яких породжує відповідні потреби функціонування цих органів.

Діяльність слідчих органів є похідною від їх об'єктивного призначення, що зумовлено необхідністю задоволення правоохоронних потреб людей у сфері кримінального судочинства.

У зв'язку з цим справедливим є твердження про те, що правоохоронна й судова системи повинні забезпечувати дієвий захист прав та інтересів осіб, які постраждали від скоєних злочинів [1].

Однак аналіз правозастосовної практики показує очевидну невідповідність результатів правоохоронної діяльності задекларованим цілям. Так, у 2013 р. ОВС України становили 261 тис. осіб, у тому числі персонал внутрішніх військ, курсантів та цивільних службовців. Водночас рівень довіри громадян до міліції максимально сягав лише 3–5%, а після подій Євромайдану цей показник, за даними Інституту соціології Національної академії наук України, дійшов до 0,8% опитаних, при цьому довіра самих працівників міліції до влади традиційно не перевищувала 3% [2]. Ці обставини говорять про взаємне відчуження населення і правоохоронних органів, зростання недовіри людей до правоохоронців. Невипадково до головних ці-

лей реформування органів внутрішніх справ, системним елементом яких є органи досудового розслідування, віднесено повернення довіри населення, втілення принципово нової соціалізованої моделі їх функціонування, що й визначило актуальність проведеного дослідження.

Досягненню цих цілей повинні бути підпорядковані всі організаційно-управлінські та правові механізми, з очевидною недосконалістю яких неминуче стикається реалізація правоохоронної функції органів досудового розслідування.

Питання процесуальної самостійності й незалежності слідчого, а також реформування органів досудового розслідування у своїх працях розглядали такі вітчизняні вчені, як В. Берназ, О. Баулін, В. Гончаренко, В. Данєвський, В. Нор, Б. Романюк, С. Смоков, М. Шумило, О. Яновська та ін. Однак, попри це, ступінь наукової розробленості цих питань є недостатнім і вони потребують подальшого ґрунтовного дослідження.

II. Постановка завдання

Метою статті є спроба теоретично проаналізувати нові законодавчі підходи до статусу та повноважень слідчого, а також організаційні та функціональні основи діяльності слідчих органів.

III. Результати

Проведені в Україні реформи судових і правоохоронних органів носять незавершений характер, оскільки досягнення проголошених державою цілей реформ уявляється скрутним без системних, структурних змін, що стосуються в тому числі організаційних і функціональних основ діяльності слідчих органів, які дісталися у спадок від радянської системи.

Реформування органів досудового слідства має супроводжуватися організаційно-правовими змінами системи кримінального судочинства та правоохоронної системи України загалом. З кінця 80-х рр. XX ст. активно обговорюється питання про місце й функції органів досудового слідства в пра-

воохоронній системі держави. Розглянуто різні моделі організації досудового провадження. Ухвалення нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) призвело до появи багатьох прогресивних ідей, однак практично не торкнулося питань організації органів досудового розслідування [3]. Навіть прогресивне процесуальне законодавство, усунувши багато проблем, було не в змозі кардинально вплинути на зміст діяльності органів досудового розслідування.

Цілком очевидно, що така безсистемна нормотворчість не тільки не вносить ясності, а, навпаки, загострює дискусію про правове, організаційне й функціональне забезпечення діяльності органів досудового розслідування.

По суті нині діє модель, яка склалася й отримала своє правове закріплення в середині ХХ ст. і розрахована на зовсім інші економічні, політичні і соціальні умови.

У такій ситуації неможливо очікувати на ефективність досудового провадження, здійснюваного органами досудового розслідування, організаційно-правові форми і зміст діяльності яких не відповідають реаліям. Прийнята у 1992 р. Концепція судово-правової реформи закріплювала реальну процесуальну самостійність слідчого, його права й обов'язки, диференціювала форми розслідування; чітко розмежовувала функції органів попереднього розслідування і органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність як у процесуальному, так і організаційному плані; передбачала створення єдиного слідчого апарату. Визначалися науково обґрунтовані критерії навантаження слідчих та забезпечення їх технічними засобами [4]. На жаль, доводиться констатувати, що з часів схвалення цієї Концепції слідчий не тільки не набув справжньої процесуальної самостійності, а й опинився в ще більш залежному становищі. Ці установки не тільки не втратили своєї актуальності на сьогодні, а й отримали новий сенс.

Уразливим з точки зору забезпечення реалізації завдань кримінального провадження, на наш погляд, є віднесення слідчого за новим КПК України разом з прокурором до учасників кримінального провадження з боку обвинувачення. Обвинувальний нахил слідства та прокуратури робить їх певною мірою союзниками й не сприяє захисту ними прав особи в кримінальному процесі.

При трактуванні обвинувачення як твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (п. 13 ст. 3 КПК України), від слідчих нелогічно вимагати, щоб вони під час досудового розслідування встановлювали все те, що протистоїть обвинуваченню, у тому числі обставини, що пом'я-

кшують чи обтяжують покарання підозрюваного і навіть ті, що виправдовують його (ч. 2 ст. 9 КПК України). Але закон (ст. 9 КПК України) зобов'язує слідчого всебічно, повно й неупереджено дослідити вищевказані обставини кримінального провадження, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних й неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК України).

Також під час досудового розслідування слідчий повною мірою реалізує повноцінну, врегульовану нормами доказового права, процедуру доказування у кримінальному провадженні. Від його результатів багато в чому залежить якість правосуддя у кримінальному провадженні. Ефективність доказування, здійснюваного слідчими під час досудового розслідування, зумовлена, насамперед, якістю правових приписів, що характеризують слідчого як учасника кримінального процесу й суб'єкта доказування.

У слідчій практиці, на жаль, відзначається тривожна тенденція, яка полягає в тому, що в ході доказування багато слідчих заздалегідь встають тільки на позицію обвинувачення. Вони збирають докази, що свідчать на користь обвинувачення, а пропозиції сторони захисту, інші версії обставин вчинення злочину відкидають. О. Баганець справедливо зауважує, що на досудовому розслідуванні вирішення питання про обґрунтованість клопотань захисту цілком довіряється органу розслідування, тобто стороні обвинувачення, що свідчить про закладену в нормах нового КПК України нерівність сторін у кримінальному процесі (сторони обвинувачення і сторони захисту) [5].

Слідчий, який шляхом доказування тільки формує предмет судового спору, не може бути стороною обвинувачення в кримінальному процесі, він повинен бути гранично об'єктивним, щоб успішно вирішити найважливіше завдання: забезпечити швидке, повне та неупереджене розслідування з тим, щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України).

Враховуючи вищевикладене, необхідно, насамперед, позбутися приписів, що характеризують слідчого як сторону в кримінальному процесі з боку обвинувачення.

Згідно з вимогами нового КПК України, слідчий, у свою чергу, позбавлений права на самостійне прийняття процесуальних рішень і провадження процесуальних дій майже за 40 основними питаннями провадження досудового розслідування і віднині, на думку Л. Черечукіної, більше нагадує технічного секретаря або "хлопчика на побігеньках" у

керівника органу досудового розслідування, прокурора й слідчого судді [6].

І тому не випадково у всьому різноманітті поглядів, пропозицій, аргументів, пропонувані різними дослідниками, ідеєю, що об'єднує практично всіх, є забезпечення процесуальної самостійності слідчого. Показово, що серед керівників територіальних органів досудового слідства достатньо тих, хто вважає за необхідне реалізацію цього положення. Про це йдеться у проекті Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих процесуальних дій та оптимізації діяльності органів досудового розслідування" [7].

Необхідно створити механізми поетапної правової реалізації принципу процесуальної самостійності слідчого. Можливо на початковому етапі необхідно наділити слідчого процесуальним статусом, порівнюваним хоча б зі статусом, який передбачався КПК України 1960 р. Разом з тим процесуальна самостійність слідчого – це не самоціль, а необхідний засіб реалізації призначення кримінального судочинства.

Пріоритети слідчої діяльності іноді орієнтовані на вузьковідомчі інтереси, далекі від призначення кримінального судочинства. Серед організаційних чинників, що знижують ефективність органів досудового слідства відносно призначення кримінального судочинства, слід виділити такий, як відсутність цілісності системи.

Сучасна система органів досудового слідства, яка складається з органів, що є елементами різних правоохоронних відомств, не володіє необхідними функціональними та організаційними зв'язками. Такий стан органів досудового слідства породжує їх роз'єднаність, самоізолюваність, перешкоджає формуванню загальних інтеграційних якісних властивостей цілісної системи. Тому необхідність реорганізації слідчих органів є неминучою. У той же час неприпустимим є вирішення такого складного питання наскоком на основі спрощеного до нього підходу.

Перетворення покликане виключити відособленість, самоізолюваність слідчих органів різної відомчої належності і, навпаки, сприяти їх зближенню і зацікавленості у взаємодії, посилювати функціональний зв'язок досудового слідства з іншими, головним чином оперативними службами правоохоронних органів, не послабляти, а забезпечувати при цьому реальну процесуальну самостійність та незалежність слідчого.

Реформування системи органів досудового слідства має бути засноване на розумінні того, що система є безліччю пов'язаних між собою елементів, впорядкована з відносин, володіє цілком визначеними властивостями, взаємодія яких породжує нові інтегративні (системні) якості, не властиві окремо елементам, що її створюють.

Необхідно враховувати й об'єктивні передумови та реальні ресурсні можливості для успішного втілення в життя відповідних змін, половинчастість, незабезпечена декларативність яких замість бажаних може спричинити досить серйозні негативні наслідки, які ми маємо на сьогодні. У зв'язку з тим, що такого роду організаційні зміни породжують необхідність змін великої багатоскладової правоохоронної системи держави, яка складається з великого числа підсистем, у тому числі органи досудового слідства, що складним чином взаємодіють між собою, спроби надати системі органів досудового слідства необхідний оптимальний стан шляхом радикальної ломки можуть спричинити досить небезпечні соціальні наслідки, а штучно нав'язувати цій системі необхідні характеристики вельми складно.

IV. Висновки

Таким чином, якщо проаналізувати вищевикладені спірні ситуації, то можна дійти такого висновку. Набагато розумніше діяти, спираючись на знання внутрішніх властивостей правоохоронної системи, заснувати організаційні засади для адаптації органів досудового слідства, що сприяє самоорганізації, формуванню впорядкованості та еволюційному розвитку.

Виходячи, з одного боку, з недоцільності на цьому етапі радикальної пропозиції про створення єдиного слідчого відомства, яке з великою ймовірністю не тільки не сприятиме зміцненню стійкості системи, а й, швидше за все, призведе до істотного послаблення її функціональних зв'язків з органами, які здійснюють оперативно розшукової діяльності, з іншого боку – необхідність надання властивості цілісності системі органів досудового слідства, забезпечення скоординованості їх діяльності та проведення єдиної кримінальної політики, загальних вимог та критеріїв оцінювання, вважаємо за необхідне розробити компромісний підхід, що задовольнить зазначені умови додання властивості цілісності та самостійності органам досудового слідства при одночасному збереженні необхідних функціональних зв'язків з відповідними відомствами.

Іншою часто обговорюваною проблемою є проблема соціального статусу слідчого. Незважаючи на єдиний процесуальний статус слідчого, його правове й особливо соціальне становище в різних правоохоронних відомствах істотно відрізняється. У цьому сенсі найбільш ущемленим є слідчий органів внутрішніх справ, і тому результатом реформування органів досудового слідства має стати підвищення соціального статусу слідчого, порівнюваного зі статусом судді, прокурора.

Подальшої наукової розвідки дістануть не менш важливі питання, що мають стосунок до підвищення ефективності функціонування органів досудового слідства. До них

слід віднести питання кадрового забезпечення, формування професійних і морально-етичних якостей працівників слідчих органів, питання соціально-психологічних аспектів, проблеми об'єктивності та обґрунтованості використовуваних критеріїв і методів оцінювання, матеріально-технічного оснащення тощо.

Список використаної літератури

1. Назаров В. В. Механізм судового захисту прав та свобод людини і громадянина у кримінальному провадженні / В. В. Назаров // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 240–245.
2. Мартиненко О. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ (текст проекту) [Електронний ресурс] / О. Мартиненко, Є. Захаров. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/101834-strategiya_rozvitku_organiv_vnutrishnih_sprav_tekst_proektu.html.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: із змінами та допов. станом на 04.09.2014 р.: відповідає офіц. текстові. – Київ: Правова Єдність: Алерта, 2014. – 288 с.
4. Про концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – С. 426.
5. Баганець О. Очистити новий КПК від декларативних норм [Електронний ресурс] / О. Баганець. – Режим доступу: <http://www.baganeets.com/public/ochistiti-novii-kpk-v-d-deklarativnih-norm.html>
6. Черечукіна Л. В. Теперішні враження бувалої слідчої на окремі положення нового КПК України [Електронний ресурс] / Л. В. Черечукіна. – Режим доступу: <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d130101.html>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих процесуальних дій та оптимізації діяльності органів досудового розслідування: Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50390.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2014.

Солдатенко Е. А. Организационно-правовое и функциональное обеспечение деятельности органов досудебного расследования по новому УПК Украины

Проанализировано законодательство Украины и научные труды, посвященные вопросам организационно-правового и функционального обеспечения деятельности органов досудебного расследования. Выдвинут ряд предложений по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: органы предварительного расследования, процессуальная самостоятельность и независимость следователя.

Soldatenko E. Organizational, Legal and Functional Maintenance of Activity of Pre-Trial Investigation on the New CPC of Ukraine

Participating law enforcement in solving problems by strengthening rule of law is impossible without radical improvement of their activities significantly improve the quality and productivity of work. To provide a comprehensive analysis of the required practices, identifying the characteristics and causes of shortages, generating them. One of the main parameters that need to develop and improve practice, practice is necessary.

The needs of society as a law enforcement converted into specific tasks of the preliminary investigation, which creates a need to address the need for appropriate functioning of these bodies.

Conducted in Ukraine reform of judicial and law enforcement are incomplete, because achieving the declared state reform goals represented (imagined) difficult without systemic, structural changes relating including organizational and functional bases of investigators, who inherited from the Soviet system.

Vulnerable in terms of the objectives of the criminal proceedings, in our opinion, is seen on assignment investigating new handheld Ukraine next (together) with prokurom for participants of criminal proceedings by the prosecution. Accusatory investigation and prosecution makes them more or less allies and does not contribute to the protection of the rights of individuals in criminal procedure and therefore it is necessary, first of all, get rid of regulations that characterize the investigator as a party in the criminal trial of the charges.

The modern system of pre-composed of bodies that are constituent elements of various law enforcement agencies do not have the necessary functional and organizational links. Such a state of pre-trial raises their divisions, samoizolirovannost, prevents the formation of general integration of qualitative properties of an integrated system. Therefore, the reorganization Investigators are inevitable. At the same time unacceptable solution of such a complex issue from time to time based on a simplified approach to it.

Key words: preliminary investigation bodies, procedural autonomy and independence of the investigator.

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ЧЛЕНАМИ ОРГАНІЗОВАНИХ ГРУП ТА ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Статтю присвячено постановці та розв'язанню окремих теоретичних питань щодо особливостей взаємодії слідчих з оперативними підрозділами при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій.

Ключові слова: слідчі, оперативні підрозділи, взаємодія, організована група, злочинна організація.

I. Вступ

Сутність взаємодії підрозділів ОВС передбачає спільні зусилля у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень шляхом поєднання наявних можливостей, притаманних цим підрозділам, при чіткому розподілі їх повноважень. Правильно організована співпраця повинна відповідати вимогам кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства, у тому числі забезпечувати дотримання загальних засад кримінального провадження; зберігати керівну роль та самостійність слідчого; передбачати активне використання методик, наукових і технічних досягнень у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень.

Оскільки перед слідчими й працівниками ОВС поставлена єдина мета – виконання завдань кримінального провадження, то більшість законодавчих і відомчих нормативно-правових актів (далі – НПА) серед визначених головних завдань та функцій зобов'язують до взаємодії кожного із підрозділів. Тісна співпраця між ними допомагає покращити результати роботи кожного, крім того це дає змогу заощадити час і ресурси, відведені цим підрозділам на досягнення поставленої перед ними спільної мети.

Незважаючи на чималу кількість НПА, які регламентують організацію взаємодії підрозділів ОВС при розслідуванні та розкритті кримінальних правопорушень, на практиці виникає чимало проблем, пов'язаних з належним обранням форми взаємодії, порядком її організації тощо. Існуючі ускладнення пов'язані з відсутністю сталої слідчої практики та достатньої кількості ґрунтовних методичних розробок.

Проблеми взаємодії слідчих з оперативними підрозділами розглядали в своїх працях такі науковці, як К. Антонов, О. Бандурка, П. Берназ, Д. Гребельський, О. Долженков, В. Євтушок, О. Керевич, І. Козаченко,

М. Погорецький, О. Снігерьев та ін. На сьогодні в умовах дії чинного законодавства це питання є предметом дослідження таких вчених, як: М. Багрій, С. Бондар, В. Ізотов, С. Книженко, Л. Мазур, В. Топчій та інших, але поза їхньою увагою залишилися питання взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій.

II. Постановка завдання

Мета статті – постановка та розв'язання окремих теоретичних питань щодо особливостей створення єдиного підходу слідчих та працівників оперативних підрозділів до тлумачення норм Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України та НПА, що регламентують організацію взаємодії слідчих з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень. Враховуючи межі та методологію предмета нашого дослідження, доцільно вирішити завдання: надати вичерпний обсяг інформації щодо особливостей організації взаємодії між слідчими та іншими підрозділами ОВС при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій.

III. Результати

Попри відсутність у КПК визначення поняття “взаємодія” проведений аналіз законодавства та наукової літератури дав змогу зробити висновок, що під взаємодією органів досудового розслідування з іншими підрозділами ОВС при розслідуванні та розкритті кримінальних правопорушень слід розуміти визначену законодавством узгоджену діяльність працівників ОВС щодо здійснення оперативно-розшукових, слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, для своєчасного розкриття й розслідування злочинів, а також з метою ефективного вирішення інших завдань кримінального судочинства.

Порядок взаємодії на сьогодні більшою мірою врегульований не кримінальним про-

цесуальним законодавством, а відомчими НПА. Найбільш детально питання взаємодії органів досудового розслідування з іншими підрозділами ОВС врегульовано в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженої наказом МВС України від 14.08.2012 р. № 700 (далі – Інструкція) [1]. Системний аналіз положень останньої дав змогу зробити висновок про те, що існують такі види взаємодії слідчих з оперативними підрозділами:

- відповідно до кримінального процесу: взаємодія на стадії досудового розслідування; взаємодія на стадії судового розгляду;
- відповідно до етапу кримінального провадження: взаємодія на початковому етапі кримінального провадження (при направленні оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до слідчого підрозділу); взаємодія на етапі надходження до органу внутрішніх справ заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагування на них; взаємодія під час оперативного супроводження досудового розслідування (при створенні та розслідуванні кримінальних правопорушень слідчо-оперативною групою, при виконанні оперативним підрозділом письмових доручень про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій); взаємодія за зупиненим кримінальним провадженням;
- відповідно до виду та суб'єкта вчиненого кримінального правопорушення: взаємодія при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканності особи; взаємодія при розслідуванні ДТП; взаємодія при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; взаємодія при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської та службової діяльності; взаємодія при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій.

За даними узагальнення слідчої практики найбільш розповсюдженими формами взаємодії слідчих та інших підрозділів ОВС при розкритті та розслідуванні злочинів є:

- процесуальні: 1) сприяння слідчому при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій; 2) виконання доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; 3) взаємодія під час застосування заходів забезпечення кримінального прова-

дження; 4) взаємодія за зупиненим кримінальним провадженням;

- організаційні (непроцесуальні): 1) взаємний обмін інформацією; 2) інформування про отримані відомості в односторонньому порядку; 3) спільний аналіз отриманої інформації; 4) планування слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів; 5) взаємодія у реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності; 6) спільна робота в складі слідчо-оперативної групи; 7) проведення спільних службових нарад з актуальних проблем взаємодії; 8) обговорення результатів спільних дій; 9) підведення підсумків з метою усунення недоліків та підвищення ефективності здійснення взаємодії у майбутньому тощо.

КПК України не виділяє спеціальної компетенції слідчих щодо розслідування кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій (далі – ОГ, ЗО). Однак у п. 2.1.12. "Типового положення про слідче управління (відділ) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті" що затверджено наказом МВС України від 09.08.2012 р. № 686 (далі – Типове положення), визначено: одним із завдань слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС є безпосереднє здійснення досудового розслідування найбільш складних кримінальних правопорушень, у тому числі учинених організованими групами та злочинними організаціями. Враховуючи вимоги вказаного наказу, в складі апаратів слідчих управлінь (відділів) ГУМВС, УМВС створені відділи розслідування особливо важливих справ та злочинів учинених членами організованих груп та злочинних організацій. Така вимога передбачена у п. 13.1. Інструкції, де визначено, що досудове розслідування зазначених кримінальних правопорушень здійснюється виключно спеціалізованими слідчими підрозділами слідчих управлінь (відділів) ГУМВС, УМВС [2].

У законодавстві також визначені й спеціальні органи (оперативні підрозділи), які уповноважені здійснювати боротьбу з організованою злочинністю.

Враховуючи вимоги вищевказаних НПА, виявлення та розкриття злочинів, учинених членами ОГ, ЗО здійснюється працівниками управлінь (відділів) по боротьбі з організованою злочинністю (УБОЗ). Досудове розслідування таких злочинів здійснюється спеціалізованими слідчими підрозділами, які входять до складу слідчих апаратів ГУМВС, УМВС. З метою підвищення ефективності виявлення, розкриття та розслідування злочинів зазначеної категорії НПА врегульовано порядок організації взаємодії між зазначеними підрозділами.

Враховуючи складність виявлення, розкриття та розслідування злочинів, вчинених членами ОГ, ЗО, взаємодія слідчих відділу розслідування особливо важливих справ та злочинів, учинених членами організованих груп та злочинних організацій з оперативними підрозділами здійснюється на усіх етапах процесуальної діяльності по документуванню такої злочинної діяльності, а також під час досудового розслідування вказаних злочинів. Відповідно до вимог нормативно-правових актів, якими врегульовано порядок такої взаємодії, остання може відбуватися до початку досудового розслідування під час проведення оперативно-розшукових заходів та на стадії досудового розслідування під час розслідування конкретного злочину вчиненого членами ОГ, ЗО.

Крім того слід зазначити, що, згідно з п. 13.2. Інструкції, взаємодія між слідчими відділу розслідування особливо важливих справ та злочинів, учинених членами організованих груп та злочинних організацій та оперативними підрозділами може бути розпочата ще до початку досудового розслідування, а саме у разі наявності достатньої інформації про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину особами у складі ОГ, ЗО. У зазначеному випадку термін "готування" слід розуміти як підставу для проведення оперативно-розшукової діяльності, відповідно до ч. 1 ст. 6 ЗУ "Про оперативно-розшукову діяльність", де це викладено у такій редакції: "...– злочини, що готуються; – осіб, які готують вчинення злочину;...". Така взаємодія розпочинається після передання оперативними підрозділами начальника слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС матеріалів, які містять фактичні дані про вчинення злочину членами ОГ, ЗО для планування погоджених дій під час їх реалізації. Зазначені фактичні дані повинні уявляти собою документи та інші носії інформації, які здобуті з дотриманням законів України, якими регламентовано здійснення оперативно-розшукових дій, а також інших дій з виявлення та розкриття злочинів зазначеної категорії. Окрім оперативно-розшукових заходів, закон наділяє зазначені органи іншими повноваженнями. Згідно зі ст. 12 ЗУ "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю наділяються повноваженнями:

- одержувати від банків, а також кредитних, митних, фінансових та інших установ, підприємств, організацій (незалежно від форм власності) інформацію і документи про операції, рахунки, вклади, внутрішні й зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб;

- залучати до проведення перевірок, ревізій та експертиз кваліфікованих спеціалістів;
- одержувати інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем та банків даних, створюваних Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Антимонопольним комітетом України;
- витребувати та одержувати від державних органів, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності) інформацію і документи;
- за письмовим розпорядженням керівника відповідного спеціального підрозділу входити за службовими посвідченнями на територію, у приміщення, склади та сховища підприємств, організацій і установ;
- за постановою та з санкції відповідного прокурора по нагляду за виконанням законів спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, а у невідкладних випадках – з наступним повідомленням прокурора протягом доби в разі загрози знищення, приховування або втрати предметів чи документів, які можуть бути використані у розкритті та розслідуванні злочинної діяльності, на строк до 10 діб опечатувати архіви, каси, приміщення (за винятком жилих) чи інші сховища, брати їх під охорону, а також вилучати предмети й документи [3].

Варто зауважити, що в ч. 6 ст. 12 ЗУ "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" передбачено право органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю (оперативних підрозділів) самостійно розпочинати досудове розслідування. Щодо вказаного права в законодавстві існує колізія, оскільки, згідно з ч. 2 ст. 38 КПК України, досудове розслідування вправі розпочинати та здійснювати лише слідчі органи досудового розслідування [4]. Для вирішення описаної колізії слід врахувати те, що КПК України є законом прямої дії, тобто безпосередньо регламентує процесуальний порядок початку та здійснення досудового розслідування, а тому в описаній ситуації необхідно керуватися саме нормами КПК України. Таким чином, досудове розслідування мають змогу розпочати лише слідчі відділу розслідування особливо важливих справ та злочинів учинених членами організованих груп та злочинних організацій.

У разі наявності в оперативного підрозділу матеріалів із зафіксованими фактичними даними про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину особами у складі ОГ, ЗО, згідно з п. 13.2. Інструкції, зазначені матеріали надаються начальнику слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС для планування погоджених дій під час їх реалізації. Після розгляду матеріалів наданих оперативними підрозділами, начальник

слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС може прийняти два рішення: 1) доручити слідчому відділу розслідування особливо важливих справ та злочинів, учинених членами організованих груп та злочинних організацій за вказаними матеріалами внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати досудове розслідування; 2) погодити план здійснення подальших ОРД, після проведення яких вирішити питання про внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку досудового розслідування.

За першим рішенням слід зазначити, що підготовка до вчинення злочину (окрім злочину невеликої тяжкості), згідно з ч. 1 ст. 14 КК України, є підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності, а отже, й підставою для внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початку розслідування. У разі підтвердження наявності в матеріалах, які зібрані оперативним підрозділом, підстав для початку досудового розслідування (згідно з ч. 1 ст. 214 КПК України, це – встановлення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення), за дорученням начальника слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС слідчий вносить такі відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочинає досудове розслідування.

Друге рішення (погодження плану здійснення подальших ОРД) начальником слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС може бути прийнято у випадку, коли в матеріалах, які зібрані оперативним підрозділом, недостатньо підстав для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку досудового розслідування, а інформація, одержана оперативними підрозділами в установленому законом порядку, потребує перевірки, уточнення, доповнення шляхом проведення оперативно-розшукових заходів.

Якщо за наслідками проведених оперативно-розшукових заходів оперативним підрозділом буде встановлено достатню кількість фактичних даних, за яких можливо буде встановити підстави для внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, зазначені матеріали,

згідно з п. 13.3 Інструкції, направляються до слідчого підрозділу для початку та здійснення досудового розслідування.

IV. Висновки

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що діяльність підрозділів ОВС по розслідуванню кримінальних правопорушень спрямована на вирішення завдань кримінального судочинства, що на сьогодні є неможливим без злагодженої спільної роботи слідчих та оперативних підрозділів. Лише за допомогою взаємодії між різними підрозділами ОВС при розслідуванні та розкритті кримінальних правопорушень така діяльність буде своєчасною та ефективною. Тісна співпраця між слідчими й оперативними підрозділами допомагає покращити результати роботи кожного, крім того, це дає змогу заощадити час і ресурси, відведені цим підрозділам на досягнення поставленої перед ними спільної мети.

Список використаної літератури

1. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затверджена наказом МВС України від 14.08.2012 р. № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Типове положення про слідче управління (відділ) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, затверджене наказом МВС України від 09.08.2012 р. № 686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
3. Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України та Центрального управління Служби безпеки України від 10.06.2011 р. № 317/235.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України". – Харків : Одісей, 2012. – 360 с.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2014.

Черняк Н. П. Особенности взаимодействия следователя с оперативными подразделениями при расследовании уголовных правонарушений, совершенных членами организованных групп и преступных организаций

Статья посвящена постановке и решению отдельных теоретических вопросов относительно особенностей взаимодействия следователей с оперативными подразделениями при расследовании уголовных правонарушений, совершенных членами организованных групп и преступных организаций.

Ключевые слова: следователи, оперативные подразделения, взаимодействие, организованная группа, преступная организация.

Chernyak N. Features Investigator Interaction with Operational Units in the Investigation of Criminal Offences Committed by Members of Organized Groups and Criminal Organizations

The article is devoted to the formulation and solution of some theoretical issues regarding the interaction of investigators and operational units in the investigation of criminal offences committed by members of organized groups and criminal organizations.

The activity of bodies of internal Affairs for investigation of criminal offences aimed at solving the tasks of criminal proceedings, which today is impossible without teamwork investigative and other bodies of internal Affairs. Only through the interaction between the different departments of the internal Affairs agencies in the investigation and disclosure of criminal offences such activities will be timely and effective. The essence of the interaction between departments of the internal Affairs bodies involves joint efforts in the detection and investigation of criminal offences by combining existing capabilities of these units, with a clear delineation of their responsibilities. Properly organized cooperation shall meet the requirements of the criminal procedural and investigative law, including to comply with the General principles of criminal proceedings.

The aim of the research in the framework of this research paper is the formulation and solution of some theoretical issues on the establishment of a unified approach of the investigators and staff of the operational units to the interpretation of norms of the Criminal procedural code of Ukraine and normative-legal acts, regulating the interaction of investigators from other agencies and departments of internal Affairs in the detection and investigation of criminal offences.

Identification and investigation of crimes committed by members of organized groups, criminal organizations is carried out by staff of the departments of the fight against organized crime.

Given the complexity of the identification, disclosure and investigation of crimes committed by members of organized groups and criminal organizations, the interaction between the investigators and operational units is exercised at all stages of remedial activities to document criminal activity, such as during pre-trial investigation of these crimes.

Key words: *investigators, operational units, interaction, organized group, criminal organization.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 3.34.341

О. В. Гороховська

кандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

У статті здійснено загальний аналіз виникнення міжнародного права. Охарактеризовано основні риси міжнародного права Давнього світу. Зауважено на періодизації міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне право, виникнення, періодизація, Давній світ.

I. Вступ

Історія міжнародного права та його науки має безсумнівний науковий і практичний інтерес. Однією з найгостріших проблем міжнародно-правової науки завжди було і є встановлення часу й місця виникнення міжнародного права та його періодизація. Це – наукова проблема, але її вирішення має й важливе практичне значення для кращого розуміння суті самого міжнародного права.

Однак, як справедливо зауважує професор І. І. Лукашук, “незважаючи на усю свою роль, історія міжнародного права поки ще не привернула до себе належної уваги науки. У ній безліч білих плям. Невирішене й таке принципове питання, як час виникнення міжнародного права” [16, с. 25].

Дослідженню міжнародних відносин і дипломатії, їх виникненню та розвитку присвячено чимало робіт. Проте, незважаючи на цей факт, історія міжнародного права вивчена недостатньо. Без знання історії міжнародного права неможливо зрозуміти сучасну епоху, оскільки чітке розуміння єдності та неділимості світу є необхідною умовою вирішення будь-яких, особливо найбільш складних і кардинальних питань сучасності, її глобальних проблем. Ця єдність формувалась упродовж тривалого історичного періоду; в процесі історичного розвитку в міжнародному праві акумулювалось чимало філософських ідей та принципів.

Звернення до історичного минулого зустрічається в політичних, а пізніше й у юридичних працях минулого, проте особливу увагу воно привертає в XIX ст. При цьому в одних випадках вивчення історії міжнародного права або його окремих інститутів мало самостійний характер (В. М. Лешков, Б. С. Бібіков); в інших – слугувало обґрунтуванням або критикою сучасних утворень (І. І. Івановський, К. Д. Спасович, А. М. Наумов). Із середини XIX ст. питання історії системати-

чно включаються в загальні праці та навчальні курси з міжнародного права (Д. Каченовський, А. Стоянов тощо). Найповніше таке органічне поєднання історичного та теоретичного підходів отримало відображення у відомих працях Ф. Ф. Мартенса: його докторській дисертації “Про консули та консульську юрисдикцію на Сході” 1873 р., 15-томному “Зібранні трактатів і конвенцій, укладених Росією з іноземними державами”, а також 2-томному курсі міжнародного права.

Ці традиції було продовжено у 30–40 рр. XX ст. В. Е. Грабарем, Є. А. Коровіним, Д. Б. Левиним, Ф. І. Кожевниковим.

Після Другої світової війни видано велику кількість робіт (переважно статей), присвячених окремим періодам історії міжнародного права або його окремим інститутам. При цьому головну увагу приділено проблемам вічного миру, Г. Гроцію, історії вітчизняної науки. Характерною є також зацікавленість історією міжнародного права та її наукою в новий та новітній часи, починаючи з Декрету про мир та закінчуючи створенням і діяльністю ООН (колектив МГІМО: В. Г. Буткевич, С. Б. Крилов, І. І. Лукашук, Г. І. Морозов, А. М. Талалаєв).

У 90-ті рр. XX ст. на теренах Радянського Союзу вийшло комплексне дослідження Ю. Я. Баскіна та Д. І. Фельдмана “Історія міжнародного права”.

У XXI ст. питанням історії міжнародного права присвячено не так уже й багато робіт, серед яких дві монументальні праці українського вченого О. О. Мережко “Історія міжнародно-правових вчень” та “Вестфальський мир 1648 р.”. Не можна залишити поза увагою статтю російського правника М. Ш. Пацація “До питання про походження міжнародного права”, а також розробки іноземних науковців.

II. Постановка завдання

Метою статті є аналіз підходів щодо виникнення та періодизації міжнародного пра-

ва; виявлення закономірностей, властивих міжнародному праву Давнього світу.

III. Результати

Протягом століть аж до сьогодні з питань часу виникнення міжнародного права висловлювалися й висловлюються різні, часом діаметрально протилежні думки.

Походження міжнародного права є предметом спору серед учених [33, с. 37; 35, с. 48]. Дехто розглядає відносини й угоди між політичними правовими одиницями від давніх часів (III ст. до н. е.), у тому числі докласичну давнину на Близькому Сході, Давній Греції та Персії та римсько-елліністичний період [37, с. 716]. На думку інших, міжнародне право виникло в Європі після Вестфальського миру (1648 р.), який став крайовим у Тридцятирічній війні [18, с. 37].

Розглянемо ці та інші підходи до визначення часу виникнення міжнародного права.

1. Міжнародне право виникло разом з державами ще в Давньому світі, коли для врегулювання своїх взаємин держави стали створювати правові норми. Зазначено, що прообраз міжнародного права можна знайти в межах майже будь-якої авньої цивілізації, у якій ідея права виходила на перший план відносно панування сили (О. О. Мережко) [22, с. 17]. При цьому деякі західні вчені початок зародження історії розвитку міжнародного права пов'язують із виникненням християнства (наприклад, французький учений Шарль Де Вішер) [38, с. 56].
2. Міжнародне право виникло в Середні століття, коли міжнародні відносини досягли настільки високого рівня, що держави усвідомили необхідність створення загальних для них норм міжнародного права й стали їм підкорятися.

Деякі автори не заперечують, що міжнародне право в Західній Європі існувало навіть за часів Середньовіччя (В. Греве, Т. Мерон), проте стверджують, що Європа за тих часів через відсутність поділу на країни в сучасному розумінні була не дуже придатна для розвитку міжнародного права. Нині країни мають безперечний політичний контроль на власній території та незалежні від зовнішнього політичного контролю. Середньовічні королі не перебували в такому стані: внутрішньо вони поділяли владу зі своїми баронами, кожен з яких мав власну армію; зовні вони визнавали щось на кшталт зобов'язання вірності та покори Римському Папі та імператору Священної Римської імперії. Коли виникли могутні централізовані держави (Англія, Іспанія, Франція, Нідерланди та Швеція), які вимагали необмеженого суверенітету та більше не підкорювалися верховній владі, то водночас розвивалися й нові міжнародні стандарти.

3. Міжнародне право виникло в Новий час разом з великими централізованими суверенними державами, сформувалися політичні союзи держав, а з появою епохальних робіт "батька" науки міжнародного права Гуго Гроція на початку XVII ст. стала формуватися й наука цього права.

При цьому в межах цих позицій існує безліч ідей і поглядів, що конкретизують періоди, умови та їхні регіональні прояви. Так, у прихильників Стародавнього світу предметом дискусії є питання не тільки про час, а й про місце зародження міжнародного права (грецько-римський світ, Єгипет, Середній Схід, Кавказ, Індія, Китай тощо). Настільки тривала нерозв'язаність цієї проблеми пояснюється як об'єктивною складністю встановлення історичних явищ, так і суб'єктивністю їхньої оцінки вченими різних наукових шкіл, держав і регіонів.

Радянська наука міжнародного права, ґрунтуючись на марксистській історичній концепції розвитку людства через суспільно-економічні формації, зауважувала: "Держава й право – історичні явища. Вони виникають одночасно й у процесі розвитку змінюють свій зміст і форму так, що кожному історичному типу класового суспільства відповідає свій тип держави й права. Це стосується й міжнародного права, зародження якого безпосередньо пов'язане з виникненням держави й здійсненням нею зовнішніх функцій. Об'єктивні умови розвитку держав сприяють необхідності установаження між ними політичних, економічних і культурних відносин. Як наслідок виникає специфічна галузь права – міжнародне право..." [14, с. 24].

Так, цілком обґрунтовано віднести початок зародження міжнародного права до Давнього світу. І ось чому.

Державу, її внутрішньодержавні правові норми й інститути, як і створювані державами міжнародно-правові норми й інститути, потрібно розглядати й оцінювати конкретно історично. Безумовно, за сучасного уявлення, міжнародне право в давньому світі не існувало. Але так само в давню епоху не могли існувати як такі держава й право – у сучасному їхньому розумінні. Однак і в давнині суспільні відносини й усередині держави, і в міждержавній сфері виникали, підтримувалися й розвивалися. І публічна державна влада санкціонувала існуючі додержавні соціальні норми, що регулювали як внутрішньоплемінні, так і міжплемінні суспільні відносини, пристосовуючи їх до своїх інтересів і потреб, а також створювала нові правові норми, що регулювали суспільні відносини, що виникали. Тому процес формування як внутрішньодержавного права, так і міждержавного (міжнародного) права йшов паралельно, але з різним ступенем інтенсивності. Безумовно, в умовах натура-

льного господарства, нерозвиненості товарно-грошових відносин не могло бути й мови про інтенсивні міжнародні зв'язки держав давнього світу. Цілком природно, що суспільні відносини розвивалися переважно у середині держав, чим і пояснюється й те, що внутрішньодержавне право дістало значно інтенсивніший розвиток порівняно із правом міжнародним.

Така позиція знаходить своїх прихильників серед українських і зарубіжних науковців. Так, Ю. Я. Баскін, Д. І. Фельдман, дослідивши виникнення міжнародного права в різних регіонах планети, вірно зазначили, що в кожному з них розвивалися свої специфічні міжнародні інститути, проте їм були властиві й загальні риси. Ця обставина є дуже важливою, оскільки доводить, що виникнення міжнародного права не було якимсь виключенням, за необхідністю відображало наявні процеси [31, с. 10]. Отже, разом з М. Ш. Пацація не погоджуємося з тими дослідниками, які пов'язують виникнення міжнародного права лише з епохою нової або новітньої історії [26].

Багатовікову історію має й питання про періодизацію розвитку міжнародного права.

При вирішенні питання про проведення періодизації історії того або іншого суспільного явища найважливішим є правильний вибір критеріїв.

Західна доктрина має безліч наукових шкіл щодо причин походження міжнародного права й періодизації його історії. При цьому серед учених широко поширене використання для періодизації такого критерію, як історично-правові події й факти.

Так, відомий французький юрист-міжнародник П. Фошіль у свій час виділяв такі періоди в історії розвитку міжнародного права:

1. До падіння Римської імперії в 476 р.
2. Від падіння Римської імперії в 476 р. до Вестфальського миру 1648 р.
3. Від Вестфальського миру 1648 р. до Великої французької революції 1789 р.
4. Від Великої французької революції 1789 р. до Віденського конгресу 1815 р.
5. Від Віденського конгресу 1815 р. до початку XX століття.
6. У сучасній західній літературі існує й така періодизація:
7. До Вестфальського конгресу 1648 р.
8. Від Вестфальського конгресу 1648 р. до Віденського конгресу 1815 р.
9. Від Віденського конгресу 1815 р. до Паризького конгресу 1856 р.
10. Від Паризького конгресу 1856 р. до 1900 р.
11. Від 1900 р. дотепер.

Знов-таки, в літературі, присвяченій міжнародному праву, ми знаходимо відмінні думки щодо класифікації подальшого розвитку. Так, представники німецької правової школи (зокрема В. Геве) доводять, що після XVI ст.

були три відмінні системи міжнародного права, кожна з яких характеризувалася інтересами, ідеологією та політикою влади, яка переважала у відповідний період: міжнародні правопорядки іспанського (1494–1648 рр.), французького (1648–1815 рр.) та англійського (1815–1919 рр.) періодів, а пізніше період англо-американської світової гегемонії (1919–1944 р.) та період американсько-російського суперництва й визрівання третьої світової війни (з 1944 р.). Отже, В. Геве у спеціальному дослідженні “Епохи розвитку міжнародного права” (1984 р.) як критерій обрав зовсім інші історико-політичні фактори.

У фундаментальному енциклопедичному виданні *Encyclopedia of Public International Law* під редакцією Рудольфа Бернхардта запропонована така періодизація:

1. 1648–1815 рр.
2. 1815 р. – до Першої світової війни.
3. Міжвоєнний період.
4. Перебіг після Другої світової війни [34].

Щоб запобігти враженню про євроцентристський підхід і пояснити, що розвиток норм і засад міжнародного права був не тільки європейською справою, ця література містить також окремі праці про регіональний ривок у Африці, на Далекому Сході, в ісламському світові, Латинській Америці та Південно-Східній Азії.

Як справедливо зазначають деякі науковці, неслухно припускати, що міжнародне право розвивалося лише протягом чотирьох або п'яти століть і лише в Європі, або що монополія установлення правових норм для регулювання міждержавної поведінки належала християнській цивілізації. У кожній цивілізації людство прагнуло розвинути в собі спільноту політичних одиниць, взаємовідносини котрих регулювались низкою заснованих на звичаях норм і практик, а не бути однією країною з одним органом влади та однією системою права. Декілька сімей країн існували або співіснували в таких районах, як стародавні Близький Схід, Греція та Рим, Китай, ісламський і західний християнський світ, де принаймні одна відмінна цивілізація набула розвитку в кожному з них. У межах кожної цивілізації було розвинуто сукупність засад і норм, що регулювали поведінку країн у відносинах поміж ними за часів миру та війни.

У вітчизняній науці щодо розглянутої проблеми також немає єдності.

Так, ще у 80-ті рр. XIX ст. – початку XX ст. професор Ф. Ф. Мартенс, заперечуючи саму можливість існування міжнародного права в Давньому світі через “цілковиту роз'єднаність народів і панування між ними фізичної сили”, проте розподілив всю історію міжнародних відносин і міжнародного права на три періоди:

- “перший період обіймає древній мир, середні століття і новий час до I половини

XVII ст. або до Версальського мирного конгресу 1648 р.”;

- другий період – з 1648 р. і до Віденського конгресу 1815 р., коли панування грубої сили й ізолюваності народів замінюється ідеєю політичної рівноваги;
- третій період триває з 1815 р. дотепер.

У відносно недавній радянській період вітчизняна наука, абсолютизуючи класовий підхід в оцінці світових явищ, при вирішенні питань про періодизацію міжнародного права спиралася на марксистську діалектико-матеріалістичну теорію про суспільно-економічні формації, відповідно до якої весь історичний процес розподілявся на 4 етапи: рабовласницький, феодальний, капіталістичний і комуністичний. Відповідно до цього, історія міжнародного права розподілялася на такі етапи:

1. Міжнародне право рабовласницького суспільства (Давній мир).
2. Міжнародне право феодального суспільства (Середні століття).
3. Міжнародне право буржуазного суспільства (Нове століття).
4. Міжнародне право епохи переходу від капіталізму до соціалізму (комунізму).

У сучасній літературі щодо цього питання також немає єдності.

Безумовно, заслуговує на увагу періодизація розвитку міжнародного права, запропонована професором І. І. Лукашук:

- передісторія міжнародного права (із давніх століть до кінця Середньовіччя) – епоха вдосконалювання міжнародних відносин і розуміння ролі держави на міжнародній арені;
- класичне міжнародне право (з кінця середніх століть до Статуту Ліги Націй) – виникнення й розвиток права Нового часу;
- перехід від класичного до сучасного міжнародного права (від Статуту Ліги Націй до Статуту ООН) – розуміння державами необхідності створення нових механізмів регулювання міжнародних відносин після першої світової війни;
- сучасне міжнародне право – право Статуту ООН і його суперечності [17, с. 58].

Отже, історичним дослідженням у цілому проблема періодизації знайома. Значною мірою класифікація історії на періоди є довільною і залежить від застосованих критеріїв. Враховуючи це, П. Маланчук стверджує, що надавати їй занадто великого значення не слід: достатньо визначити загальну відмінність між “класичною” системою міжнародного права (1648–1918 рр.) та розвитком “сучасного” або “нового” міжнародного права від Першої світової війни [18, с. 38].

Класична система, як справедливо зазначає автор, ґрунтувалась на визнанні сучасної суверенної країни як єдиного суб’єкта міжнародного права. Ця система складала-

ся з численних суверенних країн, які визнавалися рівними за правами та брали на себе необмежене право вдаватися до війни з метою забезпечити задоволення позовів і захистити національні інтереси. По суті, вона відбивала взаємовідносини між європейськими країнами та поширення їх міжнародно-правового порядку на решту світу протягом останніх трьох століть після Вестфальського миру. З 1919 р. мала місце ґрунтовна трансформація міжнародної системи у спробі організувати міжнародну спільноту та заборонити використання зброї.

Розвиток “сучасного” міжнародного права міжнародного права П. Маланчук пропонує розподілити на такі етапи:

- від Першої до Другої світових війн, у тому числі розкол міжнародного права внаслідок Російської революції та створення Ліги Націй (1914–1945 рр.);
- від заснування ООН до деколонізації (1945–1960 рр.);
- від подальшого розширення міжнародної спільноти до закінчення “холодної” війни, позначеного розпадом Радянської імперії (1960–1989 рр.);
- сучасний етап міжнародного права, пов’язаний зі спробою пошуків “нового світового порядку” після двобічного протистояння “схід – захід” [18, с. 38].

IV. Висновки

Міжнародне право виникає там і тоді, де виникає публічна політико-територіальна влада й створюється держава, які для регулювання суспільних відносин як усередині держав, так і в міждержавних відносинах санкціонують як юридично обов’язкові існуючі внутрішньо- і міжплемінні звичаї й створюють нові внутрішньо- і міждержавні правові норми. Тому міжнародне (міждержавне) право існує стільки, скільки існують у світі й самі держави.

Виходячи з вищевикладеної позиції щодо часу зародження міжнародного права й беручи до уваги наведені вище точки зору на цю проблему, пропонуємо таку періодизацію:

1. Міжнародне право Давнього світу (до V ст.).
2. Міжнародне право Середньовіччя (V – початок XVII ст.).
3. Міжнародне право (так зване класичне) Нового часу (XVII – початок XX ст.).
4. Міжнародне право першої половини XX ст.
5. Міжнародне право другої половини XX – початку XXI ст.

Список використаної літератури

1. Баскин Ю. Я. История международного права / Ю. Я. Баскин, Д. И. Фельдман. – Москва: Международные отношения, 1990. – 485 с.
2. Баскин Ю. Я. Роль Гуго Гроция в становлении и развитии науки международного права / Ю. Я. Баскин, Д. И. Фельдман //

- Советский ежегодник международного права. – 1983. – С. 252–276.
3. Буткевич В. Г. Политико-правовые взгляды Гуго Гроция / В. Г. Буткевич // Советское государство и право. – 1984. – № 9. – С. 80–87.
 4. Василенко В. А. Основы теории международного права / В. А. Василенко. – Киев : Вища школа, 1988. – 287 с.
 5. Ваттель Эммер де. Право народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенам / Эммер де Ваттель. – Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1960. – 486 с.
 6. Грабарь В. Э. Вселенские соборы XII–XV веков как органы международного общения / В. Э. Грабарь // Вопросы истории. – 1945. – № 3–4. – С. 12–26.
 7. Грабарь В. Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917) / В. Э. Грабарь. – Москва : Зерцало, 2003. – 888 с.
 8. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги / Гуго Гроций – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 868 с.
 9. Иваненко В. С. Международное право на рубежах XX и XXI веков (историко-теоретический очерк) / В. С. Иваненко // Российский ежегодник международного права. – 2001. – С. 87–113.
 10. Кожевников Ф. И. Русское государство и международное право / Ф. И. Кожевников. – Москва : Зерцало, 2008. – 312 с.
 11. Колобова К. М. Возникновение и развитие рабовладельческих полисов Греции / К. М. Колобова. – Ленинград : ЛГУ, 1956. – 308 с.
 12. Коровин Е. Л. Французская буржуазная революция 1789 г. и законы и обычаи войны. Вопросы государства и права во французской буржуазной революции XVIII в. / Е. Л. Коровин. – Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1940. – 288 с.
 13. Левин Д. Б. Наука международного права в России в конце XIX и начале XX вв. Общие вопросы теории международного права / Д. Б. Левин. – Москва : Наука, 1982. – 212 с.
 14. Левин Д. Б. История международного права / Д. Б. Левин. – Москва : Международные отношения, 1962. – 328 с.
 15. Лившиц Р. З. Современная теория права. Краткий очерк / Р. З. Лившиц. – Москва : Наука, 1992. – 402 с.
 16. Лукашук И. И. Возникновение и становление международного права / И. И. Лукашук // Вестник Киевского университета. Серия. Международные отношения и международное право. – 1984. – № 18. – С. 25–32.
 17. Лукашук И. И. Международное право : учебник : в 2 кн. / И. И. Лукашук. – Москва : БЕК, 1997. – Общая часть. – 1997. – 371 с.
 18. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / П. Маланчук ; пер. з англ. – Харків : Консум, 2000. – 592 с.
 19. Мартенс Ф. Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами : в 15 т. / Ф. Ф. Мартенс. – Санкт-Петербург, 1887–1904.
 20. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов : в 2 т. / Ф. Ф. Мартенс. – Москва : Зерцало, 2008. – Т. 2. – 432 с.
 21. Стучевский И. А. Межгосударственные отношения и дипломатия на Древнем Востоке / И. А. Стучевский. – Москва : Наука, 1987. – 288 с.
 22. Мережко А. А. История международно-правовых учений / А. А. Мережко. – Киев : Юридична думка, 2004. – 296 с.
 23. Мишулин А. В. Идеи права в межэллинских отношениях / А. В. Мишулин // Вестник древней истории. – 1946. – № 2. – С. 61–65.
 24. Мовчан А. П. Кодификация и прогрессивное развитие международного права / А. П. Мовчан. – Москва : Юрид. лит, 1958. – 167 с.
 25. Никитина И. П. Институт проксении в межгосударственных отношениях Древней Греции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / И. П. Никитина. – Свердловск, 1977. – 24 с.
 26. Пацация М. Ш. К вопросу о происхождении международного права [Электронный ресурс] / М. Ш. Пацация. – Режим доступа: http://www.hf.msiu.ru/nauka_femis_1-17.htm.
 27. Талалаев А. Н. Международные договоры рабовладельческого общества / А. Н. Талалаев // Правоведение. – 1960. – № 3. – С. 134–138.
 28. Таубе М. История зарождения современного международного права / М. Таубе. – Санкт-Петербург, 1984. – 842 с.
 29. Тункин Г. И. Вопросы теории международного права / Г. И. Тункин. – Москва : Госюриздат, 1962. – 330 с.
 30. Тункин Г. И. Международное право: наследство XX века / Г. И. Тункин // Российский ежегодник международного права. – 1992. – С. 85–104.
 31. Фельдман Д. И. Учение Канта и Гегеля о международном праве и современность / Д. И. Фельдман, Ю. Я. Баскин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1977. – 322 с.
 32. Хайд Ч. Ч. Международное право, его понимание и применение Соединенными Штатами Америки : в 3 т. / Ч. Ч. Хайд. – Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1950. – Т. 1. – 340 с.

33. Cassese A. International Law in a Divided World / A. Cassese. – Oxford : Clarendon Press, 1986. – 429 p.
34. Encyclopedia of Public International Law. – Amsterdam : Asser Press, 1985. – 493 p.
35. Nussbaum A. A Concise History of the Law of Nations / A. Nussbaum. – New York : McMillan Co, 1962. – 361 p.
36. Phillipson C. The International Law and Custom of Ancient Greece and Rome / C. Phillipson. – Connecticut, 1911. – Vol. 1–2. – 644 p.
37. Preiser W. History of the Law of Nations: Ancient Times to 1648 / W. Preiser. // EPIL II (1995). – P. 118–138.
38. Visscher Ch. Theory and Reality in Public International law / Ch. Visscher. – Princeton, 1957. – 460 p.
39. Viswanatha V. International Law in Ancient India / V. Viswanatha. – London, 1925. – 306 p.

Стаття надійшла до редакції 04.11.2014.

Гороховская Е. В. Генезис развития международного права: некоторые аспекты

В статье осуществляется общий анализ возникновения международного права. Характеризуются основные черты международного права Древнего мира. Уделяется внимание вопросу периодизации международного права.

Ключевые слова: международное право, возникновение, периодизация, Древний мир.

Gorokhovska O. Genesis of the Development of International Law: Some Aspects

The history of public international law examines the evolution and development of public international law in both state practice and conceptual understanding.

Modern international law developed out of Renaissance Europe and is strongly entwined with the development of western political organisation at that time. The development of European notions of sovereignty and nation states would necessitate the development of methods for interstate relations and standards of behaviour, and these would lay the foundations of what would become international law.

However, while the origins of the modern system of international law can be traced back 400 years, the development of the concepts and practises that would underpin that system can be traced back to ancient historical politics and relationships thousands of years old.

Important concepts are derived from the practice between Greek city-states and the Roman law concept of ius gentium (which regulated contacts between Roman citizens and non-Roman people). These principles were not universal however.

Basic concepts of international law such as treaties can be traced back thousands of years. Early examples of treaties include around 2100BC an agreement between the rulers of the city-states of Lagash and Umma in Mesopotamia, inscribed on a stone block, setting a proscribed boundary between their two states.

A number of pacts were subsequently negotiated by various Middle Eastern empires. The long and rich cultural traditions of ancient Israel, the Indian subcontinent, and China were also vital in the development of international law. In addition, basic notions of governance, of political relations, and of the interaction of independent units provided by ancient Greek political philosophy and the relations between the Greek city-states constituted important sources for the evolution of the international legal system.

Key words: international law, appealing, periodisation, Ancient world.

УДК 37.01

Н. М. Градецькакандидат юридичних наук, доцент
Класичний приватний університет**ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ФОРМУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ЮРИСТА-МІЖНАРОДНИКА**

У статті розглянуто деякі аспекти модернізації та підвищення якості підготовки юристів-міжнародників. Зазначено, що ефективність формування фахівця в галузі міжнародного права та міжнародних відносин в освітньому процесі може бути забезпечена за допомогою реалізації принципу систематизації й міждисциплінарної диференціації елементів професійної компетентності. Важливе значення при цьому мають урахування принципу взаємодії галузей освіти, орієнтація на сучасні інноваційні методи навчання.

Ключові слова: юрист-міжнародник, інформаційні технології, цифрові освітні ресурси, лекції з використанням інформаційних матеріалів, мультимедійні технології, інноваційні методи.

I. Вступ

Міжнародні тенденції та процеси продовжують змінювати сталі за останні десятиліття параметри світової системи, що зумовило необхідність підготовки висококваліфікованих фахівців з міжнародного права та міжнародних відносин різних освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до державних стандартів, здатних діяти в ринкових умовах.

Сучасні дослідження в галузі міжнародних відносин носять багато в чому міждисциплінарний характер. Майже щороку в навчальні плани вводяться нові дисципліни й курси, що є відповіддю освітнього співтовариства на глобальні зміни й виклики: кросс-культурний менеджмент, міжкультурна комунікація у бізнес-середовищі, політична психологія, етнопсихологія, психологія в економіці й управлінні тощо. Отже, сфера професійних інтересів фахівців-міжнародників стрімко розширюється. Поглиблюється науково-теоретичний рівень підготовки юриста-міжнародника та водночас посилюється її практичне спрямування. Таким чином, спектр знань, умінь, навичок представника цієї професії сьогодні значно збільшується й вимагає від суб'єктів освітньо-правової діяльності знань як у власне правових галузях, так і в суміжних із правом сферах, потребує ґрунтовної загальної та фахової методологічної підготовки, вільного володіння методикою і практикою правових досліджень, сучасним мовним і технічним інструментарієм (перший передбачає вільне володіння кількома мовами у їх різних стильових різновидах, другий – комп'ютерною та іншою технікою, що використовується у юридичній діяльності) [6, с. 7].

Новітні підходи щодо підготовки фахівців у сфері міжнародного права та міжнародних відносин розглядали в своїх працях О. В. Буткевич, Л. І. Волова, Г. П. Денис, О. В. Задорожний, А. С. Мацко, Л. М. Невара, К. О. Нас-течко та ін.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення шляхів модернізації та підвищення якості професійної підготовки юристів-міжнародників у сучасних умовах.

III. Результати

Стратегічна мета реформування й модернізації вищої освіти і науки України полягає у створенні ефективного інноваційного освітнього середовища у вищих навчальних закладах через сприяння прогресивним нововведенням, упровадженні найсучасніших технологій і моделей навчання в навчальний процес, що має здійснюватися “з урахуванням можливостей сучасних інформаційних технологій навчання та орієнтуватися на формування освіченої, гармонійно розвинутої особистості, здатної до постійного оновлення наукових знань, професійної мобільності та швидкої адаптації до змін у соціально-культурній сфері, системі управління та організації праці в умовах ринкової економіки” [2, с. 242].

В епоху високих технологій і величезного об'єму інформації студенти надзвичайно активно використовують новітні носії інформації – телебачення, комп'ютери, Internet. Це пов'язано, перш за все, із новими вимогами до спеціаліста XXI ст. та новими технічними можливостями, які дають ці носії: швидкий доступ до інформації, її накопичення та збереження, швидкість обміну новими інформаційними матеріалами та можливостями створення доступної бази таких матеріалів.

Динаміка розвитку суспільства показала, що традиційних методів і засобів навчання недостатньо для підвищення якості підготовки юриста-міжнародника. Цей факт вказує на необхідність впровадження інноваційних підходів до навчання у сфері вищої профе-

сійної освіти, у тому числі інноваційних освітніх програм, що включають перехід навчального процесу на нові сучасні електронні, комп'ютерні, web-орієнтовані технології, системи on-line навчання, тобто перехід до навчання із застосуванням новітніх інформаційних технологій.

Впровадження в діяльність навчального закладу інформаційних технологій стала пріоритетним напрямом реалізації державної освітньої політики. На виконання Закону України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки" освітня галузь почала активно модернізувати процес професійної підготовки фахівців різних спеціальностей, впроваджуючи інформаційні і комунікаційні технології та засоби навчання. Серед основних переваг інформаційних технологій навчання варто визначити наочність, скомбінованість засобів, що використовуються при презентації навчального матеріалу, що є поєднанням аудіо-, відеоматеріалу, графічних зображень, анімації, доступ до світових інформаційних ресурсів. Нині широко застосовуються електронні підручники, тестові завдання з можливістю автоматизованої обробки результатів, різні бази даних, електронні бібліотеки, мультимедійні технології, інтернет-конференції, дистанційні технології. Сьогодні за допомогою Інтернету можна організувати зі студентами обмін повідомленнями у режимі реального часу, проводити відео конференції між співрозмовниками, які територіально віддалені один від одного. Найоптимальнішими способами опосередкованого спілкування учнів і студентів різних навчальних закладів є чати, форуми, Skype-технології. Спільна соціально-інтерактивна діяльність дає змогу кожному користувачеві максимально проявити свої інтелектуальні та творчі здібності, заохочує до самостійності та ініціативності в ухваленні рішень [5, с. 48–53].

На основі мультимедіа створюються повноцінні електронні навчальні посібники, підручники. Такі підручники відрізняються великою інформаційністю, інтерактивністю матеріалу. Гіперпосилання, вживані в електронних підручниках, дають змогу звертатися в процесі вивчення нового матеріалу до довідкових джерел і додаткової інформації. Окрім основного текстового матеріалу підручники містять інтерактивні засоби навчання, анімації, мультиплікації, аудіо-, відеозаписи.

Інтерактивна діяльність поєднує співробітництво мовленнєвих партнерів та керуваність дій студентів з боку викладача, передбачає відмову від стандартних способів розв'язання комунікативних завдань, забезпечує формування інформаційно-комунікативної компетентності студента у відносно вільній творчій атмосфері. Головним завданням використання мультимедіа та ін-

ших будь-яких нових технологій в освіті є надання викладачу та студенту максимальної свободи вибору форм і методів роботи та полегшення передавання знань, формування вмінь і навичок.

Використання сучасних досягнень науки й технологій в учбовому процесі спрямовано на підвищення якості підготовки фахівців, розвиток у студентів-міжнародників творчих здібностей, уміння самостійно приймати рішення. Інноваційні методи передбачають зростання ролі студента, тобто зміщення центру навчального процесу від викладача до студентів, посилення функції підтримки студента, допомоги йому в організації індивідуального навчального процесу. Відтак перехід до інформаційного суспільства вимагає від системи освіти вирішення принципово нових проблем, що обумовлює перегляд педагогічних позицій, критичної переоцінки науково-теоретичних і емпіричних основ професійної освіти. Завдання сучасних викладачів полягає в тому, щоб навчити студентів відбирати й аналізувати інформацію, сформулювати відповідний тип професійного мислення, розкрити шляхи подальшого вдосконалення своєї професійної компетентності. Отже, викладач має можливість впливати на формування особистості студента. Саме викладач може навчити майбутніх міжнародників аргументовано відповідати на питання, міркувати, узагальнювати фактичний матеріал, роблячи обґрунтовані висновки, приймати рішення і брати на себе відповідальність за прийняті рішення. Таким чином, викладач безпосередньо бере участь у формуванні професійно значущих компетенцій учнів.

Однак слід зазначити, що в сучасних умовах, коли студенти більш технічно грамотні й часто краще за викладачів володіють новими інформаційними технологіями, викладач перестав бути єдиним джерелом інформації. Спостерігається негативна тенденція щодо ослаблення ролі лекції у професійній підготовці, оскільки наразі доступною стала велика кількість джерел інформації, що й знижує її інформативну функцію. Для підвищення ефективності лекційних занять доцільно застосовувати заходи з активізації інтелектуальної діяльності студентів засобами сучасних технологій. В умовах комп'ютеризації навчального процесу системне використання мультимедійних засобів стає чинником, який дає змогу інтенсифікувати лекційні заняття [1, с. 20–25]. Свою ефективність показали лекції у режимі презентації з використанням програми MS PowerPoint, складовими якої є сукупність слайдів з відповідним текстом, графікою, анімацією і звуком, який супроводжує виклад основного матеріалу лекції, концентруючи увагу студентів на головних аспектах теми. Одночасно

інтенсифікується і робота викладача, оскільки розроблені матеріали легко поновлюються, доповнюються, удосконалюються, зберігаються. Лекції з використанням презентацій, слайдів, аудіо- і відеоматеріалів підвищують інтерес до вивчення нового матеріалу та сприяють більш якісному засвоєнню теоретичного матеріалу. Так, при вивченні теми "ООН, її структура і органи" перегляд засідання Ради Безпеки ООН знайомить студентів з процедурою проведення нарад по безпеці в найбільшій міжнародній організації – Організації Об'єднаних Націй. Он-лайн відвідування сайту ООН дає змогу оцінити масштаби діяльності цієї організації, сформувати знання про її структуру, вивчити нормативні акти й рішення, що приймаються нею. Відеозаписи реальних судових засідань, викладені на сторінках мережі Інтернет, можуть бути використані при наочному первинному ознайомленні з особливостями цивільного й арбітражного процесу.

Використання інтернет-ресурсів як засобу навчання позитивно впливає на формування правової культури студентів і дає змогу поглиблено вивчати новий матеріал; нормативні документи, рішення судів, у тому числі й міжнародних, формують політичну культуру та уміння орієнтуватися в потоці інформації [4].

Інформаційні технології сприяють інтенсифікації учбового процесу, оскільки за меншу кількість часу дають змогу освоїти більший об'єм інформації, що допомагає ефективно використати аудиторний час і більш детально вивчити те або інше теоретичне питання, приділити більш уваги рішенням практичних завдань.

Таким чином, інформаційні технології дають змогу підвищити якість підготовки юриста-міжнародника, що є систематизованим об'єднанням усіх уніфікованих вимог, компонент, інформаційних ресурсів і технологій, що впливають на специфіку й ефективність підготовки випускників за рахунок інформатизації навчальної, позааудиторної, науково-дослідної і організаційно-управлінської діяльності ВНЗ. Побудова учбового процесу із застосуванням сучасних інформаційних технологій як в аудиторний, так і у позааудиторний час сприяє підтримці інтересу студентів до навчання, високому рівню самомотивації, а також сприяє підвищенню якості фахівців у галузі міжнародних відносин [1, с. 20–25].

Вимоги сучасного суспільства радикально змінили завдання навчання іноземним мовам: сьогодні потрібні не просто люди, що володіють іноземною мовою, потрібні фахівці з міжнародного й міжкультурного спілкування. Окрім високого професійного рівня сучасний фахівець з вищою освітою повинен володіти достатньо високим рівнем

мовної і іншомовної компетентності для подальшої професійної діяльності, що забезпечує професійне зростання на основі вітчизняних і зарубіжних досягнень, обмін досвідом із зарубіжними колегами, здійснення наукових досліджень тощо. Оскільки професійна діяльність юриста-міжнародника нерозривно пов'язана з вільним володінням іноземною мовою, то варто звернути найпильнішу увагу саме на формування іншомовної комунікативної компетенції, як на важливий компонент комунікативної культури, що є невід'ємною складовою підготовки "міжнародників". Без знання іноземних мов неможливо уявити кваліфікованого фахівця в галузі міжнародного права. У деяких випадках більшу частину свого робочого часу юрист-міжнародник витрачає на вивчення та підготовку документів на іноземній мові.

Іноземні мови повинні знайти своє досить вагоме місце у викладанні спеціальних дисциплін, у проведенні наукових досліджень, у написанні статей, збірок іноземною мовою.

Викладання іноземної мови для "міжнародників" формується під впливом двох основних факторів, а саме: викликів сучасного світу, зокрема глобальних процесів, а також позиціонування іноземної мови як одного із профільних предметів, що передбачає вивчення і викладання цього фаху в більшому обсязі, ніж пропонується іншими гуманітарними факультетами.

Вже давно відчувається необхідність посилити насамперед англомовну підготовку викладачів спеціальних дисциплін, адже сьогодні великий об'єм професійної інформації поступає саме в англомовній версії. Окрім того, усе більш затребуваними стають програми навчання англійською мовою, особливо в магістратурі. Наявність викладачів, спроможних читати курси на іноземній мові, робить ВНЗ конкурентоспроможним. Нове покоління викладачів, аспірантів і магістрантів має готуватися до "активної професійної двомовності" – говорити й писати по-англійськи вільно. У західноєвропейських країнах вже набрала силу тенденція до розвитку в університетах неангломовних країн повноцінних модулів викладання англійською мовою (бакалаврів, магістрів, програм підготовки аспірантів). Впровадження англійської мови як мови викладання спеціальних дисциплін різко розширює можливості залучення до учбового процесу іноземної професури, а участь зарубіжних викладачів в учбовому процесі, згідно з критеріями ЄС, розглядається як один з найважливіших засобів забезпечення вдосконалення освіти й "освітньої переваги" випускників університетів [6, с. 7].

IV. Висновки

Нові державні освітні стандарти орієнтовані на практику. За їх основу покладений

компетентнісний підхід, що передбачає здатність використати знання, уміння й навички в практичній професійній діяльності. Сучасні компетенції для роботи в міжнародному середовищі далеко виходять за межі уявлень, сталих у минулому або позаминому десятилітті.

Головне завдання ВНЗ, що здійснює підготовку фахівців-міжнародників на сучасному етапі, полягає в тому, щоб спрямувати студента постійно вчитися, здобувати нові знання, сформувати навички самостійного дослідницького пошуку, виявляти творчість у вирішенні складних професійних проблем і ситуацій.

Сучасна освіта без використання інформаційних технологій практично неможлива. Використання мультимедійних засобів у процесі навчання дає змогу уявити навчальний матеріал не лише в традиційному, а й у більш доступному для сприйняття студентами візуально-вербальному виді. Використання таких технологій у поєднанні з традиційними методами навчальної роботи сприяє більш ефективному навчальному процесу.

Специфіка підвищення якості підготовки спеціалістів галузі міжнародного права та міжнародних відносин полягає в тому, що цю категорію фахівців необхідно навчати не лише професійним умінням і навичкам, а й готовності приймати рішення, брати на себе відповідальність за ці рішення, здійснювати професійну діяльність іноземною мовою. Виявлено, що іноземні мови історично є професійною домінантою в підготовці юристів-міжнародників.

Соціокультурні пріоритети визначили сучасну мету професійної мовної підготовки фахівців-міжнародників як формування професійно значущих компетенцій на тлі загальнокультурного розвитку особистості. У зв'язку з цим, зміст професійної іншомовної підготовки розглядається як розвиток конкретних професійних компетенцій і підготовка студентів до професійної міжкультурної комунікації.

Своєрідність завдань професійної підготовки фахівців-міжнародників відображена в створенні навчального середовища, ґрунтованого на: а) особливих вимогах держави до підготовки фахівців-міжнародників; б) відборі навчальних матеріалів з урахуванням професіоналізації навчання і компетентнісного підходу; в) інноваційних педагогічних технологіях, що дають змогу сформувати професійно значущі компетенції; г) підготовці до міжкультурної комунікації; д) додатковій підготовці педагогічних кадрів [3, с. 25–28].

Ефективність формування професійної компетентності в процесі фахової підготовки

“міжнародників” може бути забезпечена за допомогою реалізації принципу систематизації й міждисциплінарної диференціації елементів професійної компетентності. Важливе значення при цьому мають урахування принципу взаємодії освітніх областей і орієнтація на сучасні інноваційні методи навчання.

Розглядаючи формування професійних компетенцій, не можна забувати про їх діалектичний взаємозв'язок із загальнокультурними компетенціями.

Процес формування професійних навичок має бути спрямованим на формування особистості майбутнього фахівця – носія загального й професійного світогляду, ціннісних орієнтацій та переконань. А це можливо тільки за умов міжпредметної інтеграції, яка опосередкує цілісність і єдність особистісного та професійного розвитку людини.

Список використаної літератури

1. Авдеєнко А. П. Інтенсифікація і підвищення ефективності лекційних занять / А. П. Авдеєнко, Л. В. Дементій, Г. Л. Юсіна // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. – Наук. метод. центр вищої освіти, 2003. – Вип. 35. – С. 20–25.
2. Вища освіта і Болонський процес : навч. посіб. / авт. кол.: М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, В. Д. Шинкарук та ін. – Тернопіль : Навчальна книга : Богдан, 2004. – С. 384.
3. Воевода Е. В. Основы профессиональной языковой подготовки студентов-международников / Е. В. Воевода // ГУУ: Вестник университета (Государственный университет управления). – 2011. – № 10. – С. 25–28.
4. Еремина И. И. Роль информационных технологий в повышении качества подготовки бакалавра-юриста по направлению “Международные отношения” / И. И. Еремина // Современные исследования социальных проблем. – 2012. – № 11 (19).
5. Лагутенко О. Б. Сучасні впровадження програмно-методичного забезпечення у навчальний процес та управління вищим навчальним закладом освіти / О. Б. Лагутенко, С. М. Яшанов // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова (Серія “Педагогічні науки: реалії та перспективи”) : зб. наук. праць / за ред. П. В. Дмитренка, В. Д. Сиротюка. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 11. – С. 48–53.
6. Торкунов А. В. Педагогика и подготовка специалистов-международников / А. В. Торкунов // Вестник МГИМО-Университета. – 2013. – № 1. – С. 7–8.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2014.

Градецкая Н. М. Влияние интеграционных процессов на формирование профессиональных компетенций юриста-международника

В статье рассматриваются вопросы модернизации и повышения качества подготовки юристов-международников. Определено, что эффективность подготовки "международников" в образовательном процессе может быть обеспечена посредством реализации принципа систематизации и междисциплинарной дифференциации элементов профессиональной компетентности. Важное значение при этом имеет учёт принципа взаимодействия сферы образования, ориентация на современные инновационные методы обучения.

Ключевые слова: юрист-международник, информационные технологии, цифровые образовательные ресурсы, лекции с использованием информационных материалов, мультимедийные технологии, инновационные методы.

Gradecka N. The Integration Processes Influence on Professional Competences Forming of International Lawyer

The article covers the questions of modernization and improving education quality in international lawyers training process on the contemporary stage. The features and conditions of the competence formation process among future international lawyers are analyzed. The aspects of information technologies application in improvement of lawyer training quality, methodical and technological advantages of digital educational resources in training are considered. The basic functions of Internet within the educational system and its role in the educational process are defined.

The main requirements of the social order of post-industrial information society for higher education – training the graduates, capable to be guided in a huge flow of information, to apply new information technologies and various information sources in the future professional activity effectively. This fact indicates necessity of introduction of innovative approaches in higher education training, including innovative educational programs, and also focuses on transition to training with the latest information technologies application.

Modern problems of learning professionally oriented English by international law students are described. There is also a need to improve the English-speaking training for lectures teaching the operating disciplines because the great deal incoming information is exactly in English version nowadays. In demand are the education programs holding within English pipeline especially in MA course.

The improvement specific in teaching specialists in the field of international law and international relations consists in that this category must be taught to not only professional abilities and skills but also willingness to make decision, take responsibility for these decisions, to carry out professional activity in foreign language. It is educed that foreign languages historically are a professional dominant in preparation of lawyers-specialists in international law.

Examining forming of professional competences, it is significant their dialectical intercommunication with cultural competences.

A of professional skills forming process must be sent to forming of future specialist personality as the transmitter of general and professional world view, valued orientations, persuasions. To gain the mentioned goal is possible on the basis of intersubject integration, that mediate integrity, unity of personality and professional development of a person.

Key words: international lawyer, information technologies in training, digital educational resources lectures with presentations, multimedia technologies, innovative, international relations, content of professional education, competence-based approach.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН

У статті висвітлено основні проблемні питання реформування Ради Безпеки ООН. Встановлено, що Рада Безпеки ООН є основним органом ООН, на який покладено забезпечення міжнародного миру та безпеки. Визначено, що існуюче положення прийняття рішень Радою Безпеки ООН є неефективним. Розглянуто конкретні випадки вето рішень Ради Безпеки ООН її постійними членами, основні концепції реформування Ради Безпеки ООН, запропоновані науковцями та політиками різних країн. Визначено перспективи реформування Ради Безпеки ООН.

Ключові слова: ООН, Рада Безпеки ООН, Статут ООН.

I. Вступ

ООН є основною універсальною міжнародною організацією, однією з основних завдань якої є забезпечення міжнародного миру та безпеки. Рада Безпеки ООН є другим за значущістю статутним органом ООН, на який безпосередньо покладено виконання вищезначених завдань. Так, згідно з до п. 1 ст. 24 Статуту ООН, саме на Раду Безпеки ООН покладено головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки. Рада Безпеки ООН, відповідно, виступає ключовим гарантом підтримання миру у світі та недопущення розв'язання світових війн.

За своєю правовою природою Рада Безпеки ООН є постійно діючим органом ООН, діяльність якого ґрунтується на одноголосному прийнятті її непроцедурних рішень. Сутність цього полягає в тому, що прийняття найважливіших рішень Ради Безпеки ООН можливе лише за згоди усіх її постійних членів. Можливість вето рішень Ради Безпеки ООН блокує реалізацію цим органом його статутних завдань.

Відповідно до цього, питання реформування Ради Безпеки ООН, зокрема, її складу та порядку прийняття рішень вже багато років не втрачає своєї актуальності та є предметом наукових і політичних дискусій.

Так, основні засади підтримання міжнародного миру та безпеки досліджені в працях таких вітчизняних учених, як В. Ф. Антипенко, М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, Ю. О. Волошин, Є. В. Годованик, О. О. Грінченко, М. М. Гуренко-Вайцман, А. О. Делінський, В. Н. Денисов, В. І. Євінтов, О. Л. Копиленко, Н. Р. Малишева, М. М. Микієвич, В. В. Мицик. Дослідженню питання реформування Ради Безпеки ООН присвячено й праці зарубіжних вчених та політиків.

Слід зауважити, що проблема реформування Ради Безпеки ООН має переважно політичний характер. В основу наукових досліджень з цього питання, які проводяться у тій чи іншій країні, покладено саме політичні інтереси та амбіції. Тому в своїй більшості вони мають суб'єктивний характер.

Питання реформування Ради Безпеки ООН постійно підіймається на рівні державних політичних діячів різних країн. Актуальність цієї теми не викликає сумнівів, проте єдиної позиції у цьому питанні так і не вироблено. Отже, розгляд цієї проблематики є доцільним і необхідним.

II. Постановка проблеми

Метою статті є висвітлення основних проблемних аспектів реалізації Радою Безпеки ООН своїх статутних завдань і визначення основних шляхів реформування її складу та порядку прийняття рішень. Зокрема, потребують дослідження конкретні випадки вето рішень Ради Безпеки ООН її постійними членами, що вплинуло на блокування виконання її основних статутних завдань та призвело до тяжких наслідків. У межах поставленої мети потребують визначення основні перспективи реформування Ради Безпеки ООН.

III. Результати

Рада Безпеки ООН є постійно діючим органом ООН, на який, згідно зі ст. 24 Статуту ООН, покладено підтримання міжнародного миру та безпеки. Рада Безпеки є одним із шести основних органів ООН.

Важливим міжнародно-правовим питанням у площині конкретного юридичного змісту діяльності РБ щодо підтримання міжнародного миру та безпеки є класифікація її повноважень, адже від правильного вибору критерію такої класифікації залежить коректне розуміння мети, порядку й умов здійснення окремих повноважень зазначеним головним органом ООН. Повноваження РБ розподіляються на такі групи:

1. Повноваження щодо мирного розв'язання спорів.
2. Повноваження щодо дій відносно загрози миру, порушень миру та актів агресії.
3. Інші повноваження щодо підтримання міжнародного миру та безпеки: щодо застосування внутрішніх санкцій системи ООН; щодо прийняття нових членів ООН, а також нових учасників Статуту Міжнародного Суду ООН; щодо внесення поправок і перегляду Статуту ООН; щодо призначення посадових осіб і формування персонального скла-

ду органів ООН (номінаційні повноваження); виконавчі повноваження; щодо створення нових органів системи ООН; щодо реалізації міжнародної системи опіки [1; 2, с. 629].

Кількість членів Ради Безпеки ООН – 15, з яких постійні – 5, а 10 – обирає Генеральна Асамблея ООН на два роки за географічною ознакою. П'ять з десяти членів обирають повторно щороку.

До постійних членів Ради Безпеки ООН на сьогодні входять: КНР, Франція, Росія, США, Велика Британія. Росія, у свою чергу, стала правонаступником СРСР у Раді Безпеки ООН. Постійність членства у Раді Безпеки ООН суттєво впливає на результат прийняття чи не прийняття певного рішення, адже використання права "вето" одним з постійних членів блокує прийняття рішення за тим чи іншим питанням.

Так, через вето одним або кількома постійними членами не були прийняті важливі Резолюції. Найбільшим правом вето в Раді Безпеки ООН користуються США та Росія. Що стосується останніх подій, то Росією та Китаєм була вето вето Резолюція Ради Безпеки ООН щодо Сирії. Вето Росії також блокувало Резолюцію щодо питання анексії Криму.

Відповідно до цього, питання реформування Ради Безпеки ООН задля виконання цим органом ООН своїх статутних завдань назріло вже давно, проте компромісна концепція такого реформування до сьогодні не була знайдена.

Правомірність і необхідність розширення складу Ради Безпеки визнаються переважною більшістю країн. Проте погляди розходяться з практичних питань: на скільки треба збільшити цей орган і хто має отримати статус постійного члена. Відсутня єдина точка зору й щодо права вето.

Так, західні країни виступили за незначне збільшення кількості постійних членів (два – ФРН і Японія) і за збереження права вето. Більшість країн, що розвиваються, висловилися за широке представництво у складі постійних членів усіх регіонів світу й обмеження чи ліквідацію права вето. Конкретні пропозиції, що опинилися в центрі обговорення, зводилися до такого: збільшити кількість постійних членів на п'ять (ФРН, Японія і три країни від Азії, Африки й Латинської Америки); збільшити склад Ради Безпеки на п'ять постійних і чотири непостійних члени від регіонів; ввести до складу Ради Безпеки п'ять постійних членів без права вето; статус постійних членів мають отримати не окремі країни, а регіональні організації (ЄС, ОАЄ, ОАД та ін.); статус постійних членів країни від Азії, Африки й Латинської Америки повинні отримувати на ротаційній основі [3].

Зокрема, представник Аргентини наголосив на тому, що ще під час утворення ООН Аргентина виступала проти особливих привілеїв п'яти постійним членам Ради Безпеки ООН, але тоді це ще можна було виправдати відповідним балансом сил. Сьогодні баланс сил зовсім інший. Тому Аргентина виступає проти того, щоб 5 членів Ради Безпе-

ки ООН мали право вето, а інші постійні, яких би дообрали, не мали б його, а треті були б непостійними членами. Представник Аргентини наголосив на тому, що при розширенні членського складу Ради Безпеки потрібно збільшити кількість саме його непостійних членів, які представляють країни більш правильно й точно і яких держави – члени ООН можуть краще контролювати [4].

Майже ідентична до позиції Аргентини позиція Мексики. Її представник наголосив на тому, що в Раді Безпеки не має бути членів першого і другого розрядів. На його думку, у засіданнях Ради Безпеки всі повинні брати участь на рівних засадах. Крім того, він наголосив, що не варто проводити реформи за рахунок розширення таких застарілих привілеїв Ради Безпеки, як статус постійного членства чи право вето, слід проводити реформу з метою більшого представництва і географічного балансу в Раді Безпеки [4].

При цьому позиція багатьох країн Європи є дещо іншою. Зокрема, Італія наголошує на тому, що збільшення кількості постійних членів Ради Безпеки ООН може стати передумовою для формування нових конфронтаційних блоків. До того ж, на думку офіційних представників Італії, наявність права вето в нових країн – постійних членів створить ще більші перепони для ефективного й оперативного прийняття рішень.

Деякі країни наголошують на необхідності включення їх до постійних членів Ради Безпеки ООН через їх вагомий внесок у діяльність ООН та забезпечення міжнародного миру та безпеки. Зокрема, на постійне членство претендують Німеччина та Японія, які відносяться до найбільш розвинутих держав світу і здатні суттєво впливати на світові процеси.

На постійне членство претендує й Індія, яка за своєю територією і економічним потенціалом наближається до статусу наддержав. Проте проти набуття постійного членства Індією виступають багато країн, у тому числі США, КНР, Пакистан та ін. Не знаходить підтримки прагнення до постійного членства і Японія.

Досить своєрідною є позиція США. Вашингтон, використовуючи своє право вето, обіцяє голосувати за ті країни, які підтримали війну в Іраку, та ігнорують тих кандидатів, які виступали проти американської окупації. Незадоволені "ворожою" позицією ООН перед початком війни в Іраку деякі політики США пропонували розформувати цю міжнародну організацію або припинити сплачувати членські внески [4].

Більшість держав – постійних членів Ради Безпеки ООН все ж сходяться на тій позиції, що концепція, покладена в основу реформування Ради Безпеки ООН, повинна знайти майже абсолютну підтримку всіх членів ООН.

IV. Висновки

Фундаментальна проблема реформування Ради Безпеки полягає в суперечності між правомірним розширенням членського складу цього органу й загрозою втрати його ефективності. Збільшення кількості постійних членів

розширило б можливості застосування права вето і створило б додаткові труднощі на шляху до оперативного ухвалення рішень. Позбавлення ж права вето стало б дискримінацією відносно нових постійних членів.

Отже, можна виділити такі проблемні аспекти реформування Ради Безпеки ООН:

1) відсутність єдності позицій країн щодо членства та порядку прийняття рішень Радою Безпеки ООН;

2) розширення кола постійних членів може призвести до створення нових конфронтаційних блоків країнами-постійними членами, що ще більше ускладнить прийняття рішень Радою Безпеки ООН;

3) розширення кола постійних членів передбачає наділення більшої кількості країн правом вето, що може ще більше ускладнити існуючу ситуацію;

4) відсутність об'єктивності в баченні функціонування ООН, адже усі запропоновані варіанти реформування ООН базуються на суб'єктивних політичних інтересах та амбіціях окремих держав;

5) необхідність підтримки концепції реформування Ради Безпеки ООН абсолютною більшістю країн – членів ООН.

Враховуючи усе вищевикладене, можна дійти висновку, що реформування Ради Безпеки ООН у найближчий час має дуже туманні перспективи, адже в підґрунті проблеми реформування цього статутного органу ООН покладені політичні протистояння.

Список використаної літератури

1. Годованик Є. В. Компетенція Ради Безпеки ООН щодо підтримання міжнародного миру та безпеки [Електронний ресурс] / Є. В. Годованик. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/2267/73/>.
2. Годованик Є. В. Юридичний аналіз компетенції Ради Безпеки ООН щодо підтримання міжнародного миру та безпеки / Є. В. Годованик // Держава і право : зб. наук. праць. Серія: Юридичні і політичні науки. – 2010. – Вип. 50. – С. 623–631.
3. Проблеми реформування Ради Безпеки ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/28.htm>.
4. Губань Р. Проблеми реалізації проєктів реформи Ради Безпеки ООН [Електронний ресурс] / Р. Губань // Юридичний журнал. – 2007. – № 11. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2803>.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2014.

Трипольская М. И. Проблемные вопросы реформирования Совета Безопасности ООН

В статье освещены основные проблемные вопросы реформирования Совета Безопасности ООН. Установлено, что Совет Безопасности ООН является основным органом ООН, на который возложено обеспечение международного мира и безопасности. Определено, что существующее положение принятия решений Советом Безопасности ООН не эффективно. Рассмотрены конкретные случаи наложения вето на решения Совета безопасности ООН её постоянными членами, основные концепции реформирования Совета Безопасности ООН, предложенные учеными и политиками разных стран. Определены перспективы реформирования Совета Безопасности ООН.

Ключевые слова: ООН, Совет Безопасности ООН, Устав ООН.

Tripolskaya M. The Ways of Reforming the United Nations Security Council

The United Nations Security Council is one of the six principal organs of the United Nations and is charged with the maintenance of international peace and security. Its powers include the establishment of peacekeeping operations, the establishment of international sanctions, and the authorization of military action through Security Council resolutions; it is the only UN body with the authority to issue binding resolutions to member states.

Like the UN as a whole, the Security Council was created following World War II to address the failings of another international organization, the League of Nations, in maintaining world peace. In its early decades, the body was largely paralysed by the Cold War division between the US and USSR and their allies, though it authorized interventions in the Korean War and the Congo Crisis and peacekeeping missions in the Suez Crisis, Cyprus, and West New Guinea. With the collapse of the Soviet Union, UN peacekeeping efforts increased dramatically in scale, and the Security Council authorized major military and peacekeeping missions in Kuwait, Namibia, Cambodia and other.

The Security Council consists of fifteen members. The great powers that were the victors of World War II - Russia, the United Kingdom, France, China, and the United States – serve as the body's five permanent members. These permanent members can veto any substantive Security Council resolution, including those on the admission of new member states or candidates for Secretary-General. The Security Council also has 10 non-permanent members, elected on a regional basis to serve two-year terms. The body's presidency rotates monthly between its members.

Security Council resolutions are typically enforced by UN peacekeepers, military forces voluntarily provided by member states and funded independently of the main UN budget. As of 2013, 116,837 peacekeeping soldiers and other personnel are deployed on 15 missions around the world. Evaluations of the Security Council's effectiveness are mixed, and calls for its reform predate the body's first meeting; however, little consensus exists on how its structure should be changed.

Key words: United Nations, Security Council, Charter of the United Nation.

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ, НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙ, УСТАНОВ І ПІДПРИЄМСТВ

УДК 343.9

О. М. Скрябін

кандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ПЕРСОНАЛЬНИЙ САЙТ ЯК СПОСІБ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ АДВОКАТА

У статті розглянуто один із способів презентації особистості адвоката за допомогою персонального сайту. Надано пропозиції щодо змісту персонального сайту адвоката та необхідності його розміщення в єдиному реєстрі адвокатів на офіційному сайті національної асоціації адвокатів України; пропозиції щодо вдосконалення норм Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" від 05.07.2012 р. та Порядок ведення єдиного реєстру адвокатів України, який затверджено рішенням ради адвокатів України від 17.12.2012 р. № 26.

Ключові слова: адвокат, персональний сайт, рекламна діяльність, єдиний реєстр адвокатів, персональна інформація, гонорар адвоката, юридичні послуги on-line, інтернет.

*Якщо у вас немає бізнесу в Інтернеті,
отже, скоро у вас зовсім не буде бізнесу.
Білл Гейтс*

І. Вступ

Класичне розуміння роботи адвокат включає в себе ходіння по судах, прокуратурі, міліції, виконавчим службам, складання позовних заяв, скарг, договорів і, безумовно, спілкування з клієнтами. Втім, сьогодні XXI ст. і технології проникають не тільки до сфери розваг, а й до кожної сфери роботи, у тому числі й юриспруденції. Бурхливий розвиток засобів і видів комунікації на межі XX та XXI ст., поява комп'ютерного середовища – Всесвітньої мережі Інтернет зумовили появу нових засобів спілкування й інформації. Якщо ще зовсім недавно довгі черги з метою подати позовну заяву або зареєструвати об'єкт нерухомості були нормою, то нині принаймні є позитивні зміни: в державних органах функціонують електронні системи керування чергою, а суди розсилають судові повістки у вигляді SMS-повідомлень. Так, з 01.10.2013 р. у всіх місцевих та апеляційних загальних судах запроваджено порядок щодо надсилання судами учасникам судового процесу та кримінального провадження текстів судових повісток у вигляді SMS-повідомлень (згідно з наказом Державної судової адміністрації України "Про реалізацію проекту щодо надсилання судами SMS-повідомлень учасникам судового процесу (кримінального провадження) у місцевих та апеляційних загальних судах" від 20.09.2013 р. № 119) [1]. З

17.06.2013 р. у всіх місцевих та апеляційних судах загальної юрисдикції запроваджено порядок щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу в частині надсилання судом таким учасникам процесуальних документів в електронному вигляді, паралельно з документами у паперовому вигляді (згідно з наказом Державної судової адміністрації України "Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу" від 31.05.2013 р. № 72 зі змінами внесеними наказом Державної судової адміністрації України від 14.06.2013 р. № 81) [2]. Те, що вчора було нездійсненним, сьогодні – реальність.

На ринку юридичних послуг існує велика кількість адвокатів та юристів, котрі пропонують безліч послуг у правовій сфері, сфері захисту прав та інтересів громадян, але іноді дуже важко визначитися, з ким саме із адвокатів можна надійно й ефективно співпрацювати. Інтернет простір є досить актуальним аспектом сьогодення, оскільки особи, в яких виникає необхідність вибору адвоката з метою захисту їх порушеного права, можуть, фактично перебуваючи в одному місті, проаналізувати пропозиції всіх адвокатів, відомості про роботу яких розташовані на їх персональних сайтах безпосередньо в мережі інтернет, у зв'язку з чим пропонуємо у нашому науковому дослідженні розглянути тему персонального сайту як способу презентації особистості адвоката.

Проблемними питаннями та дослідженнями питання застосування інформаційних технологій, створення веб-сайтів, а також окремими питаннями реклами загалом, займалися такі науковці, як М. Ю. Галятін, О. М. Гаращенко, М. В. Гевко, В. М. Горовий, І. В. Данилюк, В. В. Загуменна, О. Г. Кириленко, А. П. Корнієнко, Л. В. Капінус, А. М. Козлов, Р. Г. Мельніченко, В. В. Немешкаленко, Р. І. Павленко, В. С. Пашкова, М. І. Сенченко, М. С. Слободяник, Л. Я. Філіппова, О. А. Феофанов, Т. А. Ярошенко. Однак, незважаючи на значну кількість наукових поглядів, дискусії стосовно цієї проблематики, дослідженню саме актуальних питань персонального сайту адвоката в науковій літературі приділялося недостатньо уваги, що і підтверджує актуальність теми наукового дослідження.

II. Постановка завдання

Метою статті є науково-практичне дослідження особливостей персонального сайту як способу презентації особистості адвоката та надання пропозицій щодо запровадження у законодавство України, яке регулює адвокатську діяльність, саме інформації про персональний сайт адвоката.

III. Результати

Персональний сайт – це “сукупність веб-сторінок зі змістом, що описує сферу зацікавленості будь-якої людини (групи осіб), зазвичай створеною самою людиною” [3].

Дослідницький інтерес до персонального сайту викликаний, насамперед, тим фактом, що персональний сайт є тим феноменом, який з'явився саме в Інтернеті й не має прямих паралелей поза мережею. Існують також синонімічні конструкції для позначення персонального сайту: “домашня сторінка”, “сайт-візитна картка”, “особисте Інтернет-представництво” тощо [4].

“Персональний сайт в Інтернеті надає людям можливість описати себе та розповісти про себе світові. Багато із цих описів ґрунтуються на моделях, які можуть бути подані у друкованому вигляді, наприклад, автобіографія, стаття у щорічнику, лист до друзів. Однією зі специфічних моделей, що використовують автори персональних сторінок для самопрезентації, є домашня сторінка” [5].

Бути або не бути власному веб-сайту – питання подібне до гамлетівського. І якщо самого принца датського турбували проблеми філософські, то в наш непростий час сучасників турбують проблеми матеріальні.

Для детального розуміння необхідності переходу рекламних можливостей адвоката у мережу Інтернет потрібно звернутись до статистичних даних перебування та роботи громадян України в мережі. В Україні у 2013 р. на 8% збільшилася кількість дорослих громадян, що регулярно користувались Інтернетом порівняно з 2012 р. – до 50%. Про це йдеться у результатах регулярного дослідження ринку телекомунікаційних послуг, яке здійснює GfK Ukraine. На поточний

рік динаміка не змінна, активність зростає, кількість людей тільки збільшується, що зумовлено зручністю та оперативністю отримання бажаної інформації, такої, як пошук адвоката [6].

Створення інтернет-сайту сьогодні є актуальним як ніколи. У багатьох наявний доступ до світової мережі Інтернет і, як тільки необхідно щось придбати чи замовити, люди відразу звертаються до Інтернету. Перевага інтернет-сайту в тому, що інформація з нього надається споживачу, котрий шукав послугу саме в момент необхідності її отримання.

Персональний сайт для адвоката є додатковою рекламою його діяльності у наданні юридичних послуг. Найголовнішим питанням, що виникає при розробці сайту адвоката є необхідність та зацікавленість з боку громадян – користувачів інтернет-технологій. Для розуміння актуальності ми звернулися до статистики найбільш популярних пошукових систем країн СНД, а саме Yandex [7] та Google [8]. Проаналізувавши найбільш поширені запити користувачів мережі Інтернет з приводу пошуку адвокатських послуг та отримання юридичної консультації, ми дійшли таких висновків, що дійсно веб-сайти адвокатів користуються попитом, зокрема станом на 02.11.2014 р. (за статистикою Yandex за місяць) шукали за запитом:

- 1) “юридична консультація” – 81904 відвідувачів;
- 2) шукали за запитом “колегія адвокатів” – 30623 відвідувачів;
- 3) “юридична допомога” – 29866 відвідувачів;
- 4) “послуги адвоката” – 9082 відвідувачів;
- 5) “адвокатський кабінет” – 6189 відвідувачів;
- 6) “консультація адвоката” – 4600 відвідувачів [3].

За статистикою Google за місяць шукали за запитом:

- 1) “юридична консультація” – 92201 відвідувачів;
- 2) “колегія адвокатів” – 35341 відвідувачів;
- 3) “юридична допомога” – 31935 відвідувачів;
- 4) “послуги адвоката” – 10120 відвідувачів;
- 5) “адвокатський кабінет” – 7300 відвідувачів;
- 6) “консультація адвоката” – 5345 відвідувачів [4].

Таким чином, на підставі аналізу вищезначених статистичних даних можливо дійти висновку, що в Інтернеті є попит на юридичні послуги. Тому створення персонального сайту дасть змогу адвокату розширити круг клієнтів, підвищити рівень престижу та іміджу. Проте постає питання, чи дійсно створений персональний сайт належить адвокату. Так, наприклад, деякі шахраї можуть створити сайт адвоката та розмістити інформацію про себе, що вони є помічниками цих адвокатів та надають юридичні послуги.

На нашу думку, після створення персонального сайту адвокат повинен надати адресу персонального сайту Національній асоціації адвокатів України, яка повинна офіцій-

но розмістити цю інформацію у Єдиному реєстрі адвокатів України в графі інші відомості. Однак, проаналізувавши єдиний реєстр адвокатів України, нами не виявлено жодної адреси персонального сайту адвоката.

У зв'язку з чим пропонуємо п. 4 ч. 2 ст. 17 Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" від 05.07.2012 р. [9] та п. 3.1.4. Порядку ведення єдиного реєстру адвокатів України, який затверджено рішенням ради адвокатів України від 17.12.2012 р. № 26 [10] викласти у такій редакції: "До Єдиного реєстру адвокатів України вносяться такі відомості: адреса робочого місця адвоката, номери засобів зв'язку, адреси електронної пошти, персональний сайт".

При створенні власного сайту однією із умов успішного досягнення результату є його зовнішній вигляд (дизайн, кольори, шрифти, розташування тексту та зображень). Тут слід виходити з власних побажань та намірів. Можна сайт створити самостійно без спеціальних знань та викласти його в Інтернет безкоштовно, а можна звернутися до фахівців у цій справі, створити індивідуальний сайт та оплатити послуги фірми та інтернет-серверів. Перший спосіб є найекономічнішим і фінансово вигідним, утім є і свої мінуси. По-перше, це стандартні й однакові шаблони сайту. Шаблон сайту – це візуальне оформлення, готовий графічний дизайн, набір елементів, з яких будується зовнішній вигляд сторінок Вашого сайту. Так, кожний, хто буде створювати свій сайт на одному й тому ж сервісі, має можливість стикнутися в Інтернеті з таким самим дизайном, проте наповненість інформацією буде іншою. У такому випадку мова про престиж та імідж автора вже не йтиметься. По-друге, безкоштовний хостинг – це віртуальний аналог оренди приміщення, але орендується місце на диску, яке обчислюється мегабайтами; це послуга з розміщення вашого сайту на вінчестері серверу, що має цілодобове підключення до Інтернету для розміщення сторінки. Тут автором та системним адміністратором є Ви особисто, а володільцем Вашого сайту є володільць хостингу в цілому. І в такому випадку плата за користування хостингом буде сплачуватися шляхом розміщення володільцем на Вашому сайті будь-якої реклами. І все буде законно, тому що цей пункт передбачений при реєстрації Вами умов договору. Така реклама, зазвичай, дуже яскрава та набридлива. Реклама теж негативно впливає на імідж сайту, тому його розвиток буде гальмуватися. По-третє, домен – це "ім'я" вашого сайту в Інтернеті, воно є унікальним і не може мати повторів. Домен третього рівня, який зазвичай видають сервіси безкоштовного створення сайтів, теж буде негативно впливати на просування Вашого проєкту в Інтернеті. Адже подібні доменні імена вкрай складно запам'ятати, у зв'язку з цим Ви будете втрачати дуже багато важливих клієн-

тів. Та й записати без помилок доменне ім'я третього рівня теж є не легким завданням. По-четверте, безкоштовний сайт дуже погано індексується пошуковими системами (Google, Yandex), причому деякі з них не індексуються взагалі. Цей факт україн негативно впливає на успіх у розкручуванні веб-сайту, адже саме пошукові системи Інтернету були й залишаються основним джерелом трафіку веб-сайтів. А якщо сайт не індексується або індексується катастрофічно повільно, то відвідуваність такого ресурсу буде дуже невелика. І, нарешті, використовуючи безкоштовний сайт, вам ніхто не зможе дати гарантію безпеки і збереження всіх складових вашого сайту, бо там, як правило, не здійснюється резервне копіювання даних.

Таким чином, виходячи з перерахованих вище недоліків безкоштовного створення сайту, можна зробити однозначний висновок, що безкоштовний сервіс ніяк не підійде для створення сайту, який би приносив прибуток, був популярним, відвідуваним та престижним.

Другий варіант передбачає створення персонального сайту досвідченими фахівцями з обов'язковою оплатою роботи як самих розробників сайту, так і всіх допоміжних засобів при створенні Вашої персональної сторінки в Інтернеті. При створенні гарного й перспективного інтернет-сайту Вам потрібно буде скористатися платним хостингом і зареєструвати оригінальне доменне ім'я другого рівня. Платний хостинг плюс домен, який легко запам'ятовується, будуть чудовим тандемом, що сприяє успішному розвитку будь-якого проєкту в Інтернеті. У такому разі всі перелічені мінуси безкоштовних сайтів не є предметом хвилювання для сайтів, послуги яких є платними. Отже, це й індивідуальний шаблон, відсутність на сторінках Вашого сайту реклами володільця хостингу, більше місця для розміщення в Інтернеті текстової та графічної інформації на Вашому сайті, доменне ім'я другого рівня, яке легше запам'ятовується і є порівняно коротшим, ніж домен третього рівня, ефективне просування сайту в пошукових системах, і, як головне, тільки хороший платний хостинг зможе надати гарантії збереження даних, оскільки такий хостинг-провайдер проводить щодобове збереження всіх наявних даних на інший сервер, щоб мати можливість відновити роботу всіх сайтів без жодних втрат.

Персональний сайт є специфічною формою презентації особистості широкому колу осіб без обмежень, що сьогодні повністю відповідає умовам сучасного життя та розвитку людства в сфері веб-технологій.

Окремим постає проблема наповненості сайту інформацією. Тут автор сам вирішує, що буде розміщувати на сторінках свого сайту. На нашу думку, доцільним буде заповнити сайт адвоката за такими критеріями:

- 1) персональна інформація (як Головна сторінка сайту) – тут необхідно грамотно і якісно

подати себе, можливо коротко розписати автобіографію із зазначенням тих подій, які саме стосуються Вашої діяльності (навчання, перший юридичний досвід та ін.);

- 2) види послуг – є основною ланкою діяльності адвоката. Цей розділ дасть змогу більш точніше визначити клієнту сферу надання Вами юридичних послуг. Тут необхідно зазначити перелік галузей права, відповідно до яких можуть надаватись юридичні послуги (з питань кримінального, цивільного, житлового, спадкового, сімейного, земельного, трудового, адміністративного, господарського або медичного права);
- 3) оплата – розмір гонорару роботи адвоката визначається за домовленістю сторін. Проте, на нашу думку, не доцільно зазначати розмір оплати послуг на персональному сайті адвоката, оскільки це питання є досить індивідуальним у кожному випадку та у кожного адвоката;
- 4) контакти – адреса електронної пошти, номери телефонів (декілька операторів) для зручності, скуре, місце розташування офісу (якщо є);
- 5) юридичні послуги on-line – така консультація мінімізує затрати клієнта та адвоката. Тобто немає необхідності вирішувати питання обов'язково при зустрічі, якщо достатньо буде отримати відповідь саме Інтернетом. Такі послуги можуть бути і платними, і безкоштовними.

Окрім цього, можна зробити розділ, корисний для користувачів, де розмістити інформацію стосовно веб-ресурсів органів державної влади, судової влади, органів місцевого самоврядування.

На нашу думку, така структура створення та розробки персонального веб-сайту для надання юридичних послуг є найбільш оптимальною і корисною для адвокатів, які обирають такий вид реклами своєї діяльності.

Багато, щоб текст Вашого сайту був унікальний, і не мав аналогів у Інтернеті. Написання тексту – процес повільний і творчий, його варто починати ще з моменту початку роботи над сайтом. Добре написані тексти допоможуть підвищити інтерес відвідувачів сайту, а також будуть незамінні при просуванні сайту, адже при написанні текстів враховується тематика сайту, ключові слова й фрази, за якими відвідувачі будуть потрапляти на сайт.

У сучасному суспільстві Інтернет займає перше місце за швидкістю отримання необхідної інформації. Це, в свою чергу, збільшує кількість користувачів і робить Всесвітню мережу безмежним сховищем інформації на будь-які теми.

Суперечки щодо необхідності створення персонального сайту для адвоката залишились у минулому. Сьогодні відповідь однозначна – адвокат повинен мати персональний сайт, який забезпечить його рекламну діяльність та надасть можливість потенційним кліє-

нтам більш детально ознайомитись з особистістю захисника, його спеціалізацією, стажем роботи та іншими даними про адвоката.

IV. Висновки

Отже, на підставі дослідження є можливість виокремити переваги персонального сайту адвоката:

1. Підвищення інтересу цільової аудиторії до послуг, що пропонуються адвокатом. Сьогодні у великих містах все більше людей перестають черпати інформацію звідки-небудь, крім Інтернету. Всі новини, будь-які події та факти знаходять відображення в мережі, тому якщо ви не маєте свого сайту, то стаєте просто невидимими для певної частини потенційних клієнтів.
2. Можливість подати розгорнуту інформацію про себе, свою діяльність та послуги. В Інтернеті можна розмістити будь-які текстові, фото- та відеоматеріали для ознайомлення з діяльністю та залучення клієнтів. Естетична й гармонійна інформація – гарантія успіху.
3. Покращення комунікації з клієнтами та партнерами, можливість реалізувати будь-які зручні форми спілкування, підтримувати старі зв'язки та встановлювати нові. При цьому неважливо, де територіально знаходиться потрібна людина, вона завжди матиме змогу вийти на зв'язок.
4. Можливість стати набагато ближчим до будь-якого клієнта. Офіс може працювати 8 год на день і закриватися на вихідні, а сайт відкритий завжди. Тому клієнти знайдуться, коли це зручно їм.

Насправді причин того, чому адвокатському бізнесу необхідний власний сайт, можна навести ще з десяток, але обмежимося основними, найбільш значущими й наочними.

Перспективою подальшого дослідження може стати використання комп'ютерної техніки адвокатом у кримінальному процесі.

Список використаної літератури

1. Про реалізацію проекту надсилання судами SMS-повідомлень учасникам судового процесу (кримінального провадження) у місцевих та апеляційних загальних судах: Наказ Державної судової адміністрації України від 20.09.2013 р. № 119 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/asjhdgajhdsgajhsgdguut/>.
2. Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу: Наказ Державної судової адміністрації України від 31.05.2013 р. № 72 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/№722013/>.
3. Словарь терминів Інтернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zsu.zp.ua/internet4user/index.php?item=glossary/index.html>.
4. Данилюк С. Персональний сайт як спосіб презентації особистості науковців [Електронний ресурс] / С. Данилюк // Наукові

- записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89 (5). – С. 190–194. – Режим доступу: http://www2.kspu.kr.ua/inmov/download/nz_2010_5.pdf.
5. Miller H. The Hypertext Home: Images and Metaphors of Home of World Wide Web Home Pages [Electronic resource] / H. Miller // Design History Society Home and Away Conference (10–12 September 1999). – Nottingham Trent University, 1999. – Mode of access: <http://ess.ntu.ac.uk/miller/cyberpsych/homeWeb.htm>.
 6. Офіційний сайт Інтернет видання “Голос столиці” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newsradio.com.ua/2013_08_12/V-Ukra-n-zrosta-k-lk-st-nternet-koristuvach-v/.
 7. Статистика ключових слів у пошуковій системі “Yandex” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wordstat.yandex.ru>.
 8. Статистика ключових слів у пошуковій системі “Google” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.ru/insights/search>.
 9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.
 10. Порядок ведення єдиного реєстру адвокатів України: затверджено рішенням ради адвокатів України від 17.12.2012 р. № 26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radako.com.ua/sites/default/files/docs/ieraui.pdf>.
 11. Персональний сайт адвоката Скрибіна Олексія Миколайовича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.advokat-skriabin.com>.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014.

Скрибин А. Н. Персональный сайт как способ презентации личности адвоката

В статье рассматривается один из способов презентации личности адвоката с помощью персонального сайта. Предоставляются предложения относительно содержания персонального сайта адвоката и необходимости его размещения в едином реестре адвокатов на официальном сайте национальной ассоциации адвокатов Украины; представлены предложения по совершенствованию норм Закона Украины “Об адвокатуре и адвокатской деятельности” от 05.07.2012 г. и Порядку ведения единого реестра адвокатов Украины, утвержденный решением совета адвокатов Украины от 17.12.2012 г. № 26.

Ключевые слова: адвокат, персональный сайт, рекламная деятельность, единый реестр адвокатов, персональная информация, гонорар адвоката, юридические услуги on-line, интернет.

Scriabin O. Personal Site as a Way of Presentation of the Individual Lawyer

In a scientific article one of the ways the presentation of the individual lawyer for a personal site. The author has provided suggestions on the content of the personal site and the need to advocate its location in the Unified Register of Advocates on the official website of National Association of Advocates of Ukraine. Suggestions for improving the Law of Ukraine “On Advocacy and advocacy” on July 5, 2012 and the order of the Unified Register of Advocates of Ukraine, approved by decision of the Board of Advocates of Ukraine №26 dated 17 December 2012. Creating a Web site is now more relevant than ever. Everyone has access to the global Internet network and as soon as there is a need to buy something or order, people immediately turn to the Internet. Advantage Web site that the information it provided to consumers who sought service at the time it is necessary to obtain it. When creating your own website, one of the conditions for successful achievement is its appearance (design, colors, fonts, layout of text and images). It should be based on their own wishes and intentions. You can create a website yourself without any special knowledge and put it on the Internet for free, but you can contact the experts in this case, to create a personal website and pay for services companies and Internet servers. Personal Site is a specific form of individual presentations to a wide range of people without limits, today fully meets the requirements of modern life and human development in the field of web technologies. Another problem arises fullness site information. Here the author decides to be placed on your pages. In our opinion, reasonable attorney would fill site on the following criteria: 1) Personal Information (such as the home page); 2) – is a key element of your business; 3) Contacts; 4) Payment; 5) Legal services on-line. The author believes that this structure creation and development of a personal web site for the provision of legal services is the best and useful for lawyers who choose this form of advertising your business. We believe that after creating a personal site attorney should provide the address of the personal site of the National Association of Advocates of Ukraine, which should formally place this information in the Unified Register of Advocates of Ukraine in the box other information. However, analyzing a single register of Lawyers of Ukraine we did not reveal any personal site for a lawyer. In this connection, paragraph 4 of Part 2 offer. c. 17 Law of Ukraine “On Advocacy and advocacy” on July 5, 2012 and P. 3.1.4. Procedure of the Unified Register of Advocates of Ukraine, approved by decision of the Board of Advocates of Ukraine №26 of December 17, 2012 as follows: “To the Unified Register of Advocates of Ukraine submitted the following information: address workplace lawyer numbers of communications, email address, Personal site”.

Key words: attorney, personal website, advertising, Unified Register of Advocates, personal information, attorney's fees, legal services on-line, Internet.

ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

УДК 378.016:519.65 (340.12+340.15)

С. К. Бостан

доктор юридичних наук, професор
Класичний приватний університет

Л. М. Бостан

кандидат історичних наук, доцент
Запорізький національний університет

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ПРИ ВИВЧЕННІ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті обґрунтовано значення міждисциплінарного підходу у процесі набуття наукових знань, надано його теоретичну характеристику як одного з основних способів формування інтегративних знань про державу й право, розкрито можливість його застосування в процесі підготовки юристів вищої кваліфікації на прикладі вивчення таких фундаментальних юридичних дисциплін, як теорія держави й права та історія держави й права.

Ключові слова: юриспруденція, міждисциплінарність, фундаментальні дисципліни, теорія держави й права, історія держави й права, дидактична модель.

I. Вступ

Проблема цілісності знання як ніколи актуальна в умовах інформаційного суспільства. Очевидно, що сьогодні й у майбутньому значних успіхів зможуть досягти тільки ті спеціалісти, котрі навчатимуться розуміти взаємозв'язок і системність світу й усвідомлювати кожну конкретну науку як сферу або підсистему, частину більшої системи. Серед найбільш перспективних напрямів набуття такого знання називають міждисциплінарний (інші назви: трансдисциплінарний, мульті-полідисциплінарний) підхід, про який активно йшлося ще в 80-ті рр. XX ст. У ст. 5 "Всесвітньої декларації про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи", прийнятій учасниками Міжнародної конференції з вищої освіти у жовтні 1998 р., зазначено, що міждисциплінарність має стати найбільш важливим напрямом в освітній політиці сучасної держави [1].

II. Постановка завдання

Перспективність цього напрямку в освітньому процесі зумовила високу зацікавленість дослідників до феномену міждисциплінарності. Це доводять розробки як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, у котрих знайшли відображення як загальні (філософські, теоретичні та методологічні) аспекти міждисциплінарності (В. Буданов, В. Гон-

чаренко, О. Князева, С. Курдюшов, М. Кругляк та ін.), так і окремі її питання, що стосуються освіти. Цьому аспекту проблеми присвячені публікації Р. Миленкової [7], А. Колота [6], В. Третька [8], Л. Яковенка [9] та інші, які висвітлюють питання міждисциплінарності переважно в площині економічної науки та освіти. Виходячи із зазначеного, метою статті є розширення меж наукового пізнання проблеми міждисциплінарності в юридичній освіті через призму організаційно-дидактичних предметних зв'язків таких фундаментальних навчальних дисциплін, як теорія держави й права та історії держави й права.

III. Результати

Міждисциплінарність як методологічний принцип сучасного наукового пізнання припускає широке використання наукової інформації шляхом взаємодії диференційованих за змістом наукових дисциплін. У широкому сенсі міждисциплінарними можна вважати усі сфери пізнавальної діяльності та її результати, оскільки найважливіший компонент наукового пізнання, а саме учені, в процесі виховної, освітньої, дослідницької діяльності відтворюють знання з різних галузей науки, стаючи тим найпотенційнішим джерелом міждисциплінарності. Сьогодні міждисциплінарність є однією з найважливіших характеристик сучасного наукового пізнання, головним завданням якого є узгодження,

синтез різних елементів системної будови реальності, що вивчається.

Слід зазначити, що в контексті досліджуваної проблеми поряд з поняттям “міждисциплінарність” у літературі використовуються такі поняття, як “трансдисциплінарність” та “мульти або полідисциплінарність”. Одні автори називають їх синонімами, інші – близькими, але все ж різними за змістом, поняттями [7, с. 13]. Погоджуючись з думкою останніх, вважаємо за потрібне конкретизувати той факт, що ці поняття є відображенням різного рівня міждисциплінарної взаємодії. Мова йде про певну ієрархію такої взаємодії: “трансдисциплінарність” – метарівень, “полідисциплінарність” – середній рівень, “міждисциплінарність” – нижчий рівень.

Трансдисциплінарність характеризує такий взаємозв'язок між дисциплінами, який породжує науковий результат вже не залежний від дисципліни – елементи цієї взаємодії. Наслідком цього є поява нових якісних форм взаємозалежностей. “Полідисциплінарність” є проявом міждисциплінарності на середньому рівні, яка передбачає спільне вивчення якогось складного об'єкта різними дисциплінами без отримання нового синтезованого знання. “Міждисциплінарність” передбачає комунікацію, в процесі якої суб'єктами виробляється особливий тип структурованого знання. Саме такий рівень міждисциплінарності має бути притаманний насамперед освіті, де багатопредметність, прагнення до вузької спеціалізації призвели до поступової втрати універсальності освіти. У цьому аспекті недалекий від істини професор Л. Яковенко, коли стверджує, що вища школа стає схожою на Вавилонську вежу, будівники якої все гірше й гірше розуміють один одного й зовсім мало уявляють архітектуру вежі та мету будівництва [9, с. 29].

Ця тенденція особливо проявляється на рівні окремих спеціальностей, випускники якої переважно не в змозі показати не тільки належного рівня світоглядної, комунікативної та професійної компетентності, а й синтезованого, інтегрованого знання з навчальних дисциплін спеціальності. Вирішенням цієї проблемної ситуації має бути посилення у навчально-виховному процесі міжпредметних зв'язків, які давали б можливість тим, хто навчається, отримати таке структуроване інтегративне знання не тільки на “виході”, а й на кожному етапі навчання.

Одним з найважливіших етапів навчання у вищій школі є початковий етап, на якому мають формуватися засади “міждисциплінарності”. Це, зазвичай, перший навчальний курс, упродовж якого викладається цикл фундаментальних дисциплін. В успадкованій ще з радянських часів системі вітчизняної юридичної освіти таких навчальних дисциплін три: теорія держави й права, історія

держави й права зарубіжних країн та історія держави й права конкретної (вітчизняної) країни.

Аналіз дидактичних особливостей викладання цих дисциплін у навчальних закладах юридичного профілю свідчить про те, що у вітчизняній юридичній освіті ще триває процес побудови “Вавилонської вежі”: теоретики “розмовляють на одній мові, історики на іншій”. Причина криється у наявній на сьогодні організаційно-дидактичній моделі побудови структури й змісту історико-правових дисциплін, де кожна з них “живе своїм життям”: історія держави й права зарубіжних країн є повторенням політичних аспектів шкільного курсу всесвітньої історії з елементами права, а історія держави й права України – також політичних аспектів шкільного та вузівського курсів історії України з елементами права. Тому закономірним є результат, коли по завершенню першого курсу студент володіє переважно розрізненими, а не інтегрованими знаннями із зазначених фундаментальних дисциплін.

Вирішенням цієї проблеми, як уже зазначалося, є посилення міжпредметних зв'язків цих дисциплін та отримання в результаті комплексного фундаментального знання необхідного для оволодіння наступним, професійно зорієнтованим рівнем юридичних знань. Для цього необхідно запровадити відмінну від діючої організаційно-дидактичну модель викладання загальної теорії держави й права та історико-правових дисциплін, яка б по-іншому визначила місце, роль, структуру та зміст кожної з них у системі вищої юридичної освіти.

При побудові цієї моделі слід насамперед враховувати, що ці дисципліни не є “рівнозначними”: головною, базовою для всієї юридичної освіти є загальна теорія держави й права, а історико-правові дисципліни покликані скоріше виконувати допоміжну роль. З огляду на це роль останніх полягає не в “автономній” подачі фактологічного матеріалу з історії зарубіжних країн та України з їх державою і правом, а в такий спосіб, який був би тісно пов'язаний з теорією держави й права. Дидактичне призначення таких міжпредметних зв'язків полягає в тому, щоб більш доступний для сприйняття історичний матеріал допоміг студентам-початківцям засвоїти складний, абстрактний матеріал з теорії держави й права. Це, в свою чергу, передбачає й інше, порівняно з традиційним, структурування історико-правових дисциплін, а також їх нове змістовне наповнення, яке має базуватись на понятійно-категоріального апараті теорії держави й права та тематичному плані останньої.

Така “допомога” з боку історико-правових дисциплін необхідна вже на початку вивчення теорії держави й права, коли роз-

кривається об'єкт і предмет останньої. Якщо об'єктом наукового пізнання для обох цих наук є держава й право як системне утворення об'єктивно існуючої соціальної реальності, то їх предмети не однакові, але схожі, насамперед, у тій їх частині, що стосується закономірностей виникнення та розвитку державно-правової матерії. Отже, хоча теорія держави й права визначає та формулює загальні закономірності розвитку держави й права, вона в цьому питанні не може обійтись без історії держави й права, оскільки виявити міру прояву тих чи інших суспільних законів у розвитку цих державно-правових явищ упродовж певного періоду часу неможливо без відповідної "емпіричної" бази, яку створює історія держави й права. Тобто, для того, щоб за допомогою логічного методу узагальнити "звільненій від усіх історичних випадковостей" історичний процес в абстрактній формі та визначити відповідні закономірності, необхідно мати максимально можливу інформацію про "всесвітній історико-правовий процес, з одного боку, в його цілісності (як єдиний історичний простір) і у відносно великих просторово-часових масштабах, а з іншого – в його більш або менш автономних структурах (галузі, інститути права)" [3, с.187].

Ще більша потреба в посиленні міждисциплінарних (міжпредметних) зв'язків теорії держави й права та історії держави й права відчувається на тематичному рівні. Зокрема, зараз ми маємо ситуацію, коли студенти-першокурсники у першому семестрі повинні оволодіти знаннями з таких тем теорії держави і права: походження держави; поняття, ознаки та типологія держав; сутність держави та її функції; форма держави, її основні види; механізм держави; соціальна, демократична та правова держава тощо. Водночас, якщо керуватись тематичною структурою одного з найновіших на сьогодні підручників з "Історії держави і права зарубіжних країн" [4, с. 513–518], з цієї дисципліни вони мають оволодіти знаннями з таких тем: держава і право Стародавнього Єгипту; держава та право Стародавнього Вавилону; держава і право Хетської держави; держава і право Стародавньої Індії; держава і право Стародавнього Китаю; держава і право Міноїської держави; держава і право Афіні; держава і право Стародавнього Риму; держава і право Середньовічного Китаю; держава і право Середньовічної Індії; держава і право Середньовічної Японії тощо за окремими країнами до сьогодні. Матеріал подається, зазвичай, за схемою: суспільний лад, державний устрій, право. За цією ж схемою, але в межах певних часових проміжків, визначених періодизацією історії України, ви-

кладається і навчальний курс "Історія держави і права України" [5].

З наведеного логічно випливає питання: як студенти можуть повноцінно засвоїти право тих чи інших країн, коли відповідь на те, що таке право, вони зможуть отримати тільки наприкінці першого або ж початку другого семестрів, при вивченні перших тем другого розділу курсу теорії держави і права. Той факт, що студенти першого курсу нібито мають добре уявлення про те, що собою уявляють держава та право після шкільного курсу "Правознавство" не витримує критики, адже: а) за винятком деяких типів середніх спеціалізованих шкіл, цей шкільний курс завершується у дев'ятому класі; б) абітурієнти з нього не проходять зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО). На нашу думку, всі викладачі, які стикаються із студентами-юристами першого курсу, підтвердять той факт, що порівняно з минулими роками, коли одним із вступних іспитів на юридичних факультетах було "Правознавство" (або "Основи держави і права"), рівень необхідних початкових знань суттєво знизився. Це ще раз доводить, що їм знадобляться додаткові зусилля для розуміння (а не "зубріння", як дуже часто буває) складного абстрактного матеріалу з теорії держави і права.

Відповідна допомога в цьому, як ми вже зазначали, може (й повинна) бути саме з боку історико-правових дисциплін. Для цього, на нашу думку, необхідно переструктурування програмного матеріалу останніх з урахуванням "потреб" теорії держави й права. Здійснити це можна на основі її понятійно-категоріального апарату, виокремивши такі інтегративні проблеми для вивчення, як теорії походження держави, типологія держави, сутність держави, функції держави, форма держави, механізм держави, теорії походження права та типи праворозуміння, сутність права, функції права, форми права, система права та правова система тощо. Наявні в цій сфері серйозні проблеми підтверджує зокрема В. І. Горбань, який слушно зазначає, що "достатньо заглибитись у зміст видань істориків та теоретиків держави і права, як стає очевидною далеко від загальних вступних положень про тісний міжпредметний взаємозв'язок розбіжність у конкретному понятійному апараті. При цьому як з одного боку – теоретичного, так і з другого боку – історичного..." [2, с. 5–6]. Розглянувши на прикладі форми держави проблему взаємозв'язку двох дисциплін, автор зауважує, що він має слабо виражений характер і причина цього в міждисциплінарному ізоляціонізмі, у розмежуванні наук після їх позитивістської класифікації (XIX ст.). Важко не погодитися і з висновком дослідника про необхідність у перспективі узгодження та систематизації понять, оскільки "...хаос понять у навчальній літературі спричиняє понятійний хаос у професійній

мові студентів, а відтак – юристів і політиків” [2, с. 11].

IV. Висновки

Отже, необхідність міждисциплінарного підходу при викладанні теорії та історії держави й права є очевидною, оскільки при всіх відмінностях ці фундаментальні дисципліни мають і багато спільного: досліджують минуле й сучасне держави і права; виявляючи причини й умови зародження держави і права, головну увагу приділяють закономірностям їх розвитку, вивчають державу і право в цілому, звертаючись до досвіду окремих країн. Перенесення акценту вивчення зі статичних і вузько локальних станів держави й права на динаміку, широкомасштабні й різноманітні процеси їх руху створює сприятливі умови для висвітлення загальних рис та особливостей тих чи інших державно-правових явищ, і врешті-решт, виявлення закономірностей їх прояву в історичному вимірі та історичному просторі.

Доведено, що реалізація такого підходу в пізнанні історичних аспектів держави й права можлива за умов інтеграції, злиття, об'єднання різних наук у комплексному дослідженні відповідних об'єктів. Тобто саме “на стику” з предметами інших наук може бути виявлена дійсна сутність, призначення і роль держави й права в житті суспільства на різних історичних етапах його розвитку. Такий підхід формує науковий світогляд юристів, що корінним чином відрізняється від юридичного світогляду, який недооцінює відмінність підходів у вивченні держави й права, розглядає дійсність через призму правових понять і норм і не враховує, що самі ці норми й критерії історично зумовлені всім попереднім розвитком життя людського суспільства, знання яких дає змогу відповісти на чимало питань сучасності.

Проте при цьому слід розуміти, що для того, щоб міждисциплінарний підхід став доступним і зрозумілим викладачам і студентам, він має стати самостійним науковим напрямом зі своїм предметом, методологією. Тільки в такому контексті можлива систематизація окремих дисциплінарних знань, у результаті чого вони стануть адаптованими до їх використання як єдиного цілого у вирішенні науково-дослідницьких і навчальних проблем.

Список використаної літератури

1. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-joe.ru/sod/99/4_99/st180.html.
2. Горбань В. І. Щодо розбіжностей у визначенні форми держави між теорією та історією держави і права / В. І. Горбань // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. “Право”. – 2012. – Вип. 18. – С. 5–12.
3. Дамирли М. А. Образ всеобщей истории права как науки / М. А. Дамирли // Правоведение. – 2001. – № 6. – С. 179–189.
4. Історія держави і права зарубіжних країн: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. М. Маймескулов, Д. А. Тихоненков, В. В. Россіхін та ін. – Харків: Право, 2011. – 520 с.
5. Історія держави і права України: Академічний курс: у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Київ: Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.; Київ: Ін Юре, 2000. – Т. 2. – 632 с.
6. Колот А. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти / А. Колот // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2014. – № 5 (158). – С. 18–22.
7. Миленкова Р. В. Міждисциплінарний підхід до підготовки майбутніх юристів (на матеріалі викладання латинської мови) / Р. В. Миленкова // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 2 (5). – С. 12–16.
8. Третько В. Міждисциплінарний підхід у підготовці майбутніх магістрів міжнародних відносин / В. Третько // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. праць. – 2013. – № 6. – С. 94–102.
9. Яковенко Л. І. Міждисциплінарність та необхідність її реалізації в освіті / Л. І. Яковенко // Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації: матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. / редкол. Л. І. Яковенко (гол. ред.). – Полтава: Скайтек, 2007. – Т. 1 – С. 25–31.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2014.

Бостан С. К., Бостан Л. Н. Междисциплинарный подход при изучении фундаментальных юридических дисциплин

В статье обосновывается значение междисциплинарного подхода в процессе приобретения научных знаний, дана его теоретическая характеристика как одного из основных способов формирования интегративных знаний о государстве и праве, раскрыта возможность его использования в процессе подготовки юристов высшей квалификации на примере изучения таких фундаментальных юридических дисциплин, как теория государства и права и история государства и права.

Ключевые слова: юриспруденция, междисциплинарность, фундаментальные дисциплины, теория государства и права, история государства и права, дидактическая модель.

Bostan S., Bostan L. Interdisciplinary Approach when Learning Fundamental Law Disciplines

The significance of the interdisciplinary approach when gaining scientific knowledge in the field of state and law and its application in educational activities are grounded in the present article. It is emphasized that nowadays interdisciplinarity is one of the most important characteristics of modern scientific cognition aimed at forming a new, integrated outlook rather than a narrow national one in the field of jurisprudence. The authors' vision of the content of interdisciplinarity is also given in the article. In particular, not sharing the views of some scholars, who consider the terms of interdisciplinarity, transdisciplinarity and multi- or polydisciplinarity to be synonymous, the authors emphasize on the necessity to consider them as different levels of interdisciplinary interaction, namely: transdisciplinarity – as a meta-level, polydisciplinarity – as a midlevel, interdisciplinarity – as the lowest, simplest cognition level. It is determined that it is the latter level that should be applied in the educational activities, where multidisciplinary and tendency towards narrow specialization have resulted in a gradual deprivation of versatile education and its content differentiation. It is pointed out that strengthening of interdisciplinary links in the educational process, which would enable those who learn to gain such structured integrated knowledge not only “at the exit” but at every education stage, should be the way out of this problem situation. The opening stage, when first-year students learn such fundamental disciplines as Theory of State and Law and History of State and Law, is particularly important. In order to strengthen the links between these disciplines, we suggested applying an organizational and didactic pattern of teaching General Theory of State and Law as well as of historical and legal disciplines. This pattern is different from that being used now and would determine the place, role, structure and content of each historical and legal discipline in the system of higher legal education in a different way. Restructuring of curriculum material of historical and legal disciplines should be carried out with consideration of needs of Theory of State and Law as a fundamental course for the entire legal education; the topics of this course should be additionally supported by specific historical and legal materials. It is stated that the strongest links can be established when learning the following topics: theories of state origin, typology of state, nature of state, functions of state, form of state, mechanism of state, theories of law origin and types of law interpretation, essence of law, functions of law, forms of law, system of law and legal system. Such structuring, teaching and learning of curriculum material will also show the irrationality of a traditional descriptive presentation of material loaded with specific facts in History of State and Law of separate countries and will allow to switch to a comparative-legal method of material presentation. Not only will this method acquire scientific and methodical significance but also didactic as it will contribute to a more effective learning of this material by students.

Key words:: jurisprudence, interdisciplinarity, fundamental disciplines, “Theory of State and Law, and History of State and Law, didactic model.

НАУКОВІ ЗАХОДИ

V МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ “АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА”

У Класичному приватному університеті (м. Запоріжжя) 17 жовтня 2014 р. відбулася **V Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми публічного та приватного права”**.

Проведення науково-практичної конференції мало на меті зробити доступною для вчених, здобувачів та практичних працівників-юристів інформацію про реалізацію правової реформи у світі та Україні, вдосконалення юридичної науки, зв'язок теорії і практики; гармонізувати національне законодавство з міжнародним правом; обговорити практичні проблеми публічного права; сприяти становленню наукових, ділових та особистих контактів між юристами України та інших держав; розширити уявлення про колег, що займаються спорідненою правовою проблематикою.

Під час конференції обговорювали такі питання:

- історичні, теоретико-методологічні та філософські проблеми публічного й приватного права;
- розвиток конституційного та муніципального права в Україні: досвід, проблеми, перспективи;
- правове регулювання діяльності органів публічної влади;
- адміністративно-правова реформа: напрями подальшого вдосконалення законодавства;
- фінансово-правове регулювання публічних відносин;
- нормативне забезпечення охорони громадського порядку;
- застосування норм кримінального й кримінально-процесуального законодавства та їх ефективність;
- проблеми цивільно-правового забезпечення механізму захисту прав і свобод людини та громадянина;
- проблеми правового регулювання земельних та екологічних відносин;
- сучасні проблеми й тенденції розвитку господарського права та процесу;
- реформування соціального законодавства в умовах ринкових відносин.

Модератором конференції виступила директор Інституту права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету, доктор юридичних наук, професор **Денисова Тетяна Андріївна**.

З доповідями на пленарному засіданні виступили:

Бостан С. К., д. ю. н., професор, Класичний приватний університет, “Децентралізація публічної влади”;

Армаш Н. О., д. ю. н., доцент, Класичний приватний університет, “Закон України “Про люстрацію”: наслідки прийняття”;

Шалагінова А. В., аспірант, Авдієвський міський суд Донецької області, “Необхідність реформування системи адміністративних судів в умовах сьогодення”;

Кунєв Ю. Д., д. ю. н., професор, Академія митної служби України, «Сутність і зміст публіч-

но-правового поняття “формальності”»;

Гороховська О. В., к. ю. н., доцент, Класичний приватний університет, “Основні принципи й інститути міжнародного права Нового часу”.

Кременовська І. В., к. ю. н., с. н. с., Національна академія наук України, “Проблема стягування виконавчого збору за рішенням господарських судів”;

Леоненко М. І., к. ю. н., доцент, Класичний приватний університет, “Деякі проблемні питання правозастосування чинного законодавства в сучасних умовах реформування системи кримінального судочинства України”.

КРУГЛИЙ СТІЛ НА ТЕМУ: “ОСТАННІ ТЕНДЕНЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ У ВИРІШЕННІ КРЕДИТНИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ”

У Класичному приватному університеті за підтримки Апеляційного суду Запорізької області, Адвокатського об'єднання “Цезар” та Асоціації правників України 7 листопада 2014 р. відбувся **круглий стіл на тему: “Останні тенденції юридичної практики у вирішенні кредитних спорів в Україні”**.

Обмінялись досвідом у питаннях вирішення кредитних спорів зібралися провідні вчені-правники, судді, адвокати, представники банків.

За словами організаторів, метою круглого столу стало прагнення забезпечити доступність для вчених та юристів-практиків інформації про особливості вирішення кредитних спорів, останні тенденції судової практики вирішення спорів між кредитором і позичальником, обговорення практичних проблем роботи адвоката з банківськими установами, а також сприяння становленню наукових, ділових та особистих контактів між юристами України, розширення уявлення про колег, що займаються спорідненою правовою проблематикою.

Модератор круглого столу – проректор з наукової роботи Класичного приватного університету, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України **Антон Олексійович Монаєнко**.

На круглому столі обговорювалися такі питання:

- практика застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин;
- останні тенденції судової практики вирішення спорів у справах про визнання кредитних договорів недійсними;

- проблеми застосування Цивільного кодексу України при укладенні кредитних договорів;
- новації стягнення боргу за кредитним договором;
- практичні особливості врегулювання спорів між кредитором та позичальником;
- особливості захисту прав позичальника в кредитних зобов'язаннях;
- вирішення заставних спорів, а також справ про банкрутство;
- роль адвоката у вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин;
- процесуальні проблеми розгляду справ, що виникають із кредитних правовідносин;
- особливості оскарження дій органів державної виконавчої служби України при вирішенні кредитних спорів;
- аналіз тенденцій юридичної практики при виконанні договорів іпотеки та застави.

Під час дискусії обговорювалися такі питання:

“Захист прав позичальника та останні тенденції судової практики у кредитних правовідносинах” (доповідач – **Горобець Олександр Володимирович**, Адвокатське об'єднання “Цезар”, партнер, адвокат);

“Особливості розгляду кредитних спорів в Апеляційному суді” (доповідач – **Гончар Марина Сергіївна**, Апеляційний суд Запорізької області, суддя судової палати з розгляду цивільних справ);

“Актуальні питання звернення стягнення на предмет іпотеки на підставі іпотечного договору, який має застереження про позасудовий порядок звернення стягнення на іпотечне майно. Особливості державної реєстрації іпотеки (виникнення, припинення державної реєстрації прав на нерухоме майно)” (доповідач – **Нікітенко Сергій Володимирович**, начальник відділу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно Головного управління юстиції в Запорізькій області).

“Мораторій на примусову реалізацію заставного (іпотечного) майна” (доповідач – **Кузьмін Дмитро Валерійович**, провідний юрисконсульт відділу правового забезпечення Запорізького РУ ПАО КБ “ПриватБанк”).

“Основні проблеми застосування норм Цивільного кодексу України при укладенні кредитних договорів” (доповідач – **Писаренко Сергій Юрійович**, головний юрисконсульт юридичного відділу Запорізького РУ ПАО КБ “Надра”).

“Проблемні питання обмеження виїзду за кордон України у процесі виконання судових рішень” (доповідач – **Касас-Коньон Олена Родригівна**, головний державний виконавець Орджонікідзевського відділу Державної виконавчої служби Запорізького міського управління юстиції).

У дискусії також активно взяли участь:

Кухар Сергій Вікторович, Апеляційний суд Запорізької області, суддя судової палати з розгляду цивільних справ;

Носівець Вікторія Вікторівна, суддя господарського суду Запорізької області;

Юлдашев Андрій Алішерович, головний державний виконавець відділу примусового виконання рішень управління Державної виконавчої служби Головного управління юстиції в Запорізькій області;

Ковалишкін В'ячеслав Валерійович, провідний юрисконсульт відділу правового забезпечення Запорізького РУ ПАО КБ "ПриватБанк";

Світличний Олександр Юрійович, Адвокатське об'єднання "Цезар", партнер, адвокат;

Гесня Наталія Томашевна, юрисконсульт відділу Дніпропетровського регіону управління по роботі з проблемною заборгованістю ТОВ "ОТП Факторинг Україна".

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**Вимоги до авторських оригіналів статей,
поданих до науково-виробничого журналу
“Держава та регіони. Серія: Право”**

*(фахове видання з юридичних наук та державного управління,
Постанова Президії наказом МОН України від 06.11.2014 р. № 1279)*

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, **написані українською мовою**, обсяг – 0,5–1 авт. арк.

2. Рукопис статті має містити такі необхідні елементи (бажано виділені **напівжирним шрифтом**):

Тематична рубрика.

УДК.

Назва статті українською, російською та англійською мовами

Прізвище та ініціали автора (авторів) українською, російською та англійською мовами.

Анотація українською (500 символів), російською (500 символів) та англійською (2000 символів) мовами.

Ключові слова українською, російською та англійською мовами (3–10 слів).

I. Вступ (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття).

II. Постановка завдання (формулювання цілей статті).

III. Результати (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).

IV. Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі.

Список використаної літератури за алфавітом (оформляти слід згідно з вимогами стандарту з бібліографічного опису).

Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх боків – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною і застосовуватися у статті лише тоді, коли це значно покращує її зміст порівняно з текстовою формою викладу. Посилання на літературу подавати безпосередньо в тексті у квадратних дужках, зазначаючи порядковий номер джерела, під яким воно внесено до списку літератури, та через кому конкретну сторінку.

4. Якщо рукопис статті підготовлено у співавторстві, то на окремому аркуші слід чітко визначити особистий внесок кожного автора у створення рукопису та посвідчити це своїми підписами.

5. Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена **рецензія** доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), **довідка** про автора на окремому аркуші (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, адреса, телефони з кодом міста, e-mail, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа), копія документа про **сплату** (25 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, КПУ, редакція журналу “Держава та регіони”.

6. Гроші треба перераховувати за реквізитами:

КПУ / АТ “УкрСиббанк”

р/р 26001504757200 / ОКПО 19278502 / МФО 351005

За друк статті у науково-виробничому журналі “Держава та регіони”.